

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

MINNEN OCH DOKUMENT VII

J.A. COMENIUS
PAMPÆDIA

Del IV av "De rerum humanarum
emendatione consultatio catholica"

(Allmän överläggning om de
mänskliga tingens förbättring)

Översättning och förord av

Gottfried Grunewald

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

Uppsala
Universitetsbibliotek

Blåsenhusbiblioteket

E: kc(p)

J.A. COMENIUS
PAMPÆDIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXXV 1995 VOLYM 180
UNDER REDAKTION AV STIG G NORDSTRÖM

MINNEN OCH DOKUMENT VII

J.A. COMENIUS PAMPÆDIA

Del IV av "De rerum humanarum
emendatione consultatio catholica"

(Allmän överläggning om de
mänskliga tingens förbättring)

Översättning och förord av

Gottfried Grunewald

FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

Redaktör: Docent Stig G Nordström

Adress: Box 2056, 750 02 Uppsala

Telefon: 018 – 51 05 50

Fax: 018 – 54 44 53

Postgiro: 5 80 01 – 9

Medlemsavgift: 150 kr (fr o m 1996)

Tidigare utgivna volymer kan beställas och i mån
av tillgång expedieras från ovanstående adress.

Magn Bergvalls stiftelse har lämnat ekonomiskt stöd till utgivningen

© Föreningen för svensk undervisningshistoria och
Gottfried Grunewald

ISBN 91-85130-53-2

ISSN 0347-8461

Reprocentralen HSC Uppsala 1995

Innehåll

<i>Gottfried Grunewald: Förord</i>	7
<i>Dmitrij Tschizewskij: "Pampædia" – handskriften och dess öde</i>	13
<i>Klaus Schaller: Om Pampædias ställning i Comenius' totala verk. En introduktion till latinsk-tyska utgåvan</i>	19
<i>Heinrich Geissler: Pampædia och Amos Comenius' pedagogiska verk</i>	29
<i>Pampædia</i>	33
<i>Kapitel I: Omnes – Omnia – Omnio</i>	36
<i>Kapitel II: Omnes</i>	39
<i>Kapitel III: Omnia</i>	51
<i>Kapitel IV: Omnio (i varje avseende)</i>	71
<i>Kapitel V: Panscolia – Helhetens skola</i>	83
<i>Kapitel VI: Pambilia – Helhetens böcker</i>	93
<i>Kapitel VII: Pandidascalia – Läran om det hela</i>	108
<i>Kapitel VIII: Schola genituræ – Den prenatala tillblivelsens skola</i>	133
<i>Kapitel IX: Schola infantia – Den tidiga barndomens skola</i>	138
<i>Kapitel X: Schola pueritia – Gossålderns skola</i>	160
<i>Kapitel XI: Schola adolescentia – Könsmognadens skola</i>	179
<i>Kapitel XII: Schola juventutis – Den unge mannens skola</i>	190
<i>Kapitel XIII: Schola virilitatis – Mannaålderns skola</i>	203
<i>Kapitel XIV: Schola senii – Ålderdomens skola</i>	225
<i>Kapitel XV: Schola mortis – Dödens skola</i>	237
<i>Kapitel XVI: Avslutning av Pampædia med en bön till den eviga visheten</i>	238

Förord

Johan Amos Comenius' liv (1592–1670) förflöt under en tid, då Europa hemsöktes av våld, krig, förföljelser, brand och hunger i en utsträckning, som kanske endast är jämförbar med vårt eget århundrades fasansfulla upplevelser. Mitt i det kaos, den nöd och vända som vållades av krigen skapade han ett enastående verk av skrifter. Ofta anknöt de i en eller annan form till den faktiska situation som förelåg med förslag till lösningar.

Det kan här givetvis inte bli fråga om annat än korta glimtar av detta samband mellan liv och verk.

År 1611 begav sig den 19-årige Comenius från Böhmen till akademien i Herborn nära Marburg i Hessen i västra Tyskland för att börja med sina teologiska studier. En av hans lärare var just sysselsatt med att förbereda ett stort encyklopediskt verk, som skulle sammanfatta allt mänskligt vetande. Comenius tänkte på sitt fosterland Böhmen och beslöt att själv utarbeta en encyklopedi i 28 band, som skulle heta "Världsalltets teater" och rymma dåtidens hela vetande. Efter några år blev första delen färdig, men längre kom han inte – hans komplicerade levnadsvillkor hindrade en fortsättning.

Det tjeckiska språket upplevde i slutet av 1500-talet en blomstringstid, främst tack vare att den s k "Kralitzerbibeln" blivit färdigöversatt till tjeckiska år 1593, en storartad prestation av de s k böhmisk-mähriska bröderna eller "Brödra-Uniteten", som Comenius tillhörde.

Han insåg nu, att det fanns ett trängande behov av ett latinskt-tjeckiskt lexikon, med vars hjälp man kunde visa, att det tjeckiska språket var fullt kapabelt att återge latinsk text. Han planerade alltså ett verk som skulle heta "Det tjeckiska språkets skattkammare" och började genast samla material. Men inte heller detta arbete hade någon framtid: efter fyrtio års hårt arbete gick verket upp i krigets lågor.

Våren 1613 besökte Comenius Amsterdam och fick där se en stor atlas full av färglagda kartor, avsedd för politiker och sjöfarare. Entusiastisk bläddrade han i boken men fann inte sitt älskade Mähren, sin hemprovins i Böhmen. Genast mognade en plan inom honom: han skulle själv teckna sitt fosterlands karta. Och efter 14 år trycktes denna hans egenhändigt ritade karta just på den plats, där han först hade sett atlasen.

Ett annat exempel på hans vilja att skapa och rädda kultur är följande episod: han studerade vid denna tid, 1614, i Heidelberg och fick av en händelse veta, att en berömd handskrift fanns i en viss professorsänkas ägo. Han ville till varje pris förvärva denna handskrift och lyckades av

egna hopsparade medel köpa den. Mirakulöst nog räddades denna dyrbara handskrift: "Om himlakropparnas rörelser" av den polske astronomen Nikolaus Kopernikus undan de bränder som drabbade Comenius' eget bibliotek. Försedd med hans randanteckningar finns handskriften idag i polska statens ägo.

Åren 1614–1618 var Comenius lärare vid latinskolan i Prerov, där han själv för bara tre år sen varit elev! Som yngste lärare bemödade han sig ivrigt om att förbättra förhållandena vid skolan. Latin var då som under århundraden framöver det stora "kruxet", ett gissel för lärare och elever. Comenius beslöt sig för att skriva en lärobok, med vars hjälp barnen skulle kunna lära sig latin enklare, angenämare och fortare. Det blev så småningom den berömda "Tanua linguarum reserata" – "Den öppnade språkporten", som förskaffade honom europeisk ryktbarhet.

År 1618 beslöt Brödra-Unitetens "inre råd", att Comenius skulle överta ansvaret för en självständig församling i Fulnek i nordöstra Mähren. Han blev nu alltså förkunnare i stället för lärare. Det året bröt Trettioåriga kriget ut; man mötte allt oftare fattiga tiggare och kringstrykande barn. Det fanns emellertid också exempel på adelsmännens skrytsamma rikedomar och borgarnas stora prakt: de visste inte, hur de på bästa sätt skulle visa upp sin förmögenhet.

Comenius plågades av diskrepansen mellan rik och fattig, och efter en tid mognade hos honom planen att ge ut en "anklagelseskraft", som han kallade för "Brev till himlen". I ett fingerat brev till Jesus Kristus skrev de fattiga och klagade över de rikas girighet. Dessa å sin sida svarade med att ondgöra sig över de fattigas ständiga missbelåtenhet. Som avslutning uppmanade Jesus i sitt svarsbrev alla: de fattiga att bära sitt öde med större tålmod, de rika att visa mer godhet och barmhärtighet. Breven vittnar om att Comenius' hjärta klappade för de fattigas sak, men någon revolutionär var han inte; att försöka ändra de bestående samhällsstrukturerna föll honom inte in.

Under slaget på Vita berget den 8 november 1620 led den protestantiska tjeckiska hären ett förödande nederlag i kampen mot de katolska, kejsrerliga trupperna. Mähren och de andra provinserna i Böhmen hem-söktes av kejsarens landsknektar, som rövade och plundrade städerna och jagade bort de evangeliska församlingarna. Den 1 maj 1623 brändes Comenius' böcker offentligt på torget i Fulnek. Han själv hade måst fly ut i skogarna för att rädda livet. Han var nu skild från sin familj, makan Magdalena och det väntade barnet. För att stärka och uppmuntra Magdalena skrev han nu en liten bok med titeln: "Tankar om kristlig fulländning", där han försökte se tiden "ur evighetens synvinkel". Till det handskrivna exemplaret fogade han ett brev, som slutade på följande sätt:

"Läs alltså flitigt denna lilla bok, men inte bara det: besinna dig och var vaksam; öva dig i helig eftertanke och tänk särskilt på mig, som tillbörligt är, och minns i heliga böner den gode Guden, som är din och min största

tröst. Lev väl! Den gode Guden må hjälpa dig att tåligt bära lidandets kors för att det en gång skall lända oss till gemensam fröjd. Ty Gud bevarar våra tårar i en liten flaska, och han antecknar våra lidanden i en bok. Psalm 56, v.8. Anno 1618, den 18 februari. Din ända in i döden trogne make – J.A."

Magdalena dog emellertid, och med henne det nyfödda barnet. Comenius själv råkade in i en djup personlig kris. Han kände sig som en, som förlorat allt: sin älskade familj, sin församling och sina elever, sina böcker och handskrifter, meningen med allt arbete.

Som alltid i nöd och kris började han skriva. Först rörde det sig om alldeles osammanhängande anmärkningar, men sedan överväldigades han av en tanke: han ville på ett poetiskt sätt visa hur dålig och ful världen är, och att människan är hopplöst förlorad. Genom denna tanke, som han fullföljde med största ansträngning, var det som om hans själ återfått liv och energi.

När han skrivit boken färdig, hade han på nytt blivit en balanserad människa, som genom smärtor blivit klokare och tillräckligt stark för att trösta sina olyckliga medmänniskor.

"Världens labyrint och hjärtats paradys" är hans mest kända skönlitterära bok. Världen framställs som en rund, befäst stad, dit en pilgrim – Johan Amos Comenius – beger sig för att lära känna den. Två kumpaner slår följe med honom. De sätter bedrägeriets och illusionens rosa glasögon på hans näsa, och genom dem ser han världen som något ordnat och angenämt.

Men plötsligt glider glasögonen en smula på sned, så att man genom att titta ner kan betrakta världen som den faktiskt är: inrättad på ett ont, smutsigt och fiendligt sätt. Det finns inte en enda vacker eller ren sak – världen är en labyrint av kaos och förvillelse.

Till slut talar Kristus till den olycklige pilgrimen som till en son och inbjuder honom att komma till hjärtats paradys. Där möter man Kristus Räddaren och finner ro, glädje och hopp.

Under de pågående förföljelserna av protestanterna hade många böhmare förlorat sitt exemplar av den tidigare nämnda "Kralitzer-bibeln", och Comenius insåg, att något borde göras för att skaffa en ersättning. Han gjorde därför utdrag ur bibelns böcker och lät trycka en liten behändig bok som han kallade för "Manuálník" – "handbok". I tidens lopp gavs denna bok ut i många upplagor, och i årtionden var den till stor hjälp för de tjecker, som för sin tros skull fördrivits från hembygden.

Under ett besök på ett slottsbibliotek råkade Comenius få tag på en liten bok av den tyske pedagogen Elias Bodin med titeln: "Didactica". Han hade alltid intresserat sig för undervisningsmetodik – didaktik! – och läste med stort intresse i boken. Men han tyckte inte alls om Bodins metodiska anvisningar. På stående fot beslöt han att skriva en egen "Didaktik". Men inte förrän ungefär trettio år senare kunde hans sam-

lade didaktiska verk Opera didactica omnia, med hans Didactica magna, publiceras i Amsterdam 1657–1658; tryckningen bekostades av Amsterdams stadsråd.

En annan bok från 1620-talet var "Upplysningar om mödraskolan", i vilken han gav råd åt de tjeckiska föräldrarna i fråga om att fostra de helt små barnen.

"Modersskötets skola" gällde den familjefostran som skedde i hemmet i en kärleksfull anda, där modern var den första och viktigaste personen.

Latinet var som nämnts den stora stötestenen i dåtidens skolväsen. Comenius hade tidigare sysslat med att skriva nya och bättre läroböcker i latin. Nu – år 1631 – fullbordade han sin "Janua linguarum reserata" – "Språkens öppna port" som med ens gjorde honom till en känd och erkänd man i hela Europa.

Under åren 1628–1641 bodde han i den polska staden Leszno (Lissa) under intensivt författande av pedagogiska och "pansofiska" verk. Bland de olyckor som drabbade stadens invånare den tiden var också pesten.

Man hade på 1600-talet allmänt en fullkomligt inhuman inställning till de pestsmittade: de var på nåd och onåd utlämnade, bortjagade, fördrivna från sina hem, dömda till en obarmhärtig vistelse i skogarna. De enda som tog upp kampen mot farsoten var medlemmarna av Brödra-Uniteten: att hjälpa sjuka och döende var för dem en tros- och samvetsfråga. Enligt en muntlig tradition deltog Comenius personligen i vården av de sjuka.

När pesten lämnat Lissa skrev han en liten skrift med namnet: "Kort rapport om pestepidemien i det polska Lissa", som han lät trycka på Unitetens tryckeri. Han förklarade där varför bröderna inte kunde handla på annat sätt: det var varje kristens plikt att hjälpa de sjuka, även om det skulle kosta en livet.

Comenius utnämndes i oktober 1632 till biskop i Brödra-Uniteten med särskilt uppdrag att fungera som Unitetens sekreterare. Han skulle formulera viktiga skrivelser, sköta försvaret mot angripare, sörja för publicering och förläggande av nödvändiga böcker, inspektera arkiv och bibliotek o s v. Och detta arbete skulle skötas vid sidan om egen undervisningsskyldighet på gymnasiet och det egna författarskapet, som växte i omfång och betydelse.

Hittills hade han med sina skrifter bara velat tjäna sitt tjeckiska folk för att höja den allmänna bildningsnivån i sitt fosterland. Nu började han se sitt författarskap i ett större sammanhang: han ville tjäna mänskligheten, och därför översatte han sina böcker till latin eller ibland till tyska. Ett vackert exempel på denna vidgade syn på sin pedagogiska verksamhet var det namn han gav åt sin skola: "officina humanitatis", "mänsklighetens verkstad".

Comenius' idéer hade alltid vunnit stark anklang i England, där en krets av intresserade vänner under Samuel Hartlibs ledning diskuterade hans skrifter. En livaktig brevväxling uppstod, och på Hartlibs begäran

redogjorde Comenius närmare för sina pansofiska idéer, utan någon som helst tanke på tryckning.

Döm om hans häpnad och förargelse när han en dag fick ett paket från England innehållande några små böcker med titeln: "Conatum Comenianorum praeludia" – "Förspel till de comenienska strävandena", och "Prodromus pansophiae" "Den universella kunskapens föregångare". Kännedomen om hans kanske viktigaste idéer spreds alltså egentligen mot hans egen vilja.

Comenius hade i årtal grubblat över hur man skulle kunna förmå folk och regeringar att börja tänka förnuftigt, avlägsna alla lidelser från de ömsesidiga relationerna och leva med varandra som goda och rättsskaffens grannar. En plötslig ingivelse sade honom: Med vetenskapens hjälp! Men inte den gamla vetenskapen – den måste arbetas om, bli en helt ny vetenskap! I en obruten kedja av övertygelser skulle den nya vetenskapen övertyga genom sin sanning och sanningsenlighet.

Särskilt de människor som höll hela folks öden i sina händer måste man få att inse, att krig är ett stort ont som till varje pris måste utrotas ur världen.

Detta nya sätt att se på vetenskapen kallade Comenius för "allvetande" eller "pansofi".

För oss idag är denna tanke om vetenskapen som källan till allt gott och mänsklighetens välgörarinna främmande, men för en entusiastisk mänskovän på 1600-talet var den möjlig, och den delades av många: Comenius korresponderade med vänner och vetenskapsmän i hela Europa.

Från mitten av 1640-talet upptogs hans tid och tankar alltmer av idén om att skriva ett verk, som till sitt syfte skulle ha inget mindre än hela mänsklighetens förbättring: "De rerum humanarum emendatione consultatio catholica" – "Allmän överläggning om de mänskliga tingens förbättring".

Trots att denna väldiga idé upptog honom praktiskt taget under återstoden av hans liv – 26 år! – och trots järnflit och oböjlig vilja blev han inte helt färdig med arbetet.

Det blev sju böcker, som har följande namn och inbördes ordning:

- I. Panegersia – det är det allmänna uppvaknandet;
- II. Panaugia – det är tändandet av ljuset;
- III. Pansofia – det är allvetandet, den allmänna sanningen;
- IV. Pampædia – det är allfostran, den allmänna bildningen;
- V. Panglottia – det är det nya språket, genom vilket folken kan kommunicera sinsemellan;
- VI. Panorthosia – det är den allmänna förbättringen;
- VII. Pannuthesia – det är den allmänna förmaningen.

Härmed framläggs alltså den fjärde delen, Pampædia, i svensk översättning. Om handskriftens öden och allmänna idéinnehåll redogörs för i särskilda inledande kapitel.

Bjerred den 3 april 1995

Gottfried Grunewald

Dimitrij Tschizewskij: ”Pampædia” – handskriften och dess öde

1.

När jag (Dimitrij Tschizewskij) i början av år 1935 systematiskt genom-sökte huvudbiblioteket i Franckeska stiftelserna i Halle, fick jag efter några veckor (biblioteket var på den tiden bara öppet en gång i veckan) i mina händer tre omfångsrika handskriftsbuntar, som i handskriftskatalogen helt enkelt betecknades som ”Pansophia” utan författarnamn och bar numren E.54, E 55 och E.56.

Fastän titeln ”Pansophie” på 1600-talet, från vilken tid handskrifterna uppenbarligen härstammade, inte var någon sällsynthet, behövde man inte lång tid och ingen stor möda för att konstatera, att handskrifterna Nr.E.54 och E.55 innehöll J.A. Comenius’ verk, som sedan länge ansetts som förlorade.

Detta verk, som i Comenius-litteraturen ofta helt enkelt betecknades som ”Pansophie”, kallade författaren själv ”De rerum humanarum Consultatio catholica”. Handskriften E.54 innehöll visserligen inte inledning-en och de båda första delarna av ”Consultatio”, som snarast skulle ha kunnat tjäna till identifiering av verket, eftersom de redan var bekanta.

Företalet och de följande delarna av ”Panegersia” och ”Panaugia” är bevarade i ett tryck i oktavformat av holländsk härkomst. Det enda bevarade exemplaret ägs av Prags universitetsbibliotek. Företalet och Panegersia utgavs dessutom på initiativ av A.H. Francke 1702 i Halle av teologie professorn Buddeus i Jena.

Handskriften börjar med den tredje, omfångsrika delen, med ”Pansophia”, som å sin sida är indelad i nio avsnitt (”gradus”, som författaren betecknar dem), som helt och hållet motsvarar dem som Comenius själv planerade. I handskriften befinner sig några tryckta sidor (i folio), som Comenius väl lät trycka redan 1656.

Fortsättningen bildar nu handskriften Nr E.55, i vilken finns ytterligare delar av ”Consultatio” av samma hand, nämligen IV.”Pampædia”, V. ”Panglottia”, VI. ”Panorthosia”. I början av ”Panorthosia” befinner sig åter i folio tryckta blad, inte mindre än 28 st. (112 spalter). Visserligen finns en större lucka mellan texten i dessa blad och den följande handskriften Dessutom fattades den VII. delen – den allmänna förmaningen, ”Pannuthesia”.

De tryckta sidorna motsvarar genomgående det bekanta trycket av Comenius' hand, "Opera Didactica Omnia", som publicerades i Amsterdam 1657 i 3 band.

Efter åratals arbete i huvudbiblioteket, som jämte talrika Comeniana även förde ytterligare slaviska tryck i dagen, fann jag 1939 äntligen ett samlingsband, som jämte foliotrycket av "Panaugia" dessutom innehåller de felande sidorna av "Panorthosia" (ytterligare 7 blad – 28 spalter) och till på köpet nästan hela "Pannuthesia"; att döma av den i början befintliga innehållsförteckningen fattas bara de tre sista av inalles 16 kapitel (kapitel 13 avbryts med par.15).

Vad handskriften E.56 beträffar, innehåller den ett verk, som räknas till Comenius' förlorade arbeten: "Lexikon Reale Pansophicum", vars existens man bara kände till genom Comenius' egna omnämmanden. Verket är snyggt avskrivet av samma hand, men originalet tycks inte ha varit avslutat, då de latinska orden utan förklarande text utgör en avsevärd del av innehållet.

2

Beviset för att "Pansophia" härstammar från den store pedagogen var inte svårt att prestera.

1. Efter fyndet av den i folio tryckta "Panaugia" sammanbunden med de andra i vår handskrift bevarade och i lika utstyrelse tryckta andra delarna av det pansofiska verket, kunde man inte tvivla på att dessa delar härstammar från Comenius, som lät trycka dem år 1656.

2. Hela innehållet i "Pansophia" motsvarar Comenius' för oss bekanta planer. De åtta "gradus" är: 1. Mundus possibilis, 2. Mundus idealis sive archetypus, 3. Mundus angelicus, 4. Mundus materialis, 5. Mundus artificialis, 6. Mundus moralis, 7. Mundus spiritualis, 8. Mundus æternus.

Denna plan uppstod hos Comenius under loppet av de årtionden, som skilde hans första sysselsättning med de pansofiska planerna (väl i förbindelse med arbetet på "Janua rerum" omkring 1630) och sysslandet med de första pansofiska skrifterna (alltsedan 1639) under hans vistelse i Amsterdam, där han arbetade på "Consultatio".

En särskild betydelse för att klara upp planen till hela verket fick skrifterna "Dilucidatio" (1639) och "Via lucis" (skriven 1641–1642, visserligen inte publicerad förrän 1668, och möjligtvis omarbetad före publiceringen). Men den slutgiltiga planen till "Consultatio" (med obetydliga avvikelser från den definitiva gestaltningen) innehåller "Centum dialogi pansophiae", och efter författarens död erfar vi ytterligare data ur teologen Christian W. Nigrinus brev, som erhöll Comenius' efterlämnade handskrifter från hans son Daniel och under loppet av åren 1676 ff. bearbetade dem.

Nu motsvarar hela verkets plan genomgående vår handskrift, vilket kan tjäna som bästa bevis för att vi har Comenius' verk framför oss (väl i den Nigrinska fattningen).

3

Men hur förhåller det sig med "Pampædia"? När och hur planerades och skisserades denna del av det pansofiska verket? Den står utanför den egentliga "Pansophien" (tredje delen av det totala verket). Även denna fråga kan vi besvara, och detta svar visar oss, att vi också här har att göra med den store pedagogens tankegods. Vi har redan sett, att det pansofiska verkets plan från första början stod i förbindelse med Comenius' pedagogiska arbete. Men till en början skulle hela pansofiska verket "sui generis" ("i sin art") vara didaktik.

Planen till ett särskilt pedagogiskt kapitel mognar först så småningom. Arbetet med det pansofiska verket tas som bekant upprepade gånger upp och avbryts flera gånger, då Comenius måste ägna sig åt andra uppgifter eller inte kan släpa med sig hela det omfattande materialet på sina resor, särskilt till Ungern.

Redan i "Dilucidatio" 1639 antyder han, att "Pansophien" skulle innehålla ett särskilt avsnitt, som skulle handla om "Pansophiens" inverkan på den mänskliga själen: det pansofiska verket "Livets vatten" måste vederkvicka och befrukta människornas själar. 1640 skriver Comenius för generalen Leszcynski ett betänkande, i vilket han återigen framställer hela det pansofiska arbetet som en befallning till underlättande och effektivisering av undervisningen. Alltså är hela Pansophien en slags didaktik...

I "Via lucis" handlar visserligen åter ett särskilt kapitel om skolväsendet, och dessutom skisseras för övrigt en plan till "Panglottia" (som sysselsatte Comenius också tidigare) i ett ytterligare kapitel.

När Comenius efter branden i Lissa byter Polen mot Amsterdam 1656 och på vägen uppehåller sig i Hamburg, låter han där skriva av de båda första delarna av "Panegersia" och "Panaugia". Men redan på den tiden hade han planen till "Pampædia" klar, kanske först som en avhandling, som stod utanför det pansofiska verket. Däröfver vittnar notiser på blad, som J. Klíma hade funnit och publicerat 1930 (alltså före upptäckten av "Pampædia").

Dessa notiser innehåller planen till ett större didaktiskt verk, i vilket den tredje delen motsvarar den "speciella didaktiken" i vår "Pampædia".

Klíma daterar notiserna till året 1650, eventuellt kan man hålla utkastet för en smula yngre. Men den nämnda "speciella didaktiken" skulle innehålla följande delar:

"I. Embryonum, II. Infantiae, III. Pueritiae, IV. Adolescentiae, V. Juventutis, VI. Virilitatis, VII. Senectutis".

Detta är alltså hela planen för "Pampædia", för den pedagogik, som skulle omfatta människans hela liv! Bara "Schola mortis" fattas, som Comenius, eventuellt på grund av de undervisande verken av N. Chytraeus och andra författare senare har tagit upp i sin plan, och som fö förstör hans vackra indelning i sju steg av den mänskliga ålderstrappan! Han har fö inte utfört kapitlet, vilket läsarna av denna bok själva kan se.

Namnet "Pampædia" fattas ännu. Men det finns också i förordet till hela verket, som Comenius (som vi skall se längre fram) redan 1655 gav till tryckning. Där finns också hela planen till verket bevarad. Namnet "Pampædia" återkommer också i de "hundra dialogerna" (det är titeln på den 96. dialogen). Dialogernas härkomst är i varje fall inte helt klar, då J. Kvacala, som publicerade planen till detta verk, utan bevis påstår, att de härstammar ur Hesenthalers egendom, ur vars kvarlåtenskap de också kom till British Museum.

Och sedan hör vi talas om "Pampædia" som en del av de handskrifter, som Nigrinus fick. Ur Nigrinus' brev kan vi se, att han 1676 arbetade på bearbetningen av "Pampædias" handskrift – antagligen först på sommaren – och hade den slutgiltiga fattningen färdig till början av 1677.

Handskriftens vidare öden är oss inte bekanta. Omkring 1700 har Justus Docemius skickat dem till Francke, som redan kände till Comenius' pedagogiska verk. Francke hade för avsikt att trycka hela verket, och efter att den första leveransen – som en sådan får vi betrakta trycket av 1702 – kommit ut, planerar han att trycka "Panaugia".

Varför detta inte blev av, vet vi inte. Möjligen tyckte fadern till Hallepietismen inte om "Panaugia", kanske uteblev läsarnas positiva reaktion, som utgåvan av 1702 räknade med; det är också möjligt, att "Panaugia" (som ju redan 1680 utkom i oktav, och som redan på den tiden var försvunnen, – på 1800-talet fanns ett enda exemplar) inte befann sig bland handskrifterna.

Folio-utgåvan, som nu befinner sig i Halle, härstammade förmodligen från Fr. Brecklings, en av de tyska "fanatikernas", bibliotek och kom ev. först senare till Halle. I varje fall förlorar sig sedan den tiden spåren av den "halleska" handskriften. Dess existens var ännu känd för Comenius' dotterson, Daniel Jablonsky; det ännu senare omnämmandet av Herder har en grumlig källa: "Historia om den mänskliga dårskapen av ... Adelung", där Comenius framställs som en av dårarna.

Men handskriften försvann inte fullständigt. Under 1800-talets första tredjedel såg Keferstein, professor för mineralogi i Halle, den (före Goethes död 1832). Han omnämner Goethe i en till handskriften bifogad notis som det i livet varande "Geheimerådet Goethe i Weimar".

Men när omkring 1894 Kvacala och på 1900-talet den tjeckiske bibliografen J. Volf sökte efter handskriften, fann de den inte: kanske bara därför att de sökte efter den i "Archiv der Franckeschen Stiftung-

en" och inte i "Archiv der Hauptbibliothek der Franckeschen Stiftung-ungen" (de båda har inget med varandra att göra).

4

I sitt nuvarande tillstånd är handskriften skriven med jämn och läslig skrivarhandstil. Bara anmärkningarna i kanten (mycket få i "Pampædia") är av annan hand och skrivna med annat bläck. Papperet är utmärkt linnepapper från 1600-talet med Amsterdams vapen som vattenmärke. Manuskriftet omfattar 45 lägg, som än består av 4, än av 6 blad; inalles är det 216 blad. Visserligen hör väl bladen 208–216 inte längre till "Pampædia": de är av samma hand, men mycket tätare skrivna och innehåller ett självständigt litet verk, som har titeln "Artifici Legendi et Scribendi TIROCINIUM", som inte medtagits i denna utgåva. Papperet i dessa blad är mycket gulnat, så att vi får förmoda, att bladen inte skrevs samtidigt med de andra delarna i "Consultatio" och lagrades på annat sätt.

Verket har i början tydligen ännu gjorts tryckfärdigt av författaren själv: texten är indelad i paragrafer och bär alla spår av den för Comenius vanliga omsorgsfulla gestaltningen av texten. De återstående delarna (i vårt tryck ung. från och med fol. /108/) är lika snyggt skrivna men man ser utan vidare, att originalet inte var helt tryckfärdigt och eventuellt bestod av enstaka notiser. Man ser också, att bearbetaren, d v s Nigrinus själv, inte alltid var övertygad om att texten hade sin slutgiltiga gestalt.

På sådana ställen har man lämnat små luckor mellan de enskilda avsnitten, som för det mesta motsvarar ung 5–10 rader av den skrivna texten. Dessa ställen har i vårt tryck betecknats genom en asterisk inom klammer [*]. Luckor i vår latinska text, som inte är kännetecknade genom sådana asterisker, kommer först från ombrytningen av satsen, närmare bestämt av den önskan, att den latinska och den tyska texten skall löpa parallellt med varandra. På några ställen finns det också avbrutna sats, och den plan, som antyds i början av kapitlet, har inte genomförts. Kapitlet "Schola mortis" har över huvud taget inte utförts.

Just dessa brister låter oss med säkerhet anta, att Nigrinus inte gjorde några ytterligare ingrepp i den av Comenius efterlämnade texten. Vi har heller inga skäl att anta, att rådet J. Docemius, som fick handskriften 1680 eller snart därefter, företog några som helst ändringar i texten. Kanske kommer randanmärkningarna från honom? Därom kan vi tyvärr inte säga något bestämt ...

5

De frågor, som kan sysselsätta den fortsatta forskningen, är, om det fanns ytterligare handskrifter i Halle (t ex de båda första delarna till "Consultatio") och ev ännu finns. Man kan citera ett yttrande av den tjeckiske

teologie professorn Bednar, som erinrar sig, att han vid tiden för sitt studium i det s k "Marienbibliothek" kan ha sett Comenius-handskrifter, som emellertid enligt den dåvarande bibliotekariens vittnesbörd redan fanns i avskrift eller tryck.

Mariakyrkans förträffliga bibliotek äger och ägde aldrig sådana handskrifter. Handskrifterna tillhörande "Waisenhaus" lånades aldrig ut till "Marienbibliothek". Eventuellt kan man söka efter sådana handskrifter i arkivet för något av tryckerierna i Halle. Innehållsligt nya texter torde därvid knappast komma fram i dagens ljus.

En annan fråga är, om vid tryckningen av de första sidorna av olika avsnitt i "Consultatio" år 1656 ff. även början till "Pampædia" kom med i sättningen.

Comenius skrev till Harsdörfer redan den 15 januari 1657, att han lät trycka "Consultatio". Kvacala konstaterade efter handskriftskatalogen för Daniel Jablonskys bibliotek, att denne ägde tryckta delar av "Consultatio". J. Hendrich hänvisade 1927 till det faktum, att en av Comenius' samtida, teologen S. Maresius, citerade några ställen i den tryckta "Consultatio".

Slutligen erfar vi ur J. Felbers arbete över den slovakiske pedagogen Jan Bayer, att denne redan före 1660 kände till "Panaugia". Men "Pampædia" nämns aldrig i detta sammanhang. Om trycket med "Pampædias" första kapitel skulle återfinnas någonstans, kan vi inte vänta oss, att de skall ge oss något nytt.

Vår publicering måste kämpa med avsevärda svårigheter: "die Hal-lischen Handschriften" var inte tillgängliga för oss, och som det ser ut, bearbetas de inte heller på annat håll. Även misslyckades alla försök att få fotokopior av handskriften. I det läget måste vi gå tillbaka till min avskrift, som jag under kriget gjorde av alla tre handskrifterna (E.54, E.55 och E.56). Därvid hade jag bara en gång möjlighet att jämföra avskriften med originalet – för det mesta nattetid.

Vid utformandet av texten var den hjälp jag fick framför allt av dr. J. Schröpfer och teol. kand. D. Donat av oskattbart värde. Även förlagets beredvillighet, som övertog denna komplicerade tryckning, och stödet av Comenius-institutet i München ville jag nämna med tacksamhet.

Klaus Schaller:

Om Pampædias ställning i Comenius' totala verk

En introduktion till latinsk-tyska utgåvan

Bland Johann Amos Comenius' mångfald av skrifter markeras somliga redan genom sin titel och förenas till en grupp av omfångsrika verk, som vi måste anse som centrum och höjdpunkt i det comenienska skapandet. Det är de pansofiska skrifterna i trängre bemärkelse: "Panegersia", "Panaugia", "Pansophia", "Pampædia", "Panglottia", "Panorthosia" och "Pannuthesia".

Dessa sju skrifter sammanfattas under rubriken "De rerum humanarum emendatione consultatio catholica". I denna "Consultatio catholica" eller "Consultatio universalis" är det fråga om en överläggning angående frågan, hur "res humanae" ("de mänskliga angelägenheterna") skall kunna förbättras.

En överläggning kan genomföras i många slags syften: vi konsulterar läkaren för vår hälsas skull; stadens råd har vid sin överläggning medborgarnas väl för ögonen; familjeöverläggningen sörjer för medlemmarnas bästa.

I vilken avsikt överlägger man nu här i "Consultatio catholica" om en förbättring av "res humanae"? Avsikten med denna överläggning anges genom adjektiven "catholicus" eller "universalis", som av Comenius används synonymt med det grekiska ordet "pan", vilket vi kan lära oss av andra skrifter och även av den här föreliggande "Pampædia".

Så betecknar Comenius själv i en skrivelse till Hesenthaler "Consultatio" som sitt "panbouleutisches Werk" ("allrådgivande verk"). Inte hälsan alltså eller något ideal för stadens eller familjens välfärd utan det normgivande hos "pan", helheten, allt, reglerar de åtgärder, som skall möta den här fordrade förbättringen.

Adjektivet "catholicus" varnar för missförståndet att anta människan som bestämmelsegrund för förbättringen av "res humanae". Överläggningen skall fastmer föras så, att helheten själv blir normgivande som princip och förbättringens ändamål (finis).

"Pan" själv, helheten, kommer till tals i "Pansophia", det sanna vetande om det hela.

Visserligen tar Comenius med detta motiv i sitt tänkande, med titeln "Pansophia" upp en i hans tid absolut vanlig beteckning; men det

väsentliga är, att han tar denna "Pansophia" på allvar på ett nytt och ändå gammalt sätt, att han bryter upp till ett återställande av "Sophia" ("vishet"), som på hans tid hade glömt sin härkomst och i tidsålderns encyklopedier bar sig "labyrintiskt" och "snuttigt" åt, att han åter ställer den på det fundament, som ensamt låter den vara sant vetande, att han lär oss att åter se människan som en spegel, i vilken tingens värld lyser upp.

Denna spegeltillvaro är människans väsen, som skapats till Guds avbild och är den för människan specifika förmågan: den ensam förlämnar henne en "särställning" ("excellencia humana") bland alla varelser. Den kastar emellertid inte tillbaka människan på sig själv (reflexion), den avsondrar henne inte i egentlig mening från världen, utan den hänvisar henne just till världen, den riktar in henne på den sak, som fyller hennes väsen och tillåter spegelns spegling.

Det andra villkoret, som först möjliggör att hon uppfyller sitt väsen, är spegelns rätta uppställning. Bara i en ställning vis å vis den som skall speglas finns det för människan något att spegla. Så kan också människan nå fram till sin spegeltillvaro bara i en vis å vis-ställning till världen.

Hon uppfyller sin mänsklighet som världens "föremål" ("Gegen-Stand"), i vilken världen får syn på sig själv. Så är människan som speculum (spegel) inte själv grunden till sig själv och subjectum för världen (cogito, ergo sum) ("jag tänker, alltså är jag till"), utan världen själv. Utan saken skulle spegeln vara vanmäktig: inte i stånd till att ta vara på sig själv och sin spegelförmåga. Människan är just hos sig själv, när hon inte är hos sig själv utan "hos saken", när hennes trefaldiga förmåga, hennes ande, hennes språk och hennes hand återspeglar saken.

Människans förmåga (ingenium-ingenita vis) är inte makt utan uppdrag för Guds, sakens och människans skull. Så uppstår genast en ny paradox: människan händer bara där, där hon överlåter sig åt saken, åt Gud. Det är det specifika hos människan, att inget är hennes eget. Människans väsen fullbordas inte genom att bemäktiga sig världen, utan i bemyndigandet från värld till värld. I människan som det helas spegel kommer världen, kommer Gud och allt vad han har skapat till sig själv. "Tingen kan inte bruka sig själv". Först människan för in dem i deras immanenta ("inneboende") syften, visar dem genom nyttjande och brukande på deras tillvaros mått och gränser. Bara när det hela speglas i människan, när hon känner till helheten och dess teleologi ("ändamålsenlighet") är hon i stånd till att fullborda helheten enligt det helas syften.

Om det förhåller sig så med Gud, tingen och människan, då är människo-"bildning" den mest angelägna uppgiften, då är uppdraget att sätta alla människor (omnes) i stånd, "färdiggörandet" av deras väsen för Gud, för värld och människa nödvändigt.

Denna "bildning", som etablerar människans väsen, kan bara ske utifrån all mänsklighets ursprung, den kan bara lyckas, om den kallar

människan till det uppdrag, som är väsentligt för henne, om den ställer henne under sakens myndighet. Comenius inser, att människo-"bildning" bara kan tilldra sig hos saken, inte hos blotta ordet.

"Bildning" är sakansvar. Hur främmande var inte denna "saklighet" för en tid, som efter upptäckten av modern vetenskap genom den naturvetenskapliga metoden var ute efter sakbehärskning! Men sakbehärskning och sakansvar är var för sig egna sätt att hantera saklighet, som utesluter varandra. Ända fram till denna dag har Comenius' "realbildning" i betydelsen av sakbehärskning missförstått.

För Guds, för tingens och för människans skull människo-"bildning" som "saklighet"! För Comenius är metafysiken förespråkare. Den är porten, genom vilken saken träder ut ur sin blotta urbild-tillvaro in i sin tillvaro som avbild, som beviljats den i människan.

Metafysiken är "Janua rerum" ("tingens port"), genom vilken människan "kommer till saken". När människan går genom denna port, är hon hemma, är hon "hos saken" och därmed hos sig själv. "Janua rerum" banar ljusets vägar ("Via lucis"), på vilka sakens eget ljus brer ut sig, tills denna själv tack vare sitt ljus strålar upp i människans spegelväsen.

Den som står i sakens ljus, kan inte treva i mörkret: så lär sakens ljus människan alla hennes steg. Det i "Janua rerum" samlade ljuset från sakvärlden är det band, som binder människan vid saken, som förenar människa och sak till en helhet. "Janua rerum" visar saken sådan den är, ty sakens ljus är dess existens.

Men hur kommer saken till sin tillvaro? – endast genom sin tillblivelse (nasci-natura). Då allt blivit till genom Gud, så är sakens existens dess natur, dess tillblivelse ur Gud.

Gud är en. Liksom allt blivit till ur en, så är allt en enhet och en helhet (omnia). I det att varje enskild sak bär på sin tillblivelses drag, "spåren av Gud", representerar den det hela. Just dessa "tecken" är ljuset som är specifikt för saken. Tar man bort detta från saken, sönderfaller det hela till det mångahanda enstaka. Saken är av naturen full av ljus, ty den har framgått ur källan till allt ljus, ur Gud. Ställs saken i ett ljus som är främmande för den, är den inte längre det som den är. –

Hos saken tar all människo-"bildning" sin början, i dess fortgång följer den naturen. Ty naturen bevarar saken i dess existens, i dess tillblivelse ur Gud, i dess egenskap av skapat ting. Naturen vårdar ljuset, som förenar allt till en helhet.

Det vetande, som i saken och dess ljus förintar sig själv, är det sanna vetandet; det känner till saken i dess Gudagivna tillvaro, enskildheten i helheten. Detta vetande, det sanna visheten om helheten, är pansofin.

Detta "sanna vetande om det hela" kan inte nå genom en summativ anhopning av sammanhangslösa data och fakta, inte en gång genom en

vilja till vetande, som skulle rycka saken bort från dess tillvaros ljus från och till Gud och som skulle underordna saken under viljans ljus.

Det "sanna vetandet om det hela" kan bara nås i den skapade varel-sens fromma hållning, som tar det myckna som det hela, och det hela som den ene.

Det kvantitativa i kunskapsanhopningen på den tiden ("summor" och encyklopedier) måste leda till resignation. I besinningen på kunskapens kvalitativa sida låg Comenii positiva bidrag till den vetenskapliga situa-tionen på hans tid. –

Människan är bevararen av "det sanna vetandet om helheten" (Pan-sophia). I själen speglar sig det hela, i människans ande är världen med-veten om sig själv. Människan är sin skapares glädje och berömmelse, ty hon för i vetandet världen tillbaka till Gud, som denne så att säga förlorat till tillvaron. –

Detta återvändande av helheten, som flutit ur den ene, ur Gud, kallade nyplatonismens tradition för "epistrophé" ("återvändande"). I Comenii "chresis" återkommer denna tanke. Spegling, återkastande, "chresis" är "prestationen", är människans uppgift.

I de mångfaldiga mänskliga verksamheterna, de många "vardagsplik-terna" har människan bara en uppgift, och först genom att fylla denna uppgift konstitueras hennes mänsklighet: "chresis".

"Chresis" är "människans sak", "res humana". I "res humana", i det specifikt mänskliga ansvaret för helheten, vänder människan varandet mot Gud, mot källan för dess existens, i trefaldig gestalt: som vetenskap, politik och religion. Dessa är människans egentliga verk ("erga").

Hur fjärran ligger inte denna Comenii ansats varje "rationalism"! Descartes kräver, att man ökar förnuftets naturliga ljus, – Comenius, att allt skall framläggas så, "att med hänsyn till klarheten ingenting förblir obegripligt, med hänsyn till säkerheten ingenting kan dras i tvivelsmål, i det att nämligen sakernas sanning med sitt ljus etsar sig in i sinnet".

Här öppnas "fönstren" på vid gavel, för att sakvärldens ljus skall träffa människoväsendets spegelyta. Den sanna människan är aldrig "monad" – hon står alltid i relation till någon/något. Programmet är inte en reglering av den inneboende förmågan ("directio ingenii"), förfining och skärp-ning av synförmågan ända till dess yttersta möjligheter, utan att leda människan till den ort, varifrån den rätta speglingen är möjlig; att ställa människan på den "ståndpunkt", på vilken helhetens ljusstrålar träffar henne oförminskat och oblandat.

Visserligen hade Gud, som i egenskap av världens skapare inrättat allt så vist, vid sitt skapande redan ställt människan på denna enda riktiga "ståndpunkt"; men människan har i sin viljas frihet övergivit denna ljusets ort och slagit sig ner i syndens natt.

Om det alltså rör sig om förbättring av "chresis", i vilket världen först fulländas, då måste människan föras tillbaka till den "ståndpunkt", på

vilken hon ensam är mäktig att fylla sina människoplikter, emedan hon genom helhetens överflödande ljus får makt och myndighet därtill.

Alla ting kommer till sin existens genom det förhållandet, att de är utflöden ur Gud. Detta förhållande består i ordningen. Det är den som ensam ger åt var och en hans existens. Först i den blir tingen till vad de är, och får varaktighet. Även människan finns bara där, där hon är "i ordning". Ordningen anvisar henne som Guds avbild till "föremål" ("Gegen-Stand") för Gud och värld.

Om människan är "i ordning", är hon det "sanna vetandet om hel-heten". Detta är sant vetande, bara om det återspeglar sakvärldens ord-ning, om det låter allt vara på sin av Gud bestämda ort utan egen tillsats. Samma ordning, som låter sakerna existera som saker, låter dem existera i människan som vetande.

Därför kräver Comenius vidare en metod, som orienterar sig efter hel-hetens ordning. – Comenius menar med sakerna (res) inte bara tingen, mot vilka t ex sinnena stöter sig – sakligare än dessa själva är deras tillvaros ordnade förhållanden från och till Gud, principerna, av vilka de är till.

Det egentligt sakliga hos saken är skenet av det ena ljuset, skenet av helheten, som den präglas av.

"Om tingens principer inses, kommer allt att inses".

Den ordning, som ligger till grund för sakvärlden, är inte alls så svår att upptäcka, som många metafysiker tror; ty Gud har tre gånger framställt tingen och deras ordning för oss. Vi finner dem på den scen (theatrum), som den oss omgivande världen utgör, på den mänskliga andens scen och på den heliga skrifs scen, i vilken Gud har uppenbarat sina hemligheter.

Dessa tre "böcker" är tillgängliga för oss genom människans trefaldiga "öga": sinnena, förnuftet och tron. Men hur skall människan upprepa sakvärldens ordning i sitt vetande? Må hon bara följa "den ordning, i vilken tingen skapats av Gud".

Men hur är det möjligt att människan, som i sin mänsklighet finner sig hänvisad just till saken, även ser en sådan scen upprättad i sig själv? Även hon är bara till som skapad varelse. Liksom den övriga skapade världen bär hon med sig skenet av det ena och hela. Men samtidigt kännetecknas hon av "Guds spår" på ett enastående sätt.

Hon är ett "universum i miniatyr (mikrokosmos), som i det förborgade innehåller allt som i makrokosmos finns att se avslöjat vitt och brett".

Gud har skapat människan till sin avbild: liksom alla ting har sin existens i Gud, så även i människan – visserligen inte som urbilder men som avbilder. Det som utgått från den ene, återvänder till den andre, och orten för denna epistrophé (detta "återvändande") är människan.

Mystikernas "Nosce te ipsum" ("Känn dig själv"!) återvänder också hos Comenius. Självkänedom är ett sätt att visa den saklighet som krävs.

Tagen för sig, absolut, är människan fullkomligt tom. Så finner hon vid återvändandet till sig själv inte eventuellt ett visst bestånd i sin själ, t ex ett knippe psykiska anlag. Bara i sin relation till det hela, till världen och till Gud, bara som "föremål" för kosmos är hon mikrokosmos. Bara om människan håller sig i sitt väsentliga förhållande till Gud, till medmänniskan och till tingen, om hon förblir i ordningen, är hon människa.

Bara i sin relativitet är människan i stånd till att uppfylla sitt trefaldiga ansvar i "chresis" ("bruket").

För helhetens skull är människo-"bildning" nödvändig, och vi förstår den av Comenius fordrade "förbättringen av mänsklig ansvarighet som är inrättad efter det helas måttstock" på rätt sätt bara om vi i den hör "för Guds och sakens skull" före "för människans skull", "för helhetens skull".

Den förbättring av "chresis", som givits människan i uppdrag och som först fulländar det hela, är nödvändig, för att det hela skall nå sitt mål: Gud för att han skall prisas genom det hela i helheten, saken för att den skall tas i enlighet med sin saklighet, människan, för att hon skall återvända hem till sin urbild som avbild, sedan hon gått igenom livets skola. –

Människan är nödvändig för det hela. Pansofin anvisar åt människan hennes "ståndpunkt" i helheten, kallar henne till ansvar för det hela, hjälper henne till mänsklig vishets treklång: insikt, sedlighet, fromhet.

Människo-"bildning" för Guds och helhetens skull. Så hänvisar teologi och metafysik till pedagogik. Inblicken i det hela, pansofin som det sanna vetandet om helheten, vänder den vetandes blick på människan. I henne allena, i fullbordandet av hennes väsentliga "verk" som vetenskap, politik och religion, kan det hela fullbordas.

Människan är medlet till världens fullbordan. Så är "istandsättandet" av människan det centrala temat i hela "Consultatio catholica". Följaktligen är "Pampædia", som enkom sysslar med denna fråga, den exakta mitten av det barocka totalverket som det fjärde av sju band.

Kunde man tolka "Pansophia" som "det sanna vetandet om det hela" så är "Pampædias" syfte att inrätta människan på den ort, där "Pansophia" – återvändandet av det myckna till den ene – är möjligt; "Pampædia" är "undervisning i det sanna vetandet om helheten".

Därför är "Pampædia" mer än t ex en "skolpedagogik", som kanske ser sitt mål i att göra människan duglig för sina livsuppgifter som medborgare, kulturbärare o s v. Den upphäver över huvud taget skolan som särfall och gör hela livet till skola. Därför kan inte heller denna "skolas" mål ligga i detta livet. Livet är en skola för evigheten. "Pampædia" finner alltså sina mått i transcendens. Därmed skiljer den sig principiellt från varje "nutida" pedagogik. Till grund för "Pampædia" ligger inte en subjektivistisk antropologi, utan ontologi ("läran om det varande, tillvaron") och teologi ("läran om Gud").

Och när det är tal om människan, så är hon inte egentligen här i världen som väsen, utan hon förstås som värld, som kosmos, som mikrokosmos. I "Pampædia" handlar det bara skenbart om människan, i själva verket rör det sig här om kosmos, om det hela. – Men just för att människan är det hela ("to pan"), är en "förbättring av 'res humanæ'" nödvändig för helhetens skull.

Människan, tänkt som subjekt i vår mening, finns inte för Comenius. Hans pedagogik finner sina mått i den ene, i det hela. Varje åtgärd i denna pedagogik är orienterad mot helheten, universum, mått mot helheten. Till denna "relation till det hela" hänvisar ordet "universalitas" eller "universalis", liksom också prefixet pan-.

Genom att den i sina åtgärder rättar sig efter helheten, får helheten i den en chans, blir helheten kraftfull i dess åtgärder. En godtycklig "skolning" förmår inte utträta något; bara "schola universalis" den skola, som i sina åtgärder orienterar sig mot helheten, får pedagogisk energi, då helheten öppnar sig i den. En sådan skola kallar Comenius för "Pampædia, Pan-Paideia".

Under lång tid har Comenius-interpretationen förbisett, att den väsentliga orten för hans pedagogik befinner sig i "pansofin", redan från och med "Didactica magna". Comenius som didaktiker och Comenius som pansofist stod oförenliga bredvid varandra. Därmed blev hans didaktiska "uppfinningar" ("inventa"), t ex "Janua linguarum", till blott och bart didaktiskt hjälpmedel, d v s till ett verktyg i människoformningen, fritt användbart till godtyckliga syften.

Den på så vis "sektulariserade" Comenius var gång på gång åter modern. Han blev till upptäckaren av den psykologiskt motiverade bildningsläran liksom av socialpedagogiken, spontaneitetspedagogiken och åskådningsundervisningen, kort sagt: varje "ny pedagogik" återfann sig i hans didaktik.

Men i själva verket är Comenius' pedagogik entydigt bestämd genom prefixet "pan-". Pedagogiken uppnår intet, om den egenmäktigt söker lösgöra sig från Gud, det helas ursprung; pedagogen förmår inget, om inte det hela kommer till uttryck i hans åtgärder.

Föreliggande översättning av "Pampædia" söker att från första början möta sådana felaktiga tolkningar. Den har därför ägnat terminologin särskild uppmärksamhet.

Varje bildningslära begagnar sig av bilden, analogin, för att beskriva de förlopp, som utspelas inom dess område. I detta syfte tar den t ex upp ord från det tekniska fältet (formatio, politura, eruditio; "skapelse", "glättande", "undervisning") eller ord från det organiska området (cultura).

Om man idag t ex talar om "utveckling", om den "präglade formen, som levande utvecklar sig", så ligger en bestämd teori om det levande till grund för detta.

Analogt därtill har man i modern tid vant sig vid att tolka bildning som utbildning, som utveckling av anlag, som "chans att växa" och dylikt. Även om vi inte heller alltid i det enskilda fallet är medvetna om det bildmässiga i alla dessa termer, så är vi dock alltid fångna i deras mångtydighet; även där vi bara tar dem i traditionell mening, tänker vi i dem alltid genast på resp. bildningssystemets bakgrund.

Även de termer, som används i Pampædia-texten av Comenius är i denna mening mångtydiga. Men det system, som ligger till grund för dem, är – som vi redan sett – olik vårt. Trots all hans originalitet ("Andersartighet") finns likväl i hans system drag, som skenbart verkar moderna (Nosce te ipsum, cultura universalis o s v). Här är faran för missinterpretation särskilt stor.

Därför undviker översättningen i stor utsträckning de termer, som redan är "belastade" för den moderne läsaren. På detta sätt vill den förhindra, att han byter de av Comenius använda mångtydiga termerna mot sina egna, att han projicerar in sin egen systematik i Comenii system.

Detta syfte skulle kunna nås på två vägar. Å ena sidan kunde man på de terminologiskt viktiga ställena bibehålla det latinska uttrycket – men därmed är föga vunnet: läsaren översätter denna term ovillkorligen till sitt språk och till sitt system.

Å andra sidan kunde man – och denna väg har vi här gått – införa termer, som dels inte är vanliga i våra dagars bildningstänkande och dels träffande återger den comenienska tanken och dess bildliga uttryck.

Så har i föreliggande översättning termer som "uppfostern", "bildning", "begåvning", "anlag", osv i stor utsträckning utelämnats. Därmed försvåras visserligen återgivningens läsbarhet, det hela verkar ovanligt här och där. Men kanske är Comenius' pedagogik alls inte så "vanlig", som man trott en lång tid.

För att legitimera detta förfaringssätt måste visserligen ännu en fråga klaras upp. Är valet av det ord, med vilket Comenius för på tal ett visst sakförhållande, mer eller mindre tillfälligt, brukar Comenius ordet blott och bart traditionellt, t ex som tom formel, varvid ordets egentliga, bildliga mening gått förlorad, eller tar han ordet "ordagrant", tar han det på allvar i det som han just har att säga, eftersom just detta ord i sin betydelse uttrycker det som han har på hjärtat?

Man skulle på många ställen också i det föreliggande verket kunna påvisa, att Comenius inte använde orden som traditionella, tomma tecken. Han underkastar fastmer orden en etymologisk prövning, innan han i dem utsäger vad han har att säga.

Gång på gång iakttar vi hos Comenius en systematisk användning av ordet grundad på en etymologisk reflektion, som visserligen på många ställen kan tyckas rätt egenvillig för den moderna förståelsen.

Bara en sträng prövning av ordet med hänsyn till den i ordet utsagda meningen lämpar sig för en fackmässig utsaga av saken. Och just detta

krav uttalas gång på gång av Comenius i de fall där han efterforskar parallellismen mellan sak och ord.

Om översättningen alltså vill skapa en tysk terminologi, som är lämpad för Comenii tankegång, måste den själv följa hans anvisning in på det område, som har levererat den bildliga bakgrunden till hans "bildningstänkande". Denna undersökning har redan ingående genomförts på annan ort. – [Klaus Schaller: Pan. Untersuchungen zur Comenius-Terminologie. Den Haag: Mouton & Co, 1957.]

Men även ur den här framförda grundtanken i "Pansophia" kan man vinna insikt i den bakgrund, utifrån vilken Comenius uppfattar människans "bildning".

Av bestämningen av människans väsen som "speculum" (spegel) följde, att allt beror på människans rätta uppställning och inrättning (institutio) i fråga om hennes väsentliga relationer, som först möjliggör ett uppfyllande av hennes specifika uppgifter.

Människan har alltsedan sina stamföräldrars syndafall för alltid övergivit den plats, som varit bestämd för henne. Därvid blev världen, vars fulländning uppdragits åt människan, till en labyrint. Helheten har våldtagits av människans förvända vilja. Därmed blev människan till icke-människa.

Därför gäller det i människo-"bildningen" att föra människan ut ur platsen för hennes förfall (educare) att dra ut henne (genom disciplina), att föra henne till en ort och resa upp henne (instituere), där hon är på sin mänsklighets "ståndpunkt".

Detta sker genom läraren (magister=dux) med hjälp av läran (docere=ducere). På sin rätta "ståndpunkt" är människan den vetande ("pansophus"), som känner till sakvärldens "vad", "varifrån" och "vart", och som sätter dem i verket och för dem på tal, i enlighet med sitt vetande (SAL= Sapere, Agere, Loqui).

Genom "e-ducatio" blir av icke-människan en människa, liksom det genom "formatio" blir en vackert snidad bildstod av ett grovt stycke trä (rudis-eruditus).

Det förmänskligande, som sker hos människan genom ledning kan alltså jämföras med hantverkarens gestaltande arbete. Därför måste också Comenii termer (polire, formare, erudire), som lånats från det tekniska området, förstås utifrån educatio.

Först genom att människan ställs på sin "väsensort" blir hon i stånd till att uppfylla sin levnads egentliga syfte, "res humanae", "chresis", liksom också den väl skötta, i ordning ställda åkern ensam förmår att bära rik frukt och därigenom fylla sitt syfte.

Så kan man även i fortsättningen jämföra "förmänskligandeprocessen" som sker i e-ducatio, med åkerbruk och i analogi med "cultura agri" tala om en "cultura ingeniorum" som en vård och skötsel av människan, som leder till hennes väsens fulländning. –

”Bildning” förstås följaktligen av Comenius som ledning, inte som prägling och inte som utveckling. Därför kan bara den översättning göra rättvisa mot Comenii tankegång, som alltid har det edukativa draget i hans Didactica eller hans Pampædia för ögonen.

Vid översättningen användes den tjeckiska översättningen av ”Pampædia”, som Josef Hendrich gav ut i Prag 1948 under namnet ”Vsevychova”. –

Bibelställen citeras efter den moderna Luther-texten. Parenteser i den latinska texten är upplösta i den tyska; däremot har anmärkningar som underlättar förståelsen inneslutits i parentes i den tyska texten.

Förklarande och jämförande anmärkningar, som den tyska texten hänvisar till, har förts samman i en särskild del av boken. –

För att förbättra läsbarheten avstår den tyska texten i stor utsträckning från de av författaren planerade framhävningarna och överlåter dem till den latinska ordalydelsen.

Heinrich Geissler:

Pampædia och Amos Comenius’ pedagogiska verk

När Johann Amos Comenius för mer än 300 år sedan i Amsterdam avslutade samlingen av sina didaktiska och pedagogiska arbeten med den ståtliga folianten, som kallas för ”Opera didactica magna”, förklarade han i en av de små informativa skrifterna i sista delen, kallad ”Traditio lampadis” (”Facklans överlämnande”), att han nu överlämnade ”metod-facklan” för undervisning och uppfostran av unga människor åt sina vänner, och att han inte längre ville verka på detta område.

Detta hände år 1657, inte mycket mer än ett år efter den fruktansvärda branden i Lissa, vid vilken han förlorade all sin egendom jämte största delen av sina sedan decennier utarbetade manuskript. Därmed miste den böhmiska Brödra-Unitetens landsförvisade medlemmar sin beskyddare – han var deras siste biskop.

Nu hade de slutgiltigt skingrats och kastats ut i hopplöshet. Det är alltså begripligt, att de avskedsord från sina pedagogiska bemödanden, från mannaårens prestationer, som den sextiofem-åriga här uttalade, måste verka, som om han faktiskt aldrig åter skulle gripa till pennan för att yttra sig i detta ämne.

Hårdheten i den självkritik, som han uttryckte i de sista skrifterna, särskilt i ”Ventilabrum sapientiae”, ”vishetens kastskövel”, lät knappast något tvivel uppstå i fråga om allvaret i hans ord.

Men förhållandena utvecklade sig gynnsammare i Amsterdam än man till en början kunde anta. Den outtröttlige fick ännu 13 år av kraftfullt skapande. Detta var en – i förhållande till de oroliga åren dessförinnan – till det yttre lugn tid med en någorlunda säker ekonomisk existens i en stimulerande krets av vänner mitt i Nederländernas blomstrande barockkultur.

Det var alltså inte att undra på, att den gamla glädjen i pedagogisk planering åter bröt fram inom honom: Comenius utgav under de följande åren några för brödrakyrkans fortsatta historia betydelsefulla skrifter i religiös undervisning. Men framför allt skapade han ”Pampædia”.

Frågan, om han nu skrev om denna skrift, som han redan 20 år tidigare hade arbetat på i Elbing, eller om han ändå hade lyckats att helt eller delvis rädda den ur branden i Lissa, är ännu en öppen fråga. Även ”Pampædia” har, liksom största delen av de andra skrifterna i ”Pan-sophia” inte helt och fullt arbetats ut i alla delar.

Det är absolut meningsfullt, att "Pampædia" inte står i den stora samlingen av de didaktiska skrifterna. Den är något särskilt och håller ett visst avstånd till dem. Det är en avgjort pansofisk bok, som förutsätter enskildheter i undervisningsmetoden som beprövade och pålitliga, framför allt parallellismen hos orden av olika språk, så som den grundlagts i "Janua linguarum".

Här trodde Comenius, att han inte bara hade funnit en ny språkmetodisk väg, utan framför allt, att han tillfredsställt den längtan, som djupast fyllde honom och hans samtida, nämligen längtan efter en överensstämmelse mellan ting och ord. Med ordens formella parallellism skulle den för Comenius väsentligen viktigare parallellismen mellan sakvärlden och det språkliga uttrycket löpa jämsides. I den planerligt övade åskådningen och i det utprovande umgänget med tingen var den en given sak; det skulle framför allt hans skolböcker tjäna till.

De praktiskt-metodiska kompletteringsböckerna till Janua, – "Lexikon" och "Grammatik", liksom den kortare och enklare "Vestibulum", som förde fram till "Janua", – och "Atrium", som fulländade och smyckade "Janua", förelåg ju nu i flerfaldiga fattningar, hade provats ut och hade slagit igenom i Mellaneuropa och därutöver långt borta i fjärran länder som hjälpmedel för latinundervisningen, som fortfarande var nödvändig.

Som skicklig latin-metodiker var Comenius högt skattad, eftersom han funnit en väg bort från den torra grammatiken till ett levande, användbart latin, det språk för europeiska lärde och politiker, som fortfarande stod högt i kurs. Dessutom hade ytterligare två hjälpböcker utkommit: "Schola ludus", latinska skolspel från Sáros Patak, som i sin systematik i fråga om sakliga framföranden och stegring av språkliga prestationer absolut kunde tåla en jämförelse med jesuiternas samtidsdramer.

Men framför allt hade "Orbis pictus" trätt fram i dagens ljus, denna första instruktiva barnbilderbok, som snabbt upplevde många upplagor och efter parallellsystemet snart byggdes ut till fyra språk bredvid varandra. I "Physica" hade Comenius redan långt tidigare lagt fram en lärobok i natur- och "mänsko"-lära, som var mycket använd. Den här bedrivna sammansmältningen av naturvetenskap och teologi, som påminde om bibelns framställningssätt, överfördes i en mera barnslig form också på "Orbis pictus".

Slutligen hade den mångsidige och uppslagsrike Comenius även sysslat med grunderna för den första läs- och skrivundervisningen och gjort utkast till förslag.

Det var alltså en betydelsefull rikedom på undervisningsmedel, som Comenius kunde stödja sig på, när han arbetade på "Pampædia". Därför har detta verk också bara tillfälliga impulser av liknande art, vare sig det talar om de särskilda problemen med skrivning och läsning i nybörjartiden eller om den rätta arten av lektyr av klassiska författare.

"Pampædia" undviker att som tidigare lägga särskild vikt vid metodiska detaljer och att länge dröja vid sådana frågor; Comenius nöjer sig därför ofta med hänvisningar till andra skolmäns arbeten.

"Pampædia" går emellertid i högre grad in på de tidigare allmänpedagogiska verken. I många avseenden verkar den som en upprepning av "Didactica magna"; den är en utvidgning av densamma.

Redan under den första tiden i Lissa hade Comenius gripits av en grundläggande ny pedagogisk idé: den unga människans andliga formande måste trots de enskilda åldersstadiernas olikhet ändå genomföras likartat, i ständig upprepning och utvidgning.

Denna tanke utsträcktes nu i "Pampædia" till alla livets stadier och fördjupades samtidigt till religionens område. Enligt detta verk är hela människolivet en skola, i vilken vi skall lära oss att bli ett med Gud.

Comenius utför denna tanke på bredden: vi går i denna bok med honom genom en följd av skolor, som sluter sig tätt intill och kompletterar varandra – från den prenatala tillblivelsen ända till dödsstunden. Under denna tid upplevs tingens värld – låt vara i olika utsträckning – dock alltid likartat, i åskådning och efterhärming, i medveten inläring och i bön.

Tingen är ju Guds skapelse, framsprungna ur hans hand, genom hans nåd vidarebehandlade av människan – bara genom dem och de ord som lyssnar på dem finns det för människan en verksam delaktighet i inordnandet i gudsvärldens harmoni och på så sätt slutligen föreningen med Gud till en enhet. Undervisningsprincipen om det alltid likartade stoffets formella utvidgning används här alltså på alla livets stadier.

Comenius tog här upp idéer framför allt ur sin tidiga skrift "Informatorium för moderskolan", i vilken han förde på tal den rätta värden av det lilla barnet i den förnyade kristliga familjen och församlingen, så som han hade hoppats på för tiden för Brödra-Unitetens hemkomst.

Den fromma grundtonen i detta verk genomsyrade hela "Pampædia", i vilken formandet av människan genom bönen – andras förbön likaväl som den egna bönen, – liksom den praktiska sysselsättningen i den sedliga livsföringen: hos barnet i leken, längre fram i yrkesarbetet, är lika viktiga som den medvetna undervisande ledningen.

För undervisningen är den ofta förekommande hänvisningen till Comenii mest betydande allmän-didaktiska undersökning, "Methodus linguarum novissima" ("Den nyaste språkmetoden") av stor vikt.

Denna omfångsrika skrift, som sträcker sig långt utöver den rena språkbildningen, beaktades föga redan under hans livstid. I framtiden kommer man att – på grund av "Pampædia" – behöva syssla mera med "Methodus"-skriften inom den pedagogiska Comenius-forskningen.

Men genom "Pampædia" blir det principiellt viktigt, att Comenii undervisningslära och pedagogik inte får skiljas från tankarna i "Pan-sophia".

Redan Wilhelm Dilthey sade detta: "Sammanhanget mellan hans 'Pansophia' och hans didaktik är den avgörande punkten, utifrån vilken hans system skall ses och förstås." ("Pädagogik" s.158).

"Pampædia" är därför också infogad i den omfattande världsordningen, så som Comenius formulerade den i "Panorthosia". Här förutsåg Comenius, att vid sidan om två andra korporationer, ett världsfredsråd och en ekumenisk kyrkoledning, ett "Collegium lucis" ("Ljusets collegium") skulle skapas, en de vises akademi, som skulle inrätta ett enhetligt undervisningsväsen över hela världen.

Dess uppgift skulle vara att övervinna den förvirrande mångfalden av skolor och böcker genom att införa den pansofiska metoden med dess få "småböcker", som realiserade den fullkomliga överensstämmelsen mellan ting och ord.

Med den konsekvent genomförda parallellismen skulle detta – under redligt bemödande – kunna förverkligas för alla folk och deras språk. I synnerhet skulle den Heliga Skrift översättas till alla folks språk.

Med tanke på överflödet av enskilda folkspråk skulle det inte kunna undvikas, att man som förmedlare använde några redan bättre utbildade kulturspråk.

Men i sista hand skulle den fullkomliga överensstämmelsen mellan ord och ting även i sin klangliga form och i ljudtecknens symbolgestalt bara kunna uppnås genom ett nytt världsspråk.

Comenius har gjort ett utkast till det i "Panglottia" [jfr. härtill Heinrich Geissler: Comenius och språket, – Heidelberg: Quelle & Meyer 1959. (Pädagogische Forschungen, Veröffentlichungen des Comenius-Instituts. H.X)].

"Collegium lucis" skall övervaka vården av de enskilda folkspråken, främja utbredningen av kulturspråken och göra till sin särskilda uppgift att skapa ett världsspråk.

På så sätt kan man råda bot mot "bildningsvirrvarret" och uppnå en enhetlig mänskoledning, som syftar till det yttersta målet i att vara människa. Här kommer den eskatologiska karaktären i hans pedagogik än en gång tydligt till uttryck:

"Pampædia" är människans ledning till världens helgelse i väntan på den återvändande Kristus.

Dr. Dmitrij Tschizewskij, professor vid universitetet i Heidelberg och direktor för dess Slaviska institution.

Dr. phil. Klaus Schaller.

Dr. phil. Heinrich Geissler, rektor i München.

Pampædia

I denna del skall vi överlägga om den vård av människan, som är inriktad på helheten och som leder till hennes väsens fullkommande. Likaså skall de uppgifter noga bestämmas, som människan fått i uppdrag att fylla under hela sin levnad, på det att vars och ens ande – angenämt sysselsatt på alla åldersstadier – kan bli till en glädjens trädgård. Samtidigt framläggs här beprövade exempel på detta upphöjda ämne.

Höga Visan 4,16: "Vakna upp, du nordanvind, och kom, du sunnanvind; blås genom min lustgård, låt dess vällukt strömma ut."

Cicero: "Vishetens plikt och uppgift är vården om människan."

Moses: "Ack, att fastmer allt Herrens folk blev profeter, därigenom att Herren lät sin Ande komma över dem!"

Gud: "Och det skall ske därefter, att jag skall utgjuta min Ande över allt kött."

Kristus: "Gå ut överallt i världen och lär alla folk att hålla alla de bud jag har gett er." Mark. 16,15; Matt. 28,19.

Paulus: "Kristus finns hos er, hoppet om härligheten. Honom förkunnar vi genom att vägleda alla människor och undervisa dem alla med all vishet för att kunna föra fram alla som fullvuxna i Kristus." Kol. 1,27 f.

Bröder, var våra efterföljare!

INGÅNG

1. Om Cicero med rätta har sagt, att vishetens uppgift består i vården om människan;

om det var gudsmannen Moses fromma önskan, att Gud skulle ge sin ande åt allt sitt folk;

om den trösterike, höghelige Guden har lovat oss, att hans ande en gång skall utgjas över allt kött;

om vi en gång i full utsträckning måste lyda Kristi bud att lära alla folk allt vad han har uppdragit åt oss;

om det en gång skall vara nödvändigt att försöka efterlikna de heliga apostlarna i att förädla varje människa, för att varje människa skall bli fullkomlig i Kristus, så önskar vi – i det att vi underkastar oss denna uppgift och i vår tidsålder närmar oss denna önskan, detta hopp, detta uppdrag och denna möda – att finna en väg, på vilken människoanden (mens) i kraft av ordningen kunde underordnas sakvärlden på samma sätt, som tingen själva i kraft av ljuset redan är uppställda i en viss ordning.

Liksom alla ting är ordnade sinsemellan och genom sanningens eviga lagar förknippade med varandra – vi har redan sett detta i "Pansophia" – så kan människorna själva också få del i sakvärldens ljus, i dess ordning och sanning, så att var och en i sig själv ledes till en liknande harmoni och alla i sanning lever med varandra i denna samklang.

2. Detta skulle så att säga betyda ett återinsättande av den mänskliga anden i dess privilegium; den har ju skapats till betraktare, till byggmästare och till herre över tingen, för att de upphöjda verk, som Gud fullbordat och som han fortfarande fullbordar, och deras stora prakt inte skall förbli utan giltigt vittnesbörd.

Inget vittne skall vara utan ögon, språk och hand. Varje medborgare i denna värld skall känna till sina privilegier, för att han inte skall leva en stum varelses djuriska liv, utan visa sig värdig sin kallelse (fruitio).

3. Det tycks vara ett svårt företag att bringa alla människor till denna fullkommande vård, till en efter det helas måttstock ordnad (universalis), fast grundad plan, så att de verkligen blir förvandlade och nya människor, Guds sanna avbild.

Men eftersom vår önskan är så vacker, måste till en början tanken på att den möjligen inte kan uppfyllas lämnas å sido; för så vitt det inte efter prövningen av allt och alla visar sig, att man förgäves genomforskat detta.

4. Låt oss alltså framför allt med varandra bestämma målet för vår önskan. Vi gör detta i den avsikten, att det föremål, som vi här förebär, skall bli klart och uppenbart, att ingen människa – utan undantag – kan undandra sig begäret efter det som vi här tänker föreslå.

Sedan gäller det att visa, att det inte heller saknas vägar, som möjliggör uppfyllandet av vår önskan, om vi bara ville gripa de medel, som Gud beviljat oss i överflöd! Och slutligen skall också lätt framkomliga och angenäma förfaringssätt stå till vårt förfogande, om vi bara vet att bruka de erbjudna medlen rätt.

5. Kom alltså! Låt oss i början av denna upphöjda uppgift rådslå med varandra, för att vi skall gå till verket desto modigare, när vi väl har upptäckt, hur vackert, möjligt, lätt och angenämt allt detta är.

6. Men Du, eviga vishet, som på jorden driver deras spel och vars lust är hos människobarnen, låt också oss finna vårt nöje hos dig! Öppna vägar på vid gavel för oss, så att vi bättre begriper dina spel med oss, alltmera begärligt utbreder dem bland oss och slutligen inför dig själv, till ditt rena nöje spelar dem behagfullare, du vår eviga glädje! Amen!

Översikt över Pampædia

Inledningen lär oss vad Pampædia är och vad den syftar till.

Avhandlingen själv visar, hur nödvändigt, möjligt och lätt det är att lära människorna, nämligen:

var och en,

det hela,

på ett välgrundat sätt;

den förklarar kravet på skolor

på böcker

på lärare, som ser till det hela;

den diskuterar genomförandet av allt detta i detalj, graderat efter åldrarna eller uppdelat i sju skolor, nämligen

1. den prenatala tillblivelsens skola

2. den tidiga barndomens skola

3. gossålderns skola

4. könsnognadens skola

5. den unge mannens skola

6. mannaålderns skola

7. ålderdomens skola

8. dödens skola

Slutet påvisar den utomordentligt stora välsignelsen

av detta företag

Kap
I

II

III

IV

V

VI

VII

VIII

IX

X

XI

XII

XIII

XIV

XV

XVI

Kapitel I
OMNES – OMNIA – OMNINO

Vad vi menar med beteckningen PAMPÆDIA och varför man borde bemöda sig om den, 1–10. Varför vi önskar, att alla människor från grunden ledes genom det hela till fullkomlighet, 11–15.

1. Pampædia innebär den vård, som inriktas på varje enskild medlem av människosläktet. Den rättar sig i sina åtgärder efter det hela (universalis) och leder människan till hennes väsens fullkomlighet (cultura).

Hos grekerna betydde "Paideia" undervisning (institutio) och tukt (disciplina). Genom "Paideia" förs människorna ur den råa ofullkomlighetens tillstånd (erudire). "Pan" betyder nu relationen till det hela (universalis). Det gäller här alltså, att hela människosläktet får lära sig det hela, grundligt – pantes, panta, pantos – Omnes, Omnia, Omnino – alla, allt, i alla avseenden.

2. Denna längtan efter en på det hela inriktad, iståndsättande vård av människan hänvisar oss till det, som vanligtvis blir föremål för betraktelse bland de för oss välkända översta idéerna (idae) 'inget', 'något' och 'det hela'. I detta trefaldiga hänseende vill vi förtydliga vår önskan och den rättsliga grunden (ratio) för vår längtan.

3. 'Inget' är – tillämpat på vårt fall – så mycket som ingen vård. Detta tillstånd finner vi med förskräckelse och beklagande hos de barbariska folken, där de stackars dödliga föds, lever och förgås som boskapen.

4. 'Något' innebär följaktligen ett bestämt mått av vård med hänsyn till det ena eller det andra. Denna form finner man hos de inte längre helt råa folken, som vänder sig dels mot vetenskaperna, dels mot konsterna, språken och det övriga.

5. 'Det hela' betyder här en vård efter det helas mått, inriktad på helheten (cultura universalis). Genom en dylik vård vill vi hjälpa människan som Guds avbild till att nå den högsta fullkomlighet (splendor), som är möjlig här på jorden.

6. Vårt förehavande riktar sig åt tre håll. Till en början önskar vi, att inte bara en viss människa, få eller många människor formas på detta fullkomliga sätt, utan alla människor: varje enskild, ung och gammal, fattig och rik, adlig och icke-adlig, man och kvinna, kort sagt var och en som är född till människa. Så skall i framtiden hela mänskligheten ledas till denna fullkommande vård, alla åldersstadier, alla stånd, släkten och folk.

7. Sedan kräver vi, att människan inte undervisas bara i ett avseende, i få eller många avseenden utan i allt det som gör den mänskliga naturen verkligt fullkomlig. En sådan vård sårar inte hennes väsen. Människan skall veta det sanna – må hon inte låta sig förledas av det falska.

Det goda skall hon älska – må hon inte förföras av det onda. Vad som måste göras skall hon göra, och hon skall sky det som vi bör undvika.

Så långt det är möjligt skall hon tala vist med alla om allt; aldrig skall hon vara stum. Och slutligen skall hon inte umgås obetänksamt med tingen, med människorna och med Gud, utan med allt skall hon gå till väga enligt ordningen. Så skall hon förstå att aldrig avvika från sin lyckas mål.

8. Och till på köpet skall hon undervisas grundligt, inte skenbart och bebrägligt utan enligt sanningen. På detta sätt skall hela mänskligheten göras så lik Guds avbild som möjligt, till vilken den ju skapats, det vill säga i sanning förnuftig och vis, i sanning verksam och ivrig, i sanning beständig och ärofull, i sanning from och helig och därigenom i sanning lycklig och salig – här och i evighet.

9. Kort sagt: det rör sig om att upplysa alla människor genom den sanna visheten, att åter bringa dem i den rätta ordningen genom en rättskaffens statsförfattning och att genom den sanna religionen förena dem med Gud på ett sådant sätt, att ingen kan förfela sin skickelses mening (finis) i denna värld.

Det uppnås, om var och en lär sig att

1. med öppna ögon granska det hela och lära känna allt nödvändigt;
2. välja ut det bästa, överallt handla fredsälskande, glädja sig åt helheten och ändå vara nöjd med lite;
3. finna det högsta goda, oskiljaktigt förena sig bara med det och slutligen bli salig, med ett ord: vi måste vara visa, då vi blickar upp mot evigheten och inte handla ovist i denna värld.

10. Vi skall nu börja behandla dessa tre rätt ovanliga ting i detalj. Om vi därvid upprepar oss, må det vara oss förlåtet, ty vi vill bli förstådda. Det rör sig alltså om att

1. alla genast börjar att få del i denna på det hela inriktade, iståndsättande vård (universalis cura);
2. detta sker i det helas omkrets, för att
3. alla också skall framgå ur denna vård grundligt förädlade.

11. Den fullkommande vården sträcker sig till alla, d v s till alla folk, stånd, familjer, till varje enskild; ingen skall förbigås, ty alla är ju människor. De har alla samma liv i den tillkommande världen framför sig, och Gud har anvisat alla vägen dit. Men den är spärrad genom snaror och barrikaderad genom de mest skilda hinder. På så sätt uppstår nödvändigheten att för säkerhets skull göra alla människor uppmärksamma på dessa ting och lära dem, för att vi – om möjligt – skall bannlysa dårskapen ur vårt släkte, så att visa mäns välkända klagomål, att världen är full av dårar, i framtiden inte längre skall höras.

12. Den fullkommande vården gäller helheten: därmed menas allt som kan göra människorna visa och lyckliga. Men vad är det? Det är de fyra egen-

skaper, som den vise Salomon prisar hos de fyra klokaste djuren (Ordspr. 30, 24-28):

1. omsorgen om framtiden, som han prisar hos myrorna;
2. klokhet i ögonblickets förhållanden, för att allt skall gå sin säkra gång, som han iakttar hos kaninerna;
3. benägenheten för endräkt utan yttre tvång, som han berömmar hos gräshopporna;
4. slutligen spindelns beskedliga, alltid väl avvägda, regelrätta och planmässiga arbete – även om hennes verksamhet i övrigt är utan nytta.

Vid en på helheten inriktad vård av själen (animus) rör det sig alltså om följande:

1. Alla människor skall utrustas med ett vetande om det kommande livet; den längtansfulla lågan efter evigheten skall underblåsas hos dem, och man skall leda dem dit på den rätta vägen;
2. de skall läras att sköta även det nuvarande livets angelägenheter så klokt, att redan här allt är säkert och tryggt;
3. de skall lära sig att vandra i endräkt, så att de inte i tid och evighet löper ifrån varandra, utan fastmer kan återföra andra avfallingar till gemenskapen;
4. slutligen skall de fyllas med en sådan skicklighet i tänkande (cogitato), tal och handling, att dessa tre gåvor i möjligaste mån stämmer överens harmoniskt.

Uppfylls dessa fyra krav, skulle de arma dödliga ha funnit ett botemedel mot sin olycka. De flesta av dem bryr sig ju inte om sin framtid; det närvarande ögonblicket sätter de på spel, alla strider mot alla, ja, var och en kämpar mot sig själv i tanke, tal och handling; de sliter ut sig, råkar i strid och går under.

13. Den fullkommande vården skall ske grundligt: d v s enligt sanningen. Bara så, bara genom att ha undervisats på det rätta sättet, får var och en fast fotfäste vid sidan om misstagets och farans avgrunder och går på sanningens vägar. Men nu stöder sig bara få dödliga på sin grund eller på tingens fundament. De flesta låter sig ledas av den slöa driften eller gör vad som behagar andra. Dessa olika drivkrafter ligger i strid med varandra och med tingen. Följden är, att det inte är någon ände på obeslutsamhet, snavande, fallande och slutgiltig undergång.

Söker man ett lämpligt medel mot detta onda, kan man inte finna detta i den omständigheten, att människorna rättar sig efter en blind vanas andefattigdom eller det övertalande pratet. Botemedlet ligger i att de själva följer Guds och tingens stål hårda ordning. Därigenom lär sig, vet och förstår varje människa att från grunden överallt stå fast eller att gå fram på säker mark i alla riktningar.

14. Får jag upprepa min önskan för tredje gången? Tillåt det, jag ber, för att det skall stå fullt klart, vad vi önskar. Vi vill, att alla människor blir

”Pansophoi” (”allvisa”), nämligen att alla når fram till det sanna vetandet om helheten, d v s:

1. att de vinner insikt i sakvärldens, tankarnas och talets disposition;
2. att de förstår handlingarnas mål, medel och sätt att förverkligas hos sig själva och andra;
3. att de kan skilja det väsentliga från det tillfälliga, det likgiltiga från det skadliga, när deras handlingar, tankar och tal på mångfaldigt sätt brer ut sig och kompliceras; och vidare, att de känner igen en avvikelse hos deras egna och andras tankar, tal och gärningar och förstår att alltid och överallt föra dem tillbaka på den rätta vägen.

Om nämligen alla människor från grunden skulle undervisas om allt, skulle de alla i sanning vara visa, och världen skulle vara full av ordning, ljus och fred.

15. Om vi beaktar det just sagda, är det möjligt att strax definiera ”Pampaedias” väsen annorlunda, närmare bestämt noggrannare. Den är en jämnad väg till att sprida ”Pansophias” ljus i människornas tankar, tal och gärningar. Den är en konstfull anvisning, och endast med dess hjälp kan den sanna visheten inplanteras i alla människors ande, språk, hjärta och händer.

Av detta skäl har vi satt en bild (emblema) från fruktträdgårdsmästarens konst på denna överläggnings titelblad. Trädgårdsmästarna ympar där från det sanna helhetsvetandets träd, som de skall beskära, in små ympkvistar på sticklingarna. De vill plantera hela Guds trädgård, människosläktet, med dessa unga, likartade små träd.

Kapitel II

OMNES

Alla människor skall ledas till sin mänskliga naturs fullkomlighet (humanitas); det är nödvändigt, 1–14, möjligt, 14–20, lätt att genomföra, 21–30.

1. Det skulle vara överflödigt att avhandla denna sak så mödosamt, om människorna tänkte som Moses och inte som Josua; om de också önskar, att allt folket profeterade. Jag för min del kan inte tåga, då så många vedersakare stått upp mot mig, sedan jag yttrat min önskan, som är absolut lik Moses.

Dessa kommer inte i första hand ur de öppna motståndarnas led, som främst har intresse av att härska i mörkret och att hålla allt folket i okunnighet; som satt sig i huvudet att offentligen undersöka min plan, och som skriker, att man måste inskrida mot en så stor obetänksamhet, eftersom nya, farliga irrläror kunde uppstå ur den.

Fastmer finns bland vedersakarna även sådana, som visserligen är mycket gynnsamt inställda mot sanningen och mig, men som viskar i mitt öra, liksom Petrus en gång viskade i Kristi öra: ”Skona dig! Du utsätter dig för

åtlöje. Du kommer att åstadkomma en förvirring av all ordning. Vilken bonde skulle i så fall stanna vid sin plog?" Och mera dylikt.

2. Jag måste därför klarlägga följande trefaldiga sanning lika klart som solen lyser på himmelen:

A. Lika innerligt som vi älskar Gud, vars ära det tjänar att se människan, sin avbild, så blomstrande som möjligt framför sig, lika uppriktigt som vi ärar Kristus, vars kungarike är ljusets rike, lika sanningsenligt som vi slutligen är mänskligheten hengivna, vars flertal hittills förtryckts av djupaste mörker – lika sanningsenligt, uppriktigt och allvarligt måste vi önska, att mörkret skingras på alla orter och att ljuset ökas i allas ande.

B. För att uppfylla dessa önskningar saknas inte tillräckliga medel (media sufficientia).

C. Det råder inte någon brist på lätt användbara metoder att omsätta denna heliga föresats i handling, om det bara inte brister i iver.

3. Nödvändigheten av en fulländande vård av alla människor visar sig i att Gud, människan och tingens rike själva är angelägna om detta:

Gud, för att han inte skall bli bedragen i fråga om målet, som han satt sig med hänsyn till människan;

människan, för att hon inte skall gå miste om gemenskapen med Gud, d v s sin salighet;

sakvärlden, för att tingen inte ständigt skall vara underkastade världens fåfänga, när människorna brukar dem falskt, varken till Guds ära eller till sin egen frälsning. Låt oss nu undersöka dessa punkter noggrannare, var och en för sig:

4. Vi måste önska oss, att Gud når det mål han avsett med skapandet av människan. Jag menar det mål, som Gud själv, när han fattade planen att skapa människan, uttryckte med de bekanta orden: "Vi skall göra människor som är vår avbild, lika oss. De skall härska över havets fiskar, himlens fåglar, boskapen, alla vilda djur och alla kräldjur som finns på jorden." 1 Mos.1,26.

Och när han hade skapat dem, sade han: "Uppfyll jorden och lägg den under er!"

Därav framgår, att Gud skapade människan som en förnuftig varelse framför allt därför, att han ville ha en avbild utom sig själv, som han kunde glädja sig åt. För det andra skapade han henne till en ledare för de lägre varelserna, och för det tredje ville han, att människan tillika också skulle vara herre, det vill säga, att det skulle ligga i hennes makt att vara kunnig och i stånd till att utöva herravälde också över sig själv.

Allt detta skulle människan göra till Guds ära, som ordnar allt så vist – Ordspr. 16,4. Därav kan man sluta sig till följande:

Om en människa blir olik Gud, d v s om hon inte förstår och inte är i stånd till att glädja sin skapare, att härska över varelserna och att styra sig själv, kommer hon bort från skaparens avsedda mål och vållar Gud skam i

stället för att skänka honom ära. Vi måste därför önska och sträva efter att detta inte sker och att Gud inte förfelar sin ära; det mål han satt sig med människan.

5. Det ligger i människans intresse, att ingen, som har del i människonaturen, skall avvika från målet för sin skickelse hit till världen. Ty det är meningslöst att gå till något ställe och inte komma fram, att jaga efter ett mål och inte nå det, att söka och inte finna, att arbeta och inte bli färdig, att vilja och inte förmå någonting.

Har vi inte kommit hit till denna värld för att veta uppgifterna för vårt jordeliv, att göra och uppfylla dem? Annars skulle det i sanning vara bättre att inte vara född. Men hur skall man bära sig åt?

6. Till en början genom den förpliktelsen, att ingen skall leva som ett stumt kreatur utan efter förståndets bud (ratio), vars ljus alla fått som gåva. Men inte alla förstår att rätt bruka det som de äger, om de inte får undervisning om det. Vi måste alltså undervisa dem. Annars blir deras liv en dåraktig egendom liksom ett fält, som man inte odlar, ett musikinstrument, som man inte spelar på, ögon, med vilka man inte ser, öron, med vilka man inte hör, fötter, med vilka man inte går osv.

Skulle vi ha fått förnuftiga naturliga anlag, om de inte skulle fullkomnas till ett verkligt förnuftigt bruk? Varför skulle vi önska, att några för-gäves utrustats med (andens) medfödda förmåga, i synnerhet som ju alla har fått denna förmåga?

Det är något annat, om ett land förblir ouppodlat, eftersom det fattas folk, som odlar upp det. Där lider ingen nöd, eftersom inte heller någon bor där. Ett land är – i odlad eller ouppodlat skick – en förgänglig sak, som bara tillhör detta livet. Människans själ däremot är ett evighetens lantgods, och den kan inte försummas utan evig skada, utan nackdel för människans frälsning eller Guds äras kränkning.

7. Saken är inte utagerad därmed att människorna bara skiljer sig från de stumma kreaturen. De borde fastmer nå fram till en i möjligaste mån fullkomlig vishet. Ty då alla människor är skapade efter den högvis Gudens avbild, måste vi därför bemöda oss så att avbildens motsvarar sin urbild.

Och eftersom många visa betyder världens frälsning, kan man alltså inte hoppas på den fullkomliga förlossningen, om man inte uppnår, att en gång i framtiden allt är fullt av i sanning visa människor, liksom nu fullt av dårar, att alla på ett rätt sätt sköter sitt och ingen förintar det.

8. För det tredje borde ingen uteslutas från den iståndsättande vården, då det inte är rätt att nedvärdera en människa till omänniska. Det kan nämligen mycket lätt hända dem, som är berövade den vården, att de till följd av den mänskliga naturens egenart (vis) själva urartar.

Ty andens igenkännande förmåga diktar själv upp alla möjliga intigheter och låter sig bedras av dem, även om de är aldrig så orimliga, om den inte sysselsätts med verkliga ting och regleras genom dem.

Människans viljande förmåga rycker allt falskt till sig, gläder sig åt de skadliga i stället för åt de nyttiga tingen och förintar så sig själv, om den inte styrs in på det verkligt sanna och goda, åt vilket den till sin frälsning kunde glädja sig.

Inte heller människans verkande förmåga är hänvisad till vad som passar sig: den ger sig i kast med otillbörliga företag och förbrukar sig själv utan nytta på dem eller skadar därutöver sig själv och andra. Därur härrör sedan som av sig själv ränker, dråp och alla möjliga dåligheter. Den (i sanning) skapande förmågan däremot vänder sig till det verkligt sanna och gagneliga. – Det är vårt särskilda ärende, att det alls inte kommer till dessa perversiteter.

9. Den enda grunden till alla dessa fel är alltid och överallt andens blindhet. Den hindrar människorna i att känna sin egen och tingens bestämmelse, den följer för dem medlen att nå dessa syften och det rätta sättet att bruka dem. Därför är det absolut nödvändigt, att alla människor undervisas riktigt om allt detta, människor som vi skall bevaka för de ständigt hotande, eviga avgrunderna.

Vad människorna än syndar i: tankar, begär eller handlingar – alltid har dessa förseelser en gemensam rot. Människorna aktar nämligen inte på tingens bestämmelser, på medlen och sättet att bruka dem; i synnerhet förbiser de varje levande varelses yttersta mål, mot vilket allt görande och låtande skall rikta sig, – men framför allt glömmar de människans egen yttersta bestämmelse.

Om vi nu inte ger akt på huvudmålet, kan det lätt hända, att vi låter oss vilseledas av tillfälligheter, som vi stöter på under färden, att vi avfaller från de sanna målen och jagar efter de falska.

Det är alltigenom skadligt, om vi tillåter detta inom det tingligas område; långt skadligare är det emellertid, om människan inte aktar på sitt egentliga mål och förfelar detta. Ty i första fallet fördärvar hon den andra existensen, i det andra sig själv.

Ingenting är mera verksamt till att avhjälpa eller åtminstone förringa dessa avarter än detta, att alla människor börjar tänka efter, varför de är här i världen och vartill varje ting är här med dem. Då skall de lära sig att inrätta sitt handlande därefter.

10. Vi vill också upplysa de i yttersta barbari levande folken och befria dem från sin obildnings mörker. Som lemmar av människosläktet måste de anpassas efter det hela; ty det hela är ju inte helt, om något fattas det. Också vittnar det ju uppenbarligen om en brist på rätt omdömesförmåga eller god vilja, att hellre vilja en del än det hela, i synnerhet som det rör sig om besittningen av något gott.

Den som alltså inte vill räknas till dårarna eller de illvilliga måste önska sig, att det snarare skulle gå bra för alla, än bara för honom ensam som enskild, eller bara för de få som står honom nära eller bara för hans eget folk.

Ty det kan bara gå bra för hela kroppen, om det går bra för alla lemman tillsammans och för varje lem för sig. De står ju alla sinsemellan så i förbindelse med varandra, att om en av dem drabbas av något ont – och om det så skulle vara den minsta – tränger skadan snart fram till alla de övriga, och smittan fortskrider från en sjuk lem till nästa.

Inte annorlunda förhåller det sig i det mänskliga samfundets ordning. Ty en människa blir smittad av en annan, församling av församling, folk av folk. Men om alla var friska, skulle de gemensamt kunna glädja sig åt det gemensamma goda.

Den som alltså inte uppriktigt önskar, att det skall gå bra för hela mänskligheten, förgår sig mot den. Men han är heller inte någon sann vän av sig själv, om han önskar sig att leva som frisk bland sjuka, som vis bland dumma, som god bland dåliga, som lycklig bland eländiga. Och det skulle nu en gång vara så, om han visserligen önskade sig själv att vara vis, god och lycklig men inte de andra.

11. Kort sagt, där Gud inte gjort någon skillnad, där skall inte heller människan resa några skrankor. Om vi bara inte ville vara visare än Gud själv, genom att ordna sakernas rike annorlunda än han har ordnat det!

Men Gud har inte gjort någon skillnad mellan människorna, åtminstone inte i att ordna det som gäller människans väsen. Ty han har skapat alla

1. av ett blod – Apg. 17,26 – alltså ett ämne!
2. som delaktiga i samma gudomliga avbild – 1.Mos. 1,26 – alltså en form!
3. som skapade varelser av samme skapare – samma ställe – alltså en orsak!
4. som arvingar till samma evighet – Matt. 25,34 – alltså ett mål!
5. Vi skickas ut i samma skola i världen; vi har fått till uppgift att förbereda oss för ett annat liv. Allt är alltså enhetligt!

Varför skulle vi då inte alla få tillträde till det hela, genom vilket vi först sätts i stånd till att uppfylla de uppgifter, som tilldelats oss i helheten? Det är beklagansvärt och helt och hållet orättvist, att visserligen alla får tillträde till Guds skådebanor, men att inte möjligheten ges åt alla att se det hela! Att alla är inbjudna till himmelen, men att inte vägen till himmelen visas för alla! Att alla dagligen betraktar de för alla skapade tingen, men att ändå de flesta av dem inte vet, vad tingen är, vartill de finns och hur de uppstår – liksom dragdjuren, som är utestängda från varje insikt.

12. Men även med tanke på de förhållanden, som till det inre kommer till den egentliga människonaturen eller som tillfaller den utifrån, ville Gud inte se några över måttan stora skillnader mellan oss; och det skulle förbli så, att under samma betingelser samma medel skulle användas.

Lotten att födas och att dö drabbar alla i lika mån; bara i livets mellersta avsnitt tycks vi skilja oss åt. Men också här är ödenas obeständighet likartade. Det enkla folket, bönderna, tiggarna och barbarerna har sina svagheter och sina öden; hos kungarna, furstarna och filosoferna är det inte annorlunda. Gemensamt för oss alla förflyter livets tidrymd under få-

fånga förhoppningar, om vi känner till något botemedel mot dessa lidanden.

Bot kan dock bara finnas på spaning efter sann vishet. Skulle någon mena, att han själv eller hans anhöriga inte behövde sträva efter det – han skulle utesluta sig själv och de sina från mänsklighetens gemensamma lott, eller våga sig ut i kamp mot alla dessa timpliga och eviga öden utan vapen eller visa sig obetänksam och även nödgå sina närmaste att handla obetänksamt med honom själv.

Hur olycklig är inte den som varken känner lyckans förträfflighet, som han gått miste om, eller olyckans elände, som han råkat in i, och inte känner vägen att komma ut ur olyckan eller hur han åter skall nå lyckan!

13. Slutligen är också tingen själva angelägna om att alla människor sätts i stånd (excoli) till att leva sitt liv på ett riktigt sätt, för att det skall vara bättre beställt även i fråga om sakernas rike, under den visa ledningen av i sanning visa människor.

Ty liksom trädgården är i bättre händer under en god än under en dålig trädgårdsmästare, hantverket under en erfaren hantverkare, familjen under en klok husfader, riket under en vis konung, hären under en skicklig härförare o s v, så står det också väl till med tingen bara om de är anförtrödda människor, som nyttjar sitt privilegium och kan använda dem på ett rätt och riktigt sätt.

Anmärkningsvärt är vad Salomon har sagt: ”Den rättfärdige sørjer för sina djur, men den ondes omsorg är grymhet”. Orspr. 12,10.

Vilken stor obarmhärtighet vederfares inte tingen överallt där de av människorna missbrukas till otillbörliga syften på grund av ondskas okunnighet. Detta antyder också aposteln, när han säger, att ”allt skapat har lagts under tomhetens välde, inte av egen vilja utan på grund av honom som vållade det, men med hopp om att också skapelsen skall befrias ur sitt slaveri under förgängelsen och nå den frihet som Guds barn får när de förhärligas.” Rom. 8,20.21.

Vi borde obetingat önska, att denna varelsernas längtan och deras hopp går i uppfyllelse, så att allt överallt sker på ett riktigare sätt, och hela skapelsen har orsak till att lova Gud med oss – Ps. 148 –.

Vi måste också önska, att alla människor undervisas till att riktigt förstå tingen, begripa dem utifrån deras grunder och bruka och nyttja dem på rätt sätt. Detta har ännu aldrig skett utan en iståndsättande vård av mänskligheten, och det kommer heller aldrig att ske utan en sådan.

14. Därmed är nödvändigheten av en helhetsorienterad, fullkommande vård klarlagd – för Gud, för mänskligheten och till och med för sakvärlden. Men kanske någon säger: ”Fåfånga är så höga önskningar, om deras uppfyllande är omöjlig”.

Det skulle jag medge, om det förhöll sig så; men jag nekar till att det är så. Hur skulle Gud ha satt upp ett mål för varje ting utan att också förordna medlen att nå dit? Han är ju vis! Detta vill vi nu betrakta; och vi

skall finna, att allt, varigenom människorna kan lyftas upp till mänsklighet, är givet åt alla.

15. Till de medel, varigenom människan förs till sitt mål, hör människan själv. Hon är så beskaffad, att hon kan nå sin fullkomning när hon vill. Och om hon bara vet rätt besked angående de medel, som möjliggör hennes fullkomning, vill hon det också. Å andra sidan, om hon inte vill, skulle skuld falla på hennes huvud; hennes skapare kunde säga till henne: Jag har velat, men du har inte velat – Matt. 23,37 – !

Om Adam hade förhållit sig skuldlös i lydnad gent emot Gud på den plats som tillkommer honom, skulle han ha förblivit Guds rena, heliga och visa avbild, som härskar över tingen och sig själv; han skulle, som skriften säger, vara Guds ära – 1.Kor. 11,7 –.

Men eftersom han brutit sig ur Guds ordning, berövades inte Gud utan människan sin makt. Men om hon inte framhärdar i otro och förstokelse, förmår Gud åter upprätta henne – Rom. 11,23 –.

Eftersom allt skapat (res) har fått verktyg för att uppnå det, vartill det har skapats, och liksom den rätta undersökningen av hennes byggnad avslöjar hennes bestämmelse, kan också människan, rätt undersökt i sina delar och upplyst inför sig själv, av sig själv inse sin upphöjda och gudomliga bestämmelse, och hon kan ledas till att akta på sin bestämmelse. Det har vi sett i ”Pansophias” böcker.

16. Dessutom duger den mänskliga naturen till att sättas i stånd, ty då den alltid är verksam som helhet, ger den sig helt hän åt det som den vänder sig mot.

Detta är alldeles uppenbart så, eftersom den just är en del av den allmänna naturen, som inte kan vara överksam, vilket induktivt kan påvisas genom undersökning av alla naturtings förhållningssätt. Vattnet flyter nedför sluttningen, vart du än leder det. Om du inte reglerar dess lopp, kommer det att självt söka sig en väg, och det förorsakar en översvämning.

Den i spegeln uppfångade solstrålen vänder sig dit du vill. Håller man inte upp en spegel för den, faller den i vattnet och reflekteras åt något godtyckligt håll, eller den splittras och fördelar sitt ljus och strör ut det över fält, skogar, hus och moln. Och så är det med allt.

17. Därjämte saknas inte heller hjälpmedel, som Gud har erbjudit alla människor. Ty allt det som kan göra människan i sanning vis, är givet åt alla.

Det är för det första Guds böcker och för det andra verktygen för att läsa dessa böcker: sinnena, förståndet och tron. Ingen hyser tvivel om världens bok; alla ser den, hur den dagligen slås upp inför deras ögon.

Även i andens bok läser mänskligheten dag och natt; varje enskild, den vise likaväl som narren. Tvivel kunde snarare uppstå angående den heliga skrift, den bok som sammanfattar uppenbarelserna; ty inte alla äger den,

och inte alla som äger den läser den. Många vet inte ens att denna bok finns.

Men vi har Herrens bud, att ingen – ända ner till barnen – skall hållas borta från honom: 5.Mos. 31,12 och 13. De prisas, som läser i denna bok och tänker över det dag och natt – Ps. 1,2; Ap. 17,11 – ända sedan dina barnaår – 2.Tim. 3,15 –.

Även sporras alla folk att höra vad Herren säger – Ps. 49,1 och på flera ställen.

Därför skall man inte tvivla på Guds vilja, att denna bok skall tillhöra alla i lika mån, åtminstone nu, i världens yttersta stund. Visserligen tog han en gång bort sin lag för en viss tid – Ps. 14 och 79 – , eftersom han vredgades över folken, som besatta av sin avgudatjänst hade avfallit från honom; men likafullt försonade han sig åter med världen genom Kristus och bjöd, att förlossningens hemlighet skulle predikas för alla skapade varelser i världen – Mark. 16,15 – , över hela jorden – Matt. 24,14 –; och han lovade för framtiden, att hela världen skulle uppfyllas med Herrens kunskap, som havet är fyllt av vatten – Jes. 11,9 – .

Så må åtminstone nu vid tidsålderns slut denna bok bli alla till en gemensam egendom. Alla må undervisas att bruka alla Guds böcker, för att alla skall ösa den sanna visheten ur dem, i synnerhet som inget tvivel råder angående verktygen till läsning av dessa böcker: sinnena har ju givits åt alla för att inse allt det som världen innehåller; förståndet, för att undersöka slutledningarna, som den mänskliga visheten radar upp efter varandra, och tron, för att ta upp allt som trovärdiga vittnen förkunnar. Det är alltså sörjt tillräckligt för alla.

18. Inte bara åt alla folk utan även åt varje enskild i alla folk har dessa hjälpmedel givits, eftersom nu en gång människonaturen överallt är densamma. Alla människors inre uppbyggnad är lika enhetlig som deras yttre kroppsbyggnad. Det som en av dem av naturen är, har, vill, vet och kan, det är, har, vill, vet och kan också alla andra. Här kan man verkligen säga med diktaren: "Känner du en av dem, så känner du alla".

Du som läser detta: mät hela mänskosläktet på dig själv! Om du märker, att du vill, vet och känner till något, så märker också varje annan, att han vill, vet och känner till detsamma, ty han är ju utrustad med samma verktyg som du. Om därför alla ledas samma väg, måste nödvändigtvis alla nå samma mål.

Det består bland människorna ingen skillnad i sakligt hänseende men väl en skillnad i fråga om graden. Den ene fattar fortare än den andre, tänker skarpare eller har ett bättre minne. Vare sig nu den medfödda förmågan, omdömeskraften och minnet är skarpare eller slöare: det avgör inte frågan, om någon är en människa eller ej, utan bara om hans snabbare eller långsammare framsteg.

Om någon säger: "Men vi är ju fördärvade", så svarar jag på följande sätt:

1. Men vi är också förnyade genom den nye Adam;
2. Vi har fått i uppgift att förbättra det som är fördärvat, att plöja jorden som ligger i träda och inte så under häckarna – Jer. 4,3: "Bryt er ny mark, så inte bland törnen" – ; efter detta strävar den fullständiga, iståndsättande vården av människan. –

Du säger: "Men många är ju senfärdiga". Jag svarar på detta: "Ingen är en sådan kloss, att han inte skulle kunna bearbetas. De som är senfärdiga i anden är vanligtvis kroppsligen desto kraftigare. De är därför bättre skickade att uthärda ansträngningar. Därför skall de heller inte sakna hjälp."

20. Varför skulle det, när allt kommer omkring, inte vara möjligt att lära människorna att bruka tingen på ett rätt sätt och inte missbruka dem? De borde framför allt få lära sig, att det bara då är väl beställt med sakernas rike, om varje sak står på den "ståndpunkt" som anvisats den, om varje sak tas i anspråk på ett sådant sätt, att den lämpligen presterar vad den kan, vilket är dess skyldighet.

"Pansophia" har visat – och alla människor kan få veta det ur dessa skrifter – att det inte finns något i himmelen och på jorden, i vattnen och i luften eller någon annanstans, som inte omedelbart eller medelbart är bestämt till att nyttjas genom människan.

Redan naturens värld lär oss, att ingenting kan motsvara sina syften, om det inte används rätt. Men tingen kan inte av sig själva använda sig rätt; de måste fastmer brukas av människorna, vilket blir tydligt i den mänskliga verksamhetens värld, i kulturvärlden. Om alla fick lära sig att rätt beakta detta, skulle världen kunna befrias från mångt skändligt och avskyvärt missbruk.

21. Det är alltså tydligt, att med vårt förslag att utan undantag leda alla människor till sin mänsklighets fullkomnande, inget omöjligt rekommenderas. Men det räcker inte, att något är möjligt – människorna söker ju bland sina plikter alltid bara ut det lätta, medan de håller det svåra för omöjligt, eftersom de inte begriper uttalandet: Uppåt strävar den duktige!

Därför måste man tydligt visa, att vi här inte rekommenderar ett företag, som inte är lika bekvämt och lätt att nå för den mänskliga naturen, som det är önskvärt och möjligt, om vi bara förstår och önskar att rätt bruka de av Gud givna medlen. Vi vill diskutera detta påstående med hjälp av några så att säga mekaniska problem.

Problem I

22. Varje sak, även människan, skall ordnas efter sin bestämmelse.

Det behövs ingen särskild konst till det. Man måste bara röja hindren ur vägen, som står i vägen för den naturliga böjelsen. Man behöver inte tvinga något att tillfredsställa sin ordning (lex); en rund sak behöver inte

tingas till rörelse, en kantig inte till vila, en tung inte till fall. Allt kommer att följa sin bestämmelse, om bara hindren är avlägsnade.

Så må man från människans omdömesförmåga bara avlägsna mörkret, som förslöar den, och hon kommer att rätt inse sin höghet. Hon skall inse, att hon måste sträva efter att höja sig över allt, till herravälde över tingen, till ansvarsmedveten styrelse av sig själv och till att ärofullt anpassa sig till Gud – hon har härtill fått mer än nog av en naturlig strävan.

Verkligheten själv visar, att här inte behövs något tvång, utan bara en vis och helig ledning. Ty ingen människa, inte en enda, anser sig för så ringa, att hon inte önskar att vara herre över sitt inre, att bruka och nyttja yttervärldens ting, att höja sig över sig själv hän till Gud; att hon inte försöker att bruka alla medel som erbjuder sig för henne – även de sämsta, genom vilka hon kanske tillintetgör sig själv och från sin värdighets högsta topp störtar ner i fördärvets avgrund.

Alltså behövs för varje människa, som lätt vill nå dessa mål, bara en vis ledning.

Problem II

23. Man måste få människan därhän, att hon inser vad som är gott för henne och att hon vänjer sig vid att bruka och nyttja det.

Låt oss alltså härma paradiset skola, där Gud bjöd människan att betrakta hela fullheten av sin skapelse, för att hon skulle inse, att inget var likt henne.

Just därigenom borde hon ha tillfälle att lära sig, var det goda, som är avpassat för henne, inte finns och däremot vända sig mot sin källa. Ty det finns ända fram till denna dag ingen annan väg att i sanning upplysa människan och leda henne till insikt om och njutning av det högsta goda, än att hon från tingens periferi förs in till sig själv som till medelpunkten, i vilken allt synligt återspeglas, och därifrån till hela sakvärldens yttersta topp, till Gud, mot vilken allt synligt och osynligt strävar.

Där skall hon nämligen komma till den insikten, att Gud ensam höjer sig över allt, innehåller allt i sig och är den levande källan till allt gott. Så kommer hon att gärna tillåta, att hon av Gud – med hans hjälp – grips, rycks och suges upp. Hon kommer att skatta sig lycklig – och hon kommer faktiskt också att vara det – om hon gör allt och lider allt, vad Gud vill.

Problem III

24. Det är lätt att utbilda en förnuftig varelse till att bruka sitt förnuft.

Om någon försökte att visa en blind solens skönhet eller färgernas prakt, att undervisa en döv i tonkonsten eller lära de stumma kreaturen att tala, skulle man med rätta förebrå honom, att han sysslade med onyttiga ting. Ty han skulle begära något av en människa, som saknade förmåga, kunskap och vilja.

Däremot är det meningsfullt att locka människorna till det som de kan och vill. Om bara alla visste om sin förmåga och vilja! Lär dem att veta detta, och de skall veta, vilja och kunna.

Problem IV

25. Människorna måste anvisas att använda alla saker rätt.

Det är redan bekant tillräckligt, att den sanna visheten och vår sanna lycksalighet vilar på rätt sakkännedom, på insikten i tingens grunder och på deras rätta bruk. Alla människor skall läras att känna tingen rätt och att inse deras rätta grunder; då skall de också lära sig att utan möda bruka dem rätt.

Bara därigenom skulle man uppnå, att det förlorade paradiset återvänder, d v s att hela världen blir till en glädjens trädgård för Gud, för oss och för tingen. Vi vet, att detta tillstånd först kommer att fullbordas i evigheten. Men vi måste önska, hoppas och med Guds hjälp också ansvara för att detta mål – låt vara ännu ofullkomligt – redan uppnås vid evighetens ingång, i världens slutliga tid.

Problem V

26. Alla människor skall i sanning göras visa.

Laga bara så att alla läser Guds böcker, att alla vinner insikt i deras grunder, att alla övar sig i tingens användande och deras rätta bruk, envar efter måttet av Kristi gåva – Ef. 4,7 –. Alla kärll som du kastar i havet fylls, vart och ett efter måttet av sin fattningsförmåga. Så kommer också den gudomliga vishetens hav, som är samlat i världens djup, andens avgrunder och skriftens hemligheter att fylla det nedsänkta kärll, som representerar vars och ens mänskliga sinne – se också Jesaja 55, v.10 f. –.

Problem VI

27. All barbarisk brist på hyfsning skall vi förädla.

Därtill är ingen särskild konst nödvändig. Lyft bara människan upp ur hennes oformade råhet, ur de avtrubbade förhållandena och placera henne på en plats, där möjligheten är given att med sinnena ta upp de mångfaldiga tingen, att genomtränga dem med förståndets förmåga eller – i den mån de ligger utanför hennes synkrets – lära känna dem genom förmedlande nyheter, så skall du genast se, att det blir människor av det stumma kreaturet och att det t o m i Skythien föds människor som Anacharsis.

Vad hindrar oss i att utsträcka detta tillvägagångssätt till alla folk? Ty den som förstår sig på att leda en människa genom öknar och labyrintiska vägar, han skall också vara i stånd till att leda två, tre, tio, tusen, ja alla genom dem.

Om vi därför lär oss eller någon annan lär sig att visa en enda den sanna vägen till vishet, till dygd och till frälsning, då skall detta unika förfaringssätt, denna unika klokhet räcka till för att föra hela världen tillbaka från mörkret till ljuset, från villfarelsen till sanningen, från fördärvet till frälsningen.

Ty för samma ting gäller samma metod (ratio), såframt de verkligen är desamma.

28. Tre tillägg skall avsluta framställningen i detta kapitel:

I. Ingen människa skall uteslutas – långt mindre hållas fjärran från – studiet av den sanna visheten och från värden av sitt inre.

Såframt vi inte ville göra orätt inte bara mot denna enda människa, utan mot hela människosläktet, mot Gud, naturens fader, som förfogar över alla ting på samma sätt, och även mot tingen själva, som de okunniga brukar okunnigt och störtar i fördärvet samtidigt med sig själva.

II. Ej heller skall någon utesluta sig själv från denna förädling.

Såframt han inte återigen vill göra orätt, inte bara mot sig själv som enskild varelse, utan mot mänskligheten rätt och slätt och mot gemenskapen, i vilken han lever, – till dess frälsning, om han är vis, till dess fördärv, om han är dåraktig.

Ej heller skall han veta att öka Guds ära i likhet med den övergivna skapelsen, ja, han skall t o m vålla honom skam, som om det blivit ett monstrum av en människa.

Han skall slutligen också vara orättvis mot sakvärlden själv, som han behärskar eller en gång skall behärska – han skall störta den i fördärvet.

III. Den som föds till människa, skall lära sig att leva som en människa, eller också sluta upp att vara en människa.

Men hon kan ju inte avstå från sitt väsen, ty hon är ett Guds verk. Men Guds verk är kallade till verklighet (in Veritate fiunt). Det som skapats av Gud, kan inte göras ogjort. Därför må människan återvända till den punkt, varifrån hon genom sin naturs fall avvikit, för att hon skall vara det som sagts om henne: en förnuftig varelse, herre över tingen, kung över sig själv och sin skapares glädje.

29. Det är nog rätt, att till en början de behöver den äkta visheten som är kallade till att lära, leda och styra andra, filosoferna, teologerna, kungarna och morgondagens ämbetsmän. Men om vi rätt överväger denna sak, blir det uppenbart, att just fördenskull den sanna visheten är nödvändig för alla människor.

Ty var och en skall ju inte i första hand vara lärare, ledare och styresman över sig själv, han skall fastmer också lära, leda och styra de andra. Åt var och en befallde Gud omsorgen om nästan – Syr. 17,12 – .

Detta uppdrag är absolut inte fullgjort med det allmänna påbudet om kärlek till nästan, ty det rör sig också om att lära den okunnige, föra den

vilsne tillbaka på den rätta vägen, tukta den felande o s v; den heliga skrift är ju full av detta.

Ingen skall alltså vara en ofilosofisk människa. Som förnuftig varelse (animal rationale) skapades hon och fick uppdraget att överväga sakvärldens sanna grunder (rationes) och att meddela dem åt de andra. Ingen skall vara "okunglig", eftersom han är kallad till att styra de ting, som är honom underdåniga, sig själv och sin nästa.

Ej heller må någon vara "oprästerlig", ty han är kallad till att tjäna Gud, skaparen, i hans namn och i namn av de övriga varelserna. Tillika är han förpliktigad att förmana sig själv och även de andra människorna att hålla fast. Det finns därför ingen, som inte skulle behöva sann vishet, låt vara att den högre ställde behöver den i högre grad. Men ingen får förbigås.

30. Nu är frågan, om även de blinda, de döva och de dumma, hos vilka, – på grund av bristande förmåga att förstå, – vissa ting inte kan inpräglas tillräckligt, skall underkastas denna vård. Jag svarar:

1. bara utommänskliga varelser skall uteslutas från den fullkommande världen. I den grad som någon har del i den mänskliga naturen, skall han ha del i denna vård; särskilt är yttre hjälp nödvändig i det fall, då naturen på grund av en inre brist inte kan hjälpa sig själv.

2. I synnerhet skall man inte dröja med denna vård, eftersom naturen desto ymnigare utvecklar sin kraft på annat håll, när den hindras från att utveckla den i en bestämd riktning – om den bara får hjälp.

Ty exempel visar helt tydligt, att människor, som föddes blinda med hjälp av hörseln blivit betydande musiker, jurister, talare o s v, liksom de av födseln döva utbildat sig till framstående målare, bildhuggare och hantverkare.

Människor utan händer har med fötternas hjälp blivit skickliga skrivare, och mycket annat otroligt. Alltid finns det någonstans en ingång till den förnuftiga själen, och där måste ljus släppas in. Men finns det absolut inget tillträde till själen, måste en sådan människa överlämnas åt sin skapare.

Men jag vet inte, om en sådan klots någonsin setts, hos vilken själen inte framställde ett fönster utåt och inte heller något tillträde till sig själv, när den formade grodden, beredde sig sin bostad och lade grunden till organen.

Kapitel III

OMNIA

Närmare undersökning av satsen, att människan leds till fullkomning genom det hela, som ensamt förmår att fullända den mänskliga naturen, 1–12. Efter en diskussion om nödvändigheten av detta förfarande, 13–30, behandlas dess möjlighet, 31–32, och lättheten att genomföra det, 33–49.

1. Om nödvändigheten av en förädlande vård av alla människor har väl talats tillräckligt. Nu återstår för oss att bevisa, att

I. inte bara en del utan hela människan skall sättas i stånd med hjälp av allt det som fulländar människans väsen; att detta

II. är möjligt med hjälp av naturen; och hur det slutligen

III. på lätt sätt kan nås. Dock skall källan till denna upphöjda önskan förutskickas och likaså de delönsningar, av vilka den består.

2. Redan sedan världens begynnelse har skarpsinniga människor räknat det som sin ära, att genom ryktet om ett helhetsvetande nå fram så nära som möjligt till Gud, i det de strävade efter att veta så mycket som möjligt.

Detta begär har inte sin rot i en sjuklig nyfikenhet; det härstammar fastmer från Gud själv, världens skapare. Han erbjöd ju vår fader Adam alldeles i begynnelsen, då han ännu var i oskuldens tillstånd, ett tillfälle att nå fram till ett välordnat vetande om det hela.

Framför honom byggdes inte bara Guds vishets skådebana upp med tingens beundransvärda mångfald, utan han fick uttryckligen uppdraget att genomforska den skapade världen, dela in den i klasser och skilja tingen från varandra genom benämning. Och är vi inte alla Adams efterkommande? Är vi inte arvingar till detta privilegium, som förlänats vår stamfader?

3. Längre fram gav Gud åt Salomon ett sådant överflöd av förstånd (cor), som sanden, som man finner på havets strand – 1.Kon. 4, 29 – så att han kunde sprida det över alla föremål i naturen, från cedern till mossan. Salomos ordspråksbok vittnar om, att han också var i stånd till att skarpsinnigt döma om människornas alla handlingar på området för det sedliga betendet.

Ännu en annan bok, Predikaren, handlar om livets tillfälligheter. Slutligen kände han i de av Gud kommande ödena igen Kristi förbarmande med kyrkan, som Höga Visan försäkrar.

4. Begäret efter en sådan vishet, som är inriktad mot det hela, har gripit många. Grekerna kallade sammanfattningen av vetandet om helheten (omniscientiae complexus) Encyklopaedia, och romarna sade: "vetenskapernas krets" (orbis doctrinarum). Och gång på gång fanns det hos alla folk sådana allvetande människor. Däraktiga efterapare fanns hos grekerna i sofisterna, som utan förberedelse kunde tala om varje ämne. Men de allvarligare filosoferna – Sokrates, Platon och andra – avslöjade deras pratsamma skrytsamhet.

5. Än idag finns det människor, som förenar alla möjliga iakttagelser om vartenda ting under solen till ett system av vetenskaper och för offentligheten bekantgör detta som "encyklopedi", "polymathi", "pandectae", "panaugia" och även som "pansophia" eller under andra liknande omfattande rubriker.

Likaledes råder ingen brist på kloka huvuden (ingenia), som gärna tar upp vad andra beredvilligt lämnar fram, och som med glädje odelat fyller sitt sinne med hela visheten.

6. Men vi önskar, att inte bara några utan alla människor undervisas encyklopediskt. Men de skall inte bara undervisas i allt det som man kan veta, utan också i all det som man skall göra och genom talet lägga fram, för att de, skilda från de stumma kreaturen genom dessa gåvor, genom förnuft (ratio), språk (oratio) och genom verksam bearbetning (operatio) av sakvärlden når ut över dem så långt som möjligt.

Ty det förnuftiga förståndet är det gudomliga ljuset i människan, med vars hjälp hon ser, betraktar och betraktande bedömer sig själv och de övriga tingen utom sig själv.

Därur springer sedan omedelbart kärleken till eller begäret efter det sanna goda fram, genom vilket människan spårar upp allt som är önskvärt bland tingen, följer spåret och spänner sin längtan ut mot framtiden, ja mot evigheten.

Språket är utströmningen av detta ljus från människa till människa. Genom det lägger människan klart och tydligt fram det som hon själv har insett för andras fattningsförmåga. Den verksamma bearbetningen slutligen är den förmåga, genom vilken människan förstår att med beundransvärd skicklighet också utföra det som hon insett och som hon uttalar, om hon bara vill.

7. Den kristlige filosofen har följaktligen rätt, när han skriver: Med tre verktyg har Gud utrustat människan: med andens medfödda förstånd för att finna ut vad som är nödvändigt, med språket, som härvidlag kan vara henne till en viktig hjälp, och med händerna för att fullborda allt det som hon med hjälp av den andliga förmågan (ingenium) tänkt ut eller genom språket erfarit av andra. – Cardanus: lib. de sub. XI –.

Den varelse, som är bestämd till att härska över andra varelser, måste ju vara försedd med anden, för att skarpsinnigt betrakta det hela, med språket för att också kunna meddela de andra allt det som är beslutat i hjärtat och som är avgjort med hänsyn till sakvärlden, och slutligen även med handen och med de andra verksamma lemmarna, för att kunna omsätta dessa beslut i handling.

8. Också frälsningshistorien betygar, att människan strax efter sin skapelse av sin skapare kallades till denna trefaldiga verksamhet. Människan är skapt till herravälde över alla skapade varelser – 1.Mos. 1,28 –. Alla jordens varelser fördes fram till henne, för att hon skulle se dem – 1.Mos. 2,19 –, samtidigt benämna dem med sitt språk – samma ställe – och slutligen, placerad i paradiset trädgård, umgås med dem och "bruka och vårda" trädgården – vers 15 –. Även här nämns alltså de tre verksamheterna: se, benämna, handla.

9. För övrigt kan man ända fram till denna dag indela allt vad människan sysslar med i dessa tre områden, och man skiljer vanligen på tänka, tala, göra. Gud hotar med att han på den Yttersta dagen skall fråga varje människa, om hon uppfyllt dessa tre uppgifter.

Därför har den vise talat klokt, när han sade: "I skolan måste man sträva efter vishetens salt, d v s efter vetande, efter handlande och efter talande". Denna utsaga vill vi gärna se utvidgad till alla människor, för att äntligen det skall uppfyllas som Kristus har sagt: "Salt är bra att ha. Men om saltet förlorar sin sälta, hur skall ni få det salt igen?" – Mark. 9,49 –.

10. Varje människa har som människa här i världen fått ett trefaldigt umgänge sig ålagt, vilket redan är bekant ur de pansofiska skrifterna. Därför är det oundgängligen nödvändigt att överväga, på vilket sätt hon kan göras duglig för detta och sörja för, att det också verkligen sker.

Först kommer människan i beröring med de lägre varelserna för att lära känna dem och nyttja dem. För det andra har hon umgänge med de andra människorna, sina väsenslika bröder; med dem skall hon leva i fred, i ömsesidig vänskapstjänst. Det tredje umgänget sker med alla tings Herre, med Gud själv, för att hon skall få hans kärlek, hans ledning och hans beskydd och för att hon genom hans nåd kallas till den eviga saligheten.

På så vis kan människans särställning delas upp i fem kännemärken:

I. hon är stark i anden och i visheten;

II. hon är i stånd till tal och värtalighet;

III. hon förmår göra verk;

IV. hon känner till goda seder och hövlighet;

V. hon vandrar from i denna världen i Herrens gunst; genom hans nåd blir hon värdig att med Gud i evigheten ha del i det saliga, gemensamma livet med Gud.

11. Människovarandets sanna vård omfattar emellertid tolv väsentliga moment (membra), om vi betraktar de behov (desideria), som är medfödda hos människan, i sin helhet och oförkortat. Var och en som föddes som människa längtar genom sin naturs mest utmärkande drift efter:

I. att vara till, d v s att leva;

II. att leva kraftig, d v s glädja sig åt en fast hälsa;

III. att gå med vaket sinne genom världen, d v s att veta besked om det som omger henne;

IV. att vara full av ljus, d v s att förstå det som hon vet utifrån sina grunder;

V. att veta sig vara fri, d v s att vara i stånd till att vilja och välja det goda hon insett, att avvisa och försmå det onda och att förfoga över allt, såframt det ställts till hennes bedömande;

VI. att vara verksam, d v s att verkligen sätta i verket allt som hon insett och utvalt som gott; ty annars är all insikt och varje val fåfänga;

VII. att ha eller äga mycket;

VIII. att bruka och nyttja allt som hon har utan bekymmer;

IX. att utmärka sig och åtnjuta aktning;

X. att vara i möjligaste mån talför för att raskt och inträngande kunna meddela de andra sitt vetande och sin vilja;

XI. att vara omtyckt hos människorna och åtnjuta deras välvilja, så att de inte är avundsjuka på henne, utan önskar henne ett lugnt, angenämt och sorgslöst liv;

XII. att ha en nådig Gud; ty han är hennes största glädje och förvisningen om hennes salighet.

12. Det är nu alltså klart, vad man skall förstå under det hela, med hänsyn till vilket människonaturen själv önskar bli fullkomlig. Vi har inte tillägnat oss det obetänksamt eller förmätet, utan genom Herrens vilja har det anvisats oss. Det är förankrat så djupt i människans väsen, att ingen, även om han ville, skulle kunna avvisa något av det, så länge han är vid sunt förstånd.

En människa, som inte aktar på sitt sinnes behov, tycks helt enkelt undgå att höra dem. Men låt henne bara någon gång märka, att fara hotar hennes liv eller hälsa, frihet, egendom eller ära; att hon inte kan fatta, inse och sätta i verket något som möter henne; att möjligheten att nyttja sin egendom berövas henne; att människorna i stället för med välvilja bemöter henne bara med avund och missunnsamhet; låt henne känna av Guds vrede och hans slag; hur fort kommer du inte att se henne i brådstörtad verksamhet! Ty just på den samtida tillfredsställelsen av alla dessa behov beror människans sanna (totus) fulländning.

13. Jag förklarar därför, att alla människor skall ledas fram till allt detta genom en omsorgsfull, iståndsättande vård.

1. Detta ligger absolut i A. Guds, B. människans och C. sakernas syfte;

2. detta är möjligt för var och en som är född till människa;

3. det är också lätt, om vi går till verket i föreskriven ordning och i vänskap med Gud.

Vi skall nu framlägga var och en av dessa punkter för sig.

14. Eftersom människan är Guds avbild, kallas hon också för Guds ära – 1.Kor. 11,7 –. Ju mera lik avbilden är urbilden, desto ärofullare är den. Har den däremot blivit olik sin förebild, är det inte en avbild utan en vrågbild; det är inte en skapares ära utan hans skam. Därför säger den heliga skrift: "alla har syndat och gått miste om härligheten från Gud" Rom. 3,23. –

Alla måste därför få ledning att inte synda, inte fara vilse och att inte mattas i något, i vilket de skulle återspegla Gud, för att de inte skall upphöra att heta Guds ära, och för att Gud inte skall bedras på sitt lov.

Guds framträdande förmågor är I. hans allvetande; II. hans allmäktighet; III. hans allvetande; IV. hans fullkomliga självtillräcklighet.

Det är förvisso så, att den människa, ur vilken på ett märkbart sätt vishet, duktighet och helighet lyser fram, och som efter Gud finner ro och tillfredsställelse i sig själv, är en sann bild av Gud och sin skapares sanna ära. Måtte hela världen fyllas med Guds härlighet – 4.Mos.14,21 –, kyrkans hela hus, – tabernaklet – 2.Mos. 40,34 – och alla de trognas hjärtan med Guds fullhet – Ef. 3,19 –!

15. Med hänsyn till människan, som fått en så mäktig längtan efter fullkomlighet i sitt hjärta, som vi sett i avsnitt 11, får vi inte önska oss, att hos någon enda av dem detta begär skall förbli ouppfyllt, utom för den händelse att vi avsiktligt ville förrinta Guds verk i oss och missunna människan hennes lycka. Detta vare fjärran från oss!

Vi är fastmer förpliktigade att motsvara Guds godhet och att främja varje människas hela frälsning. Jag skall nu säga något om de olika nåde-medlen:

16. Människorna måste läras att älska sitt jordiska liv till den grad, att de önskar, att det skulle vara i evighet. Därmed är inte sagt, att de skall älska blotta livet eller existensen. Ty detta begär är utmärkande för allt levande, och det är sannerligen inte nödvändigt, att råda människorna till kärlek till blotta livet. –

Man borde snarare avråda dem från det; ty många syndar mycket hela livet igenom av övermåttan stor kärlek till livet. – Men de skall älska sitt jordeliv så att det som följer på detta livet åter är liv och inte den eviga döden. Om människan skulle vara tvungen att genom livet ingå i döden, skulle det vara bättre för henne, att hon aldrig blivit född.

17. Det ligger i varje människas intresse, att hennes hälsa sköts rätt. Ty när den mänskliga kroppens av lera tillverkade hydda saknar några delar, om den blir dålig och sprucken, då kommer också den inneboende himmelske gästen själv att insjukna i detta onda och hindras i sin verksamhet – hur skulle det också vara annorlunda!

Rätt har diktaren när han säger: ”Vi måste önska, att en sund själ bor i en sund kropp”. Ty grunden för varje verksamhet är ett kraftigt fungerande liv, d v s en fast hälsa. Därför måste vi under hela vårt liv grundligt bemöda oss om vår hälsa, men särskilt vid livets början, för att inte sjukdomens frö skall läggas ner i ungdomen – till en dålig skörd i ålderdomen. Ty obotligt är ett ont som inte bekämpas redan vid sin uppkomst.

18. Det är ytterst viktigt att öppna människorna för kunskap om många ting, för att de skall begripa, vad som kan fattas med sinnena, förståndet och tron. Så borde man från första början förhindra, att luckor i samband med anden uppträder, som sedan brer ut sig vidare till vilja och handling och som från första början beror på okunskap om de nödvändiga tingen.

Ty allt varande existerar ju bara för människans skull, för att det skall bringa henne nytta. Men det kan inte skänka denna nytta, om det inte fostras till någon prestation. Men hur skulle det användas nyttigt, om det

är obekant! Detsamma menar också Jesus Syrak: ”Akta inget ringa, vare sig smått eller stort” – 5,18 –.

19. Men bara en ytlig kännedom om sakvärlden räcker ännu inte till. Människorna måste fastmer ledas till insikt om sina inre grunder. Så kan de misstag undvikas, som härrör från ting som bara betraktats ytligt och inte insetts i sina grunder. Det finns många sådana fall i världen, eftersom mängden av människor bara ytligt med sinnena berör allt som som möter dem men inte tränger fram till sanningens kärna. De har ingen insikt i sakvärldens grunder och vill ändå låta påskina att de vet något om den.

Så uppstår sedan deras underliga åsikter och det mångfaldiga kaos i deras förmodanden och misstag, vilka rent av rycker med sig världen i en svindlande virvel.

Mot detta hjälper bara kunskap om de första sakgrunderna. ”Pansophia” (”det sanna vetandet om det hela”) har bemödat sig att visa upp dessa, medan ”Pampædia” (”undervisning i det sanna vetandet om det hela”) strävar efter att ympa in dem i sinnena.

20. Det kommer i hög grad an på att människorna lär sig och även blir i stånd till att efter egen bedömning fritt välja ut de rätt insedda tingen och förfoga över dem, för att Guds bild i människan ingenstans skall fördunklas, allra minst där, där hon mest närmar sig likheten med Gud, nämligen i friheten att välja.

Tas denna frihet ifrån människorna, blir de tvungna att underordna sin vilja under främmande beslut, och då blir det av viljan en icke-vilja, av människan en icke-människa. I denna mening säger Seneca: ”Människorna går under genom sina förebilder, sina ideal (exemplis), då de hellre tror än dömer och hellre rättar sig efter den främmande viljan än efter sin egen. De följer likt fåren dem som går framför hjorden. De går inte dit de bör gå, utan springer med dit man går.”

Eftersom denna omätliga olycka jämte människans omdömeskraft och hennes frihet liksom syndafloden översvämmar tingens hela sanning och deras godhet och har gjort världen döv och avtrubbad, måste vi önska oss ett botemedel, som fått sin läkande kraft av helheten. Detta kan bara ligga i att människorna vänjer sig av med att som djuren alltid bara löpa efter andra, att de får ledning i att som en klart lysande fackla bära framför sin vilja inget annat än Gud, inget annat än tingen (som de är) och deras genom sakerna själva riktigt styrda och ledda sinnen, och så vandra under ljusets ledning.

Då skall de äntligen att ha kommit så långt, att de bara rättar sig efter Gud och hans ledning, efter hans muns, hands och hans andliga ingivelses anvisningar, då skall de bevisa sig som Guds äkta avbild. I själva verket glömmar de som alltför mycket böjer sig för människornas auktoritet, att också dessa bara är människor, och de avhänder sig själva sin omdömeskraft, denna den mänskliga naturens högsta gåva.

Men de som trugar sina egna åsikter på de andra, som begär blint samtycke och lydnad, våldför sig på den mänskliga naturen. Till människans egenart hör sökandet efter sanningen, säger Cicero. Såframt detta sökande är en väsensegendomlighet hos människan, skall det inte avlägsnas ur den mänskliga naturen. – Men för alla gäller ordet: "Pröva allt och behåll det goda!"

21. Det är också mycket viktigt för människorna, att de blir beslutsamma personer, som inte skyr mödor och arbete. Inte bara i Sodom bjöd sysslösheten det första tillfället till missgärningar – Hesekiel 16,49 –; all världens laster har sin rot i den. Det var så redan i paradiset, där den första synden sprang fram ur Evas sysslösa dagdriveri. Därför uppdrogs också åt den ännu ofördärvade människan som viktigaste medel mot fördärvet att betrakta de skapade varelserna och att sköta trädgården – 1.Mos. 2,15 och 19 –.

Först efter fallet gavs henne som bot mot ännu större ont svetten och det hårda arbetet – 1.Mos. 3,19 –. Just de är ett verksamt botemedel, som föreskrivits av människornas sanne läkare. Detta insåg också hedningarnas människovishet, vilket betygas av följande ordspråk bland många andra: "Lättja är alla lasters moder", "lättja och överksamhet förstör livet och människans krafter", "lättja är rik på sjukdomar", "lättja är ett stort ont"; "frågar du, varför det blev en vällusting av Aegisthus? Grunden är klar, Aegisthus var en lättjare."

Därjämte finns det ännu många liknande uttalanden. Ofördärvade folks exempel visar, att där hederligt arbete ännu står högt i anseende, där härskar inte lasten samtidigt. Så länge var och en tiggande och flitig ägnar sig åt sitt arbete, har alla allt i överflöd och ingen lider nöd, ingen har tid för ett oordentligt leverne.

Raka motsatsen finner man där människorna hänger sig åt överksamhet och ett lättjefullt liv. Även i detta avseende skulle världen vara i ett lyckligt tillstånd, om alla människor eftertryckligt övades i flit.

22. Det är önskvärt, att människorna har gott om ägodelar, var och en efter sitt behov; därför bör alla lära sig konsten att bli rik. D v s: Alla borde förstå att vara förnöjsamma och utan behov, inte sträva efter främmande gods eller genom ett sådant begär störa tingens ordning (quidquam).

O, vilken frid skulle inte då härska i denna världs förhållanden, om alla skulle vara nöjda med sig och sin egendom, om ingen rubbade gränserna mellan mitt och ditt!

Om var och en bodde under sitt vinträd och fikonträd, som på Salomos tid – 1.Kon. 4,25 –!

23. Vidare borde alla lära sig, hur man kan föra ett sorglöst liv. Med sorglöshet menar jag ett ärligt sinnes frid i lugn och ostörd besittning av sin egendom och i ostörd njutning av sina ägodelar.

Men på grund av de världsliga tingens oroliga tillstånd är det inte var och en förunnat att glädja sig åt sin egendom, även om somliga genom särskilda rättigheter försäkras sig mot makthavarnas lagstridiga övergrepp (rex).

24. Alla människor skulle också få leva i ära, och ingen borde lida smälek: för det första eftersom människan som den högsta skapade varelsen också hos Gud själv är mest aktad; och för det andra eftersom varje människa spjärnar mot smälek och lätt låter sig ryckas med till vedergällning för den lidna ringaktningen. Därav uppstår sedan strid, krig, mord och annat elände utan ände. Vi måste därför sträva efter att redan från första början förebygga detta genom att se till, att inte en enda människas värdighet blir kränkt.

25. Ingen människa skall vara stum, utan alla skall kunna frambara sitt ärende för Gud och människorna. Människan skapades inte som en stum bildstod; hon fick fastmer språket för att hon skulle förkunna sin skapares ära och genom en grundlig kunskap i alla goda och nödvändiga ting kunna föra sig själv och sin nästa till delaktighet i ljuset.

26. Man skall uppmana alla människor att uppföra sig vänligt (excolere), för att de som av naturen har en god karaktär (indoles) inte blir fördärvade och folk med dåliga karaktärsegenskaper återkallas till ett rätt sätt. Ty diktaren har helt rätt med sin utsaga: "Ingen är så vild att han inte kan ledas in på fridens väg, om han bara lyssnar på naturen".

27. Särskilt viktigt är det för alla människor, att deras sinnen före, under och efter allt detta fylls med fromhet, så att de får del av Guds nåd, utan vars befallning inget tilldrar sig i människan. Om vi inte uppnår det, kommer vi i all vår strävan att vara som ekorrharna: inneslutna i vår dårskaps bur.

Ju ivrigare vi plöttrar bort oss i yttre konster och i det dagliga livets göromål, desto mera kommer vi att mattas och ändå inte någonstans befria oss från denna världens bur. Den ödmjuka övningen i fromhet däremot ger oss vingar, med vilka vi glatt höjer oss över denna världs byggnad, för att redan här njuta av de eviga glädjeämnena med Gud.

Inte för inte har Moses upptecknat, att Kains gudlösa efterkommande, framför allt de första bastarderna i världen, Lamechs söner, som härstammade från hans äktenskap med två kvinnor, ägnade sig åt att uppfinna ytliga konster, medan Seths fromma släkte prisade Guds namn – 1.Mos. 4,17 ff. –.

Herraväldet över människorna infördes av Nimrod, Hams sonson – 1.Mos.10,8 –.

Därför utrustade inte heller Kristus sig själv eller apostlarna med kunskaper om vetenskaperna, när han hade kommit för att förnya världen, vända oss bort från fåfänga eller åtminstone överdrivna världsliga bestyr och hänvisa oss till att ägna oss åt den eviga.

Han har fastmer uppfyllt sina lärjungar med den sanna vishetens och gudsfuktans ande, för att människan må inse, att fromheten ensam är vägen till att nå sitt yttersta mål, det enda nödvändiga, utan vilket allt övrigt är ett intet och inte medför någon nytta.

Det menade väl också Kristus, när han sade till den bekymrade Martha: "Bara en sak behövs" – Luk.10,41 –. De dödligas alla andra förehavanden är som en onyttigt barnlek, om detta enda fattas.

Liksom det finns spel, som bara duger för dagdrivare eller folk som bara söker avkoppling, men inte bidrar till det som just för tillfället bör göras; och liksom man för denna onyttighets skull inte klandrar den man, som kanske inte kan dessa spel, såvida han bara förstår sig på det som är nödvändigt för livet: alldeles så erbjuder de yttre konsterna och vetenskaperna bara en angenäm spelplan för sinnet; men de medför inte mättnad, eftersom de inte fyller hans djupaste begär.

Skulle någon inte känna till vetenskaperna utan i stället Kristus, skulle hans vishet inte räcka till för denna världen; men i stället skulle den sträcka sig ända in i himmelen – han skulle vara mer än vis. Det enda nödvändiga är alltså strävan efter himmelens vishet. Därför måste vi före, under och efter allt det som vi tidigare dryftat anbefalla fromheten för alla människor som en hjärtats angelägenhet.

28. Hittills har klarlagts, varför det är viktigt för Gud och människorna, att hela mänskligheten genom det hela sätts i stånd. Nu vill vi tillfoga, att det också ligger i sakernas eget intresse att regeras av visa, ja, ytterst visa människor, eftersom de ju är underkastade området för mänsklig makt.

Varje människa kan nå fram till varje godtycklig sak. Men förstår hon inte att umgås med denna sak enligt dess naturliga bestämmelse (natura), kommer hon inte att kunna umgås med den. I detta fall våldför man sig mot sakvärldens naturliga ordning (natura); den kommer att stöna under oket och klaga över att vara prisgiven åt intigheten. – Tingen är visserligen beredda att tjäna; men de kan det inte, om man umgås okunnigt med dem.

Jämför denna tanke med det som sagts i kapitel II,13.

29. Om nu någon skulle fråga: "Varför måste alla människor lära sig allt? Borde inte var och en syssla med sitt yrkes angelägenheter?" skall jag svara honom:

"Naturen som alla tings ursprung (parens) formar hos varje blivande människa i moderlivet samma lemmar: ben, armar, ögon, tunga och allt annat, fastän inte alla blir löpare, skrivare, forskare, talare o s v. Då vi alla behöver dessa lemmar i vårt liv, formar naturen människan som en helhet, för att samtidigt och i synnerhet sörja för människans alla behov.

Varför skulle vi då inte vid den andra, åt den mänskliga konstfärdigheten överlåtna präglingen efterlikna naturen så bra som möjligt, så att ingen människa skall bära med sig ett överflödigt organ, med vilket hon inte vet vad hon skall ta sig till? – Bara barbarerna släpar allt sitt med sig

outnyttjat: sinnena, andens förmåga, omdömesförmågan, minnet, tungan och hjärtat, liksom över huvud taget hos varje oförädlad människa någon del av hennes förmåga förblivit oförädlad.

30. Om någon skulle fråga vidare: "Skall vi alltså också inviga alla människor i kunskapen om det onda och därmed verkligen göra alla erfarna alltigenom?", så skall jag svara:

1. Beträktelsen av det onda är inte ond i och för sig. – Detta framgår tydligt av exemplet med Gud och änglarna; ty dessa känner väl till det onda, men de är ju inte fördenskull onda.

2. Även för oss är betraktandet av det onda gott och nyttigt, på det att vi genom en grundlig kännedom om det onda avskräcks från det verkligt onda. Visade månne Gud genast kunskapens träd på gott och ont för den första människan, för att hon inte skulle veta något om det? Ingalunda, utan därför att hon skulle känna till det och ta sig i akt för det!

3. Men eftersom vi redan befinner oss ett tillstånd av fördärv, och eftersom dylika ting retar våra sinnen (sensus), är det säkerligen mindre farligt, om vi inte känner till det onda.

Men hur man måste förebygga, att människorna ändå inte lär känna det, skall visas längre ner i avsnitt 48.

31. Hittills har vi talat om att det skulle vara önskvärt att kunna föra alla människor till fullkomning; nu måste vi undersöka, om detta också faktiskt är möjligt. Men varför inte? Varje människa är ju så skapad, att hon återspeglar Gud som hans avbild.

Detta bevisar de av naturen i människans sinne nedlagda förmågorna: nämligen begäret att i fråga om de mångfaldiga sakerna:

1. alltid lära känna dem;
2. sätta dem i verket;
3. synas from, rättvis och god i alla handlingar och
4. vara så lite beroende av andra som möjligt och, så långt det går, uteslutande vara beroende av sig själv.

Var finns den människa, som inte skulle räkna det som sin ära att veta mycket, kunna mycket, vara god eller åtminstone synas vara det, vara sig själv nog och inte ha behov av någon annan? Varifrån kommer dessa drifter? Och skulle han, som gav viljan därtill, inte också ha velat och förmått ge kunnandet till det?

32. Har vi inte till dessa medfödda behov också fått medlen, och kan inte människan nå föremålen för sitt begär, om hon brukar dessa medel?

Eftersom det inte skulle vara förenligt med den gudomliga visheten att sätta upp mål utan att också sörja för medlen att nå dem, har tydligen till vårt hjärtas i avsnitt 11. framlagda tolv behov också fogats lika många möjligheter att fylla dem, om man bara ville nyttja dem. Om de inte beaktas, förblir också behoven ouppfyllda.

Följande är att säga vid iakttagandet av dessa möjligheter:

I. Det kroppsliga livet är som helhet av organisk natur. Allt efter dess organs tillstånd kan det bevaras eller förstöras.

II. Kroppens hälsa beror på det fasta sambandet mellan dess enskilda delar och på att det levande tillståndet hos dem bibehålls. Den kan alltså bevaras, om vi undviker fördärvbringande inflytanden.

III. Det hela, som nedlagts i Guds trefaldiga bok, kan bli föremål för vetande, och vi har fått sinnena, förståndet och tron som verktyg att ösa därur. Ty genom de yttre sinnena tränger hela den yttre världen in i oss.

Med förståndet kan också det utforskas, som till stor del är förborgat. Och genom tron begriper vi om det dolda, ty det behagade Gud att också avslöja detta för oss. Vad fattas oss alltså för att vinna den skatt, som "allvetandet" utgör?

IV. Också kan man verkligen förstå allt efter sina orsaker, såvida det har grunder för sin existens. Vart och ett har emellertid sina grunder: och om dessa inte finns obeslöjade för handen, kan man ändå fatta dem med hjälp av vissa kännetecken. Det behövs bara lite ansträngning till det; möjligheten att förstå principerna finns emellertid i de flesta fall för handen.

V. Vem skulle det inte vara givet att förfoga över de saker, som man insett grunderna av och att göra ett val bland dem? Detta gör visserligen inte bara de som förstått tingen som det de är, utan även de som inbillar sig att de förstått dem. Vem brinner inte av lust om bland de oförståndiga – att även utan insikt förfara med tingen efter sitt eget gottfinnande?

VI. Människan kan utföra allt vartill hon fått verktygen. Och till vad har hon inte fått några?

VII. Varför skulle det inte vara möjligt att äga allt som är gott? Gud har så rikt utrustat sitt hus, världen, som han anvisat åt oss som bostad, och allt som vi behöver finns för alla i överflödande mått – om vi bara visste om det.

VIII. Varje människa kan bruka och nyttja allt som genom sin goda kvalitet förstår att dra henne till sig. Och vilket av Guds verk skulle inte vara i stånd till det?

Varje ting är kostbart till sin tid – Syrak 39,26 och 40.

IX. Varje människa kan utmärka sig, såframt hon bara vet vad det vill säga att verkligen utmärka sig, och om hon känner den rätta vägen, som för till de sanna höjderna. Vi höjer oss ju redan över alla synliga varelser genom det privilegium, som givits oss i skapelsen – Ps. 8,6 f. – frälsningens nåd ställer oss om över änglarna – Hebr. 2,16 – och genom helgelsen lyfts vi upp till att bli delaktiga av gudomlig natur – 2.Petr.1,4 –. Vilka stora ting är inte det!

X. Varje människa, som av Gud fått en frisk ande, en frisk tunga och friska öron kan lära sig tala. I själva verket är det bara få människor, som genom ett vidrigt öde berövas dessa organ.

XI. Var och en kan berömma sig av goda seder och människornas gunst, om han bara iakttar anständighet och har lärt sig att hålla fred med sig och de andra. Och vem skulle inte detta kunna bibringas?

XII. Att förenas med Gud i kärlek och lydnad är möjligt för varje människa, som har smakat sötman i det högsta goda, det som bor i Gud som i en källa och från honom utgjuter sig till allt och alla. Varför skulle vi inte försöka att göra det möjligt för alla människor att smaka detta högsta goda? Guds ord är ofelbart: Smaka och se, att Herren är god – Ps. 34,9 –.

XIII. Nu återstår att bevisa, hur dessa behov, vilkas möjlighet vi påvisat, lätt kan tillfredsställas. Det vill vi förklara med hjälp av några problem.

Det allmänna problemet lyder:

34. Vi vill få människorna dithän, att de uppnår allt som de behöver.

1. Känslan av ett genuint (naturalis) behov måste väckas hos dem.

2. Vägen till dess uppfyllande måste visas, för att hålla hoppet vid liv, att här inte eftersträvas något omöjligt.

3. Slutligen måste man med egna och främmande exempel visa, hur detta begär lätt kan uppfyllas. Det vill vi nu framställa i enskilda avsnitt.

Särproblem I

35. Vi vill leda människorna till att älska sitt kommande liv och bry sig om det.

Man måste eftertryckligt visa hän på att bakom detta livet här något annat väntar: det eviga livet – om föreningen med livets källa, med Gud, lyckas oss – eller – om vi går vilse från denna källa – den eviga döden. Ty liksom var och en genomvandrat sin första boning, sin moders kropp, där vi förbereddes för det jordiska livet, och liksom vi genomvandrar detta andra uppehåll under himmelen och förbereds för det kommande livet, så måste vi också alla ingå i en tredje boning, evigheten.

Där finns det ingen utgång; låt vara, att den ene ser sig upplyft till det eviga ljuset och den andre fördömd till det eviga mörkret. Men ingen begär att störtas ner i mörker, alla vill få tillträde till ljusets och glädjens källa. Därför skall alla komma ihåg följande:

I. Inget är så nödvändigt för människan som insikten om det hon behöver för sitt liv, för det jordiska och för det tillkommande.

II. Bara den är verkligt vis, vars vishet visar hän mot evigheten. Ty den sanna visheten är förutseendet beträffande det som skall komma härefter. Gud betygar det i 5.Mos. 32,29. Men den sista framtiden är evigheten.

III. Men den är dubbelt vis, som även är klok i denna tid; ty att alltid och överallt ha del i det goda är bättre än bara på vissa ställen och ibland.

Problem II

36. Vi vill gå genom detta livet på ett sådant sätt, att vi når fram till evigheten.

Detta uppnås, om människorna lär sig att mindre njuta än nyttja detta livet. Då skall hela detta nuvarande övergångslivet inte bara vara en förelöpare utan även en förberedelse för det kommande, det eviga livet.

Till detta ändamål måste denna världs människor vänja sig vid att huvudsakligen veta, välja och göra det, vars kännedom, sötna och rikedom allenast kan finna ett slut i det eviga livet. Alla människor skulle veta om dessa ting, om de alla fick undervisning om av vilken art de är. Alla kommer att välja dem, såframt de inte låter sig bländas av förgängliga värden, utan rätt har genomskådat, att detta är till deras eget bästa.

Alla människor kommer också att sätta alla klutar till för att nå detta upphöjda mål, om bara alla först har insett vägen till denna eviga lycka; den är visserligen smal och hård, men i gengäld ljuvlig i slutet. Visserligen kan vi på grund av den mänskliga blindheten och svagheten väl knappast hoppas på att en gång äga allt detta. Men om vi ändå företar oss det, gör vi det som länder Gud till ära och människorna till frälsning.

Tillsats: Det kommer att vara gynnsamt, att så mångfaldigt och noga som möjligt visa människorna skillnaden mellan detta och det kommande livet: att detta livet här är i rörelse men det eviga i lugn och ro, detta en övergång, det andra en evighet, detta kort, det andra beständigt och utan ände, detta oroligt och stormigt, det andra lugnt och fredligt, detta vacklande och farligt, det andra fast grundat och säkert; detta slutligen bara en resa eller en väg till det eviga livet, fullt av hinder, avvägar och uppehåll; de som strävar efter det himmelska fosterlandet, måste fara över ett hav, prisgivna åt klippor, grund och stormar.

Därför borde man med största möjliga omsorg och ängslan sörja för, att ingen människa på vägen till det himmelska fosterlandet råkar ut för det som så ofta möter dem som seglar till sitt jordiska hem: nämligen att de genom havets vågor spolats till en annan ort, än de hade för avsikt att nå – kanske rent av till sina fiender – eller att de lider skeppsbrott i stormarnas våldsamt.

Problem III

37. I detta livet skall man glädja sig åt en varaktig hälsa.

Det är lätt att uppnå: Du behöver bara undvika det som skadar din hälsa och bruka det som uppehåller den, för att du inte skall förvekligas utan bli arbetsam, from och undergiven Guds vilja. Men om något skulle hända dig, så hedra läkaren för Herrens skull som har skapat honom – Syrak 38,1 –.

Följande skadeverkningar på hälsan skall beaktas: till det yttre varje farlig störtning, slag och allehanda sår; till det inre varje övermått av hetta och köld, rörelse och vila – som slapphet och lättja – omåttlighet i mat och dryck, men även omåttlig försakelse genom hunger, fasta eller läkemedel.

Ett väl reglerat levnadssätt i fråga om kost, rörelse, sömn och annat tjänar till att uppehålla vår hälsa. Övermått och brist skadar; måttlighet är till nytta.

Ge din mage hälsosam näring i dräglig mängd: ge din kropp den erforderliga rörelsen och vilan; skänk din ande tillbörlig vederkvickelse och lämplig vård; ge Gud vederbörlig ära och lita fullt och fast på att han är ditt livs herre, tillbed honom alltid och var from, för att du inte skall väcka hans vrede; umgås mänskligt med människorna, för att du inte skall göra dem förbittrade mot dig – och var sedan vid gott mod!

Särskilt borde du beakta, vad den förste romerske läkaren, Cornelius Celsus, har sagt: ”Om du har vant dig vid att omväxlande uthärda hetta och köld, ansträngning och vila, riklig föda och hunger, väl tilltagen sömn och lång vaka, skall din kropps natur – van vid motsatser – inte så snart ställa in sig på ensidigheter. Men man måste förvisso ge akt på – tillfogar Celsus vidare – att man oftare vänder sig mot den gynnsammare sidan, alltså oftare till mat än till fasta, oftare till sömn än till vaka”. –

Problem IV

39. Vi vill sörja för att det hela blir känt från sina grunder.

Insikten i sakvärlden vinnas genom en regelrätt (recte) undersökning av sakgrunderna. Vill du alltså, att någon vinner insikt i en sak, bred då ut denna tydligt framför honom, så att han har synligt för ögonen:

I. vad saken är – genom det tillhörande överordnade begreppet och den specifika differensen, som för det mesta härrör från sitt särskilda syfte; –

II. varifrån den kommer – genom insikt i den materiella och den verkande orsaken; –

III. på vilket vis den existerar – genom kännedom om dess väsensform och det sammanbindande bandet, varigenom allt har bestånd i helheten. – Saken är förstådd, när grunderna för dess existens uppfattats riktigt.

Problem V

40. Människan skall rätt bruka sin viljas frihet.

Den mänskliga naturen är så beskaffad, att människan vill låta sig ledas i allt bara genom sin egen vilja. Hon vill inte låta sig nödgas och trugas, ja, hon kan inte heller tvingas till något utan kränkning av hennes väsen. Ett bevis för detta är varje människas behov att erfara det förgångna, det närvarande och det kommande. Därifrån härstammar hennes förkärlek för historiska händelser, hennes sinnens inriktning på allt som omger henne, hennes deltagande i profetior liksom hennes förkärlek för spådomar.

Grunden till detta behov är emellertid den, att människan – kallad till att vara herre över tingen – strävar efter att förvalta allt och även att styra de kommande händelserna genom sina nuvarande åtgärder.

Och även om det inte skulle förunnas henne att från första början inrätta skeendet efter sina planer, så vill hon ändå åtminstone veta besked i

förväg; och går inte heller det, eftersom en händelse kanske redan inträffat, vill hon ändå åtminstone veta hur det kunde komma sig: och detta inte bara som likgiltig åskådare till ovidkommande händelser, utan som styrman och domare över de händelser som är underkastade hennes domsrätt.

Och så brukar människan sin makt som en skarp kritiker av allt handlande. I allt som sker inför hennes ögon eller redan skett, prisar hon det som gjorts rätt, men klandrar det som utförts illa; och hon kan alls inte handla på annat sätt.

Se, denna makt över alla ting är det oförgängliga tecknet på hennes människovärdighet, grunden till hennes härliga frihet i allt hennes handlande! Det är alltså:

I. tillåtet för alla människor att döma över tingen, men bara då, när man rätt förstått dem i deras grunder.

II. Det må vara tillåtet för alla att välja fritt. Men dessförinnan måste man noga skilja mellan gott och ont, bättre och sämre, det bästa och det sämsta, för att det skall stå tydligt och klart, att grunden till misstaget inte är att söka i insiktens förmåga (intellectus).

III. Det må också vara tillåtet att följa efter den som man valt själv; men bara i det fallet att det är aldeles uppenbart, att det bättre och inte det sämre valdes.

Om denna frihet, som är passande för människan, skulle härska överallt, skulle det hela vara fullt av ljus och ordning. Om bara det frivilliga handlandets milda strömmar kommit i rörelse, skulle frid och säkerhet följa på det våldsamma tvångets forsande bergsbäck.

Problem VII

41. Vi vill göra människorna till verksamma, strävsamma och skickliga varelser.

Människans natur är livlig, hon älskar rörelse och verksamhet. Den behöver härvidlag bara en förståndig ledning. Ty liksom anden alltid tänker något och viljan alltid väljer något, så går den verksamma förmågan nödvändigtvis alltid ut på att utföra tankarna och förverkliga det som valts. Härtill behövs inga yttre impulser, var och en bär dem inom sig själv. Denna verksamhetsdrift behöver bara en styrning, för att den i det blinda och häftiga våldet inte skall råka ur sitt spår.

Det syftar i huvudsak följande tre råd på:

I. Människorna skall tidigt röras och sysselsättas, för att en handlingsberedskap skall väckas i dem (agilitas), som – befast genom övande bruk – de inte så lätt förlorar igen. Vi måste därför tillåta barnen (pueri) att leka och springa; att alltid göra något – bara inte något otillbörligt.

II. Allt vad de gör skall de göra ivrigt, d v s muntert och inte slappt.

III. Allt – allvar eller lek – skall göras med tanke på ett mål, för att man skall vinna beröm och nå framgång. Inte blotta sysselsättningen är grund-

valen för en duktig ande, utan lusten att hugga tag i svårigheterna med hänsyn till ett mål, som man själv satt upp för sig. Vårt sinne kan jämföras med lågan: ju livligare den flammar upp, desto verksammare är den.

Människorna borde vänja sig vid att bara handla med hänsyn till ett mål. De borde anse det ligga under deras värdighet att mållöst ryckas med och syssla med onyttiga ting. Bara om händelsevis kanske någon gång inget nödvändigt finns att göra, borde man tillåta dem att vända sig mot något mindre viktigt, innan de förslappas i överksamhet. Ty att undvika lättjan, detta djävulens residens, är en uppgift, som absolut skall tas på allvar.

Problem VIII

42. Vi vill sörja för att människorna inte lider någon nöd utan lever i överflöd.

Gud har i sin godhet alltid delat ut sina välgärningar; – måtte vi bara inte sakna händer att ta emot dem! Vår natur är ju heller inte omätlig av sig, utan bara enligt vissa människors åsikt. Man lever för visso lyckligare med lite, eftersom man då är mindre distraherad. Ty den som inte är nöjd med Gud och sin egen förmåga, han är inte nöjd med någonting.

Likväl består konsten att bli rik i tre stycken: bön, arbete och förnöjsamhet. Och varför skulle det inte vara möjligt att lära människorna dessa tre ting?

I. För det första måste vi be Gud, att han som ger åt alla inte heller nekar oss denna bön. Vi har ju redan vår Guds löfte: ”Den som ber, åt honom skall varda givet”.

II. Eftersom detta löfte gavs dem som ”söker och klappar” får vi verkligen inte vänta oss, att Guds himlagåvor skall falla i vårt sköte utan vår egen medverkan; vi måste fastmer plöja jorden, sköta trädgården, valla kreaturen o s v. Vi måste alltså arbeta duktigt, var och en på sin plats. Då skall det bli verklighet som den högsta sanningen säger: ”Den som söker han finner, och för den som klappar skall varda upplåtet”.

III. Vi måste med tacksamma händer ta emot allt som skänks vårt sökande och klappande, för att Gud inte skall ta anstöt av vår otacksamhet, och för att han inte skall underlåta vidare välgärningar eller rent av åter ta tillbaka de redan förlänade gåvorna.

Ty inte utan orsak står det skrivet: ”Var och en som har, han skall få, men den som inte har, från honom skall tas också det han har” – Luk. 19,26 –.

Vi sammanfattar kort:

I. Sök hellre källan är rännen, hellre Gud än rikedom;

II. Gräv genom ditt arbete ett tillflöde till din trädgård från denna källa;

III. Nöj dig med det som flyter till dig och använd det tacksamt.

Problem IX

43. Människorna skall glädja sig åt sina ägodelar, och för det onda skall de bevaras.

Det första uppnås, om människorna undervisas att rätt bruka sin egendom – inte missbruka den; det andra genom förmaning till försiktighet, så att ingen gör Gud, sig själv eller någon annan människa vred och därigenom gör dem till sin fiende. Gud förbittras genom synden; vårt sinne genom onda begär och genom en anda, som befattar sig med det onda; människorna genom anslag som övermodigt riktas mot dem. Därför skall var och en, som med största omsorg ger akt på dessa tre ting, kunna njuta av sin egendom utan bekymmer och i säkerhet.

Men om ändå något annat skulle hända, så måste man tåligt bära det och trösta sig med tanken på människornas jordiska lott och på Guds mycket visa förutseende, som när allt kommer omkring ändå menar det väl med de sina.

Problem X

44. Människorna skall leva i ära.

Detta når man tillförlitligt på trefaldigt sätt:

I. Om ingen tillåter något vanhedrande hos sig själv, hos någon människa eller bland tingen;

II. om man inte söker synas, utan vara;

III. om man därvid inte ser på människorna utan på Gud, sanningens beskyddare, och på sitt eget samvete, sitt mest förtrogna vittne, om vilket det heter i ett ordspråk:

Var och en är världen för sig själv. Sök dig inte på en annan ort.

Är du verkligen sådan, då blir du ärad av Gud själv som hans mest ursprungliga avbild, likaså av änglarna och av goda människor, oavsett om du lever i offentlighetens ljus eller i en avkrok.

Då spelar det ingen roll, om mängden skänker dig sin aktning. Det gemena folket förstår inget av detta, ofta ärar det rännstenen i stället för altaret. Bry dig inte om vad mängden säger, sträva efter den sanna äran, som bor på dygdens tron.

Problem XI

45. Vi vill lära varje människa att tala.

Talför kallar vi en människa, som förstår att på lämpligt sätt lägga fram sina tankar genom talet, inte pratmakaren, som för övrigt väl knappast når fram till sin pratsamhet genom konstmässig skolning, utan just är pratsam av sig av naturen. Detta mål kan man lova varje människa, som har lärt sig att genom insikt i sakvärldens grunder skilja på tingen sinsemellan, ge varje ting dess sanna (recte) namn och slutligen också förbinda orden med varandra på ett tillbörligt sätt.

Då förstår han nämligen att säga saker och inte bara tala dunheter; att kalla tingen med ord och inte med absurda ljud; då kan han fast knyta samman det med själva saken ordentligt sammanhängande språket, inte som sand utan kalk, som smular sig i småbitar. Så skall också de enklaste och de alltför tystlåtna människorna lära sig tala. Till Gud skall de bönfälla oavlatligen, men till människorna skall de med enkla ord säga: ”Ja, ja; nej, nej”.

Problem XII

46. Människorna skall vidare hållas till ett människovärdigt beteende och till goda seder.

Början till det sedliga förhållningssättet ligger i självbehärsksningen eller i det tålmodiga uthärdandet av främmande herravälde. I det första fallet rör det sig om att människan skall vänja sig vid att inte göra något av blind drift, utan göra allt med överläggning (ratio), så som det heter i ett uttalande av Claudianus:

”Först då skall du med rätta äga det hela, när det lyckas dig att bli herre över dig själv...”

Men eftersom människorna i ungdomen på grund av den bristande erfarenheten inte äger ett så luttrat förstånd, att de av sig själva alltid kan känna igen, vad som är av nytta, så återstår ännu att nämna den andra grunden för ett gott förhållningssätt och för ärbarheten: det tålmodiga uthärdandet av främmande herravälde.

Bara den kan handla rättsskaffens som själv är rättsskaffens. Därför borde människorna vänja sig vid att till en början låta sig styras av andra och först sedan själva styra; och vidare borde de till en början lära sig att behärska sig själva, innan de härskar över sina medmänniskor och de övriga tingen. Bäggedera kan lätt nås med hjälp av en gemensam metod:

1. man borde genom oförgängliga förebilder ur samtid och historia visa upp vägen till sedlighet och anständighet;
2. man borde i noggranna regler klarlägga orsakerna, varför vi bör göra ett och låta bli ett annat;
3. handlandet självt bör främjas beständigt och omtänksamt, inte våldsamt och rått utan på vänligt och fritt sätt. Så kan varje människa förmås till ett människovärdigt beteende.

Problem XIII

47. Framför allt vill vi plantera in fromhet i människans sinne.

Den heliga skrift hänvisar uppenbarligen till att fromheten själv är möjlig att lära ut. Den ingjuts inte omedelbart och på underbart sätt av Gud i människorna, utan bibringas på det vanliga sättet genom undervisning. Annars skulle Gud inte ha prisat Abraham, eftersom han hade uppfostrat sitt hus till fromhet, – 1.Mos. 18,9 [?] – och han skulle inte så ofta ha

uppdragit åt föräldrarna att fostra sina barn i tukt och Herrans förmaning – 5.Mos. 6,20, Ef. 6,4 och på andra ställen. – Och varför skulle fromheten inte kunna läras? Det finns ju för den 1. exempel: framför allt tänker vi då på Guds eget exempel, som säger: "Bli heliga, ty jag ... o s v." och på hans sons, Jesu Kristi, förebild, som blev människa, för att genom ständiga exempel kunna lära människorna, hur de borde förhålla sig i varje fall.

Vidare är också änglarna förebilder i fråga om sann fromhet. De upptecknade så mycket, för att vi skulle lära oss att ta efter dem och liksom de tjäna Gud. Slutligen alla heliga människor i det Gamla och det Nya förbundet, dessa små stjärnor på kyrkans andliga himmel, som näst efter rättfärdighetens sol själva strålar i vackert ljus.

2. Det saknas inte heller föreskrifter och regler till utbildning i fromhet. De finns spridda i hela den heliga skrift; ur dem har fromma och visa män samlat dem, och de är inte färdiga med det än.

3. Tillfällen att öva fromheten i det dagliga livets smältdegel och att förbättra inseedda fel och misstag fattas inte heller, tills Gudsmänniskan är fullkomlig, "rustad för alla slags goda gärningar" – 2.Tim. 3,17 –.

Vi måste gripa oss an denna uppgift på följande sätt:

I. Man måste börja tidigt med denna undervisning, innan de unga själarna har ådragit sig verkliga skador. Gud säger ju själv, att barnen, denna späda ålder, som ingen annan lämpar sig för denna mycket djupt ingripande formning – Jes. 28,9 –; och Kristus bedyrar, att "Guds rike tillhör sådana som de" – Mark. 10,14 –.

II. Man måste ställa upp oförgängliga exempel framför dem, egna och främmande, vid varje tillfälle och varje händelse visa hän på Kristus och hans heliga.

III. Man skall inte upphöra med att ständigt imitera dem, och gång på gång skall man fläta in föreskrifter och regler, man skall hänvisa till Guds löften och hotelser och slutligen rikta uppriktiga böner till Gud i de omyndigas ställe och tillsammans med dem.

Sker allt detta med ärlig hängivenhet, kan man på allvar hoppas på det som Kristus har lovat i liknelsen om säden som växer upp av sig själv – Mark. 4,26 ff. –.

Problem XIV

48. Ingen människa skall lära något ont av sig själv, av andra eller rent av av sina lärare.

Det onda lär sig varje latmask av sig själv, om man överlämnar honom åt hans fåfänga drömmar (imaginatio), om han råkar i dåligt sällskap och får tillfälle att se, höra eller göra något ont, och slutligen också av sina lärare och mästare, om han bara undervisas i världsligt vetande och genom hedniska böcker.

I. Alla människor skall alltså bara syssla med goda ting, för att de inte skall få någon tid över för att synda. Därpå syftar ordspråket: Lättja är alla lasters moder.

II. Bara umgänge med goda människor skall vara tillåtet. Man måste alltså fly från gemenskapen med onda människor och i möjligaste mån avbryta den helt.

Om vi inte kan göra det och det råkar bli så, att vi är tillsammans med onda människor, skall vi vända bort ögonen, täppa till öronen och ila bort. Men om vi ändå har sett något ont och tagit i tjära, skall vi tvätta händerna, rena samvetet och ännu fastare föresätta oss att undvika sådana ting.

III. Människorna skall hållas efter till att lära sig allt som är gagneligt och inte lära sig något som är skadligt. Därför skall man bjuda dem rika tillfällen till det första, men man skall undandra det andra från dem. Ty de griper ju efter allt som erbjuds sinnena; men det som inte ställs inför deras ögon, kan de inte gripa tag i – liksom också en spegel bara återger det som hålls framför den, om det så är himlen eller jorden.

Därför måste alla dåliga böcker och alla anstötliga bilder utplånas och alla tillfällen till det onda undvikas.

IV. Om det likväl är oundgängligen nödvändigt att erfara något som är skadligt redan genom att man lär känna det, borde det inte vara tillåtet att göra detta utan motmedel. Om t ex bibelläsaren får veta om mordet på Kain, Lamechs bigami och Lots otukt, borde han samtidigt få reda på de straff, som följde på deras synder.

49. Vår avsikt må avslutas med ett uttalande av aposteln Paulus: "Må vår ande, själ och kropp bevaras hela och oskadda, så att de är utan fläck när vår herre Jesus Kristus kommer" – 1.Thess. 5,23 –.

Därmed menas inget annat än vårt krav att vårda hela människan och inte bara en av hennes delar. Vi måste sörja för att ingen människa saknar det som uppehåller kroppen, ger näring åt själen – konsterna och vetenskaperna – och det som till evigt liv bevarar vårt andliga väsen (spiritus), vår ädlaste del, genom vilken vi är en Guds avbild.

Kapitel IV

OMNINO (I VARJE AVSEENDE)

Man måste fullkomna hela människosläktet genom det hela från grunden. Vad innebär det? 1. Vartill tjänar det? 2–6. Möjligheten av ett grundligt iståndsättande, 7–11; tillvägagångssättets lätthet, 12–18. övergång till de följande kapitlen, 19–22.

1. Nu skall jag som utlovat bevisa, att vid en dylik förädling av människosläktet inte bara alla människor leds genom det hela till fullkomlighet, utan

att varje enskild också från grunden görs fullkomlig. Men vad betyder det: att grundligt sättas i stånd?

Det betyder inte att man putsas upp till yttre glans, utan att man leds till sanningen; ty endast detta för med sig en säker nytta för detta livet och det tillkommande. Var och en borde rustas till vishet, talförhet och konstfärdighet (artes), anständig sedlighet (civilitas morum) och fromhet; var och en skall bli en vetande, inte en halvvetare; en duktig arbetare, inte en skrytsam stympare; han skall bli hederligheten själv, inte dess blotta skal, och slutligen en from och helig Gudsdyrkare i anda och sanning, inte en hycklare.

2. Om vi med vår plan beträffande "Pampædia" ("undervisning i det sanna vetandet om helheten") inte styr kursen mot detta mål, slösar vi bara i onyttan bort tid, bedrar Gud och oss själva och bidrar inte på något sätt till förhållandenas förbättring, varken de offentliga eller de privata. Men det skulle vara bättre att helt ge upp ett sådant företag än att utan framgång bemöda sig om det.

Vad har världen egentligen vunnit på en yttlig kännedom om saken? Genom åsikternas falska sken bländades den, och genom de mest skilda villfarelsers gift fördärvades den. Vad har den vunnit på den pratsamma, om än aldrig så skarpsinniga talträngdheten?

Världen fylldes med oändligt många intigheter, som bara tjänade ett tomt nöje, och alla utvecklades ömsesidigt i kiv och strid utan ände. Vad har den vunnit på så många sinnrika uppfinningar och verk, som till största delen bara tjänade fåfängt skryt och inte den sanna nyttan, Guds ära och människans frälsning?

Världen blev till en fåfångans skådebana, och den gladdes åt dess bedrägliga glans. Vad har den slutligen uppnått genom denna låtsade skicklighet och den machiavellistiska smartheten i behandlingen av människorna?

Inget annat än detta, att allt här i världen bär en mask, att ingen litar på den andre. Ty allt är fullt av lögn, bedrägeri och fällor, hyckleri och hemlighetsmakeri, illusioner och lömskhet. Man kan inte längre tro på något löfte eller fördrag, någon ed, något sigill, någon överenskommelse, något vittne, någon förklaring.

Och vad som är ännu värre: allt vimlar av falska eder, brutna fördrag, våldsamheter, krig, olyckor och ömsesidiga handgripligheter. Hur ser det däremot ut med gudsdyrkan? Man finner den inte längre, eller också är den flyktig och ouppriktig. Ingenstans finns den oförfalskade gudstjänsten, överallt är den förkvävd av hyckleri och fariseism.

Med ett ord: hela världen är bara en mask, även där, där den skulle vilja synas fullkomlig, förfinad, renad, mönstergill och gudfruktig. Undantagna är de sjutusen, som tjänar Gud i det förborgade och offerar åt den sanning, som Gud låter gälla – 1.Kon. 19,18 –.

3. Vill man ändra på denna världens scen, så måste till en början allt människornas inlärande omgestaltas från grunden, närmare bestämt genom de i "Pansophia" påvisade metoderna. Allt det som människorna undervisas i och som de lär sig, får inte vara:

I. något "snuttigt" delvetande, utan skall vara oförkortat och av helhetskaraktär (totalis);

II. det får inte vara ytligt och bara syfta till det yttre, utan skall vara fast grundat (solidus) och sakrikt (realis);

III. det skall inte vara besvärligt och tvunget utan älskvärt och angenämt och därigenom varaktigt.

Jag skall nu till en början på mitt vanliga sätt klarlägga nödvändigheten och möjligheten av denna trefaldiga avsikt, och slutligen visa, hur lätt denna plan kan genomföras, om man bara ville gå till saken med fullt förnuft.

4. Förnuft och erfarenhet visar uppenbarligen, att den mänskliga förmågan som helhet inte kan hålla sig i harmoni, utan att den fastmer på skadligt sätt råkar ur balans, om den bara slösar bort sig på enskilda ting och inte vänder sig mot sakvärldens hela panorama.

Därav framgår, att det hela måste antagas oförkortat, och att man inte får ta upp det ena eller det andra "styckevis och delat". Man måste försöka att fylla människans alla behov samtidigt, så att de sinsemellan stäms av och växelvis kompletterar och förbinder varandra.

Annars kommer många att bara syssla med föremålen för kunskap, andra med viljans eller med handlandets objekt, men allt annat kommer de att anse som oviktigt och värt förakt. Och om de alltför mycket proppar sig fulla med smulor av vetande, uppstår å ena sidan ett överflöd av onyttiga ting och å den andra en brist på nödvändiga.

Låt oss som exempel ta de människor, som uteslutande begär herravälde över andra, som med all kraft jagar mot detta mål och därvid glömmer de andra. Om de verkligen lyckas att stilla sitt begär, blir de lätt till tyranner – sig själva och de andra människorna till fördärv.

Andra åter, som bara hänger sig åt njutningen, måste räknas till svinen i Epikuros' hjord. Ädlare väsen vill vanligtvis ägna sig åt vetenskapen och dess skatter. Men om de häri inte känner några gränser, blir också deras förehavande fåfängt och intigt, så att de inte vet att använda sitt vetande till nyttigt bruk.

På detta sätt kommer i varje fall ingen av dem att uppnå målet för sin strävan. Ty de som jagar efter makt och herravälde, blir inte mätta ens om de vann världen, ja världar. Det har ju Alexanders exempel visat tydligt nog. Den som hänger sig åt begären, kommer att törsta efter vatten desto girigare, ju mera han har druckit, ty hans gom är avtrubbad genom njutningen.

Den som ägnar sig åt det blotta förvärvet av vetande finner ingen ände häri, även om han nådde fram till Salomos vishet; ty ju mer en lärd vet,

desto mer vet han också vad som fattas honom. Enbart ökning av vetande betyder alltså, när allt kommer omkring, bara en ökning av bekymmer.

Men den som hopar andra ägodelar, samlar tillika också hat, avund och elände. Men ändå slutar de dödliga inte upp med sitt förehavande. Ty de kan inte tämja sin natur och inte avstå från sitt begär, som alltid låter dem sträva efter makt och egendom.

Mot dessa missförhållanden finns bara detta enda allmänna botemedel, att man ger upp allt styckverk, att vi alla återvänder till vårt odelade, enkla och gemensamma arv, så som det lovats oss i paradiset: Låt oss sluta upp med att sinsemellan fördela vetande, makt och ära, att än tillerkänna dem åt varandra, än åter rycka bort dem och därunder bli oense sinsemellan.

Var och en borde hellre sträva efter att veta, vilja och kunna allt och ett (omnia), som ju Gud har förunnat oss att veta, vilja och kunna, än bara en del därav. Så skall då slutligen vars och ens lycka vara fullkomlig och inte bara styckevis – om inte stympad – utan oskadd och hel.

5. Vi måste också kräva, att alla människor sätts i stånd grundligt och inte bara ytligt, i enlighet med sakvärldens sanning, inte till följd av en tom illusion eller blotta skenet; ty blotta skenet utan sakens ljus är en villa. Och vart leder den?

I drömmen tror kanske någon, att han funnit en skatt, är en rik man, njuter hedersbetygelser och är överlägsen över andra, sitter på värds huset och har det bra; men när han vaknar, märker han, att han ligger naken till sängs och är hungrig, och han inser ödets hån. Vad har han nu av allt detta?

Precis så skall det – vid de dödas uppståndelse – gå för dem, som här inte har försett sig med det som i sanning är gott för dem, som profeten förkunnar – Ps. 73,20 –.

Och eftersom Salomon kallar dem för förtappade, som anser sig vara särskilt duktiga – ”Ser du en man, som tycker sig vara vis, det är mer hopp om en dåre än om honom” – Ordspr. 26,12 – , och eftersom världen, om man ser noga efter (vero), är full av sådana inbiliska personer – undra på att allt är förtappat, att allt är fullt av narrar!

Var och en jämför sig med den andre och föraktar honom, var och en tävlar med den andre i sin förmenta vishet, i sin hycklande fromhet och föregivna förträfflighet. Mot detta onda finns det inget verksammare medel, än att alla inbjuds och vid handen leds till att inse det som verkligen tjänar till deras frälsning (vera et solida bona), så som det är (vere), att smaka, söka, finna och slutligen äga det. Ty först då skall det vara möjligt att befästa och pacificera allt och alla (omnia).

6. Människorna skall främjas på ett lugnt och vänligt sätt, så länge, tills framgången med detta iståndsättande har nåtts fullkomligt, så att de i fortsättningen frivilligt och av sig själva visar sig som belevade människor och förblir i det som leder till deras frälsning (bonum).

Tre skäl kan anföras för detta. För det första: liksom en gång vissa filosofer missbrukade en filosofi, som utövades bara till det yttre och för skenets skull – de kallades därför kyniker, d v s ”hundaktiga, orena” – , så kan det i våra dagar hända, att vissa människor under fromhetens täckmantel försummar ett välordnat (rationalis) livs övriga prydnad. Men detta får inte tillåtas; ty det passar sig inte att låta den fullkomligaste av alla varelser leva kvar i andens, talets och handlingens orenhet.

Ty även ädelstenarna glänser bara om de är slipade.

Det andra skälet till detta krav på vänlig ledning är, att vid ett så upphöjt förehavande som att grundligt (vere) förbättra sig själv och sina saker, inte olust skall väckas genom tvärhet och tvingande tvång.

Man borde hellre, så långt som möjligt, genom lugn och vänlig ledning åstadkomma frivillig beredskap och väcka glödande iver, så att denna sköna fullkomlighet (politura), som en gång påbörjats, inte åter ges till spillo och människorna inte åter faller tillbaka till sin invanda lättja, överksamhet och barbari.

Ty vad tjänar det väl till att börja med att anlägga en lustgård, om du strax åter låter den ligga i träde, och om du tillåter, att de (knappt beskurna) träden åter förvildas? Vad tjänar det till att putsa och slipa kniven, om du lägger den åsido och på nytt låter den bli rostig?

Därav kommer det sig säkerligen, att nästan hela mänskligheten ligger i elände, att den störtar sig själv i fördärvet genom sina dåraktiga bemödanden, som inte dikteras av verkligt vetande. Vad tjänar det till, att kärleken till sanningen, till det goda och till allt uppnåeligt av naturen inympats i alla, om den i sanning sakliga, ivriga och varaktiga värden av människan uteblir?

Genom det överallt vanliga lappverket och ytligheten, genom de bara temporära bemödandena uppnås inget; allt faller åter tillbaka till sitt vanliga kaos.

Ta dig en titt på skolorna! Man disputerar oupphörligen, men ändå övertygar ingen den andra slutgiltigt: talaren befriar sig inte själv från ordduellens larm och inte de andra från tvivlet.

Ta dig en titt på gudstjänsterna! Åtskilliga går hela livet igenom i Guds skola, kyrkan, och ändå begriper de inte religionens grundvalar.

Ta dig en titt på staterna! I sextusen år har man funderat på den bästa formen för det världsliga regementet; man kivades, ja man förde krig för denna frågas skull ända till många rikens undergång och nästan till hela mänsklighetens förintelse.

Har vi nu genom så mycket blodsutgjutelse funnit vad vi sökte? Inser vi fortfarande inte, att vi måste önska oss våra behovs fullkomliga uppfyllelse på annat sätt, att vi måste gripa oss an med dem och genomföra dem på ett annat sätt?

7. Man kommer att säga: Förgäves längtar vi efter det omöjliga; fåfängt är det att ens försöka sig på det; allt skall återvända till sitt kaos som förut.

Jag svarar på följande sätt: Vilken mening har Guds många klagomål över människorna, de många straffen och de likväl aldrig upphörande uppmuntringarna? Vilken mening har de fortsatta impulserna i vårt eget inre, vilken mening har längtan efter det bättre? När kanske Gud och naturen aldrig sina avsikter?

Vi skall snart fatta nytt hopp. Visserligen förnekar vi inte, att mångahanda svårigheter står i vägen för så höga önsknings uppfyllande, men ingen kan invända, att de inte kan förverkligas.

8. Vi erkänner, att ett så fullkomligt iståndsättande av människan också har sina svårigheter, och vi nämner fyra skäl till detta: För det första: människan är en högst artificiellt utrustad varelse. Till sitt underhåll behöver hon lika mycket vård som alla andra varelser tillsammans. Detta kan lätt illustreras med verktyg och instrument. Ju finare och ju mera konstfullt de är inrättade, desto mer är de också utsatta för skadeverknings, och desto svårare är det att reparera en skada.

Ett lämpligt exempel på detta är uren. Soluret, som är fäst vid väggen, har en lång livstid, om det har installerats ordentligt. Vattenuret eller sanduret är däremot redan mera komplicerade – till deras gång hör rörelsen. De skadas redan lättare, och att återställa dem är inte enkelt. Hos de självgående uren är det ännu värre. Om de är konstruerade med bara två eller tre hjul, om de alltså bara har en timvisare, kräver de bara föga passning och vård. Men om man bygger in fler hjul, om de också skall slå vid hela timmar, behövs dubbelt så mycket arbete och tre gånger så mycket, om de också skall ange kvartar.

Långt mera arbete vållar slutligen de ur, som också skall visa himlakropparnas rörelser eller som skall spela en visa. Ju fler beståndsdelar som är med i spelet i ett visst fall, och av vilka var och en kräver sin vård, desto lättare kan något gå snett vid skötseln av det hela.

En sådan varelse är människan. I sin natur förenar hon elementens, den livlösa naturens, växternas, djurens och änglarnas väsen. Och dessa enskilda beståndsdelar hos människan består i sin tur av många delar, som själva är sammansatta av mindre delar. Varje del har den egenarten att från alla sidor skänka fördärvet tillträde, och att sedan överföra detta till delarna i grannskapet.

9. För det andra: Den mänskliga naturens tillstånd tillåter bara ogärna en styrning, på grund av sin dominerande särställning. Ty människan är inte jämförbar med stenen, ett stycke trä eller ett stumt djur, som genom sin drift till rörelse hänvisas till en enda sak, eller som – om det är flera – binder sig bara vid dessa bestämda ting på alldeles bestämt sätt.

Människan är däremot lik det oändliga varandet. Hon är en varelse, som är utrustad med förmågan att vända sig mot oändligt många ting och att allt efter lägenhet förvandla sig på oändligt mångfaldigt sätt. Därför är inget mera obeständigt än en människa, inget kan mindre slutas inom fasta gränser än hon.

10. Våra stamfäders olycksaliga syndafall har för det tredje ytterligare mångfaldigt denna förvirring. Vi är alla liksom gripna av en svindel; inte ens i ljuset ser vi; mot deras röster som manar oss till bättring sluter vi till våra öron; till och med vid föremålen för vårt känselsinne bedrar vi oss, på jämn väg snavar vi och faller; det onda anser vi för gott och det goda för ont; ljuset anser vi för mörker och mörkret för ljus, och så går vi fram på dödens väg i stället för att vandra på livets stig.

Vi är alltid böjda för att hellre lyda oss själva än Gud och dem som står i Guds ställe, hellre lita på sinnena än förståndet, och vidare hellre följa sinnligheten, som är bedårad och fången av tingens retelser än den fria, obundna sinnesförmågan.

Detta förhållningssätt är medfött hos alla Adams efterkommande, denna onaturlighet (monstrositas) fortplantas från den ene till den andre. Visserligen har den gudomliga visheten själv blivit människa, för att återföra oss till den sanna ordningen, visserligen har den gett oss ett exempel, hur man skall avstå från den egna viljan och lyda Guds vilja; men människorna, även de minsta, de nyfödda, låter sig bara svårigen förmås att göra något liknande.

Som de andra hemfaller de åt slöhet, och de låter sig hellre ledas av sina sinnen som de stumma kreaturen än att de följer en förnuftig och ordentlig ledning. Likväl utgöts Kristi anda över kyrkan, och genom dopets nådegåva gavs den vidare, genom fromma människors böner och suckar ombads den att komma ner till människorna, och den hjälper oss i vår nöd.

Utan Kristi anda skulle ingen människa kunna bli rättfärdig. Men nåden vill inte rensa ut den mänskliga naturen, den vill bara förbättra den. Vår natur däremot söker att så länge som möjligt hålla fast vid vår böjelse. Så uppstår kampen mellan anden och köttet, som är bekant från den heliga skrift, och som även var och en känner på sin egen kropp, som är återfödd i Gud. I denna kamp har än anden övertaget, och då är kroppen kuvad, än köttet, och då är anden underlägsen.

11. Men ännu ett fjärde svårt hinder möter människans verkliga rättfärdiggörelse (formare ad recta). Det är de fördärvade sederna och de ondskefulla talen, som i egenskap av dåliga exempel inverkar också på ungdomen och leder in den på falska vägar. Det har Cicero själv iakttagit och skildrat med inträngande ord.

Vi måste visserligen tolka hans lära i kristlig mening, ty då han inte visste något om människonaturens fördärvade tillstånd till följd av det kända första felsteget, är den bara ofullständig. Cicero sade alltså: Medfödda i vårt sinne är dygdens frön. Om man bara lät dem växa till sig, skulle naturen själv leda oss till ett lycksaligt liv. Men så snart vi trätt in i livet och blivit upptagna, lever vi i fortsättningen i usla förhållanden mitt bland dåliga vanor, och det ser så ut, som om vi redan med modersmjölken sugit in överträdelsen.

När vi sedan överlämnats åt föräldrarna och anförtrotts åt lärarna, kommer vi i beröring med så mångfaldiga förseelser, att naturen ger vika för intigheten och böjer sig för dagsmeningen. När sedan mängden uppträder, så att säga som den mest inflytelserike lärare, och den gemena hopen, som överallt jublar mot varje last, då smittas vi helt och hållet av förtappelsen i deras livsföring och avfaller från vår natur.

Se dig bara om! De förtappade och syndarna står omkring oss och inbjuder oss att likaledes fela och synda. Och det är också skälet till att man inte alltid kan hos ungdomen inpränta det sanna och det goda med säker framgång.

12. Detta är alltså de verkliga orsakerna till de skildrade svårigheterna i den här påfordrade vården. Men likväl är det orubbligt sant, att svårigheter kan röjas ur vägen eller åtminstone förringas, när man bekämpar deras orsaker. Det vill vi nu undersöka i denna ordningsföljd.

Många människor tror, att enfald är det bästa botemedlet mot den mänskliga naturens obeständighet, som på grund av sin mångfaldiga föränderlighet vänder sig mot allt skapat och låter sig påverkas och smittas av det. Enfalden består, enligt vad som påstås, i att människan med sina sinnen bara rör vid så få saker som möjligt och sluter sig för tingens mångfald och rikedom.

Skulle vi instämma i denna åsikt, skulle vi obetingat behöva bevara barnen från att lära känna sakerna. Det vare fjärran från oss!

Detta medel är absolut felaktigt; inte heller håller det, vad man förväntar sig av det. Det är förfelat, eftersom det berövar människans ande, som det hela är underordnat, dess höghet och glädje.

Men detta medel vänder sig också omärkligt mot Gud själv, skaparen av denna brokiga mångfald och den mänskliga andens byggmästare, och misstänkliggör honom för att ha del i en viss skuld. – Det håller inte vad det borde: Även ett ringa antal föremål fyller sinnet och förleder fantasin till en mängd intiga tankar, som är skadliga för kroppen och själen.

Och detta desto mer, ju mindre sinnena livas av tingens mångfald, när naturens hela förmåga riktar sin kraft bara på få ting. Detta kan man iaktta hos bynnevånarna och de vilda folken. Av de få ting, som de tagit upp med hjälp av sinnena, bildar de sig de besynnerligaste och fördärvligaste åsikter om tingen och praktiserar de underligaste seder och bruk. De håller så fast vid dem, att de ofta hellre dör än ändrar dem och ger rum för en bättre övertygelse. –

Men om du absolut vill styra människan på denna väg, torde det väl vara säkrast att hålla henne fjärran från alla föremål eller – vilket är detsamma – beröva henne alla hennes sinnen och göra henne blind, döv och känslolös. Och vi vet, att här och var några dåraktiga fanatiker har demonstrerat detta på sig själv. Det skulle innebära, att man av människan gjorde en icke-människa.

Men vi bemödar oss om en väg till förmänskligande och inte till omänskliggörande. Och därför torde det vara mera framgångsrikt att låta det råd, den ordning (ordo) vara i fred, som Gud i sin högsta vishet instiftat. En sådan plan kräver, att man väpnar denna ytterst artificiella varelse, som måste bevaras från allt skadligt, genom alla möjliga säkringar.

Endast "Pansophia" kan åstadkomma detta; den lär oss det sanna bruket av alla saker och utesluter deras missbruk.

13. Likväl måste man kuva den gränslösa frihetens våldsamt och överallt genom ordningens (ratio) lagar begränsa viljans begär att kasta sig över allt, för att människan klart skall inse, att hon inte utan skada kan låta sig ryckas med till allt, och för att hon skall tygla sig själv.

När hon har vant sig vid att lägga band på sig själv i det som strider mot ordningen, kommer hon också att lättare fördrå en främmande lednings tyglar. Detta torde kunna nås särskilt i de fall, då man inrättar allt på så sätt, att människan inte gör något, som hon skall göra, av tvång utan så att säga av sig själv, av fri vilja.

14. Mot naturens fördärv kan man här i världen inte tänka ut något bättre medel än det, som den människovordne Gudssonen visade oss från sin barndom: nämligen beslutet att underordna sig Gud, göra och genomlida hans vilja. Han sade: "Se, här är jag. Som det står skrivet om mig i bokrullen har jag kommit, Gud, för att göra din vilja" – Hebr. 10,7 –.

För att människan också av sig själv skall komma till en sådan hållning, måste hon tro och lära sig inse, att all vår egen vilja (desideria nostra) är totalt fördärvad och att vi under vår egen ledning bara kan gå mot undergången; hon måste lära sig, att man inte kan ge ett säkrare råd åt människan, än att välja Gud till sin ledare, som vill oss väl som en fader, som tusen gånger bättre än vi vet vad som gagnar oss och vad som skadar oss, och att anropa honom och helt avstå från den egna mänskliga viljan.

Då kommer människan inte att kunna gå under. Men denna upphöjda hemlighet om en förnuftig och vederbörlig (rationabilis) tro och lydnad kan visserligen inte förklaras för barn, särskilt i deras tidiga ålder, i en sådan utförlighet, att de verkligen förstår den.

Men vägen till en sådan insikt kan förberedas därigenom att ungdomen strängt vänjes vid att snarare följa en främmande vilja än sin egen, d v s att den i allt lyder föräldrarnas, ammornas och uppfostrarnas anvisningar.

Aldrig borde vi ge meningslösa befallningar och påbud, i vilka barn, som redan börjar bruka sitt förstånd, skulle kunna finna något osmakligt och orättvist. Ty om detta sker, bryter de sönder lydnadens regler och beslutar sig för att hemligt eller öppet hellre följa sin egen vilja.

Eftersom vi formar ett förnuftigt väsen, som är i stånd till att följa en viss ordning, borde vi tänka på att vi bara får umgås med det förnuftigt och regelrätt.

15. Hur stora svårigheterna än kan vara, så är det lätt att hitta ett råd, som avhjälpas dem – om man bara följde det! Man borde nämligen sörja för att dåliga exempel och tillfällen till varje slag av förargelse hålls borta från människornas öron, särskilt i den tidiga barndomen.

Förseelser begås inte utan imitation, och imitationen sker inte utan förebilder. Finns det nu inga förebilder, finns det heller ingen imitation. Men hur man skall inrätta förhållandena, så att det faktiskt inte längre finns några dåliga exempel, det skall klargöras längre ner på de beträffande ställena. Nu räcker det med att ha uppvisat, att ingenting på ett sådant sätt får stå i vägen för vårt förehavande (votum), som reducerats till sitt naturliga mått, att det blir ouppnåeligt. Men alla hinder måste i möjligaste mån röjas ur vägen.

16. Till människans väsen och natur hör uppenbarligen andens förmåga (ingenium), och viljan och förmågan att handla. Denna trefaldiga människonatur får näring av det sanna, det goda och det ena, d v s den enande kraften eller det möjliga. Människans natur äger en sådan vördnad för sanningen, att den också tror på bedrägeriet, när det uppträder i sanningens gestalt.

Människan älskar allt gott till den grad, att hon också eftersträvar det onda, om det bär det godas dräkt. Och varje inom möjlighetens område liggande goda begär hon i den grad, att hon också försöker det omöjliga, om det bara uppvisar spår av en möjlighet. –

Ty människorna erkänner det falska bara fördenskull att de håller det för sant; de älskar det onda, eftersom de är övertygade om att det är det goda, och efter det omöjliga strävar de bara därför att de hoppas, att det är möjligt. –

Bjud den andliga förmågan något verkligt sant, och strax skall den gripa om detta; visa viljan något i sanning gott, och strax skall den rycka det till sig; ge verksamhetslusten något verkligt möjligt, och strax skall den utföra det, om du målar upp för vederbörande, att denna uppgift också är lätt att fylla.

17. Människans själ (animus) och dess delar, insiktens förmåga, viljan och minnet är av obegränsad fattningskraft, jämförbar med en avgrund, som varken kan fyllas med litet eller med mycket; oändligt mycket näring behöver den.

Om inte det fulla ljuset tänds över denna avgrund, skall visserligen även Guds ande, den medfödda andliga förmågens livskraft (ingenium) höja sig över den, men ändå skall den förbli en avgrund och inte anta det välordnade världsalltets utseende (facies).

Låt oss alltså förtröstansfullt släppa in det trefaldiga gudomliga ljuset i oss – ljuset i Guds verk, som vi undersöker med sinnena, de gudomliga facklornas ljus i oss, som lyser upp i förståndets utsagor, och ljuset från Guds uppenbarelse, som vi fattar med tron – och vi skall skåda vad Guds makt förmår!

18. Även om vår ande (mens) har oändlig fattningskraft, så skyr den likväl just denna gränslöshet, som förmenar den mått och gräns (termini), genom vilka den skulle kunna omskriva en sak och få grepp om den. I denna nöd kan den få en förträfflig hjälp, om ingen sak framställs så att säga som obestämd intighet utan inom de orörliga, fast bestämda gränserna för dess väsen (essentia).

Inte heller skall man lägga fram allt med alla dess detaljer, utan bara i dess huvudsakliga förhållanden och i sina huvuddelar, som å sin sida av sig själv drar detaljerna efter sig och ställer upp dem så att säga fångslade inför förståndet, viljan och förmågorna.

Till på köpet skulle de också utan vidare kunna utelämnas, om bara huvudomständigheterna har fattats. Ty den sanna människolyckan är inte grundad på blotta ägandet av mycket (multa bona), den vilar fastmer på njutningen av äkta ägodelar.

Den som äger få men äkta värden är mindre splittrad och besvärad, har mer ro och glädje och är mera säker på sin egendom än den som kallar mycket för sitt eget.

Den som handlar med guld, ädelstenar och siden kommer inte så lätt att ställa om sig till billig vara. Och om vi sysselsätter vår ande med denna världens högsta ting, kan vi lätt vända bort den från de jordiska affärernas avskräde.

19. De tre sista kapitlen resulterar i följande tre krav: Vi utgår från vetskapen om nödvändigheten av en iståndsättande fullkomning av människosläktet och kräver:

I. att hela mänskligheten – varje enskild – kan fullkomnas. Vi behöver alltså som vårdplatser skolor, som rättar sig efter det helas måttstock (schola universalis) och som är tillräckliga för alla människors fullkomnande; till detta använder vi beteckningen "Panscholia".

II. Bara genom det hela kan man förhjälpa människan till sig själv. Därtill behövs medel, i vilka helheten får en chans att göra sig gällande (universalis), jag menar böcker som innehåller det hela; vi talar därför om en "Pambiblia".

III. Människorna måste undervisas grundligt. Härtill behöver vi lärare, som alltid har det hela för ögonen (universalis) och som förstår att göra det hela tillgängligt för alla människor enligt dess grundsätt. Det menar vi med beteckningen "Pandidascalia".

20. Dessa tre krav hade man hittills inte riktigt fyllt, och därför var det illa ställt med världen. Några folk hade över huvud taget inga skolor. De åtnjöt alltså inte heller sin fullkomnande vård och levde i ren enfald och barbari. På andra ställen fanns det visserligen skolor, men inga bra sådana. Där var värden bristfällig, olämplig för förbättring av människans natur och bara anpassad till ännu större fördärv.

Här och var fanns det visserligen också skolor, som strävade efter ett fromt och heligt mål, men de saknade den rätta ordningen, de var ett arbetshus och en labyrint. Vi måste därför ge akt på, att man överallt inrättar skolor till nytta för hela människosläktet. Skolorna skall följa Guds plan, återställa Guds bild i människan och inte besmutsa den. Allt skall då vara så angenämt ordnat, att de själva blir till en glädjens trädgård.

21. Likaså har några folk inga böcker över huvud taget, andra åter kvävs i överflödet, så att de inte hjälper människan (ingenia) utan överväldigar henne. De är fullproppade med mångfaldiga villfarelser av filosofisk, medicinsk, politisk och religiös art. Och om de kanske framställer sanningen, så gör de det med en falsk metod, så att deras lektyr inte för med sig den önskvärda nyttan.

Dessa medel till en iståndsättande vård av människosläktet, böckerna, måste alltså förbättras på det sättet, att inget folk i framtiden saknar dem, och att den gränslösa mängden skrifter reduceras till ett begränsat antal. Det kan man uppnå därigenom att man förkortar deras alltför yppiga innehåll till ett tillräckligt mått, inskränker det inlärdas kringflackande godtycke till de säkra sanningarna och förvandlar deras törntaggbeströdda framkomlighet till älskvärda vägar.

22. Det just sagda gäller också om människosläktets uppfostrare. Ingenstans skall de saknas, de skall vara bra, de skall vara lärda och goda lärare. De skall alltså själva ha kommit till insikt i det hela, som gör människan till människa, och de skall vara i stånd till att genom det hela sätta andra i stånd.

23. De på detta sätt regelmässigt uppställda kraven bestämmer också de regler, som ligger till grund för de kapitel som följer. I dem skall visas, hur varje åldersstadium i människolivet måste ha sina skolor, böcker och lärare. Allt detta måste vara så beskaffat, som "Pansophia", det sanna vetandet om helheten, lär, för att det hela trappstegsvis skall sträva mot sin fulländning.

24. Ja, även följande upphöjda uppgift måste man beakta och sträva efter att uppfylla:

I. Varje människa, som bragts till att bruka sitt förstånd, skall vara sin egen skola, bok och lärare;

II. Var och en skall också i det fortsatta umgänget med sin nästa för henne vara skola, bok och lärare;

III. Ingenstans skall det fattas broderliga skolor och offentliga böcker och lärare.

Kapitel V

PANSCOLIA

Helhetens skola

Här skall talas om de skolor som bör öppnas på alla orter. Vidare framställs nödvändigheten och möjligheten av deras inrättande, liksom lättheten i genomförandet av dessa planer, om denna uppgift bara hanteras med förstånd ("ratio").

1. Liksom världen är en skola för hela människosläktet, från tidens begynnelse till dess slut, så är också för varje enskild människa hela hennes liv en skola, från vaggan till bären. Det är inte nog att med Seneca säga: "I ingen ålder är det för sent att lära sig" – vi måste fastmer säga: "Varje levnadsålder är bestämd till inläring, och allt människoliv och all strävan har ingen annan mening."

Ja, inte ens döden sätter en gräns för det mänskliga livet eller för världen själv. Var och en som är född som människa måste gå utöver allt detta in i evigheten som till en himmelsk akademi. Allt som går före, är alltså bara en väg, en förberedelse, en verkstad – en lågstadieskola.

2. Fördenskull måste livets alla avsnitt och de uppgifter som skall fyllas i dem indelas så att vi till slut kan säga om varje människa, att hon fullbordat livet redan före sin levnads slut och förberett sig för det kommande.

Liksom nämligen allt i världen genom Guds vishet inrättats så, att vart och ett uppfyller sin mening, om det lämnas i sin ordning, så är det också med vårt liv.

Det räcker absolut till för allt, för vars skull vi sändes hit, om vi bara behåller målet för vår sändning i världen i sikte, och medlen att nå målet används på ett föreskrivet sätt.

Vår livstids avsnitt skall nyttjas fruktbringande. Ingen dag av vårt liv skall sjunka undan förgäves. Överallt skall vi välja det bättre i stället för det sämre. Nu svajar vi för det mesta mållöst fram och tillbaka, på så sätt, att vi gör oss mer möda om det oviktiga, än det viktiga någonsin skulle kräva av oss, om vi höll på ordningen.

Vi kretsar i en oupphörlig virvel och förlorar därvid livets krona. Alla borde undervisas att skynda sig raka vägen mot slutmålet.

3. Därtill tjänar många ting: alla mest strävan efter fromhet. Därför skall alla människor viga sig åt fromheten; så skall de i liv och död ha en nådig Gud; – vidare livsklokhet, som skall bevara oss från alla skadliga villfarelser; – vidare anständiga seder, det mänskliga umgängets överallt verkan- de krydda; – vidare konster och vetenskap som är oundgängliga för en skicklig livsföring; – slutligen konsten att läsa och skriva; ty det skulle ju kunna hända, att någon i ett särskilt nödläge inte får tala annorlunda än med hjälp av bokstäver, och ingen får höra utom genom att läsa vad han har skrivit.

Då något sådant kan hända även människor av lägre stånd och inlärningen av bokstäver å andra sidan inte bereder större möda än att alla människor, även grovarbetare, skulle kunna lära sig dem, borde man akta på att alla människor lär sig att läsa och skriva, för att de – bortsett från de nämnda nödfallen – skall kunna njuta av nyttan av dessa konster under alla sina levnadsdagar.

4. Om målsättningen och lagarna för den ordning, som av Gud givits sakvärlden, beaktas, kan det inte vara omöjligt, ja inte ens svårt att genomföra, att hos alla folk var och en lär känna det hela. Den vise skaparen har nämligen åt sin avbild förlänat ande ("ingenium"), förstånd ("mens"), tunga, hand och annat i fråga om enskilda gåvor.

Då han inte kunde ge människan oändlighet ("infinitudo"), skänkte han henne åtminstone likhet ("similitudo"). Vidare skilde han åldersstadierna från varandra: späda barndom, gossålder, mognadsålder, ynglingaålder, mannaålder och ålderdom.

Den som inte ger akt på detta, för honom rinner livstiden bort. Det betyder en tvåfaldig förlust: för det första i fråga om tid; ty vad han skulle ha kunnat lära sig i barndomen eller i gossåldern, måste han slutligen tillägna sig i mogen ålder; och vad han kunde ha lärt sig i mogen ålder eller i ynglingaåldern, förskjuts till mannaåldern och ålderdomen.

På så sätt saknas sedan tid för de yttersta tingen, som vi måste göra; allt måste då göras brådstörtat och därför felaktigt. Den andra förlusten gäller tillfällena och lämpligheten att på ett riktigt sätt gripa sig an med tingen.

Ty det som första åldersstadiet lämpar sig för, är inget för det andra eller rent av för det tredje o s v. Ett barn lär sig t ex varje godtyckligt språk lätt; svårare är det för en mognande eller för en ung man. En man slutligen lär sig det bara med stor svårighet och knappast någonsin fullkomligt.

Så är det också med andra ting. Grunden för vishet är en vis indelning av tiden. Bara den uppnår fullständig vishet, som förstår att indela hela sin levnadstid på ett vist sätt.

5. Så uppnår man utan svårighet, att hela livet blir till en skola. Man måste bara låta varje ålder göra det, vartill den är lämpad; då kommer snart hela vårt liv att vara uppfyllt av det som vi skall lära oss, göra och sätta i verket, för att vi också skall skörda frukten av vårt liv.

Liksom nämligen varje dag och varje år har sina delar, och dessa åter sina avsnitt och särskilda uppgifter, så gäller detta även för hela livet: den tidiga barndomen och gossåldern jämför vi med morgonen eller våren, den mogna åldern och ynglingaåldern med förmiddagen eller sommaren, mannaåldern med eftermiddagen eller hösten, ålderdomen med aftonen eller vintern.

Liksom alltså naturen på våren, sommaren, hösten och vintern inom sitt område är ständigt sysselsatt och aldrig sysslös, så kan också vårt liv vara uppfyllt av sysselsättningar i alla sina avsnitt; ja, det vill det, och det gläder sig åt om det bara ledes riktigt.

6. Hela människolivet indelar man i sju avsnitt, som är bestämda till formande av kropp, sinne och själ: det första avsnittet är befruktningen och den första gestaltningen i moderlivet, det andra födelsen och den tidiga barndomen, det tredje gossåldern, det fjärde mognadstiden, det femte ynglingaåldern, det sjätte mannaåldern och det sjunde ålderdomen, som avslutas med döden.

Desslikes finns det betecknande nog också sju skolor till människans stegvisa fulländning. De är

I. den prenatala tillblivelsens skola, som gott kan jämföras med årets början och januari;

II. den späda barndomens skola, som är lik februari och mars, den tid, då knoppar skjuter fart;

III. gossålderns skola är lik april, som smyckar växterna med blommor;

IV. den mogna ålderns skola liknar maj, då alla frukter börjar att utvecklas;

V. ynglingaålderns skola är lik juni, som låter frukter av alla slag mogna och redan skänker oss de första proverna;

VI. mannaålderns skola har sin motsvarighet i månaderna juli till november, i vilka frukter av alla slag skördas och bärgas för den kommande vintern;

VII. ålderdomens skola liknar december, som avslutar årets lopp och fulländar det.

7. Den första skolan har sin plats överallt där människor föds; den andra i varje hus; den tredje i varje by; den fjärde i varje stad; den femte i varje rike eller provins; den sjätte i hela världen och den sjunde varhelst gamla människor bor.

De båda första kan man kalla för privatskolor, därför att omsorgen om dem helt och hållet faller på föräldrarnas lott på deras privata område; de tre mellersta kallas för offentliga skolor: de står under offentlig uppsikt av kyrka och myndigheter; de båda sista är personliga skolor, därför att nu var och en är så långt hunnen i ålder, att han själv kan och bör vara sin egen lyckas smed, blott överlämnad åt Gud och sig själv.

8. Här måste i förväg talas särskilt om de offentliga skolorna, nämligen

I. vad de är och varför de bör inrättas överallt;

II. att detta är möjligt och att det

III. måste ske lätt och vänligt: de får inte vara några plågsamma "bagerier" utan skall vara andens älskvärda lekplatser ("ludus ingeniorum").

9. Som offentliga skolor betecknar jag sammankomster, i vilka ungdomen från en hel by, stad eller provins övas gruppvis under uppsikt av särskilt hedervärda män och kvinnor i konsterna och vetenskaperna, i anständiga seder och sann fromhet. Därigenom skall man uppnå, att det överallt finns ett överflöd av väluppfostrade människor. För att göra detta bättre begripligt, måste vi närmare utföra det:

10. Jag säger: ungdomen från en hel by, en hel stad eller provins och menar därmed följande:

Överallt där det bor en grupp av familjer borde en gemensam plats för ungdomens uppfödning ("enutritorium") inrättas. Det finns giltiga skäl för detta. För det första har inte föräldrarna tillräckligt med fritid för att själva ägna sig åt sina barns rätta undervisning; ja, många av dem förstår sig inte heller på det, eftersom de själva är obildade; andra åter, de rika och njutningslystna, vill det inte ens, eftersom det är illa beställt med deras tillgivenhet för sina barn.

Andra åter plågas av alltför mycket arbete, och de kan inte göra det för sina affärers skull. Vi måste därför se vår gemensamma uppgift i att inrätta offentliga skolor, för att inte något barn någonsin skall försummas. Alla skall ha rätt att besöka skolan, och det är alla föräldrars heliga plikt att skicka sina barn dit.

För det andra: om flera elever undervisas samtidigt, är det inte bara en arbetsförkortning, utan skänker också lärare och elever mer glädje och leder genom ständiga exempel och ömsesidig tävlan till snabbare och fastare resultat.

Slutligen gäller här samma skäl som i det fallet att Gud har skapat sina församlingars sammankomster, och att genom mänsklig klokhet medborgarförsamlingar uppstått. De offentliga skolorna är så att säga förspel för det kyrkliga och politiska livet. Alla skall nämligen vänja sig vid det andliga och världsliga umgänget, vid ömsesidig endräkt och ett liv under lagar, som tjänar det allmänna bästa.

Det borde därför stå orubbligt fast, att offentliga skolor måste inrättas överallt som lättnad för det ekonomiska livet och som grundval för kyrka och stat.

11. Jag sade vidare, att skolorna borde anförtros åt särskilt hedervärda män och kvinnor. Det skall betyda,

1. att jag för det första inte vill överlåta en så viktig sak åt vem som helst, utan bara åt de mest utvalda;
2. att det inte skall vara unga människor, som kanske ännu inte kan styra sig själva, utan människor i stadgad ålder och med rena seder;
3. att varje kön skall undervisas åtskilt i sedlighet. Varför det?

12. Till en början borde alla människor i världen lära sig läsa och skriva. Till detta kommer sedan vidare de särskilda levnadsfärdigheterna ("ares vitae"). Det borde nämligen inte vara tillåtet, att ungdomen i skolan belastas med ting, som längre fram inte medför någon som helst nytta, utan de skall i skolan syssla med sådana saker som omedelbart leder in dem i livets uppgifter.

Vi tillägnar oss här det sköna yttrande, som Cicero har gjort i andra boken av De oratore: "Talarnas skolning skall inte vara som hos samniterna, som före kampen övade sig med spjut som de längre fram inte be-

gagnade i striden; snarare bör talarna också kunna klara av en ordduell med de formuleringar, som de övat in på lekfullt sätt."

Även bör ungdomen skolas genom sådana övningar, som är av nytta för den sedan den lämnat skolan.

13. För det allmänna intressets skull måste vi resa kravet, att ungdomen i offentliga inrättningar även ledes till anständig sedlighet. Ingenting sker nämligen lättare än att ungdomen fördärvas genom umgänget med massan, varvid några få vid blotta umgänget smittar de andra med sitt dåliga sätt, som är dem medfött eller som de lagt sig till med på grund av bristfälliga anvisningar i hemmet.

Så är inget mera verksamt till de goda sedernas vackraste främjande än att ombesörja, att genom ständiga exempel i offentlighetens ljus sedlighetens förborgade gnistor får ny näring och genom ömsesidig tävlan fås att flammas upp i ljusan låga.

I första hand måste vi alltså uppnå, att varje offentlig skola blir till en allmän plats för gott uppförande, för att barnen inte händelsevis omärkligt skall lära sig felaktiga ting. Det är svårt att släppa en vana. Ungdomen skall hellre så småningom, utan att reflektera mycket över det ("sine sensu"), vänja sig vid en anständig hållning, så att den efter skolans slut känner allt vanhedrande som motjudande. Som man berättar om pojken, som uppfostrades hos Platon och som vid återkomsten till hemmet tyckte illa om när han hörde sin far skratta högt. Han sade, att han inte hade lagt märke till något sådant hos Platon.

Om alltså barnen hemma – i moderskolan – till följd av föräldrarnas oerfarenhet eller likgiltighet vant sig vid ett oskick, måste man å det samvetsgrannaste se till, att de vänjer sig av med detta i den offentliga skolan. Vad skall annars ett bad tjäna till, om man inte genom det tvättade av sig smutsen? Vad skall skolan tjäna till, om inte felen, sinnets smuts, utplånades där?

14. Ungdomen i de offentliga skolorna skall också undervisas i fromhet; den är ju själen i hela undervisningen och i hela vårt liv. Även den är möjlig att lära ut ("disciplinabilis"), d v s den kan genom exempel, föreskrifter och efterliknande läras ut och läras in. Därvid medverkar den Helige ande, om vi uppriktigt och ödmjukt bemödar oss om det.

15. Att ungdomen skall undervisas gruppvis uppfattar jag i dubbel bemärkelse: Jag menar ("intelligo") därmed till en början själva skaran av de ungdomliga, av vilka alla, som anförtros åt skolan, skall älskas och vårdas med samma omsorg, och därefter tänker jag på de grupper av kunskapsområden, genom vilka de måste övas.

Så kan nämligen helt allmänt barnen ("ingenia") bibringas mer kunskap och bättre seder inplanteras i dem; även utplånas i tidens förlopp fler villfarelser.

Slutligen kan arbete och pengar sparas, om de bästa lärarna inte förpliktigas för privatelever utan för alla, för att introducera alla i det för alla nödvändiga. Därigenom uppnås, att varje offentlig skola

- I. blir till en offentlig plats för hälsa, där man lär sig att leva sunt;
- II. en kamplats, där man raskt och muntert övar det som är nyttigt för hela livet;
- III. en upplysningens plats, där vars och ens ande upplyses genom vetenskapernas ljus;
- IV. en talarskola, i vilken var och en fostras till språkkunskap och talförhet;
- V. en arbetsplats, på vilken ingen i skolan och senare i livet får vara som syrsorna på ången, som slösar bort sin tid med fåfängt "sirpande" utan som myrorna i sin stack, som alla alltid är i verksamhet;
- VI. en sedlighetens verkstad, i vilken alla medborgare i denna skola grundligt förädlas genom det hela;
- VII. en bild av det borgerliga livet, där alla som i en liten stat omväxlande lär sig att lyda och att befalla, varigenom de från barnsben vänjer sig vid att härska över tingen, över sig själva och över andra – så långt ödet anvisar dem uppgiften att leda andra –; slutligen
- VIII. en synlig kyrka, i vilken alla av sin själaherde och sitt samvetes väktare jämte undervisningen om Gud också i sig upptar dyrkan av det gudomliga.

De skall därtill dagligen, inte bara på söndagar, undervisas i tron, lyssna till predikningar som är anpassade efter deras ungdomliga ålder, och med trösterika förmaningar introduceras i de olika trosläroarna.

16. Slutligen må också övningarna nämnas. I varje offentlig skola skall all uppmärksamhet riktas mot exemplen och det praktiska genomförandet. Det är en kort och effektiv väg, bättre än den långa och besvärliga via reglerna.

Underbart är vad Hoornbeck skriver om metoden – han övertog det från Clenardus – efter vilken muhammedanerna lärt ut det arabiska språket i sina skolor. Hos dem finns följande bruk: Från och med de första åren lär de sig koranen utantill och inpräntar på så vis en bok, som de inte förstår. I ingen skola visar man den för dem, utan skolmästaren ("ludi magister") läser upp det bestämda avsnittet ur minnet och skriver på en trätavla vad pojarna skall inpränta i sig.

Nästa dag skriver läraren upp ett annat avsnitt, och så lär man sig hela koranen på ett till två år. Det finns långt fler människor, som bär koranen i sitt minne, än sådana som har boken hemma. – Se där, dessa människor bevarar läroarna i sitt bröst, inte på papper – genom den ständiga övningens välgärning!

17. Till slut skall det förslaget nämnas, att överallt grunda sådana offentliga skolor, för att det på alla platser skall finnas ett stort antal välföstrade

människor. Ty om människorna växer upp utan vård, är de som vilt växande plantor, som törnhäckar, brännässlor och slånärbuskar. Men om de skall frodas som fruktträd och trädgårdar, måste man ivrigt plantera, bevattna och beskära.

Hos de folk, hos vilka vetenskap och skola praktiseras, lär sig, vet och förstår barnen mer än de gamle på andra håll, var det någon som skrev – jag vet inte vem. Är det sant, då kan man överallt, genom att inrätta skolor, uppnå, att det ur alla folk framgår lärande, vetande och insiktsfulla människor. Då har vi fått det vi söker.

18. Det finns ingen orsak att mot detta invända: Vi har ju allmänt tillgängliga skolor, och ändå ser vi inga sådana frukter hos dem! Vi måste nämligen se på orsakerna, varför det hittills inte var så:

1. Skolorna – så som de nu är – får sig anvisade barn, som genom sin första behandling redan är fördärvade. Det innebär dubbelt arbete att först vänja dem av med det onda och sedan bibringa dem det som är bättre. Det är förvirrande, besvärligt och ofta resultatlöst.

2. Barnen har inte helt och hållet anförtrots åt skolorna utan bara för några timmar. Så kommer det sig, att de dagligen faller tillbaka i sina gamla vanor, dagligen blir alltmer fördärvade och känner motvilja mot det bättre.

3. Framför allt har det hittills varit nästan okänt, hur man lockar barnen till det goda. Därför stötte de flesta skolmästarna eleverna från sig genom sin ovänlighet, sina råa metoder och sin förkärlek för prygel, och eleverna vände sig bort från skolan. Men det som här anbefalls ser helt annorlunda ut:

A. genom en tidig insats av en rätt ledning skall man från första början förhindra, att seder och sinnen fördärvas.

B. Barnen skall i gemenskap med visa, hederliga och flitiga människor bara få se, höra och göra det som är vist, hederligt och fromt.

C. Detta skall inte ske på ett obehagligt sätt eller med tvång, utan alltid genom lustiga övningar och en glad medverkan, vilket visas i kap. VI och VII.

19. Här kan man fråga sig – och det brukar också ske – om man bör blanda adliga och icke-adliga i skolorna. Jag svarar: Det saknas inte skäl till bägge ståndpunkterna. Så skulle man av Davids exempel, som lämnade sin son Salomon till Nathan för privatundervisning kunna dra den slutsatsen, att framtidens förnäma människor inte borde blandas med det vanliga folket.

Det är emellertid inte säkert, att det redan på den tiden fanns offentliga skolor, så som vi rekommenderar; antagligen inte. Jag föreslår därför att man överväger, om vi inte nu borde börja med förverkligandet av den lysande profetian, att lejonen äter halm med oxarna och de unga lejonen ligger hos kalvarna.

20. Vi rekommenderar därför, att man överallt inrättar offentliga skolor, eftersom mänskoledning är nödvändig där människor föds, för att naturens gåvor skall gå över från möjlighetens till verklighetens tillstånd. Om detta bara vore möjligt överallt! – kommer mången att säga. Ty kanske finns inte människor överallt, som är i stånd till att forma andra; kanske saknas medel till underhåll eller annat.

Jag svarar: Principiellt hör till en skola lärare, elever och goda böcker, ur vilka vetandet ("eruditio"), den goda seden och fromheten leds över från de undervisande till de lärande. Av underordnad betydelse är de byggnader, i vilka man samlas, inkomsterna, med vilka lärarna betalas och de föreståndare, som ger skolan anseende och driver fram arbetena. Men inte heller av detta får något saknas i en ordnad församling. Ty:

21. Varhelst det föds barn här i världen saknas inte elever. Ty genom vår födelse skickas vi ut i livet liksom i en skola. Liksom nu byggnader bara kan uppföras där inte byggmaterial fattas – stenar, trä och lera – så kan också skolor bara finnas, där skolornas material inte saknas, nämligen unga människor.

22. Varhelst det finns människor, som överträffar sina medmänniskor i ålder, kunskaper och skicklighet, kan det heller inte fattas lärare. Ty att lära andra betyder inget annat än att i ord och exempel gå före dem som skall undervisas. Du behöver alltså bara gå före, och redan finns det en skola; undervisningen är i gång liksom en byggnad växer, när timmerman och murare lägger hand vid verket.

23. Men där det finns lärare och elever kan inte heller böcker saknas. Vi menar här Guds böcker: skapelsens stora bok, världen, har alla människor alltid och överallt framför sig; de skall bara lära sig att läsa den!

Dessutom bär de en mindre bok i sig, sin ande, som överallt ger sig till känna i de medfödda sanningarna, de medfödda behoven och i den medfödda verksamhetslusten.

De skall lära sig att också ge akt på detta! Men även Guds tredje bok, hans uppenbarelse, är tillgänglig för varje folk. Den har i stor utsträckning översatts till folkspråken eller kan bli det. Slutligen torde det inte heller saknas andra goda böcker – jämte flit i någon mån.

24. Det finns överallt folk, som till sina familjers livsuppehälle kan hålla sig med herdar för sin hjord: oxdrivare, svinaherdar eller fåraherdar. Skulle det då inte vara möjligt att skaffa en eller flera väktare för den lilla hjord, som består av deras barn? Ty den mänskliga avkomman har rätt till mer vård än boskapen. Därför borde en del av avkastningen av boskapen komma barnen till godo. Den oförnuftiga hanteringen må tjäna ett förnuftigt ändamål, kroppens näring må tjäna själens försörjning!

25. Om någon ser ännu en svårighet, så kan jag uppriktigt försäkra honom, att på detta sätt allt kommer att gå lättare för sig än idag, då bara en del av ungdomen får vård, medan den andra delen försummas. För det första får man lättare tag på en uppfostrare för hela ungdomen än många privatlärare som nu. För det andra kan en lärare lättare undervisa många elever på en gång än var och en för sig.–

Fråga en officer, om han hellre vill föra sina rekryter ut på exercisfältet enskilt och utbilda dem i vapnets bruk, eller om han vill göra det i grupper. Han kommer säkert att välja det andra sättet och förklara, att saken på så sätt går lättare och bättre.

För det tredje lär sig också eleverna själva lättare i gemensam tävlan än om de är ensamma. Diktaren säger: En duktig häst springer hurtigare ur stallet, om den kan springa efter andra och hinna förbi dem.

26. Vidare är det en lättnad, om man söker ut en plats för den offentliga skolan, som barnen lätt kan nå; man borde inrätta den i stadens mitt, om möjligt nära Guds hus – ungdomen är ju församlingens helgedom – om det går an vid en vacker plats, som omges av trädgårdar, skuggiga träd, gräsmattor och statyer och erbjuder tillräckligt utrymme, avskilt för varje klass.

Till en viss tid borde man skaffa möjligheten att låta barnen ständigt bo hos varandra eller åtminstone hålla dem samman hela dagen lång. Då kan de inte ha några dumheter för sig på skolvägen, förslösa sin tid och åter glömma vad de just har lärt sig.

27. Vidare är en sträng ordning i allting en stor lättnad. Hela skolväsendet skall vara som en kedja, där en länk håller den andra – på så vis uppstår ett sammanhängande helt – som en klocka, i vilken ett hjul griper in i ett annat på så sätt, att genom en rörelse hela urverket kommer i lätt och harmonisk rörelse.

Varje skola har likaså ett bestämt mål, en början och ett slut med motsvarande mellanavsnitt, som man måste passera för att komma till målet. Därvid måste man beakta, att varje offentlig skola och klass med hänsyn till sitt arbete genomlöper en cirkel, liknande årets gång.

Liksom årets början och slut naturligast ligger på vintern, så borde också skolstarten förläggas dit och inte till någon annan tid. Vi kräver detta för det första på grund av alla enskilda tings överensstämmelse med det hela, för det andra, eftersom människorna under denna tid mindre distraheras från de offentliga plikterna än vid en annan tidpunkt, för det tredje eftersom människornas sinne – även ungdomens – på vintern har en bättre inre samling än på våren, för att inte tala om sommar och höst.

Ty just luftens förtätning ("antiperistatis aeris") koncentrerar naturkrafterna i varje levande kropp – Gregorifesten, då skolorna i stor utsträckning börjar, borde alltså förläggas till vintern.

28. Men allra bäst kommer dock den helt och hållet praktiska och angenäma arbetsmetoden att fungera, genom vilken skolan i sanning blir en lek, ett förspel till hela livet. Detta uppnås, om alla i livet nödvändiga arbeten förs tillbaka till en barnslig form, inte bara för att göra dem begripliga utan också för glädjens skull.

Alla arbeten skall därför förbindas med sådana sysselsättningar, hos vilka man i denna ålder bara kan känna glädje. När barnen sedan en gång lämnar skolan och står inför valet av livsuppgifter, skall det för dem vara som om de i dessa allvarliga plikter inte såg något nytt framför sig, utan bara nya och angenäma varianter av sina gamla förlustelser.

Därför skulle det vara bra, om varje skola inrättades så, att den

1. blev till ett litet hushåll genom sin harmoniska arbetsordning,
2. till en liten romersk republik genom sin indelning i "tiomannaskap" som borgerskapsdistrikt, som har sina konsulter, prätorer, sin senat och sina domare, där allt löper i bästa ordning; och slutligen bör
3. varje skola bli till en liten kyrka full av Guds pris och helig övning, så att säga ett paradiset i miniatyr, fullt av glädje, vackra promenader, skådespel och samtal, som oförberett genomförs till blotta nöjet eller efter en plan, för att uppnå en aktningvärd värtalighet. När det kommer till kritan gäller det gamla talesättet: "Schola Vera lusio mera" – "Sann skola, glad lek".

29. När nu allt är inrättat måste man för varje skola – för att hålla det hela i ordning – installera s k "scholarcher" ("föreståndare") som kuratorer eller visitatorer, förutom klassläraren och rektorn. Det skall vara utvalda män från myndigheterna, det andliga ståndet och borgerskapet. De behöver inte vara särskilt lärda för att hålla allt i ordning, men i stället bör de vara fromma, allvarliga och kloka.

De skall förstå och vara beredda att med godhjärtad stränghet spåra upp och beivra varje brott mot ordningen var till man skulle behöva förläna dem även offentlig auktoritet.

30. Jag tillfogar, att alla dessa skolor heter pansofiska skolor, det sanna helhetsvetandets skolor, och att de också skall vara det, skolor som steg för steg

1. uttömmande behandlar "sensualia" som helhet;
2. "intellectualia" som helhet;
3. "spiritualia" som helhet, d v s "physica, metaphysica och hyperphysica".

Det är viktigt, att inte vart fält behandlas för sig, utan i sammanhang genom alla sju åldersstadierna. Man stiger upp från grunderna och de första ansatserna via allt vidare och högre nivåer till de toppar, som man över huvud taget kan nå här i världen.

I pansofins skola kommer det inte att finnas några särskilda svårigheter, utan allt kommer att gå lekande lätt. Bibliotek, lärare och metoder skall inte plåga någon.

Ty biblioteket skall vara

1. var och en sig själv; 2. alla varelser runt omkring; 3. den Heliga skrift, som varje elev till det sanna vetandet om helheten obetingat alltid måste ha till hands.

Lärare skall å andra sidan vara

1. var och en sig själv; 2. varje Guds skapade varelse som betraktas uppmärksam; 3. Guds ande, som undervisar oss inifrån och som alltid skall anropas ödmjukt.

Slutligen skall det alltid finnas en och samma enkla och lätta metod: att alltid börja med teorin, sedan övergå till praktiken och nå fram till den praktiska tillämpningen ("chresis"). Mera därom i följande kapitel.

Kapitel VI

PAMBILIA

Helhetens böcker

Här skall det talas om de böcker, som tjänar som verktyg till den av helheten bestämda fulländningen av människan ("universalis cultura ingeniorum").

1. Detta kapitel skulle också kunna kallas för "Panorgania", läran om helhetens verktyg. Dessa tjänar till den nödvändiga förfiningen av den hos människan medfödda förmågan. Här skall vidare meddelas, hur dessa verktyg skall brukas. Det rör sig nämligen

1. om de saker, som är omedelbart ställda inför sinnen;
 2. om de målade eller plastiskt gestaltade avbildningarna av sakerna;
 3. om de språkliga beskrivningar av sakerna, som vi kallar för böcker.
- Eftersom inte alla saker kan föras till skolorna, och bilder inte alltid eller bara med svårighet, måste vi från fall till fall nöja oss med hänvisningen till lämpliga böcker.

2. Med "Pambilia" betecknar vi alltså hela det bestånd av böcker, som är bestämt till den helhetsorienterade fulländningen och sammanställd enligt lagarna för en ur helheten vunnit metod.

Är detta kanske fullständiga bibliotek? Det är en allmänt spridd åsikt, att en som vill bli vis måste läsa många böcker, och att orsaken till att bara få nå vishet är att det inte finns nog med böcker för alla.

Men Gud gav oss bara tre böcker, som räcker till för det hela: världen med sina skapelser runt omkring oss, anden med förståndets sanningar i oss och de före vår tid i ord sammanfattade uppenbarelserna av den Heliga skrift. Om dem talade den vise Syrach: "Guds, den allrahögstes, ord är vishetens brunn" – kap. 1,5 –. Detta syftar på Guds trefaldiga ord, det tänkta, det talade och det gjorda.

Guds gärningar är hans verk, hans skapelsers värld. Guds ord är de av den gudomlige anden ingivna och dikterade böckerna. Guds tankar är

rörelserna i vår själ, som är skapt till Guds bild, i vilka deras urbilds åter-sken ("ectypus archetypi") lyser upp. Dessa tre böcker heter vishetens källa. I jämförelse med dem är de bästa mänskoböckerna bara rännilar, fyllda av enskilda iakttagelsers regndroppar, som flyter bara då och då.

Men Gudsböckerna är som ett stort underjordiskt svalg ur vilket det strömmar eviga källor. Eller som en vid ocean, som ständigt låter dunst, dimma och moln stiga upp. – Mänskoböckerna är som små ljus, som bara lyser i kamrarna, eller som facklor för folk, som bara går tvärs över gatan. Guds böcker är som solen, som upplyser hela världen.

3. Dessa den gudomliga vishetens tre böcker är ett sant och fullständigt bibliotek för allt som människan här och i evighet skall veta, tro, göra och hoppas på, – ett utomordentligt tillförlitligt rättesnöre. Men det är de bara för de människor, som redan förts till den rena visheten. Den som bara är på väg, behöver dessutom åtskilliga informerande små böcker ("libelli"), som leder honom in i Guds fullkomliga bibliotek. Hur dessa små böcker skall gestaltas på ett riktigt sätt, skall behandlas i det följande. Den viktigaste förutsättningen för detta är, att de omedelbart, fullständigt och översiktligt motsvarar sin uppgift, en vård av mänskosläktet, som verkligen för till fullkomlighet.

4. Omedelbart: så att ingen, som ledes på denna väg, distraheras från sitt sanna mål och blir vilseförd. Detta sker, om Gud, vårt högsta goda, här alltid ställs i spetsen som evig, högsta princip ("transcendens"). Han är det helas liv och själ. Han upplivar vårt liv och vår själ ständigt ända upp till himmelen.

5. Fullständigt: så att ingen, som ledes på denna väg, kan förlora något av det som för honom är gott i tid och evighet. Det sker, om allt som Gud har framställt på sina skådebanor också framförs här, för att därigenom sätta människorna i stånd till helhet, d v s göra dem visa i anden, heliga i viljan och mäktiga i Gud med hänsyn till sina gärningar.

6. Översiktligt: så att ingen på denna väg tycker att något är ouppnåeligt. Det sker, när för det första så få och korta skolböcker som möjligt införes, som inte avskräcker genom antal och omfång. Inget nödvändigt får saknas, inget överflödigt belasta dem. Deras innehåll skall för det andra verka tilldragande genom en angenäm metod och bjuda på ständigt nytt nöje och ständig upplysning.

Det skall inte väcka någon leda, genom att alltid upprepa samma sak obegripligt och plump. Det hela skall för det tredje framställas så tydligt och orubbligt sant, att alla människor måste medge, att de i dessa små böcker sannerligen har nycklar i sin hand, som öppnar en insikt i alla de saker, som finns i Guds böcker. Vi skall säga något mera om var och en av dessa punkter.

7. Jag sade, att blott få böcker erfordras, för att deras antal inte skall väcka förfäran. Men åtskilliga är likväl nödvändiga, och de skiljer sig från

varandra i överensstämmelse med de åldersstadier, på vilka varje människa stiger upp från vaggan till toppen av sin levnad.

Liksom två livsåldrar aldrig genomlevs samtidigt, utan den ena följer på den andra, så skall också åt varje ålder dess arbetsuppgifter tilldelas på ett lämpligt sätt, för att varje tillfälle till förklaring skall vara uteslutet. Den som nämligen vill ta flera stegpinnar samtidigt, svävar i fara att få svindel: hans ögon, händer och fötter förvirras och han störtar ner.

8. Hur många böcker skall det nu finnas? Lika många som det finns efter åldersgrupper ordnade klasser och följaktligen olika, varandra underordnade klasser. Skolklassen är en församling av elever, som förenas av samma studieväg; de lär sig samtidigt samma regler och bedriver samma övningar; i ömsesidig tävlan söker de överträffa varandra. – Men även inom samma inlärningsklass måste man skilja på tre påfallande grupper: nybörjarna, de försigkomna och de färdiga.

9. Om det nu ändå blir åtskilliga böcker, skadar det inte, om de bara är korta. Det är möjligt, om blott den rena sanningen och det som tydligt är brukbart för detta och det eviga livet upptas i dem. Småsaker, undantag, tvister har inget att söka här. Ty det är inte vår uppgift att föra vidare och förmedla kiv och strid; ungdomens sinne skall inte fyllas med ting, som kan tolkas på ena eller andra sättet.

Först skall man veta det som är säkert att veta och där det inte finns några dubbla vägar. Det är bättre än att föra de unga på slippriga stigar. Från första början skall de vänja sig vid att stödja sig på det som är säkert. Så kommer de att vinna en grundläggande levnadskloket. Senecas klagan skall inte träffa oss: "Vi vet inte det nödvändiga, eftersom vi har lärt oss onödiga ting."

Har någon längre fram lust att lära känna även de blott antagliga och dubbelt tolkbara tingen, så står fältet med alla författare öppet för honom, så snart han gått genom skolornas portar till insikt i språket, sakvärlden och de mänskliga tankarna. – Gud befallde inte att man skulle ta upp också maskar, löss, flugor, myggor o s v i Noaks ark, för att bevara deras art, utan blott de större djuren. Ty dessa små varelser är en naturens lek. Varhelst solen utvecklar sin kraft, uppstår de av sig själva. På liknande sätt frambringar andens ljus genom medfödd kraft omätliga ting, om bara grunden är riktigt lagd. Det räcker med att ge akt på detta.

10. För dessa böcker rekommenderas ännu en annan form för korthet, som samtidigt är fördelaktig för att klargöra och befästa omdömet om sakerna. Skolböckerna skall nämligen vara så tryckta, att samma text kan tjäna nybörjarna, de försigkomna och de färdiga; för de enskilda stadierna skall alltså inga särskilda upplagor framställas; även skall kapitlens innehållsuppgifter och randanmärkningar utelämnas.

Det kan man uppnå, om uppgifterna fördelas genom olika trycktyper i själva texten. Vad nybörjarna skall läsa och lära sig utantill trycks med

stora bokstäver; det som är bestämt för de försigkomna trycks med antikva; vad som tillmätts de färdiga med kursiv.

T ex: GUD, denna början utan början, källan till allt det som är, *ville uppenbara sin oändliga makts, vishets och godhets majestät* och SKAPADE *därför av intet den synliga* VÄRLDEN och smyckade den med de skönaste varelser i oändlig mångfald som sin eviga skönhets, sin rikedom och sin vänlighets underbara skådespel.

Låt nybörjarna bara läsa det som tryckts med stora bokstäver; de får då i en mening, som består av tre ord, kärnspråket framför sig: GUD SKAPADE VÄRLDEN.

Den försigkomne skall läsa detsamma och lägga till det med *kursiv* tryckta; han får då en utvidgad sats: Gud *ville uppenbara sin oändliga makts, vishets och godhets majestät* och skapade *därför av intet denna synliga världen*. Om det hela läses i tur och ordning, får man slutligen en rik satsfogning.

11. Jag skulle över huvud taget vilja rekommendera att trycka skolböckerna och även "Manuale Biblicum" i denna form. Detta av följande skäl: för det första, eftersom en grov kunskap om sakerna skall föregå det fina och precisa vetandet, – kärnpunkten i den fullständiga utläggningen. Härtill skulle med detta tryckningsförfarande ständigt tillfälle erbjuda sig.

Vi är visserligen vana vid sammanfattningar och randanmärkningar, men jag föreslår här denna särskilt smakfulla inbesparing utan ökning av texten.

Vidare sparas papper och vikt, om man inte brukar marginal. Slutligen skärps särskilt de yngre läsarnas omdömeskraft väsentligen; de kommer att lättare känna igen, vad som är väsentligt och vad som bara är biverk eller utsmyckning hos dessa satser – och därmed hos sakerna och deras begreppsliga fattning.

12. Alla dessa små böcker kommer att vara graderade och så att säga i sig och sinsemellan genom sina länkar fogade till en kedja. Allt efterföljande skall på så sätt växa fram ur det föregående, liksom hos trädet varje ny kvist, varje blad, varje blomma, varje frukt skjuter ut ur grenen. Den som skriver dessa små böcker, borde om var och en av dem kunna säga:

"Index ej krävs, ej heller beskyddare för våra böcker: ordning och reda de har, allt har sitt riktiga ljus."

13. Särskilt måste man ge akt på att alla dessa böcker skrivs efter en "ljusfull" metod, så att det som framläggs i dem inte bara lätt inses i skolan, utan att det också utanför dess murar kan tjäna självstudiet. Skulle det nämligen finnas folk, som inte har någon möjlighet att besöka de offentliga skolorna, så borde de dock med hjälp av dessa böcker vara i stånd till att med flit och uthållighet jämna ut denna brist – om de bara förstår att läsa – och av sig själva uppnå samma mål genom att tränga in i det hela.

På detta sätt skulle det komma dithän, att autodidakterna skilde sig från dem som undervisats i skolorna bara därigenom att dessa senare skulle vara fullkomligt utbildade och helt säkra på sitt vetande, medan de förra skulle dras med en viss osäkerhet. Men gemensamt för bägge skulle vara, att de vet allt som är dem till nytta.

14. Det skulle vara synnerligen nyttigt och skönt, om de flesta böckerna skulle vara skrivna i dialogform. Ty Platons Trasymachos har rätt, när han säger, att det är lättare att fråga än att svara. – Ingen tvivlar på att detta är sant. –

Men se, här är en väg att underlätta arbetet för lärare och elever! På detta sätt skall var och en vänja sig vid att sanningsenligt och vist fråga efter allt och att svara vist på visa frågor, vare sig nu frågarens roll överlåts åt läraren eller eleven. Var och en skall vänja sig vid att överta bägge rollerna, vare sig han lär sig själv eller prövar andra. Och på så vis blir alla i sanning visa, som lärt sig att klokt ställa frågor och ge kloka svar.

15. På detta sätt skulle man uppnå, att skolböckerna inte är bildningens och vishetens skattkammare, som man hittills kallat dem, utan att de blir till trattar, genom vilkas pipar det flyter ner i uppmärksamma läsares sinnen, som väller fram ur Gudsvisdomens trefaldiga bok.

Lärarens arbete med eleverna består nu i inget annat än att hålla ljuset ur de upplysta böckerna ner i den upplysta anden.

16. Låt oss sammanfatta: Varje bok från den nya tiden – särskilt varje skolbok – måste vara helt fylld av pansofia, pampædia, panglottia och av panorthosia: dessa böcker skall föra vidare kärnan av den hela fulla visheten, varje bok enligt sitt stadium, komprimerat eller uppluckrat.

Full av pampædia: De kommer att hjälpa alla människor till rätta i det hela, var och en enligt sitt stadium. Full av panglottia: De skall med sin lätta, enkla stil översättas till alla folks språk. Och de kommer att vara uppfyllda av panorthosia, genom att återigen – var och en på sin plats och på sitt sätt – tjäna till att förebygga ett ordningens ("res") förfall eller effektivt förbättra det som redan är felaktigt.

17. Men hur skall detta gå för sig? Därigenom att vi fullbordar de till världens återställelse bestämda, för alla människor tillgängliga böckerna – pansofia, pampædia, panglottia och panorthosia.

Man måste nu i de pansofiska skrifterna skilja det sanna från det falska; i det pampædiska det fördelaktiga från det ofördelaktiga; i de panglottiska det ljusa från det mörka och inom området för panorthosia det hälsosamma från det skadliga. Det ena skall överallt förbli, det andra plånas ut.

18. Det torde emellertid vara nödvändigt att uppställa särskilda grundsatser för författandet av böcker, efter vilka medlemmarna i Ljusets Kollegium ("Collegæ Lucis") skall rätta sig liksom även alla de som i

framtiden vill ägna sig åt att skriva böcker. Följande tolv grundsatser skulle man kanske kunna uppställa för detta:

1. I en upplyst tidsålder skall man inte tänka på att frambringa ännu fler böcker, utan utrota de skadliga och onyttiga och reducera de goda till en knapp form.

Man måste nämligen förstora glädjen, inte antalet – Jes. 9,3 –, och en väg skall beredas för Sion som är enkel och rak – Jes. 35,8 –.

2. Om någon ändå vill skriva, så må det vara honom tillåtet på villkor att han inte skriver av.

Apollodorus Atheniensis berättar om en viss Chrysippus: om man ur hans böcker skulle avlägsna allt främmande, skulle bara tomt papper återstå.

Även i vår tid finns det otaliga människor, som lappar hop böcker; därför de omätligt många nya böckerna. Men i de flesta finns inte något av nya ting och upptäckter. Sådant skriveri är meningslöst och måste stoppas totalt. Det belastar bara och förvirrar huvudena.

3. Den som skriver må skapa en bok, inte ett lapptäcke. Även bruket att i tid och otid citera främmande författare borde avskaffas. Småaktighet och skrytsamhet har släppt in denna vana. Åtskilliga är rädda för att man inte skall tro dem eller undanhålla dem deras lön, om de inte anför betydande vittnen för det som de har att säga; kanske vill de också ge sken av att ha läst mycket.

Så belastar de sina tankar, meningar och ord med hänvisningar. Men läsaren mår bara illa av allt detta knog, och saken, som kunde sägas mycket kortare, förvanskas genom bagateller. Man borde därför sörja för att detta i framtiden upphör. Saken själv måste ställas inför ögonen, inte åsikterna om den.

Om ett yttrande är träffande, skall det bli allas egendom. Om någon vill veta närmare om det ena eller andra uttalandet, skall samlingar med vishetsord ge närmare besked. De borde ges ut för sig, så att läsaren inte här distraheras av oväsentligheter, då han söker det väsentliga. Du brukar ju heller inte vid en jakt uppehålla dig själv och andra med att vitt och brett berätta, varifrån den ena eller andra hunden härstammar och av vem du har lånat ditt jaktspjut.

Och tjänarna som serverar rätterna till bords räknar inte först upp från vilken trädgård eller från vilket slakteri de kommer. Ty kocken bekymrar sig inte om det, ännu mindre magen, som förvandlar dessa rätter till saft och införlivar dem med sig.

4. Bara nya och goda insikter skall offentliggöras eller också nya, nyttiga iakttagelser beträffande tidigare kunskaper, för att man skall vinna bättre insikt i sakvärldens hemligheter eller på ett lämpligt sätt föra tingen till det bruk, för vilket de duger.

Men manin att författa böcker över redan bekanta ting, skriva av efter andra böcker och värma upp gammal skåpmat måste upphöra! Om någon

vill uppträda som författare, som bara ändrar stilen en smula och säljer främmande tankegods som sitt eget, skall han betraktas som samvetslös underhuggare och bli utskrattad, som den där kocken hos Plautus, som kryddade en gång till vad andra redan hade kryddat förut.

5. Om någon fått ny kunskap eller anställt nya iakttagelser till tidigare kunskaper må han kungöra dessa för offentligheten, utan att blanda samman dem med det som var bekant redan tidigare. Men manin att skriva en hel bok på grund av en enda ny iakttagelse skall försvinna!

Det är bättre att visa fram en ädelsten ensam, osmyckad och glänsande av sig själv än att dölja den under en hög med sand, lera och agnar. Detta rekommenderar sig av många skäl:

I. Kristus har sagt: "När man tänder en lampa, sätter man den inte under sädesmåttet utan på hållaren, så att den lyser för alla i huset." – Men vad annat gör den som begraver en vacker iakttagelses nyupptäckta gnista under askan av redan bekanta ting? – Det bekanta slår inte an.

II. Det ligger också i upptäckarens intresse att meddela världen sina sköna tankar, om han är en i sanning vis man, för att han fort skall bli berömd genom sina visa uppfinningar. Om han inte begraver sina ädelstenar utan fastmer öppet utsätter dem för ljuset, lär var och en känna dem, som längtar efter vishet – och med dem namnet på upptäckaren.

III. Så kan också den skadliga översvämningen av böcker lätt dämpas upp, som förorsakats av näsvisa och beskäftiga dagdrivares obetänksamhet. Kan dessa inte ge något eget, skall de låta bli; det skulle minska världens beskäftighet väsentligen.

IV. Så kan man uppnå, att den vetenskapliga litteraturen blir mera lättförståelig. En befrielse från överflöd är också en befrielse från onödiga svårigheter.

V. Men det tjänar också till ökning av visheten själv, om nya upptäckter kommer in i vars och ens synkrets. Varje förnuftig människa kommer att glädja sig att årligen kunna iaktta, vilka goda uppfinningar som kommit fram i ljuset. Genom detta deltagande får hon en god ny liten låga att flamma upp.

VI. Här måste man följa politisk erfarenhet: Ingen medborgare får vid för-mögenhetstaxering ("census") komma dragandes med främmande skatter. – Det gör ju också bara dumma. – Likaså får vid vapenmönstringen ingen kapten föra fram främmande soldater eller vapen, utan bara sina egna.

VII. Slutligen återvänder vi till de gamle vises spår, som bemödade sig om ord, som tränger i djupet som taggar och spikar – Pred. 12,11 –. Så mycket är i varje fall säkert: Greklands sju vise har blivit berömda genom bestämda sentenser som de flesta stora män.

Eftersom Hippokrates bara uttryckte sig kort, trodde man att han hade gett ifrån sig orakelspråk. Den engelske riddaren Wottonus önskade sig bara denna inskrift på sin gravsten:

”Här ligger den begravd som först präglade yttrandet: Lusten att disputera är en mani hos kyrkan”.

6. Ingen bok skall publiceras, som inte i förstärkt grad skänker människan ljus och nytta. Så skall hittills oupptäckta saker avslöjas, förvirrade ting bringas i ordning och vacklande saker ställas på fast mark.

På så sätt skall människorna – från förmodandenas dimma, befriade från splittringens virvel – föras till ljusets glans, skönhet och kraft.

7. Man skall alltså inte skriva och publicera något som inte är garanterad sanning och av högsta nytta. Augustinus säger: ”Den minsta sanningen är bättre än allt godtyckligt uttänkt.”

Stora mäns misstag brukar rycka andra med sig. Därför är försiktighet påbjuden. Om någon ertappas, som utger osant för sant, skall offentlig skam vara hans straff.

8. De nya böckerna skall vara skrivna efter matematisk metod; inget skall avhandlas med ord, allt skall bevisas. Vad saken själv, dess ordning och stilen anbelangar, skall allt vara skrivet som med solstrålar.

Liksom en människa med friska ögon inte behöver något vaxljus vid solsken, inte någon kikare eller någon som leder henne vid handen, och liksom hon inte kan förneka solen och det som står i solens ljus, likaså borde en som är vid sina sinnens fulla bruk vid läsningen av dessa böcker inte behöva några kommentarer eller kunna undandra sig den tydligt framställda sanningen.

Kan man inte skriva ner något på ett entydigt sätt, skall det inte uppvisas i form av en bejakelse eller förnekelse utan i sin tvivelaktighet. En sådan sak skall samvetsgrant undersökas åt bägge hållen, och man skall klart ange, var sanningen tycks ligga. Författaren skall avhålla sig från ett eget omdöme och åt läsaren överlåta det fria avgörandet. Men han skall sporra dem att bemöda sig om ett fullkomligt utforskande av saken.

Däri genom visar han också, att han har berättigade skäl för sin återhållsamhet. Han ger de andra ett gott exempel att inte förhastiga sig i omdömet, och de får anledning att ännu mer bemöda sig om den sanning som skall utforskas. Så följer vi genom våra förslag apostelns bud Fil.3,15 och 1.Kor.3,13.

Vi skall efterlikna forntidens lofvärda redlighet att i tveksamma fall öppet uttala ett ”Non liquet!” (”Det är inte klart!”). På så sätt skall de stridsskrifter dö ut, som blivit till en pest och som tagit alltför mycket överhand i vår tid.

9. Ingen borde få ge ut böcker brådstörtat. Var och en borde snarare vänja sig vid att gång på gång arbeta om alla sina skrifter, tills varje färdig bok exakt motsvarar Polykleites krav. ”Raskt tillkommet – raskt förgånget!” Men omsorgsfullt arbete räcker över århundraden.

Zeuxis svarade Agatharch, som skröt med hur fort han kunde måla: ”Jag målar långsamt eftersom jag målar för evigheten!” – När Vergilius en gång klagade över att han på tre hela dagar knappt åstadkommit tre små

verser, och en annan berömde sig av att på en dag ha skrivit tre hundra verser, svarade Vergilius: ”Det kan väl hända; men mellan dina och mina verser är en skillnad: dina räcker för tre dagar, mina för evigheten!”

10. Ingen större bok borde publiceras utan register. En bok utan register är ett hus utan fönster, en kropp utan ögon, en egendom utan inventarieförteckning; du kan inte använda den.

Visserligen skulle en bok kunna skrivas så översiktligt, att man vid första genombläddringen vet, var något står – nämligen på sin bestämda plats, bland sina likar. Men därutöver vinner en sådan bok i klarhet, om den inte bara innehåller en saklig anordning av innehållet (”res”), utan även en alfabetisk förteckning över sakbeteckningarna (”voces”). Så borde också här diktarordet beaktas:

”Index ej krävs, ej heller beskyddare av våra böcker, i vilka allting är klart, lyser med självständigt ljus.”

11. Våra framtida böcker skall bara vara nycklar och hänvisningar till Guds böcker: till naturen, till den Heliga skrift och till det egna tänkandets verkstad. Ty vi borde betänka, att människorna undervisas av Gud (”theodidaktoi”) och alls inte behöver undervisas och förmanas från mänsklig sida.

”Lär känna Herren!” – det skall betyda, att alla ser, känner, hör och känner igen Gud överallt i hans verk, ord och ingivelser, från det största till det minsta, så som det utlovas hos Jer. 31,34.

12. Ingen skall publicera en bok, utan att medlemmarna i Ljusets Kollegium vet besked om det och ger sitt bifall. Inte heller dessa själva skall företa sig något i fråga om kyrkans och statens angelägenheter utan teologer och politiker. För övrigt måste det missbruket, att var och en efter eget gottfinnande får strö ut vilket tryckalster som helst i offentligheten – denna ständiga källa till all förvirring måste absolut fås att sina. Inte ett spår får finnas kvar.

19. Men för att var och en skall erkänna dessa råd som goda och minnet av dem fylla anden, vill vi nu föredra dem i kategorial-pansofisk ordningsföljd. Så skall vi vid varje kategori (”locus”) se, att något nyttigt krävs i dessa satser.

1. Substansens kategori uppmanar till att skriva böcker om väsentliga och nyttiga ting;

2. tidens kategori att publicera alla under det löpande året skrivna böcker på en gång, så att säga som ljusets skörd, som av ljusets söner inväntas med längtan och hälsas med glädje;

3. ortens kategori må erinra om att dessa världens facklor skall utgå bara från akademierna som ljusets högsta orter och från inga andra platser, för att däri genom varje ”ordningsvidriighet” (”ataxia”) må förebyggas;

4. kvantitetens kategori skall påminna om att de nya böckerna skall vara ringa till omfånget, få till antalet; i stället skall de vara innehållsdigra, för att de inte skall trötta huvudena utan snarare friska upp dem och ge dem ny, lättsmält och riklig näring;

5. kvalitetens kategori uppmanar oss att bevisa allt klart och att sprida sanningens klara ljus, inte blotta åsikters rök;

6. handlandets kategori lovar oss – till stor fördel för världen – en förminskning av antalet skrivare och en förbättring av det skrivna, om man slår in på denna väg;

7. lidandets kategori låter oss vänta, att alla nya böcker genast blir bekanta för alla, ty alla akademier i världen kommer genast att byta kataloger under nya sköna böckers publiceringsår;

8. ordningen försäkrar oss om att äntligen alla de många förvillelsorna i denna sak och de vises klagomål ända sedan Salomons tid skall upphävas;

9. nyttan erinrar om att härigenom hela världen kan göras lycklig. Den skulle äntligen inte längre översköljas av en bokflod, och vi skulle inte längre dras vid näsan av skenauktoriteter. Tingen själva är ställda öppet inför allas ögon, så att envar måste se och röra vid dem. Så befrias världen äntligen från blotta åsikter och ledes till sant vetande;

10. kärleken – vilken anledning till glädje! Hela världen kommer att dröja sig kvar i ljuset, från det ena sköna året till det andra;

11. brister röjs undan. Ty vilka luckor skulle vi inte kunna fylla igen i en så skön och ordnad tävlan mellan upplysta huvuden om ljusets förstärkning?

12. vilka missfoster på det litterära området skulle kunna finnas kvar? Ingenting; allt är välformat;

13. med hänsyn till sammansättningen och anhopningen skulle det inte skada, om två eller fler lärda eller akademier satte sig samman till en sakkunnig utarbetning av dessa angelägenheter.

Antingen sammanfattar man sedan dessa arbeten före deras publicering till ett verk, eller man låter publicera varje arbete för sig, men i ett enhetligt band. Sedan står det fritt för de lärde i världen att bedöma alla arbeten gemensamt eller varje arbete för sig.

20. För att föröka ljuset skall medlemmarna i Ljusets Kollegium i första hand bemöda sig om böcker som gäller det hela ("universalis"), om en "pankosmografia", "pankronologia", "panhistoria", "pandogmatia" och en pansofia.

Dessutom skall de sörja för panharmoniska kommentarer till Guds böcker, i samband med en "Janua" ("port") för det hebreiska språket, som leder till profeterna, och en grekisk, som leder till apostlarna; ty bara profeternas och apostlarnas språk öppnar ett tillträde för oss till de talande.

Slutligen hör hit en fullkomlig "pangnomika" och en universell "analytiskbok" en upplösning av knutarna, en begravningsplats för villfarelser, och vad mera som med tiden visar sig vara värt att undersöka.

Vi skall nu öppet klarlägga våra åsikter om dessa böcker och ber läsarna om ursäkt, att vi så länge har befattat oss med förbättringsförslagen för böckerna; men de är ju egentligen en väsentlig del av "panorthosia".

21. En "pankosmia" eller "pankosmografia" skall vara en fullkomlig bok, om den innehåller noggranna topografiska kartor över himmelen, jorden och de båda hemisfärerna. Det är möjligt, om varje folk bemödar sig om en noggrann beskrivning av sitt hemland. Därav kan man sedan få fram en totalöversikt.

På så sätt lär var och en känna sin hembygd, och så lär sig varje folk att riktigt uppskatta sig själv och sina grannar; ty man ser ju nu, vilken del av det hela som man själv intar, var man befinner sig och vilka gåvor i fråga om natur och konst som förlänats en. –

Man kan därvid utgå från namnen på öarna, uddarna eller floderna, som vanligtvis uppkallats efter sina upptäckare eller efter högtidsdagar, på vilka de upptäcktes.

Men vad har det med saken att göra? Det är bättre att beteckna dem efter folken som bor där, och vi borde inte kalla dem annorlunda än de kallar sig själva. Ty varför skall någon kalla mig för Paulus, då jag heter Johann? Varför skall jag kalla Madagaskar för Den helige Laurentius' ö?

22. Pankronologia, pankronia (inte behandlad).

23. Panhistoria.

24. Pandogmatia heter den bok, som framställer olika folks och deras betydande mäns åsikter om sakernas värld.

Om en sådan bok avfattades riktigt, skulle den medföra en trefaldig nytta:

1. Antikens böcker skulle vara tillgängliga för människor med större fattningsförmåga, om alla fått tillfälle att smaka på dem.

2. Man skulle kunna se ljusets spridning i människosläktet, Guds gåvors rikedom och sanningens kraft, som tränger rakt genom villfarelsernas och inbillningarnas mörker.

3. Slutligen skulle många slags hårdnackade fel få sin rätta belysning, och den pansofiska sanningens ljus skulle befästas och återställas mer och mer.

Det tycks kanske bättre att glömma och begrava tidigare århundradens fel och misstag på grund av Jesajas profetior – Jes. 43, 18; 65, 16 f.; – och Hesekiels – Hes. 39, 12 f. –

Men för dem som är säkra på sanningen kan det inte vara skadligt att betrakta främmande villfarelse. Det stämmer snarare till tacksamhet för Guds stora godhet och upplysning. Lärda män får därigenom tillfälle att sluta till alla sprickor, genom vilka felstegens mörker åter skulle kunna tränga in. Må allt lända till godo, som sker på detta fält!

Vad än människor har funnit, måste här bli föremål för undervisning. Ingen bok och ingen tänkare ("ingenium"), var och när han än levat och vilket mänskligt samfund eller vilken filosofisk, medicinsk eller teologisk riktning han än tillhört, får här förbigås. Hans läror måste på nytt betraktas, undersökas och prövas på sanningens probersten.

Så skall den överallt spridda sanningen om sakvärlden samlas och förenas. Ty varje villfarelse vilar på en sanning – den förra är nämligen inget annat än en förvriden och inte riktigt uppfattad sanning. Men om villfarelsen avslöjats och undanröjts, så är det som återstår sant, och man måste foga det till den gemensamma och harmoniska sanningen, som finns utspridd genom det hela.

Det kallas att vaska guld, inte bara ur Ennius' slam utan också ur Vergilius', Ciceros, Senecas och alla deras verk, som är visa fjärran från Gud. Pansofias skapare får inte lämna något obeaktat. Även fantastiska paradoxer måste undersökas, för att konstatera vilka förborgade sanningar som finns i dem.

Däriegenom utrotas ingrodda villfarelser och den eviga sanningens rike blir befäst i vår ande. Det finns inget effektivare medel mot gift än det som man tar från människor, som varit förgiftade men blivit fria från det. Ty vad som utifrån naturen är förenat med ett gift, men visar kraften att skydda sig mot förgiftning, behåller samma kraft att motstå giftet, även om det överförs på en annan människa. Så är heller inget effektivare till sanningens försvar än en sanning, som befriats ur de avskryvade villfarelsers bojar.

25. Man skulle kunna skriva en särskild katalog över de villfarelser, som en gång härskat. De fördrivs i denna bok genom sanningens kraft, så att alla människor – grundligt och framgångsrikt – kan bevaras från alla villfarelser. Jakobus Primirosius gav ett exempel på detta, när han skrev om läkarnas misstag.

Men man måste bevisa allt så klart, att ingen kan vederlägga det. Vi får inte skriva på det sätt som vi vant oss vid, nämligen att den ene bara förebrår den andre hans misstag: filosoferna klandrar filosoferna, teologerna teologerna, så att de som man överbevisar om ett misstag inte bara avböjer att förbättra sitt misstag utan fortsätter att desto öppnare försvara sina felaktiga åsikter.

Detta innebär att behålla villfarelser, ja t o m öka dem. Om nämligen en galenskap inte tydligt nog inses och brännmärks, tänker folk ut ännu fler dårskaper till sitt försvar, och på detta sätt blir de inte kvitt sina villfarelser utan bländas och snärjs ännu djupare i dem.

OBS! En metodisk grundregel kräver att man bara lär sig det sanna, och att man inte ens nämner det felaktiga. Emellertid behärskar vissa villfarelser anden på ett farligt sätt; då skadar det inte att visa, hur man rycker ut dem ur sanningens grundval. De skulle kunna störa pansofins

jämna utveckling. Därför borde man skriva en särskild bok om "Tillägg till pansofin" ("Epitagma pansophicum").

Till den kunde dessutom en annan bok fogas: "Misstagens dubbelväg" ("Bivia errorum"); i den skulle man kunna visa, hur och var den ene eller andre filosofen eller teologen har farit vilse. Eftersom nämligen varje villfarelse stöder sig på en sanning, som skänker sannolikhet åt en falsk åsikt, måste man avslöja, hur den ene eller andre hemföll åt misstaget.

Man behandlar t ex axiomet: materien kan bara ges en bestämd form, om den föregående förut avlägsnats. Detta måste man förklara med exempel och kunde då säga: nödvändigheten att avlägsna den gamla formen föranledde Aristoteles att ta upp "privatio" ("berövande") bland principernas antal. Däriegenom gav han den en större betydelse än som tillkommer den. –

Om man förklarar, att världens ljus är ett vishetens verk, d v s Guds sons, borde man foga till: Detta förledde manikéerna att dyrka solen i Kristi ställe, tecknet i stället för saken, verket i stället för skaparen. – Om man visar, att tingens behag är kärnan i det goda, så foga till: Här tog Epikuros miste, som ansåg lusten som det högsta goda.

26. Pansofin måste utarbetas så fullkomligt, att allt annat tycks som ett kaos i jämförelse med den, och den ensam är lik Guds hela system, världsmaskinen. Den ända till fulländning genomförda pansofin borde vara alla enstaka böckers norm, liksom naturens verk är norm för allt som uppstår genom människans konst. Formen, normen och pansofins grundval, sakvärldens ordning, som stiger ner från de högsta arterna till de underordnade, skall vara ett ljus för vår ande.

Pansofin vilar visserligen säkert i sig själv, men inte i oss, eftersom vi inte aktar på den ordningen. Ett exempel må förklara detta:

Alla människor, som hittills levat här i världen och som nu ännu lever här – omätligt många – kommer av ett blod, av en rot; närmare bestämt inte bara av den ene fadern Adam, utan av Noak, fader till hela världen efter syndafloden.

Alla européer, säger man, härstammar från Noaks son Jafet, asiaterna från Sem, afrikanerna och amerikanerna från Ham.

Av deras söner härstammar de olika folken, av deras barnbarn släktena o s v. Vem förmår nu säga, genom hur många släktskapsgrader var och en av oss är skild från den andre? Våra stormäns stamträd nämner visserligen en rad förfäder – om det bara alltid och överallt vore bevisat! – men vi övriga känner inte till, hur långt från varandra vi är släkt.

Hos judarna var alla strängt medvetna om sin härstamning. Men även där är allt förvirrat. Detta kan man inte längre reda ut, det tillhör det förgångna, och vad som skett är inte längre åtkomligt. Här är varje kunskap oss förmenad.

Men sakvärldens uppbyggnad, så som Gud har skapat den i den idealiska och reella världen, varar i evighet och är åtkomlig för anden.

Tingens ordning, som från de högsta kategorierna räcker ner via de underordnade, sinsemellan graderade arterna, bildar inte en så lång kedja som människosläktet, som redan omfattar över hundra generationer.

Även om det är omöjligt att utforska människornas genealogi, kan man likväl beteckna sakernas kategorier och arter med hjälp av tal och grupp. Klarar vi det, sker en otroligt skön och nyttig sak.

27. Vidare måste man sammanställa pansofiska "pandekter" (eg. "samlingar av utsagor ur den romerska rätten"). Då ju Gud i naturens värld nedlagt allt som kan tjäna som förebild ("idea") för våra världar, för den mänskliga verksamhetens värld (kulturvärlden), för dygdernas och felens moraliska värld och för den andliga världen – så som Wardus visade genom förnyelse av magnetstenen och med jaspisstenarna – skulle det vara bra att behandla hela naturområdet, d v s världens, den Heliga skrifts och vår andes böcker i enstaka teman. Så skall

Abraham tjäna som exempel på den sanna och levande trons dygder;

Achab som exempel på en tyrann;

Absint, malörtlikörens nyttighet, skall vara en hänvisning till korsets nytta;

Zizania, ogräs, ett exempel på de gudlösa, som föds bland de fromma;

Canis, hunden, ett exempel på avunden;

Ursus, björnen, morrande otålighet.

På detta sätt skulle egenskaperna hos alla naturliga ting, även dem som hittills syns oss värdelösa, kunna tjäna oss genom att avslöja konsternas, kloketens, fromhetens och evighetens hemligheter, och till på köpet på ett ytterst smakfullt och ändamålsenligt sätt.

28. Med en omfattande kommentar till Guds böcker: världens, andens och den Heliga skrifts, menar vi tre gånger tre böcker. Nämligen en förklaring

I. till världen genom 1. världens själv-förklaring av naturen genom naturen; 2. genom förnuftet ("ratio"), d v s genom idéerna hos de i vår ande vilande sanningarna ("res"), som bekräftar, att allt måste vara så som det är; 3. genom Guds Heliga skrift, som visar, att allt i Guds plan är avgjort så som det utspelar sig inför våra ögon;

II. till anden genom 1. en jämförande sammanställning av tankarna ("rationes"); 2. genom sinnligt åskådliggörande av allt det som anden förkunnar; 3. genom den Heliga skrifts vittnesbörd;

III. till den Heliga skrift genom 1. den harmoniskt i sig utjämnade skriften själv; 2. genom de ur naturens ljus vunna förnuftiga tankarna ("rationes") över alla ting; 3. genom sinnligt åskådliggörande av sanningen.

Jag har särskilt klargörande exempel på detta inför ögonen, t ex hur någon med heroisk tro trodde det som Gud talade – som varken är fattbart genom förnuftet eller sinnena –; hur han i kärlekens heroiska lydnad

gjorde allt som Gud hade befallt, även om det för kött och blod var aldrig så bittert; och hur han slutligen med heroiskt förtroende till ett hopp mot allt hopp i sig upptog allt som Gud lovade, och hur det gick i uppfyllelse.

Den huvudsakliga vinsten med en kommentar till den Heliga skrift, som man får sammanställa bara ur skriften själv, måste vara en överensstämmelse av de ställen i bibeln, som skenbart motsäger varandra.

För framtiden skulle det synas mig riktigt, – i synnerhet som det tjänar till förkortning och förtydligande –, om alla teologiskt kontroversiella ställen ställdes emot varandra i spalter, med skriftens absolut egna, skenbart motsägelsefulla ord. I den mellersta spalten borde utsagor ur den Heliga skrift sättas, vilka som nycklar tjänar till att utjämna motsägelser och att övervinna dem.

På så vis skulle det stå klart, att stridslustna teologer alltid bara har delar för ögonen men inte helheten. De klamrar sig med makt fast vid en enda del av de omstridda utsagorna och skjuter åt sidan allt som står emot detta. Men fast grundade är bara sådana som kan få hela den Heliga skrift – det extrema och de förenande länkarna – och även det motsägelsefulla in under en enhetlig vision.

29. "Pananthea" eller "Gnomologi" skall den bok heta, som innehåller spirituella och vackra utsagor i alfabetisk ordning, utsagor, som någon någonsin har gjort. Författarnas namn hör till, så att det då t ex heter: "Lyckan står den djärve bi, räddhågade förkastar den". Vergilius. – "Genom tygellöshet blir vi alla bara sämre." Terentius. –

Eller Wottons ovan nämnda ord: "Lusten att disputeras är en mani hos kyrkan." – Och så vidare efter ordens tur och ordning.

30. "Lexikon panglotten" och "Grammatica panglotta" – en jämförande ordförteckning och en grammatik på alla språk – får här heller inte glömmas. Härom har jag berättat i Panglotta IV.

31. Katalogen över kunskapsluckorna hos människosläktet innehåller

1. en förteckning över de genom Guds godhet upptäckta kunskapsluckorna;

2. en uppteckning av dem som – så snart de dyker upp – ännu måste avslöjas;

3. en uppställning av de misstag hör också till, som genom sanningens kraft redan övervunnits eller som man ännu måste övervinna, tills äntligen det hela tillåter ett paradiskt liv och alla ser Guds överallt utgjutna sanning och vishet, och åtnjuter hans godhet och salighet.

Kapitel VII
PANDIDASCALIA
Läran om det hela

Detta kapitel handlar om de människor, som sörjer för människornas rätta vård; det är "Pampædias" lärare, som förstår att undervisa var och en grundligt om det hela efter måttet av det hela; vidare talas det om nödvändigheten av sådana lärare och om vad de behöver till denna vård.

1. Har "Pampædias" böcker avfattats på det rätta sättet, måste nu all omsorg ägnas åt att eleverna inte bara bär med sig lärda böcker ur skolorna, utan att deras ande, deras hjärta, deras språk och deras hand verkligen har förädlats, så att de för resten av sitt liv bevarar visheten inte i böcker utan i sitt inre och bekräftar den i sitt handlande. Därför får de inte bruka böckerna som vilobädd till slö vila och ljuv slummer, utan som vagn eller skepp för att skyndsamt nå till vishet.

Därför är det inte nog att ha goda böcker – man måste också flitigt läsa dem; men inte bara läsa utan även rätt förstå (intelligere) deras innehåll, inpräglade det i sitt minne och låta det bli till handling. I vishetens slutperiod borde alla vara i stånd här till, och fördenskull är ledarskap genom det helas sanna lärare nödvändig.

2. Men vad är en "Pandidascalus", en sann lärare av det hela? Han är en lärd man i "Pampædia", en "Doctor Pampædicus", som förmår att från grunden sätta alla människor i stånd och med hjälp av alla de ting, som flugänder man mänskliga naturen, leda dem till fullkomning. Lärda av detta slag var de av Kristus tillsatta apostlarna (Kol. 1,28).

Nu måste vi sträva efter att det också i våra efterapostoliska tider finns folk, som kan och vill genomföra denna bildande uppgift.

3. På tre förutsättningar måste man ge akt vid valet av en sann lärare av det hela: 1. Var och en skall vara så som hans elever skall bli; 2. han skall behärska konsten att kunna göra dem sådana, och 3. han skall vara ivrig i sitt verk. Kort sagt: han skall vara i stånd till att fostra "pansofer", han skall förstå det och vilja det.

4. Dessa människoformare skall alltså vara utvalda människor, fromma, hedervärda, allvarliga, ivriga, flitiga och kloka. Vi önskar, att de är som "sluttidens" folk: upplysta, fridsamma, troende, heliga.

De skall vara fromma genom att vara Gud helt hengivna. Så vinner de Guds medhjälp. De skall vara hedervärda, fläckfria inför människorna. De skall vara allvarsamma för att förrätta allt med mild stränghet. De skall vara ivriga, aldrig trötta på sin uppgift, inte skämmas för den; under tyngden av sitt arbete skall de inte genast bryta samman. De skall vara kloka. De förmågor som är medfödda hos människorna, i synnerhet hos de uppväckta, är nämligen som Proteus; de förvandlar sig till mång-

gestaltade missfoster, om de inte hålls fast och tyglas genom en fast ordnings bojar.

5. För att kunna verka framgångsrikt, måste dessa lärare känna 1. alla uppgifter och mål i sitt yrke; 2. alla medel som är nödvändiga därtill och 3. metodens hela mångfaldighet.

6. En saks slutmål är överallt riktmåttet för de medel, som tjänar till att uppnå detta mål. Då nu flera mål kan anges för varje sak, kommer den att ställa sin sanna ledning till det hela på det rätta fundamentet, som vunnit insikt i sakens bestämning och inrättar sina strävanden efter måttet av dessa riktigt insedda grunder.

7. Varje sann lärare måste ha målet för sina ögon: en vård av människosläktet som är fullständig, orienterad efter det hela och fullkommande, och därtill sitt yrkes särskilda uppgift. Målet för denna vård består i att återställa människan till Guds avbild, som gått förlorad, eller att återvinna den fria viljan, d v s förmågan att välja det goda och avvisa det onda.

Så skall människorna lära sig att veta det sanna, vilja det goda och göra det nödvändiga. Det betyder:

1. människan skall inte kasta bort kronan för en tioöring; 2. inte försumma det eviga för det förgängligas skull; 3. inte förväxla det värdefulla med det värdelösa. Annars skulle det vara bättre att över huvud taget inte ha fötts, eller ha kommit till världen som kreatur, som synden inte vållar någon skada, ty dess själ är dödlig.

Dessa människoformare skall vara medvetna om sin plikt att undervisa i det som syftar till förnyelse av Guds avbild i oss, framför allt skall de göra var och en förtrogen med Guds trefaldiga bok.

1. Var och en skall veta besked om tingen, och det betyder, att han skall vara vis och vinna insikt i de grunder, som gäller för honom själv, världen och Gud;

2. han skall styra sig själv, världen och Gud;

3. han skall vara god, from, barmhärtig och rättvis.

T o m Immanuel, som kom för att återställa det fördärvade, blev – efter undervisning i samma mening – ett exempel för oss i vår mänsklighet. Så skall man förstå Jes. 7,15 ("Gräddmjölk och honung skall bli hans mat inemot den tid, då han förstår att förkasta vad ont är och utvälja vad gott är"). Gräddmjölk och honung betecknas som säkra medel därtill. De goda exemplen är gräddmjölken, de heliga budorden honungen. De hämtas företrädesvis ur den heliga skrift.

Vi har redan sagt det: dessa lärare måste vara utvalda människor, för att de skall kunna undervisa ungdomen i allt detta. De måste vara visa och skickliga som kyrkans herdar och församlingsföreståndare, ja, de måste t o m överträffa dessa, ty här läggs grunderna till kyrka och stat. Fördenskull skall man över huvud taget värdesätta dem genom ett kringsynt urval, heder och belöning.

Det är det första gemensamma målet för alla människoformare, att inrikta hela den fullkommande vården av människan på att återställa den förlorade Guds bilden i oss.

8. Den sanne läraren måste betrakta sin undervisningskonst under en trefaldig synpunkt:

1. han behöver insikt i det hela ("universalitas"), för att han skall kunna undervisa var och en i det hela;

2. enkelhet, för att med säkra medel komma till det säkra målet;

3. friskhet ("spontaneitas"), för att göra allt angenämt och lustigt som på lek. Skolan – en lek ("schola ludus"): så kan man sedan kalla hela denna plats för mänskovård.

Kort sagt: den sanne läraren måste undervisa var och en i det hela, så som det är ("omnimode").

9. Vad vi menar med "omnes, omnia och omnimode", hur lätt dessa krav kan genomföras, framställdes utförligt i de föregående kapitlen i "Pam-pædia". Att upprepa detta skulle vara tråkigt. Vi vill därför bara kort förklara, vad dessa tre bestämningar innebär för det helas sanne lärare, för att sedan med hjälp av några problem visa, hur varje sann lärare grundligt kan bibringa var och en det hela genom alla skolor och böcker:

10. Att lära alla innebär att bibringa människor av alla åldersstadier och av varje slags själslig förmögenhet ("ingenium") en fullkomlig kunskap om sakvärlden.

Att undervisa i det hela innebär att lära allt vad som upplyfter den mänskliga naturen till fulländning; vi skall veta allt sant, välja allt gott och göra allt som i liv och död är nödvändigt.

Att undervisa grundligt innebär att du 1. undervisar tillförlitligt och säkert; 2. angenämt och glatt; 3. raskt och klokt. –

Nu vill vi ta fram problemen för att visa, genom vilka medel och vägar en sann lärare kan nå till detta trefaldiga mål.

Problem I

11. Varje människa skall vara i stånd till att ta upp Guds hela vishet i sig.

Därtill finns det tre vägar: 1. hon skall underkastas den fullkommande vården så tidigt som möjligt, helst från barndomen; 2. hon skall så länge som möjligt stanna kvar på andens sköna arena ("palæstra"), åtminstone till början av hennes yrkesliv ("genus vitæ"); 3. hon skall hela tiden igenom öva sig likformigt, varsamt, noggrant – och hon kommer att nå det hon söker.

Hur lätt är det inte, hur riktigt och förnuftigt, att ägna sina till intet annat nyttiga ungdomsår till detta! Ingen må träda ut i det fria livet, så länge han inte förmår leva för sig själv, för nästan och för Gud!

Problem II

12. Denna fullkommande vård för varje människa till ädel skicklighet ("elegantia").

Det ädla förhållningssättet skall visas människan genom exempel och förklaras genom föreskrifter. Sedan måste envar begripa det ("intelligere") och älska det. Ja, det skall genom ihållande övning under lärarnas uppsikt befästas. Så blir av varje trä en Mercurius (jfr. "Man kan snida en Mercurius av varje trä", Didactica magna kap. XII, 13).

Därvid menar vi med "trä" den råa, medfödda förmågan, med "Mercurius" den sköna, förfinade förmågan. Men förvisso finns det dessutom skillnader och grader i ädel skicklighet.

Problem III

13. Var och en må lära känna det hela.

Vi måste alltså vända hans sinnen mot allt som är tillgängligt för sinnen, hans förstånd mot allt som är öppet för insiktens förmåga, hans tro mot allt uppenbart, och det hela skall strömma in i honom.

Problem IV

14. Att veta allt sant, att välja allt gott, att göra allt nödvändigt – det är målet.

Därtill finns det tre vägar:

1. att rikta alla människors sinnen och deras ande mot tingen, mot sig själv och mot Gud. Härtill hjälper Guds tre böcker, som är givna åt alla till en förtrogen kunskap och till att ständigt ösa vetande, klokhets och fromhet ur dem.

2. Den egna viljan skall böjas i lydnad gent emot den högre, ja den högsta viljan, för att följa honom allena, som för oss människor i all evighet bara har gott för ögonen.

3. Människans yttre och inre krafter skall alltid sysselsättas, för att de inte skall vissna hän och försvinna i dådlöshet, utan i ständig rörelse och verksamhet oupphörligen röra sig hän mot sitt mål.

Problem V

15. Var och en skall lätt genomlöpa alla Guds böcker.

Man måste gå fram stegvis, d v s man måste börja med de saker som är tillgängliga för våra sinnen; sedan måste man ila genom dem som är fattbara för anden och slutligen sträva hän mot de uppenbarade. Gud själv tycks ha visat oss denna väg; han skapade först den sinnliga världen, sedan människan med hennes förstånd och slutligen förlänade han henne sin röst, genom att han tilltalade henne.

På samma sätt höjde sig Kristus ur den sinnliga världen till den andliga, ur den synliga till den osynliga.

Så tränger också dessa förmågor fram i människan:

1. under barndomen sinnena, 2. under mognadstiden förståndet och där-
efter 3. Gudstron.

Denna väg följer också vi i "Pansophia", men med det undantaget, att
vi ställer andens ljus i spetsen, eftersom vi talar till folk, som redan är för-
trogna med sinnenas värld.

Problem VI

16. Undervisa grundligt!

Detta sker för det första inom de tre existensområdena ("Reale,
Mentale, Verbale") genom ständig övning av ande, tal och hand. Dessa
tre skall man grundligt utbilda i skolan, eftersom 1. allt beror på dem; 2.
även Stefanos betygar om Moses – Apg. 7,22 – att han "blev grundligt
insatt i den egyptiska visdomen och uppträdde med kraft i både ord och
handling"; 3. den himmelske läraren själv undervisade på detta sätt, Guds
son, som lekamligen vandrade bland människorna: Det första beviset på
sin vishet gav han, när han i uppväxtåren diskuterade med de lärde i
templet; som man bevisade han jämte sin läras vishet sin makt därigenom,
att han gjorde sig till herre över naturen genom under.

Som triumfator slutligen sände han den helige Ande ned från himmelen
med språkens gåva, som är en vishetens och trons fordon, som rullar från
den ene till den andre. Han ville inte, att man skulle undervisa om allt
detta efter vartannat och åtskilt från vartannat – det kan och måste erbjuda
samtidigt men stegvis.

Bara förenade har dessa tre förmågor kraft: Ingen kan fullborda verket,
om han inte äger insikt i sakernas värld; ingen kan tala i sanning, om han
inte vunnit insikt och är mäktig sina egna verk. Kristus ville lära oss det
trappstegsvisa uppstigandets väg, för att den rätta ordningen skulle
bevaras i bruket av Guds gåvor.

Först måste anden vara doppad i ljus, för att vi skall förstå vad och hur
vi skall verka. Sedan har vi att göra hela livet igenom. Slutligen skall vi –
fulla av insikt och dugliga till arbete – komma till att undervisa andra.
Med hänsyn till åldersstadierna är det lätt att inse, att man i gossåldern
och i mogen ålder skall lära sig.

Ungdomen skall rusta sig till duglighet, då kommer den att vara i stånd
till att leva sitt eget liv och undervisa och gestalta andra. Har inte också
Kristus genom sitt exempel lärt oss, vilka studier ungdomen mest
skall ägna sig åt? Vår vishet skall bemöda sig om vetandet om Gud –
betraktandet av hans verk och lagar – och om hans dyrkan; vår kraft
skall i möjligaste mån gå ut på att åter bringa i ordning den fördärvade
människonaturen. Språken skall vi slutligen bruka till att prisas Guds stora
verk – Apg. 2,11 –.

Undervisa grundligt! – det sker för det andra, om vi alltid och överallt
förbinder exempel, regel och övning med varandra. Utan exempel kan
man bara svårligen lära sig något och utan regel inget enligt den fastställ-

da ordningen; utan användning fastnar inget. Eftersom öronen tror på de
andra, ögonen tror på sig själva, men handen, tungan och anden håller
fast saken, måste vi akta på att tingen överlämnas från öronen till ögonen
och från dessa till händerna.

Denna ordningsföljd borde man alltid följa, ty för det första bör vi gå
raka vägen på saken, dit exemplen leder sinnenas förmåga; för det andra
skall saken alltid tränga in i insiktsförmågan, dit noggranna regler styr
den, och för det tredje skall insikten i tingen alltid leda till deras bruk,
vartill talrika försök och noggranna övningar bidrar.

Undervisa grundligt! – det sker för det tredje, genom att använda den
fullständiga metoden, d v s genom förbindelsen av analys, syntes och
jämförelse ("synkrisis"). Om någon vill lära känna en saks konstfulla
byggnad, t ex en klockas, kan det inte ske på annat sätt än därigenom, att
han tar den i sin hand och uppmärksam för det första plockar isär den
och för det andra åter sätter samman den. Därvid ger han akt på, av hur
många delar och smådelar klockan är sammansatt, och vilken uppgift som
tillkommer de enskilda delarna.

Men han lär först då verkligen känna den, om han för det tredje jämför
flera klockor av olika art med varandra och ger akt på vad man kan ändra
hos dem utan att förstöra dem som klockor. –

På liknande sätt är analys, syntes och jämförelse nödvändiga för en rätt
insikt i sakvärldens uppbyggnad.

Analys betyder att plocka sönder det hela i sina delar; den är den första
och faktiskt fundamentala grunden för en verklig kunskap. Det som är
odelat och osorterat är ett sammelsurium; det förvirrar sinnena, anden och
sig självt. I urskillningen är ljus. Det finns tre slag av urskillning:

1. avgränsningen av ett helt från andra helheter – *distinctio*;
2. uppdelningen av det hela i enskilda delar – *partitio*;
3. klassificeringen av det hela i arter – *distributio*.

En analys måste genomföras mycket exakt, annars förhindras den betrak-
tande fördjupningen i tingen och kunskapen blir dunkel, osäker och be-
dräglig.

Titta på anatomen och slaktaren! De skär sönder levande varelsers
kroppar. Men vilken skillnad! Den förre skiljer omtänksamt lemmar, ådror
och senor, för att för allt i världen inget sammanhörande rivs isär; det ger
han noga akt på.

Men den senare skär sönder lemmarna, som det just råkar bli; han
skiljer ådror och delar som det faller honom in. Resultatet med hänsyn till
kunskap om saken är därför också i grunden olik: anatomen lär känna
hela kroppsbyggnaden genom den ena och andra dissektionen; slaktaren
får trots tusenfalt upprepat skärande ingen inblick i naturens konstverk.

Liknande är skillnaden mellan dem som själv analyserar sakvärlden
under ledning av saken själv, och dem som gör det på något sätt god-
tyckligt. De förra bringar ljus i insiktsförmågan genom andens blick, som

kärleksfullt analyserar saken; de senare åstadkommer våld, mörker och bedrägeri, genom att de bryter sönder saken.

Den kända utsagan: Den som skiljer klokt undervisar bra – är så sann, att Sokrates, den visaste av alla filosofer enligt Platons vittnesbörd, brukade säga: 'Om jag fann en ledare, som visste att analysera sakvärlden, skulle jag följa i hans spår som i en guds spår.' Så högt uppskattade han konsten att dissekera tingen efter deras verkliga ådrors lopp. Med analysen av sakerna måste vi därför befatta oss noggrant och liksom i from hängivenhet.

Syntes är återsammanfogningen av delarna till den motsvarande helheten. Om den är sanningsenlig, tjänar den i hög grad till en säker kännedom om sakvärlden. Ty ur iakttagelsen av delarna i och för sig uppstår ingen nytta, och det är inte lätt att inse, vad den tjänar till. Men om delarna åter bringas i den rätta ordningen och förenas med varandra, visar sig genast, vartill de tjänar, som man kan se i fallet med den söndertagna och åter sammansatta klockan.

Synkrisis är den nödvändiga jämförelsen av delarna med delarna och av helheten med helheten. Den uppvisar kunskapen om tingen mycket och ökar den omätligt. Ty att förstå sakerna som enskilda ting, vilket de flesta människor gör, är ett styckverk. Men att inse sakvärldens harmoni, hur allt motsvarar allt, det skapar ett klart ljus i anden, som utgjuter sig över allt.

Problem VII

17. Vi vill uppnå, att varje människa verkligen vet, vill och kan det som hon bör veta, vilja och kunna.

Att åstadkomma det tycks vara en stor konst. Men det är inte så. Gud ville ju, att människan, hans avbild, skulle veta, vilja och kunna, och därför skänker han henne denna förmåga. Han inplanterade i henne rötterna till att veta allt som kan vetas, att vilja allt som kan bli föremål för viljan, att kunna allt som är möjligt att kunna. Dessa rötter skjuter också skott av sig själva, vilket man kan se hos autodidakterna, men det går lättare, om man hjälper dem.

O, hur många människor finns det inte, som vet vad de inte vet, som vill vad de inte vill och som kan det de inte kan! Det betyder, att dessa människor vet mycket om vilket de inte vet, att de vet det. De vill något, om vilket de inte märker att de vill det. Och de kan något, om vilket de inte förstår, att de kan det.

En sak måste vi framför allt sörja för, nämligen att människorna börjar känna sig själva, att de är Guds skapade varelser, vartill de är skapade, vilka medel som förlänats dem att uppnå sin tillvaros bestämmelse, och hur de måste bruka denna på rätt sätt för att inte missa sitt mål.

Se till att de klart inser detta, och du åstadkommer, att de vill, kan och vet att sträva efter sin lycka. Guds nåd bistår alltid med hjälp i en allvarlig strävan och ett ödmjukt förtroende.

Problem VIII

18. Vi vill föra människan ur den totala okunskapens mörker till den klara insiktens ljus – och detta på en fullkomligt säker väg.

1. Tänd alla facklor för människan, d v s ställ tingen inför hennes ögon, väck i henne andens medfödda sanningar och gå så långt, att hon hör Gud tala om det.

2. Öppna människans ögon för det hela, d v s vänd hennes sinnen mot tingen, hennes förstånd mot de inre sanningarna, hennes tro mot Guds vittnesbörd.

3. Led människan uppåt trappstegsvis. Allmän kunskap skall gå före den särskilda, helheten före delarna, det icke systematiserade före det systematiserade, tills hon når fram till det helt särskilda, det helt delade och det helt systematiserade. Ty det inre ljuset kan i anden inte tändas annorlunda än dagsljuset – det gällde helandet av mannen som hade blivit blind – Mark. 8,24 f.: först höll han de cirkulerande människorna för att vara träd, innan han tydligt kände igen dem som människor.

Om människan upptar allt som motsvarar sinnena, d v s hela världen, och allt som motsvarar anden, alltså fullheten av idéerna, och alla trossanningar, uppenbarelsens hela skatt – människan genomlöper det hela, i det att du visar henna allt detta, från det första till det sista, från det högsta till det lägsta, från det största till det minsta, då skall vishetens strålande sol gå upp.

Det kommer inte an på varmed man börjar inläringen, bara man utgår från det mest bekanta, för att med dess hjälp fortskrida över nästa obekanta till kunskap om det längre bort liggande, från det minsta över större ting till det största.

Nybörjaren kan t ex lära sig alfabetet och läsandets konst, om man börjar från a, från z eller från någon annan punkt. Han måste till en början lära känna alla bokstäverna; sedan måste han sätta samman dem till stavelser, slutligen till ord och orden till satser.

Detsamma gäller för allt annat. Liksom ingen källa i hela världen, liksom ingen liten bäck, som rinner upp ur källan, är så liten, att den inte skulle ha kraft att leda dig, om du följer den, till större vatten och slutligen till havet självt, så är också kunskapens begynnelse inte för liten för att tillsammans med andra element öka kunskapens ström och slutligen föra dig, om du vill följa med, till det djupa vetandet om det hela, så som det anstår människan.

Problem IX

19. Vi vill föra människorna på en säker väg till allt gott.

Detta uppnås i allmänhet på tre vägar:

1. Den mänskliga viljan skall bli ett med Guds vilja, så att vi själva vill, önskar oss och av hjärtat utber oss det som han har beslutat med oss;

2. den mänskliga klokheden må underordna sig den gudomliga omsorgen, för att Gud må föra oss till de för oss bestämda levnadsmålen på sådana vägar, som vi själva önskar att föras. – Må han välsigna våra vägar!

3. Om det mänskliga företaget förbinder sig med den utlovade gudomliga hjälpen, fortskrider företaget förvisso. Gud kan inte vägra sin hjälp åt sin skapelse, om den rättar sin vilja efter honom och eftertänksamt och allvarligt gör det goda; och inte heller människan kan göra annat än att bejaka sin rätt förstådda livsuppgift och glädja sig åt den.

Problem X.

20. Vi vill vänja människorna vid att fullborda fullkomliga verk.

1. Visa med ett vackert exempel vad man bör göra och för vilka fel man bör vakta sig;

2. Ge eleverna Polykleites' norm i handen och lär dem dess användning i ord och exempel;

3. Låt eleverna efterbilda, så utbildar du konstnärer. Om någon inte lyckas, uppmuntra honom så länge, tills han inte gör några fel längre.

Problem XI.

21. Vi vill åstadkomma, att varje människa formas så varaktigt, att hon inte får återfall och urartar.

Ingen konstnär kan förhindra, att någon gång ett verk fördärvas under hans hand. Hur kan alltså en så mångfaldig, förvirrad och åt alla håll föränderlig varelse som människan formas efter en fast lag? I detta sammanhang är Guds vittnesbörd i Jer. 18,1 ff. viktigt. Men vi skall akta på att ingen som fördärvas under hans händer går under genom vår skuld; om det ändå måste ske, då genom sin egen skuld.

Här liksom på andra ställen måste vi använda all konst och omsorg på att skydda och bevara människorna för fördärv. Människonaturen är som en kvarn: alltid i rörelse; håll därför det falska från människans ande, det onda från hennes vilja, det intiga från hennes handlande; se till att det verkligt sanna, goda och nyttiga alltid står inför människans öga. Så kan fördärvet förhindras. Gud kommer inte att förvägra sitt bistånd, om vi anropar honom om hans nåd.

Problem XII.

22. Vi vill uppnå, att allt som studeras skall studeras fullständigt.

1. Har du börjat en sysselsättning så sluta inte förrän den är avslutad.

2. Allt skall inläras efter sin teori, sin praktik och sitt bruk, eller genom regler, exempel och användning.

Det skall ske genom få men klara regler, många fackmässiga exempel och riklig praktisk användning ända hän till färdighet ("habitus").

Problem XIII

23. Vi vill uppnå, att det som en gång lärts in inte går förlorat igen.

Gud skänkte människan ett så påverkbart väsen, att hon lättare lär allt än glömmet det. Därför önskade sig Sokrates att hellre kunna glömma än behålla; ty eftersom han lätt erinrade sig det som han någonsin sett eller hört, kunde han inte heller glömma allt det som han någonsin erfarit i fråga om dumhet, hur gärna han än ville. Likväl värjer sig minnet inte mot konstlade hjälpmedel ("artes"), att ännu lättare inpräglade något, fastare minnas det, fortare ha det i beredskap och med säkerhet och utan svårighet erinra sig något som fallit ur minnet.

Problem XIV

24. Vi vill lära bort allt till fullkomlig visshet.

1. Inget utan sinnesförmimelse, för att därigenom skall bevisas, att det är fråga om ett Något;

2. inget utan förstånd, för att det skall bevisas, varför det är så och inte kan vara annorlunda;

3. inget utan Guds ords vittnesbörd, för att det åtminstone för alla viktiga ting skall bevisas, att vår sinnesförmimelse och vårt förstånd inte bedrar oss.

Likväl måste vi ge akt på att

1. inget på något sätt farligt eller vanhedrande tillförs sinnena.

2. Inte heller förnufts-skäl skall anföras överallt utan bara där, där det är nödvändigt, alltså hos ting, som uppenbarligen är tvivelaktiga för varje människa eller som på grund av sin otillräckliga synlighet skulle kunna ge anledning till tvivel hos den ene eller den andre.

Ville man stödja allt med förnufts-skäl, så skulle det vara ett narrspel. Fördenskull fogade Gud till varje bud på den första tavlan en motivering, men inte till den andra tavlans budord; och detta gjorde han, eftersom buden: Du skall inte dräpa! och Du skall inte stjäla! utifrån naturlagen är självklara och inte behöver något bevis.

Däremot måste de finare, från sinnena avlägsna buden motiveras, särskilt i en tid, då månggudereri och avgudatjänst florerade. Om någon får ett ovanligt och mindre bekant uppdrag, måste det motiveras förståndigt. Lydnaden skall i mänskliga som i gudomliga ting vara förnuftig, frivillig och allvarlig.

3. På liknande sätt förhåller det sig med Guds ords vittnesbörd. Man måste anföras dem, när saken fordrar det, annars är de en barlast och ett hinder.

Ge den lärande

1. få men undantagslöst sanna regler,

2. många träffande exempel, och låt honom underkasta sig

3. en sträng övning, som blir en vana hos honom – så sätter du honom i stånd till att övervinna allt. Övningens kraft är så stor, att utomordentliga prestationer kan uppnås rent av utöver den naturliga bestämmelsen och mot denna, t o m hos de stumma kreaturen, som exempel visar.

Så vänjer gycklarna hundar, hästar och elefanter o s v vid allt det som de för tillfället vill. Och det skulle inte vi vara i stånd till hos människorna, dessa förnuftbegåvade varelser? De skall vara våra domare!

Lycurgus dresserade valparna från samma hynda på olika sätt. I Schweiz hade en kyrkoherde dagligen fyra bordskamrater, en hund, en katt, en mus och en fågel. Genom mild tukt ("disciplina") och tillvänjning gjorde han dem så förtrogna med varandra, att de åt ur en och samma skål morgon, middag och kväll, så ofta han ville det. Det berättar en som sett det med egna ögon.

Problem XV

25. Vi vill lära bort allt på lätt sätt.

Det sker om man håller sig till följande råd:

1. Med hänsyn till tiden: Börja tidigt! Undervisa beständigt! Om du kan förljuva den praktiska sysselsättningen kommer du längst.

2. Med hänsyn till verktygen: allt må vara väl förberett, allt till hands, allt enkelt och ändamålsenligt.

3. Med hänsyn till föremålen: allt skall först upptas genom sinnena, allt skall utprovas i praktiken; till slut kan du tala om det.

4. Med hänsyn till det stegvisa tillvägagångssättet: ta till en början saken ytligt och i grova drag, närma dig den sedan mera bestämt och noggrant och var slutligen helt omsorgsfull ända in i minsta detalj!

Problem XVI

26. Vi vill uppnå, att människorna lär sig allt med glädje.

Till en början skall de veta, att det som du råder dem till att vilja även är deras naturs vilja, och strax skall de glädja sig att vilja det – även måste de veta, att de av naturen kan vad de önskar sig. De skall glädja sig över att snart kunna det. –

Även måste de veta, att de vet, vad de menar med att inte veta. Och de skall glädja sig åt att veta det. –

Ty den mänskliga naturen är så beskaffad, att sinnena, insiktsförmågan, viljan och alla färdigheter beständigt söker näring. Förvägrar du dem den, sörjer de, mattas av, slappnar och går under. Men om du besinningsfullt försörjer dem, gläder de sig, lever upp, frodas och svarar mot alla krav. Men om du håller upp en alltför stor hög, försvagar, fördärvar och förintar du dem.

Klokhet är alltså av nöden. Skaffa på rätt sätt ljus för ögat, och vad helst du vill skall stå i ljuset. Öppna sanningen om tingen för insiktsförmågan, det goda för viljan, ge krafterna material och verktyg, och du

skall få se, hur ögat och de andra yttre och inre sinnena tar upp allt, hur viljan river det åt sig och människans alla verksamma förmågor blir aktiva i allt som låter sätta sig i verket.

På annat ställe har redan visats, att de gudomliga skådebanorna – världen, anden, den heliga skrift – är fulla av ljus. Då Guds verks ljus upplyser alla människor och det gudomliga ordets ljus ger ljus åt alla, skulle inte fördenskull det hela kunna framställas för varje människa på ett upplysande sätt, folkligt och utan filosofisk stelhet?

Vad är filosofisk stelhet? Förmedling av saken i stela lärosatser. Vad betyder folklig? Att förmedla saken genom uppmaning, råd och uppmuntran; alltså att undervisa mera genom tilltal än genom befallning, inte dogmatiskt utan protreptiskt ("uppmuntrande"). Ty det förra är brutalt, hotar och förskräcker sinnet. Det senare blåser upp det medfödda ljuset till en flamma. Ty det är kännetecknande för ljuset, att det inte får stängas inne och begränsas, utan att det måste utbreda sig och utgjuta sig.

Om du alltså har visat människan hennes inre ljus, de eviga och oföränderliga, av sig själv bekanta sanningarna, är inget annat nödvändigt än att lära människan att gå genom det hela och rikta det inre ljuset på de för varje tillfälle adekvata enskilda tingen; ännu bättre skulle det vara, om du själv riktar det mot tingen inför hans andliga öga. Snart skall han då veta besked om tingens sanning och om villfarelsen. Man behöver inte ängsligt släpa fram nya bevis, utan sakvärldens sanning träder av sig själv fram i ljuset.

Problem XVII

27. Vi vill undervisa så, att allt som vi undervisar i obetingat också inses ur sina grunder.

Lika lätt som det är att lära ett barn läsa och skriva, lika lätt är det att bibringa det all det övriga.

Allt måste bara

1. disponeras konstfärdigt på lika sätt,
2. härledas ur små begynnelse och
3. byggas upp trappstegsvis, för att det som skett förut må tjäna till att bereda väg för det efterföljande.

Därför skall "pandidascalus", det helas sanne lärare

1. visa saken helt för sin elev, för att han skall ha föremålet för inläring tydligt för sina ögon. Sedan skall han

2. konstfärdigt analysera saken, för att de viktigaste delarna skall kunna ses tydligt, och

3. han skall förmå honom till imitation. Eleven skall visa föremålet och – försåvitt som det handlar om teoretiska ting – benämna det; undervisar det däremot i något praktiskt, skall han utföra det.

Därvid måste man beakta,

1. att ständig övning är av nöden. De första stegen får inte tas utan ledare. Ty oerfarna går lätt vilse, även på öppen gata. Och en förvillelse för alltid med sig faror eller åtminstone mödan att behöva börja om från början. Det är bättre att inte ge sig iväg än att gå fel och behöva gå tillbaka långt bortifrån.

Därför skall elever hellre leka och ta igen sig, om ingen lärare eller annars någon ledare eller hjälpare är i närheten, än att de – överlämnade åt sig själva – sitter där med sina problem och tillägnar sig fel.

2. De första försöken skall genomföras långsamt och noggrant, de senare friare. Ty som början är, är allt. Vidare övningar sörjer bara för säkerhet och snabbhet. I begynnelsen måste man räkna med mödor för att övervinna svårigheterna; och man måste passa på, så att inte det första felet blir till en källa för många följande. – Hit hör problem V: Var och en skall lätt genomlöpa alla Guds böcker.

Problem.

Människorna skall veta mycket.

Tre vägar för till målet:

1. lektyren av många böcker; en sådan flit resulterar i lärdom;
2. mångfaldiga erfarenheter; för med sig kunnighet;
3. insikten i idéernas rike, genom vilken tingen, de allmänna såväl som de enskilda, är som de är; det ger visdom.

Den första vägen är visserligen den lättaste, men den är full av sidovägar. Den som går på den, är utsatt för villovägar. Till sin grund har han skildringar av ting, betyg och rapporter. Dem skall man skänka tilltro. De människor, som undervisats på denna väg liknar dem som lever på tiggbröd. –

Den andra vägen är svårare men säkrare. Den beror på sinnenas vittnesbörd, som – rätt använda – inte bedrar. Men även den är full av omvägar; vårt liv ju bara kort och räcker knappt till för att vi skall lära oss en enda konst, t ex kemi. De som begagnar den liknar dem som köper bröd till varje pris. –

Den tredje vägen är den svåraste, men med en rätt inställning den kortaste, vackraste och säkraste. De som väljer den liknar de människor, som bearbetar jorden och har en säker avkastning i form av bröd, vatten, vin, pengar och alla ägodelar. Av det slaget är Guds vetande, som ser och betraktar allt i allo från evighet till evighet.

I stor utsträckning besitter också änglarna ett sådant vetande, då de utan mycket omsvep vinner insikt i sakerna; även profeterna och de upphöjda vise bör nämnas här, som ständigt uttrycker tingen genom symboler och klarlägger det ena genom det andra för sin egen och för den främmande insiktsförmågan. –

Men vi måste i en trappstegsliknande stegring förena dessa tre vägar med varandra. Först skall eleverna lära sig att lita på och följa främmande

åsikter, sedan skall de överallt bruka sina egna sinnen och slutligen skall de lära sig att få en abstrakt kunskap om sakvärlden. Så blir de lärda, erfarna och visa. Vill du alltså bibringa en elev mångahanda, så tag

1. en som är läraaktig och sätt igång!

2. Tag dig tillräckligt med tid; på ett år lär man sig mer än på en månad – slösa inte bort en enda bit därav!

3. Bjud din elevs sinnen, insiktsförmåga, vilja och hans aktiva förmåga mycket och mångahanda, blanda in åtskilligt angenämt – och du skall ha god framgång.

Vill du lära en elev det hela, så tag

1. en människa, som kan och vill fatta det hela;

2. Tag hela hans tid i anspråk, alla hans ungdomsår, ja hela hans liv.

3. Gå fram trappstegsvis, dagligen något, tills det inte längre finns någon rest. Ty den mänskliga anden, denna avbild av den oändlige, är i stånd till att fatta allt, men bara inom gränser ("modo finito"). Därför tar den inte upp allt på en gång, utan bara delvis, det ena efter det andra; först så småningom rör han vid det hela.

Kort sagt: Vill du, att människan skall veta det hela, så för henne genom alla Guds skådebanor, och hon kommer att veta det; för att hon skall vilja det bästa, visa henne skillnaden mellan gott och ont; för att hon skall kunna allt, öva hennes krafter i allt som hon måste kunna, och hon kommer att vänja sig vid det.

Paradox: Vill du, att din elev skall få ett rikt och gediget vetande, så lär honom att inte veta mycket, nämligen det dumma nonsens, som massan sysselsätter sig med. –

Problem XVIII

28. Vi vill uppnå, att allt flyter av sig självt.

1. Allt måste undervisas med det löftet, att här förs något nytt fram. Ty alla lär sig gärna det nya.

2. Allt skall undervisas i vänlighet, för att åhörandet skall bereda glädje, ty det finns ingen som inte gärna skulle vilja förädlas på sådant sätt.

3. Allt skall läras bort genom öppen och osviktig bevisföring; ty ingen låter sig gärna bedras.

4. Allt genom självsyn – genom eget betraktande; ty var och en tror mer på sig själv än på andra.

5. Allt genom autonomi – Inlärandet av det hela skall överlåtas åt den lärandes vilja; ty var och en vill hellre följa sin egen vilja än en främmandes.

6. Allt genom självherravälde – Inlärandet av det hela skall vara överlåtet åt den lärandes förmåga; var och en skall själv prova ut och anställa försök.

7. Allt ända fram till självförsörjning – Inlärandet av det hela skall föras fram ända till att det är nog, tills varje elev bekänner, att han genom det hela blivit tillfredsställd.

Problem XIX

29. Vi vill förvandla alla skolor, som ännu är trampkvarnar och primitiva verkstäder till lekplatser.

1. Vi uppnår detta genom att beakta åldersstadierna. Allt måste företas till rätt tid, nämligen då, när naturen själv börjar att avkasta sina mogna frukter; man kan ju inte heller göra något annat än att hjälpa naturen vid födelsen. – Varje skola kan bli till en universell lekplats, om vi bemödar oss att riktigt och vänligt styra de naturliga drifterna, så snart de börjar röra sig; ty den mänskliga naturen uppmanar nästan av sig själv till alla mänskliga verksamheter. Det skulle vara svårt att hindra den; men det är lätt att styra den.

Gläder sig inte gossarna åt att rida på en käpphäst eller bygga hyddor åt sig, leka soldater, leverera en drabbning, brottas, välja anförare, fördela ämbeten, sitta till doms över varandra och på så sätt framställa staten?

Andra håller predikningar, leder begravningar o s v. Här visar det sig, vart var och en dras av sin natur. – Det framstår klart, att vi inte bör överlämna den unga människan åt sig själv utan leda henne på ett förståndigt sätt. Vill hon rida – visa henne då tömmar, sadel, täcke, stigbyglar; nämn namnen – och lekande lätt lär hon sig vad som hör till ridningen.

Vill den unge bygga, fiska, kämpa – visa honom redskapen och deras bruk – och du har lärt honom grunderna i byggnadskonsten o s v. Vill han leda staten, låt honom göra det, förklara namnen på ämbetena och deras karriär, visa honom en domstolsförhandling – och du har introducerat honom i alla dessa angelägenheter.

I alla ting måste man ge akt på de rätta tillfällena att forma ungdomen. Vi får inte föregripa. Låt oss alltså börja i rätt tid, inte för tidigt, ty därigenom skulle vi inte hjälpa utan förstöra naturen. Liksom en moder inte föder för tidigt och liksom hon inte kan tvingas att föda, så kan inte heller någon själ föda insiktsförmågan för tidigt, utan att det blir ett missfall. Allt har sin tid.

Om en dum barnmorska med ord eller läkemedel alltför mycket forcerar en föderska, skadar hon därmed moder och barn. Men knappast kommer hon att ställa till med en olycka, om hon låter barnaföderskan få ha sin tid.

Inte heller den lilla fågeln bryter benet i sitt bo, men om den vågar sig ut för tidigt eller blir uppskrämd, kan den lätt skada sig. Vi måste alltså dämpa den alltför stora iveren. Därför brukar vi begränsa pojknarnas lust att ströva omkring, för att ingen olycka skall tillstöta, om de i sin nyfikenhet är överlämnade åt sig själv.

Härvid försyndar man sig mindre ofta än fallet är med det oöverlagda begäret att i förtid göra barn till doktorer eller filosofer. Om barn nämligen blir överlastade går de så småningom under, eller också blir de avtrubbade och sinnessvaga. Man får inte bryta mot Minervas vilja.

Vad som inte formar sig självt får inte heller formas av oss. Det som vill formas, tillkännager detta genom osvikliga tecken. I denna mening är Catos utsaga sann: 'Naturen är den bästa ledaren.' Likaså gäller vad Cicero sade: 'Om vi anförtror oss åt naturens ledning, går vi aldrig vilse.'

Samma sak skrev Seneca: 'Vi måste hålla oss till den väg, som naturen anvisar, och får inte avvika från den. Den som rättar sig därefter, för honom är allt lätt och fritt. Den som spjärnar mot, seglar mot strömmen.' –

Men hur kan du veta, att eleverna är mogna för ett visst studium? Demonstrera för dem vad du gärna vill. Låt det visas för dem av andra, och sedan skall de själva göra efter. Om de ger akt på det och börjar att ta efter, så låt dem hållas. Gör de det brådstörtat och felaktigt, så förbättra dem. Om de sedan vill arbeta vidare trots tillrättavisningen, kan du vara övertygad om att det är på tiden och att naturen bryter sig sin väg fram. Gå då vidare framåt, undervisa och förbättra. Saken skall lyckas.

Beaktar vi denna grundsats – och det måste vi – så skall framför allt de yttre sinnena övas i barndomen, eftersom just de utvecklas i den perioden och företrädesvis vänder sig mot de föremål som motsvarar dem.

I gossåldern måste man öva minnet, eftersom det då utvecklar sig kraftigast; under mognadstiden den förnuftiga eftertanken; under den unge mannens period den rena insiktsförmågan; i mannaåldern verksamheten med tingen och deras användning.

2. Men vi uppnår vårt mål också genom att väcka större iver, så att allt blott görs med glädje. Så kommer det sig, att för den som vill, inget är svårt.

Ty Augustinus säger: 'Hos en sak som vi älskar finns det inget arbete, eller den ger oss glädje just som arbete'. Men hur skall vi väcka iver? Vi kan prisa den sak som det gäller och på ett tilltalande sätt presentera den 1. genom egen åskådning – autopsia –; 2. genom egen läsning – autolexia –; 3. genom egen verksamhet – autopraxia –; 4. genom egen användning – autochresia –.

Man skall alltså för eleverna demonstrera det hela så att de ser det med egna ögon, tillägnar sig det med alla sinnen, finner de rätta orden därför och umgås med det – apor finner ju nöje i att hämta efter något. –

Slutligen vill vi visa dem, hur nyttigt ett sådant vetande är och låta dem prova ut allt. Så kan man förljuva varje möda, också för trubbiga naturer. 10,1, vilken god bot mot naturens förslappning ligger inte i att alltid och överallt vara verksam!

En rätt måttfullhet tjänar till att bibehålla munterhet och friskhet. Allt med måtta!

Därför måste man avvisa somliga lärares alltför stora iver, som tröttar ut sina elever genom att sysselsätta dem med allvarliga ting från morgon till kväll. På liknande sätt läser vi om Sokrates, att han blev stående på samma plats från soluppgång till solnedgång, försjunken i sina tankar och med ögonen fästa på solen, som om hans själ hade skilt sig från kroppen, eftersom han grubblade över solens väsen eller dyrkade den. – (Gellius I.2.c.1. –).

Om vi överför detta exempel på idéernas sol eller på Guds ords sol, som vi ständigt borde betrakta, så måste vi väl prisa ibern men inte dess art. Ty Gud har inte skapat solen för att vi skall betrakta bara den, utan för att vi skall betrakta alla hans övriga verk genom den. Vi skall inte bländas utan upplysas.

3. Vi uppnår vårt mål, om vi alltid börjar med det första och nedersta och fortskrider till det högsta och sista. Likaså borde vi gå från det lättaste till det svårare, tills vi övervinner också det svåraste. Man måste alltid gå från de minsta enheterna via mindre förgreningar ända till de stora sammansatta tingen, t ex i fråga om konsten att läsa:

1. från alfabetet; 2. via tavlor med stavelser; 3. till ord, talesätt, tänkespråk och texter. På liknande sätt inom aritmetiken och överallt. Alltid måste nybörjaren begynna med det mest iögonfallande. Det ger framgång.

4. Vi når vårt mål vidare därigenom att det hela genomvandras trappstegsvis. Det är som hos en stege. Tar du bort en stegpinne eller rent av två eller tre, så ökar du svårigheten att klättra uppför och skärper faran att störta ner med dödlig utgång.

Sakvärldens system är nämligen en enhet. Det sluter sig samman utan luckor. Den som går igenom det enligt dess ordning finner inget fullkomligt nytt, utan bara det nya trappsteg som nu är aktuellt ("debitus"), och som nödvändigtvis följer på de tidigare.

På liknande sätt skall i den mänskliga anden insikten om tingen förena sig, ja flätas samman till en kedja, så att gossen, ynglingen, mannen så att säga inte möter något nytt utan bara särfall av det gamla välkända. Därför skall rötterna till det hela läggas i barndomen. Barnen märker och vet ännu intet om det, och när de blir medvetna därom, ser de, att de redan äger 1. liv, 2. hälsa, 3. aktivitet, 4. handlingsförmåga, 5. sedlighet och 6. fromhet.

6. Vi uppnår vårt mål genom den ständiga föreningen av exempel, regler och praktik, som vi har talat om ovan (Problem VI,2).

7. Vi uppnår vårt mål genom en lära, som sträcker sig över den genomgående parallelliteten mellan de tre sinnesområdena, d v s genom övning av ande, tal och hand (Problem VI,1).

8. Vi uppnår vårt mål därigenom att allt ordnas i form av spel och tävlingar allt efter stadiet (i gossålderns, den mogna tidens, ungemansålderns skola o s v). Så har jag redan förvandlat Janua Linguae Latinae till åtta sceniska dialoger. På liknande sätt kan också allt det övriga, ja,

hela "pansophia" omskrivas till scener för omedelbar åskådning och eget deltagande – för alla skolor och klasser.

Man kan alltså organisera alfabetiska spel, läs-, skriv-, tecknings-, räkningsspel, geometriska, musikaliska, historiska, metafysiska, fysikaliska, tekniska, moraliska och religiösa spel. Men framför allt kan spel ur den bibliska historien rekommenderas. Därvid bör man akta på att hela tidsföljden och världshistorien kan placeras i nio sceniska sekvenser, nämligen

1. från skapelsen till Noa – tragedi;
2. från Noa till faraonerna – tragedi;
3. från Moses till David;
4. från Salomon till den babylonska monarkins förstörelse – tragedi –;
5. från Serubbabel till Kristus med mellanspel: den persiska och grekiska monarkins undergång;
6. från Kristus till Antikrist – 1600 år;
7. därifrån till Antikrists undergång – tragedi –;
8. Kristi kungadöme, ett glädjens paradiset;
9. Gog och Magog – världens ände – tragedi –.

9. Vi uppnår vårt mål därigenom att vi låter kropp och själ vila upp sig på mångahanda sätt:

1. hopp, löpning och brottnings tjänar hälsan;
2. betraktelse av allehanda nyheter, bilder o s v tjänar sinnena;
3. mångahanda tävlingar tjänar den andliga förmågan;
4. efterbildande upprepning tjänar minnet;
5. gåtor och disputationer omdömesförmågan;
6. klokt indelade arbeten glädjen och affärslugligheten;
7. fria samtal, övningar i brevskrivning och talövningar den språkliga skickligheten;

Så kan man verkligen tala om skolan som en plats för lek och spel.

Anmärkning över tävlingslusten: Det är otroligt, vad människan kan uppnå, om hon tävlar med främmande duktighet, om hon stöder sig på en sak som tidigare erkänts som god eller om hon kommer fram till den övertygelsen, att allt kan uppnås med omtänksam flit. Ty i oss dödliga verkar en gudomlig, odödlig kraft, för vilken inget är otillgängligt, inget ouppnåeligt. Den tränger oförtrutet och full av glädje fram överallt, såvida inte klok ledning saknas.

Men om bara ett enda grunddrag i sakvärlden inses riktigt (i sitt sammanhang), så frigöres blicken ut i det omätliga, liksom med ett en gång väl tillverkat verktyg omätliga verk kan fullbordas. Med friska fötter kan man färdas ändlösa vägar, med sunda ögon betrakta oändligt mycket, med en skicklig tunga hålla outtömliga tal o s v. Kort sagt: utifrån naturen – eller från naturens fader – är det så, att inget saknas, om inte viljan fattas. Även diktarnas högtidliga bruk att anropa muserna betyder inget

annat än att väcka de gudomliga gåvorna, som skänkts oss, uppmuntra minnet och elda den medfödda förmågan.

10. Slutligen når vi vårt mål därigenom att vi använder oss av en vänlig, fredlig disciplin. Det handlar problem XX om.

Problem XX

30. Vi vill uppnå, att disciplinen inte bereder eleverna någon rädsla för att lära sig något.

Dit når man på tre vägar:

1. Vi vill sörja för att sträng disciplin och bestraffning inte ens är nödvändiga. Det uppnår du, om du lockar till inläring genom att bara rekommendera disciplin, om du låter sinnena angenämt beta på vetenskapernas betesmark och om du inte belastar dem genom ett alltför stort antal intryck.

2. Vi vill handskas riktigt med disciplinen, för att den – även om den används – inte skall verka alltför ovänlig.

Alltså: försiktigt, klokt, måttfullt! Rasa inte, utan visa kärlek även vid sträng bestraffning. Överskrid aldrig måttet, utan börja alltid på den mildaste nivån med förmaningar, bannor o s v.

3. Vi vill inte bestraffa en svag elev på grund av oförmåga att lära sig, eller en som inte vill på grund av leda. Bara i fråga om förstockelse borde man tillgripa disciplinära medel, när en elev trots undervisning inte gör så gott han kan. Och detta också bara för att han skall inse vanarten i sin egen vilja och en annan gång ta sig i akt. –

Inte utan orsak kallas skolan en plats för lek. Det skall hänvisa till att allt i den skall ordnas som på lek och försiggå glatt och vänligt. Men vem skulle under leken vara vred och spydig och dela ut örfilar och piskrapp? Inte ens i hantverksundervisningen är detta på sin plats. Och det skulle vara annorlunda i den andliga undervisningen ("literarius ludus")? Aldrig någonsin!

Lärarna ("ludi moderatores") skall i sin lilla värld leka med sina skyddslingar så som den gudomliga visheten i världsalltet leker med sina varelser, i synnerhet med människorna.

Det är klart för var och en, att allt som frambringas, alstras och formas naturligt, uppstår av egen drift och utan tvång. Och vad Gud än gör med människosläktet, så är det inbjudningar, rådslag, lockelsemedel. Det handlar alltså om att även vi skall söka vara inte bara nyttiga utan även sprida glädje.

Vad som sagts om möjligheten att ordna en angenäm undervisning kan sammanfattas i följande grundsats:

Den lärda bildningens rötter är bittra, dess frukter ljuva, säger den vise Sokrates. Och så är det också. Men vi ville se efter, om inte även rötterna kunde förljuvas.

Det tycks vara möjligt,

I. om man avlägsnar olust och fruktan för skolan från eleverna;

II. om allt är fullkomligt överskådligt och görs liksom frivilligt

III. om det dessutom gestaltas lockande.

Det första når man

1. därigenom, att dåliga och opassande exempel mönstras ut och ständigt vackra, goda och angenäma förs fram;

2. därigenom att allt förklaras vänligt och förtydligas ända till sinnesförmimmelse;

3. genom en mildare disciplin än hittills.

Det andra når man

1. därigenom att man inväntar det rätta tillfället, tills naturen själv rör sig här och var och antyder, att det är tid att låta knoppar och blommor växa till sig. – Uppfostraren är bara en naturens tjänare. – Fördenskull ingen överdriven brådska och inget tvång, utan väntan, tills eleven har kommit så långt, att han låter sig styras. Ett föl får man inte spänna för vagnen, innan det har tillräckligt med krafter.

2. Man uppnår det vidare därigenom att man går till verket betänksamt, utan att överlasta elevens natur – även om han själv skulle vilja sätta av i rask takt. Skynda långsamt!

3. Håll hellre tillbaka honom, för att hans begär skall stimuleras desto mer.

Det tredje, den lockande utformningen, uppnår man - - - (lucka i manuskriptet).

Problem XXI

31. Vi vill försöka uppnå, att elevens sinne, ande och hand raskt tillägnar sig det hela.

Framställ vad du vill frimodigt och otvunget för honom och ge akt på att det inte är dimmigt, förvirrat och invecklat, utan klart och översiktligt. Ge honom lämpliga hållpunkter att fatta tingen, och han skall raskt begripa allt.

Problem XXII

32. Vi vill lära oss allt fort.

Jaga inte efter varje detalj, utan grip

1. först det viktigaste på rätt sätt;

2. låt det onyttiga ligga;

3. koncentrera det övriga, om det vill flyta isär. Om man ständigt går tillväga på det sättet, kan mycket på otroligt kort tid underkastas genom sinnena, anden och handen.

Som ett exempel må Alexander den store tjäna, som under sitt korta liv fullbordade så stora dåd. Han tvekade aldrig. Hade han besegrat en stad eller ett folk, uppehöll han sig inte där eller vilade sig som Hannibal i Campanien, utan han strävade alltid vidare. Han erövrade inte varje enskild stad och borg – det skulle hans liv inte ha räckt till för –, utan

bara de viktigaste. Efter deras besegrande gav sig de andra av sig själv. Bara hans för tidiga död avbröt segerloppet och hindrade, att han underkastade sig hela världen.

Men detta skall inte ske med våra små Alexandrar. Därför strävar vi framför allt efter att förlänga deras liv eller åtminstone bibehålla det. –

Det finns emellertid även metodiska medel, genom vilka allt blir lättare, eftersom ju det hela är slutet i sig, inget spjärnar mot, allt av sig självt strömmar till och flyter fram som i en flod. T o m döden kan inte avbryta vår strävan efter vishet. Den driver snarare på och bidrar till att aspiranterna på evighet når evig fulländning.

Även om nu denna strävan efter fullkomlig vishet måste begränsa sig till detta livs tidrymd, och begripandet av sakvärlden i dess ordning kanske bereder en trög ande svårigheter, vill vi likväl som Alexander vända vår kraft framför allt mot det viktigaste. Sedan måste allt övrigt frivilligt ge sig eller det tvingas till tystnad, eftersom vi har gripit makten.

Men det viktigaste är vetandets grundvalar; har de lagts riktigt och insetts, öppnar sig allt det andra av sig självt. Framför allt måste dessa grundvalar inpräglas väl hos eleverna. Vill någon ha en fruktbar trädgård full av blommor och frukter, får han inte släpa fram träd, buskar och plantor från någon godtycklig plats, utan så ut frön och inympa goda ympkvistar på vildstammarna.

Endast och allenast genom solen och himlens välsignelse frodas sedan allt av sig självt; från år till år mognar rikare skördar.

Likaså bringar riktigt lagda grundvalar för vetandet en omätlig avkastning. – Även här gäller: Vill du, att din elev vet mycket och principiellt, lär honom då att inte veta mycket, nämligen de dumheter, som massan sysslar med.

Problem XXIII

33. Vi vill uppnå, att läroböckerna är av nytta för eleverna.

1. Så snart läraren tar en ny bok i sin hand, skall han avlägsna tryckfelen. Ur en bok som är behäftad med fel undervisar man felaktigt.

2. Man skall inte utan vidare kasta böckerna åt eleverna som ben åt hundarna, utan så som trogna ammor matar tandlösa spädbarn med i förväg tuggad näring – i alla avseenden skall vi sänka oss till de hjälpbehövandes nivå.

3. Det uppnår vi, om vi alltid undervisar med hjälp av riktigt framförda exempel, och därvid demonstrerar det sätt, på vilket man kan eftersträva dem; man skall leda eleverna vid deras härmning och diskutera fel med dem. Så skall man beständigt arbeta. –

1. I vetenskapen skall t ex insikten i sakvärlden understödjas genom sinnesförnimmelsen. Därvid skall saken alltid framläggas till att betraktas, höras och smakas. Man skall förklara, hur allt går för sig och pröva, om eleven har fattat det hela rätt.

2. På liknande sätt skall du undervisa i konsterna och de praktiska facken, vad man där skall göra: Demonstrera och låt eleverna göra efter. Prisa den elev, som härmar rätt; förbättra den som gör fel – allt utan upphetsning.

3. Om du undervisar i språk, säg då allt först själv och låt eleven tala efter så länge, tills han kan det. Vi borde inte lägga någon sak åsido, som vi en gång tagit hand om, utan att ha bemästrat den.

4. Följande mycket viktiga bud måste man omsorgsfullt beakta: Alla elever skall från grunden vänja sig vid att fatta tingen noggrant, disponerat och klart, språkligt återge dem och verkställa saken. Vårt livs alla fel och misstag ligger på dessa tre områden: Eftersom vi fattat tingen bara suddigt, förväxlar vi det ena med det andra. Därav härrör så många förvillelser och misstag i fråga om de mänskliga tankarna, orden och gärningarna under hela vår livstid. Detta onda kan bara botas genom en tidig daning av människan. Inget är mer verksamt än den nämnda dispositionen och planskissen ("schematism") i ting, ord och tankar.

Problem XXIV

34. Vi vill undervisa i allt trappstegsvis efter dess ordning.

Detta sker, om man undervisar om det tidigare före det senare, och det senare efter det tidigare. Allbekant är Horatius' vers: 'Den vinner allmänt bifall, som blandar nyttigt med ljuvligt.' ("Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.") Detta är riktigt, om man ytterligare ställer redbart, fromt och heligt framför ljuvt och nyttigt. Ty efter ljuvt och nyttigt springer folket av sig självt i kapp. Det behöver det inte först lära sig; var och en drivs av sig själv till det.

Men det tredje, det redbara, måste inpräglas i folk, för att var och en, som föddes till människa, skall tänka på sin upphöjda kallelse, och inte bara bry sig om ljuvt och nyttigt, utan främst om sin redlighet. Den skall alltid vara grund och riktpunkt och en väsentlig del av våra avsikter och gärningar. Om man dessutom kan förena det redbara med det nyttiga, är det ännu bättre, och är det rent av möjligt att foga till det ljuva, kommer allt att bli ännu vackrare och angenämare.

Vi måste alltså förbättra Horatius: främst skall redbarheten stå, sedan nyttigheten och på tredje plats omsorgen om det angenäma. Men den dåraktiga världen sätter tvärtom det sista på första plats. –

På första plats må alltså fromheten stå, själarnas näring, på andra goda seder som måttstock för mänsklig samvaro, på tredje vetandet, den mänskliga andens betesmark ("ingenia").

Framför allt måste man ingjuta fromhet i människan, ty löftena för detta och det kommande livet gäller den. Vis är den som har det yttersta för ögonen och alla vägar som leder dit.

Målet för detta liv är att rusta sig för evigheten. Om detta inte sker, är livet förspillt. Men vi når till evigheten genom döden. Därför måste män-

niskorna förbereda sig att dö på rätt sätt. Men vi når fram till en god död bara genom ett gott liv. Vi måste alltså från första början förbereda oss på ett gott liv.

Till ett gott liv når vi bara genom god vana. Alltså måste ungdomen från sina första levnadsår vänjas vid att göra allt väl som den gör. Men vanan att handla uppnår man bara genom ständiga goda exempel och genom att ständigt välja det goda och avvisa det dåliga.

Ett riktigt val kan bara träffas på grund av en riktig insikt. Men till insikt kommer man bara genom undervisning; ty därigenom övas urskillningsförmågan mellan gott och ont. Därför måste vi ta oss tid att grundligt fatta hur sakvärlden är disponerad – från mognandets första år och genom hela livet. Det är det enda nödvändiga och den goda del, som inte kommer att tas från dem som väljer den – Luk. 10,42 –.

Andra platsen efter fromheten skall intas av de goda sederna. De är under hela livet av nytta för umgänget människor emellan. Om dem gäller: Den som gör framsteg i vetenskaperna men sackar efter i sederna, han gör inga framsteg alls. Vi måste särskilt ge akt på att alla från tidigaste år vänjer sig vid arbete och flit och inte vid lättja. Först då får skolorna kallas verkstäder för sann mänsklighet.

Vi skall inte göra de unga människorna till passiva åskådare och pratmakare, som talar om allt, även det som de inte riktigt har insett, eller till småaktiga människor, utan fastmer till levande människor, som kan umgås med sakerna och förvalta dem omtänksamt.

Vi uppmanar dem till ständig verksamhet och till ett kompetent genomförande av de affärer som anförtröts dem. Alla offentliga skolor skall alltså vara offentliga arbetsplatser, kampplatser för de övningar som är nyttiga för livet, verkamma kurorter mot den allmänna oordning, som de flesta människor idag förvärrar i skolorna och bibehåller genom hela livet. Här gäller Senecas klagan: En stor del av livet förgår med dåliga handlingar, största delen med överksamhet och hela livet med intigheter.

Slutligen kommer vetandet ("literatura") i tur, som är vänligt och angenämt och livnär och gläder människoanden. Varför intar det den sista platsen? Jag svarar: Det är visserligen skönt att veta mycket, ja om möjligt det hela; fördenskull har ju Gud själv planterat kunskapens träd på gott och ont i paradiset, så vackert och härligt att skåda, att Eva, som tanklöst närmade sig det, kunde bedragas av dess behag; men det skulle ha varit hälsosammare för henne att blicka på livets träd, att äta av det och leva, i stället för att inte bry sig om det, plocka frukten från det andra och därigenom hemfalla åt döden. Det vackra hyser fördärv, om vi begär det för dess egen skull.

Vi dödliga skulle alltså hellre trakta efter livets träd än efter kunskapen om gott och ont, om vi inte alltid vill gå vilse och falla. Först borde vi i varje fall med Salomon be Gud om ett lydigt hjärta, innan vi börjar att utforska naturens skillnader.

Kristus, den himmelske Salomon, gav oss under sitt liv som människa ett exempel: Han strävade efter att genom vishet och nåd växa mer inför Gud än inför människor. Han traktade först efter kunskapen om Guds lag; redan med 12 år sökte han att underkasta sig Gud, innan han med 30 år underkastade sig själv under naturen.

Liksom en blind sitter i mörker vare sig det är ljus eller inte, så är också den gudlöse omgiven av mörker, vare sig han har vetandets andliga ljus eller inte. Han kan inte se, söka eller finna Gud, sitt högsta goda och lycksaligheten i honom; fjärran från honom och hans gudomliga ljus störtar han ner i evigt mörker.

I ett orent kärll fördärvas den bästa dryck. Så går det också med det mest storartade vetande, om det kommer i ett dåligt, inte renat sinne. Därför bör all strävan efter vår vishet börja med att vi lär oss frukta Gud, men också människorna och oss själva – Gud, för att vi skall sky synden, när vi föreställer oss, att han kan tillintetgöra syndarens kropp och överlämna själen åt helvetet; – människorna, för att vi skall vänja oss vid att räddas föräldrarnas, lärarnas och andra goda människors vrede; – oss själva, för att vi skall bli medvetna om vår egen svaghet och inte alltid lita på oss själva, utan mest frukta oss själva, på det att vi med glädje låter oss ledas av Guds ande och lyder hans ledning.

Om vi håller oss till detta, inser vi också sanningen i ordet, som den heliga skrift upprepade gånger inpräglar hos oss: Gudsfruktan är kunskapens begynnelse.

Den sanna fruktan kan bara härska i en själ som villigt böjt sig, och som är fri från högmod, lögn, vrede och trots. Här visar det sig, hur angeläget det är, att vården av vishet börjar med vården av seder och fromhet.

Det helas sanne lärare måste vidare ge akt på åldersstadierna, nämligen vad som anstår varje ålder att lära sig och att veta. Därför måste han som grund veta besked om sakkunskapens tre trappsteg:

I. den intuitiva kunskapen: Den sak som man vill lära känna skall framställas omedelbart för sinnena och inpräglar sin bild hos insiktsförmågan, så som t ex sker, när jag ser stjärnan Jupiter och samtidigt av någon lär mig dess namn. Därvid kommer tre ting samman: det inbillade ("imaginatum"), dess bild ("imago") och den som inbillar sig det ("imaginans").

II. den komparativa kunskapen: en redan bekant sak jämförs – när den än en gång kommer till synes – med sig själv eller med en annan liknande; nu överväger man, om det är samma sak eller en annan.

Om jag t ex ser en ny stjärna, som liknar Jupiter, är jag tveksam, om det är den eller en annan, som liknar den. I detta fallet drar jag av jämförelsen i fråga om storlek, färg, tid och plats, där Jupiter måste finnas, slutsatsen, om det är den eller inte.

Här kommer två varandra liknande inbillade ting samman, vidare två bilder, det tidigare kända och detta nya, därtill fantasin, som verkar inbillningen. –

Denna komparativa kunskap är början till den förnuftiga slutledningen, i vilken likt utsägs om likt, olik om olik, motsatt om motsatt. Två ting, som stämmer överens med ett tredje – eller inte – stämmer också sams- emellan överens – eller gör det inte.

III. den ideativa kunskapen: här känner man på sakvärldens fullkomligt bekanta idé tillika igen alla saker, som mer eller mindre har del i den, och man bedömer hur långt de avviker från idévärldens fullkomlighet.

Även här kommer tre element tillsammans:

1. idén som sådan;
2. den i idén skådade saken ("ideatum"), en eller flera;
3. anden som håller samman dem och känner igen dem.

Denna kunskapsnivå är den högsta, då den ger det klaraste ljuset; därför är den också den sista, den som i sanning motsvarar Pansophia.

NB. Man kan också indela på följande sätt: detaljkunskap – härvid får man bara kunskap om en enskild sak; kunskap om förenade ting – den leder till kunskap om de båda med varandra jämförda sakerna; kunskap om stora saksammanhang – den ger kunskap om alla ting, som på något sätt har andel i idén.

Den första nivån motsvarar barndomen och gossåldern, den andra den mogna tiden och ynglingåldern, den tredje den unge mannens ålder och mannaåldern. I gubbåldern bildas slutligen det fullkomliga omdömet om tingen, vare sig det nu framläggs obeslöjat, i bild eller genom en parabel. Ett särfall: Vad skall vi göra, när vi möter en människa, som gör revolt mot kunskapens ljus, är förstodkad och halsstarrig och inte uthärdar att höra goda råd och förmaningar?

Jag svarar: Det lär finnas vilda och otyglade hästar, som visserligen låter sig fångas, ledas och sadlas av människor, men som inte tål att föras in i ett stall.

Likväl kan man få dem dit, om man använder följande skickliga infall ("ars"): Bind för hästarnas ögon, så följer de sina ledare, utan att veta varthån. Om det förhåller sig så, och om det också bland människorna finns otyglade och motspänstiga varelser, som spjärnar mot en ledning mot högre vetande – varför skulle man inte här ta efter det nämnda skickliga förslaget?

Därvid dyker det upp tre frågor:

- I. Hur kan en otyglad och för vetandet oemottaglig människa infångas?
- II. Hur kan man binda för hennes ögon, så att hon inte ser sig om?
- III. Hur kan vi leda henne dit, där vi vill ha henne? –

Till fråga ett: Människan låter sig inte fångas med någon annan grimma än med det egna hjärtats, d v s med det medfödda behovet efter något gott. Därvid måste man tillåta henne att fast förvärva detta goda, tillgodogöra sig det och nyttiggöra det, förutsatt att hon vill ta efter aposteln Paulus – Apg. 17,23 –.

Till fråga två: Man måste ta ifrån henne alla förpliktande förebilder ("authoritates"), allt sneglande på det som andra säger eller inte säger, gör och inte gör, hoppas och inte hoppas; det måste vara så, att var och en väljer sig själv till ledare och även det egna ljuset från de medfödda sanningarna, ingivelserna och färdigheterna. Då kommer hon nämligen lättare att avstå från främmande ledare och inte längre frukta, att hon leds bort från sig själv, när hon har möjlighet att själv avgöra allt.

När det är uppnått, kommer – för det tredje – den vidare ledningen att gå lätt för sig, om du bara alltid leder henne steg för steg, långsamt och vänligt, så att hon inte förskräcks för något dike, inte spjärnar mot och springer sin väg.

Under glansen av det ljus, som är gemensamt och medfött för alla måste du tala till henne. Då inser hon själv, att hon bara kommer framåt under egen, inte under främmande ledning, och utan att vända sig om skriker hon fram på den väg, som hennes egna ögon visar henne och garanterar som säker.

Så för du henne till det högsta gudas krubba, som redan i sanning har upptäckts och avsmakats, så leder du henne till att bruka den fulla visheten. Nu kan du släppa henne, och hon träder fritt in i ljusets och glädjens rike. Så har vi försökt gå till väga i Pansophia och på annat håll. Om det är rätt, skall visa människor bedöma; saken själv skall betyga det och kloka lärare kommer att gå denna väg.

Ur det som i de tre sista kapitlen sagts om de efter det helas måttstock inrättade skolorna, böckerna och lärarna, får de följande kapitlen sina grundsatser.

I dem skall klarläggas, hur för varje mänsklig levnadsålder skolor, böcker och lärda män skall skaffas, så att det hela blir till en anvisning till det sanna vetandet om det hela och garanterar en grundlig, fullkommande iståndsättning av alla människor.

KAPITEL VIII

SCHOLA GENITURÆ

Den prenatala tillblivelsens skola
eller nyttig undervisning för föräldrar om
den första förutseende vården av mänskosläktet i moderlivet.

1. I sin allmakt skulle Skaparen ha kunnat skapa mänskosläktet i fullt antal, som han skapade änglarna.

Men han ville uppenbara sin vishet på annat sätt. Därför skapade han endast mänskosläktets stam, en man och en kvinna, på det att dessa skulle föröka sig genom fortplantning. Gud har genom sin profet själv förkunnat, att man och kvinna skapades för att de – förenade genom det heliga

nat, att man och kvinna skapades för att de – förenade genom det heliga äkta förbundet – skulle söka den säd, som Gud har lovat – Malaki 2,15 –. Därav är följande tydligt:

1. Människornas efterkommande är Guds säd;
2. Människorna förökar sig som växter och djur;
3. Men för att denna förökning skall ske på heligt sätt, är dess verkställande anförtrodd åt människorna i Guds ställe, vars säd de fått i uppdrag att söka.

2. Därför anstår det inte människorna, dessa till evig glädje kallade varelser, att föröka sig som boskapen genom djurisk och vällustig avel. De skall fastmer förenas som Guds söner och döttrar på fromt och heligt sätt. Det passar sig heller inte, att barnen efter att ha lämnat moderns kropp lever vidare som djur utan vidare vård. De bör fastmer upptas som Guds värdefulla skatter, som anförtrotts åt föräldrarnas trogna omvårdnad.

Som nya medborgare på denna jord och blivande arvingar till evigheten skall de skyddas och vårdas. Detta är viktiga ting; de fordrar all uppmärksamhet. Föräldrarna måste grundligt undervisas häri, för att de skall lära sig att avla barn för Gud och inte för sig själva, för himlen och inte för jorden. –

Vi vill inte försumma att göra några anmärkningar till denna sak.

3. Att födas väl, att leva väl, att dö väl: det är den mänskliga välfärdens tre kärnpunkter ("benedictio humana"). De är fast förbundna med varandra, av den första beror den andra, av den andra beror den tredje. Därför måste framför allt den förstnämnda beaktas.

4. För det första: Den som fötts i heder och av hederliga föräldrar är född väl. Därför får inga könsrelationer upprätthållas utanför äktenskapet, för att ingen människa skall födas som barn utom äktenskapet.

För det andra: Den som föds med en frisk kropp, sunda sinnen och en sund ande, är född väl. Fördenskull skall de äkta makarna förenas på ett förnuftigt sätt ("prudenter") och i första hand sörja för sin hälsa, från vilken som från en rot deras efterkommande växer upp.

För det tredje: Den som föds av fromma föräldrar i Herrens församling ("ecclesia") är född väl. Därför kommer de blivande föräldrarna framför allt att behöva trakta efter fromhet, för att Gud må erkänna deras efterkommande som sina barn.

5. Människan lever väl om hon

1. lever hederligt och genom prisvärda handlingar skaffar sig välvilja och gott rykte bland människorna;
2. om hon är frisk och lever i lugna förhållanden och
3. om hon är from och gläder sig åt Guds nåd och välsignelse.

6. Den dör väl, som

1. lämnar efter sig ett hedersamt minne, som
2. far hädan i en mild, inte i en våldsam död, och som
3. sluter sina ögon i den fromma tillförsikten, att han genom döden kommer till livet.

7. Att uppnå det första målet, att födas väl, är en uppgift för den prenatala tillblivelsen. De båda andra målen är hänvisade till de övriga skolorna. De dödliga människorna kan bara vara verkligt visa och leva på ett rätt sätt, om de följer föregivna förebilder ("ideae"). Fördenskull måste också noggranna sentenser ("ideae") uppställas för förhållandena i den prenatala tillblivelsens skola; men helt kort bara några anmärkningar:

- I. Från första början av människans daning måste man sörja för, att hon inte vanställs och urartar. Vi får därför inte försumma den blivande människan från konceptionens ögonblick, ja, redan från och med tiden innan, när föräldrarna beslutar sig för att avla en efterkommande ända fram till den dag, då de ser sitt välbildade och nyfödda barn framför sig. Ännu mer måste man vårda det efter födelsen, i den tidiga barndomen, och vidare i gossåldern, och så fortsätter det; ty allt större blir tillfällena att frestas till det onda.

Det ligger i sakens natur, att trots det de första grunderna måste läggas så omsorgsfullt som möjligt i den prenatala tillväxtens skola. Ty fel som görs under den första tiden kan knappast åter förbättras. Om fundamentet är felaktigt, rasar hela byggnaden samman.

(Det är visserligen riktigt, att fromhet och goda seder bör ingjutas med modersmjölken redan från barnets första dagar; långt bättre skulle det emellertid vara att börja redan före modersmjölken med faderns och moderns blod, av vilket grodden bildas. Om man ändå ville inse, att föräldrarna borde leva fromt och sedesamt redan på den tiden, då de fattar beslutet att avla ett fromt och sedesamt barn. Omsorgen om barnet måste alltså börja redan före födelsen. Föräldrarna har ju fått det uppdraget, att söka Guds säd. Men vi söker bara det som vi ännu inte har. Den en gång påbörjade omsorgen om säden måste fortgå så länge, tills den vuxit upp och mognat till frukt.)

- II. När de äkta makarna beslutar sig för att avla barn, måste de framför allt hålla tre ting för ögonen: till en början, att denna synliga värld bara är till för att öka Guds säd och komplettera antalet av hans utvalda; vidare vilken stor ära det är för de äkta makarna, att grundaren av människosläktet så att säga anförtrott dem uppdraget att söka Guds säd. Slutligen, att man måste bemöda sig till det yttersta att bara med helig vördnad ombesörja detta den helige Gudens upphöjda verk och som fromma föräldrar bara så ut Guds säd, d v s Guds avbilder, inte djävulens.

- III. För att uppnå detta, borde de veta, att det är deras plikt att göra allt i Gudsfruktan med bön och ren, helig avsikt. Särskilt måste man ge akt på:

2. att de som äkta makar bara med måtta delar det äkta lägret med varandra;
3. att de sörjer för den redan mottagna frukten genom ett avhållsamt, vist, fromt och heligt levnadssätt.

Även åkern förbereds före sådden: man aktar på att bara god och ren säd strös ut, och sedan harvar man ner säden försiktigt och anförtror den åt himlens välsignelse. I trädgården, vid odling av fruktträd, på vinberget, ja även vid den fackmannamässiga aveln av höns, gäss, hundar och hästar gör man på liknande sätt. Ty det som skall vårdas troget, det måste vårdas från sitt ursprung.

8. Denna den prenatala tillblivelsens skola kommer alltså att omfatta så att säga tre klasser:

I. i första klass sörjer man redan på långt håll för de blivande efterkommande genom ett förnuftigt, redbart äkta förbund.

II. Sedan kommer den första tiden i äktenskapet, då hoppet om barn redan ligger närmare.

III. I den tredje klassen gäller det omsorgen om den redan mottagna frukten ända fram till dess födelse.

Den första klassen.

9. Vid äktenskapets ingående skall framför allt följande punkter beaktas:

1. Alltför unga flickor eller pojkar som ännu inte är manbara skall inte ingå något äktenskap; de skadar annars sig själva och sina efterkommande. Ty inte heller de späda träden kan bära några frukter eller bara mycket klena, som snart faller av, så länge de saknar den rätta fastheten i sin livskraft. På så vis torde man kunna förklara, att patriarkerna, som först ingick sent i det äkta ståndet, hade duktiga efterkommande. Lykurgus, spartanernas lagstiftare, tillät äktenskapet bara för syftet att föda barn; därför ville han bara tillåta mogna, för havandeskapet väl förberedda kvinnor att gifta sig.

2. Detsamma berättar Caesar om de gamla germanerna. Men även människor i högre ålder bör avhålla sig från den äktenskapliga förbindelsen, om de t ex är sjukliga eller behäftade med en smittsam sjukdom. Vanligtvis rekommenderar man också de fattiga och behövande att avhålla sig från giftermål, eftersom de inte har några medel att sörja för sig själva eller sina efterkommande.

Men om de är friska, företagsamma och arbetsamma, har den himmelske fadern mer än nog för att livnära dem och deras barn.

Den andra klassen:

10. I det äkta ståndet skall en fader, som vill avla barn, ge akt på att han genom sitt levnadssätt, genom arbete och avhållsamhet håller sig i vigör, annars försvagar och förlamar han sig själv, sin naturkraft, sina barn, ja,

alla sina efterkommande. Detsamma gäller om mödrarna. Även "världens barn" är ju förståndigt nog måna om att utvälja goda avelsdjur, att ge dem god näring och vadhelst de annars vet att ta hänsyn till, när de vill avla felfria husdjur.

Den tredje klassen:

11. Under havandeskapstiden skall modern omsorgsfullt ge akt på följande tre föreskrifter, så snart hon känner sig vara i ett välsignat tillstånd:

1. Till en början skall hon undvika allt, som är skadligt för hennes hälsa och för god sed. Ty allt som modern gör och lider, präglas in i barnets kropp och själ, vilket bevisas av de födelsemärken, som de nyfödda för med sig till denna värld.

De har uppstått därigenom, att modern under havandeskapet lidelsefullt begärt något men inte fått det, eller att hon vid en plötslig skräck med handen tagit på någon del av sin kropp. Ur den heliga skrift äger vi bevis och exempel på hur t ex genom Guds ingivelse – 1.Mos. 31,10,11 – vid aveln av boskap hårets färg påverkades på detta sätt – 1.Mos. 30,37,38 –.

Men även om människornas avkomma berättas detsamma. Samson t ex skulle bli en nasir, d v s en "avholdsman". Därför rekommenderade man modern att avhålla sig från vin och starka drycker – Domareboken 13,4,5 –. Och eftersom Johannes döparen redan i moderlivet skulle fyllas av helig ande, måste även hans mor föra en helig vandel – Luk. 1,15 –. Hos en gudlös moder skulle detta inte ha skett.

Med en frukt som är innesluten i moderlivet förhåller det sig på liknande sätt som med en liten cirkel i en större med samma medelpunkt, deras läge är helt analogt. Som radierna i den större cirkeln måste skära genom den mindre, om de vill komma till mittpunkten, så präglas också moderns foster av besläktade böjelser till allt det som modern själv gör och lider. Om hon gärna dricker, om hon är utsvävande, vred, avundsjuk, tjuvaktig o s v går helt visst även alla dessa egenskapers säd märkligt över på barnet. Av denna orsak går föräldrarnas sjudomar – kroppsliga och själsliga – i arv till barnen, ja till hela blomstrande familjer.

12. Vidare skall den blivande modern nyttja allt det som främjar hälsan och sederna. Till det hör ett gott levnadssätt, måttlig rörelse och läkemedel, som skänker avkomman hälsa, skönhet och anda. Det goda levnadssättet kommer till stor del att bestå i att den blivande modern, som vill skaffa sig och det blivande barnet en robust och beständig hälsa, vänjer sig vid motsatser, om hon inte tidigare har gjort det; att hon sover en smula mer och sedan vakar en längre tid, att hon än rör sig och än avhåller sig från rörelse, att hon äter rikligare och sedan fastar, att hon uthärdar köld och hetta o s v, kort sagt att hon tar sig i akt för förvekligande och varje omåttlighet.

13. Till slut skall hon ständigt be Gud, att han inte bara förhindrar led-samma händelser, skänker henne en lycklig födelse och ett välväxt, friskt, livligt och kraftigt barn, utan att han också strax efter födelsen fyller denna nya varelse med sin ande, som helgar och med sin godhets ljus upplyser det mörker, som kännetecknar vår "adamtiska", genom synd befläckade härstamning – 1.Mos.1,3 –.

14. Efter den lyckliga födelsen tackar mor och far Gud, andarnas fader; ty han har betygat, att barnen är hans gåva och fostret hans skänk – Ps.127,3 –. De kommer därför att prisa Guds namn, alla goda gåvors givare. Med tacksamt hjärta bringar de honom sina gåvor och ber honom innerligt, att han, som givit deras barn livet, också måtte skänka det fortsättningen på detta livet, och att han måtte tillåta det att bo så länge på denna jord som främjar dess förberedelse till evigheten, och att han därefter måtte ge barnet ett liv utan ände hos sig själv.

15. Modern skall själv amma barnet, ty

1. Gud har bestämt denna näring för den nyfödde, för att hans avkomma inte skall misslyckas.

2. För barnets hälsa är det bäst, om man använder en näring, som barnet vant sig vid från modern. Men även för modern är amningen hälsosam.

3. T o m för barnets levnadsvanor är det gynnsamt, om det växer upp med faderns och moderns blod och ande, utan främmande tillsats. – Bara de fall måste vi undanta, i vilka modern dött eller lider av en sjukdom eller för ett lastbart liv och en annan frisk, ung fostermor med redbar vandel står att finna.

KAPITEL IX

SCHOLA INFANTILÆ

Den tidiga barndomens skola

Moder-sköten eller det förutseende forrådet av barnen från födelsen till ungefär det sjätte levnadsåret.

All urartning i världen söker börja sitt fördärliga verk nerifrån rötterna. Därför måste världens återställelse, som är inriktad på det hela, ta sin ansats just där. Målet för "Pampædia" är uppfyllandet av den åttonde psalmen, att hans lov må ljuda ur spädbarns mun. Som ett förspel till detta hade barnen stämt upp Hosianna vid Kristi första ankomst till templet. Nu blir hela världen ett Guds tempel – psalm 100,1; här hänvisas till hela den hundrade psalmen –, och alla människor skall vara Guds barn. Låt oss alltså stämma upp 'Hosianna' och låt oss medverka till att det sjungs allvarligt och uppriktigt på hela jordens krets.

Definition: Ett spädbarn är en människa, som ännu inte är vuxen, just har kommit till världen, oformat i alla stycken och med hänsyn till det hela ("circa omnia") i behov av formning.

Här gäller det alltså att till en början göra en ansats; men ändå får vi inte fastnä i begynnelsen, vi måste fastner med omtanke och förstånd sköta denna första formning.

I definitionen heter det: 'spädbarnet är oformat och i behov av formning'. Denna första bestämning betecknar ämnet eller subjektet för alla skolor (det som givits alla skolor till bearbetning), den andra betecknar målet för ledningen ("educatio") och för skolarbetet. Det torde därför vara bra att veta, vad som menas med oformad och formad, och vilken skillnad som består mellan dessa båda bestämmingar, för att det inte skall vara obekant för oss, hur vi bör inträda i och hur vi bör lämna skolan, vad som är vårt ämbete och om vi fyllt det väl, om vi förfelat vårt mål eller om vi verkligen är förädlade människor. Det skall vi klarlägga med några få ord.

Hantverkarna kallar det för oformat, som de ännu förefinner oförädlad, obearbetad och ännu inte anpassad för sina syften, t ex metaller, stenar, trä, läder o s v; men vad de redan ser framgånget ur en konstfärdig hand, gjutet, smitt, hugget, timrat eller snidat, vad som alltså har fått en ny form och rustats till bestämda syften, kanske också polerats till höggglans, det kallar de för bearbetad.

På samma sätt gäller också en människa för oformad – och hon är det också – som visserligen bär ett mänskligt ansikte men annars släpar med sig en sakligt tom ande, en stammande tunga, en oskicklig hand, som inte förmår frambringa något konstfullt, som uppför sig illa och inte känner till Gud. Av den människan kan du bara vänta dig oformade tankar, ett oformat tal, oformade gärningar och ett oformat beteende gent emot människor och Gud.

Formad är däremot en människa, vars ande strålar som den klaraste spegel och visar hela världen, t o m i mörker; vars tunga alltid står till tjänst som tjänstvillig kamrat, så ofta hans ande skulle vilja låta hans ljus flöda åt annat håll; vars hand beredvilligt utträttar arbetet, när inte ord utan handlingar är nödvändiga, vars seder är angenäma och som ivrigt är mån om att inte skada någon utan att tjäna alla, i vars hjärta Gud allena bor och som alltid brinner av längtan att behaga honom och njuta hans nåd.

Kort sagt, en verkligt formad människa är så att säga Guds levande avbild: med insiktens förmåga ("intellectus") förnimmer hon ("excipit") det hela, med sitt tal uttrycker hon det hela, och genom sina gärningar framställer hon det hela, så långt det är möjligt för henne som en ändlig varelse.

Att förstå sig på det hela, det är människans sanna prydnad ("politura"), det är den sanna fullkomligheten ("eruditio"). En dylik formning är mening och syfte i varje skola, i synnerhet den första, och i hela vårt ledarskap ("educatio"). Vid detta mål måste vi alltid hålla fast. Denna bildnings säd, dess fundament, måste läggas redan i barndomen.

En sådan omtänksam ledning är nödvändig från barndomen. Det bevisas:

1. ur den heliga skrift,
2. genom idéer eller förnuftsskäl;
3. av bilder och exempel.

I. Ur den heliga skrift nämner vi följande viktiga ställen: Ps. 8,3; Jesaja 28,9; Sakarja 13,7; Jesaja 40,11; Jesaja 60,22; Markus 10: 'Låten barnen' ... ; Matteus 18,3; likaså de andra ställena, där Gud har lovat att för de minsta avslöja sina hemligheter: Psalm 19,8; Psalm 119,130; Matt. 11,25; Luk. 10,21.

Därför heter också världens sista förnyelse 'återfödelse', emedan då alla måste födas på nytt, som nyfödda spädbarn.

II. Förnuftsskäl:

1. Varje hopp om en allmän förbättring av tingen ("res") beror på den första handledningen ("educatio"). Detta kan inte bara härledas ur de nämnda ställena i den hel. skrift, som vi nyss anförde, utan det framgår ännu klarare ur följande skäl:

2. Vår kropp, ande, seder, strävan, tal och beteende är i regel så beskaffade, som vi av den första handledningen och den därpå följande undervisningen i ungdomstiden utrustats. Var dessa ordentliga och anpassade efter det sannas och godas normer, kommer nödvändigtvis de människor, som åtnjutit den, att höja sig över andra. Därav beror också hela livets lycka. Ty i fråga om människans sedliga och andliga författning är det inte annorlunda än hos naturens och konstens föremål: så som de blivit till så är de. Så som en trädgård anlades, huset byggdes, samhället inrättades, just så är det också för alla tider.

3. Vi klagat över vår tids uselhet och över ökningen av förvirring i alla städer, slakten och åldersstadier. Vi försöker också att förbättra varandra ("reformare") i hus, skolor, kyrkor och stater; vi vill alla, överallt, på mångfaldigt sätt, för det mesta med våld åter sätta i stånd ("reformare").

Så ser vi överallt föräldrar med knölpåkar tukta sina vuxna barn ("reformare"), vi ser, hur herrarna håller sina undersåtar i schack med fängelse, svärd, rep och hjul. Ja, t o m kungarna handskas med sina undersåtar på machiavellistiskt sätt, de bedrar och överlistar dem. Dessa åter hämnas på sina kungar och anstiftar oro och uppror. Så är världen full av krig, våld och olycka.

Men det skulle vara långt bättre, om människorna hölls i tukt och ordning genom förnuftets tyglar och inte genom lagens och domstolens makt. Men man påstår, att de flesta människor inte skulle låta sig ledas genom förnuftet på grund av sin medfödda andliga förmågas tröghet; förgäves skulle man använda mildhet mot en så obändig önska och en överallt så inrotad förstörelse. –

Vi måste alltså söka efter orsakerna, varför den förnuftiga varelsen (människan) inte helt kan ledas av förnuftets tygel. Kanske något oförnuftigt ligger till grund för denna styrelse själv, så som den nu är bruklig?

Av läkarna vet vi, att fel som en gång gjorts vid matsmältningen inte kan förbättras i en andra eller tredje matsmältningsprocess. Med hänsyn till sakernas rätta ursprung ("initium") tar vi miste. Vi gör inte anden tillräckligt förtrogen med sakvärldens grunder ("informare"), så att den på ett rätt sätt lyser vägen för viljan. Och viljan vänder vi inte så mot det goda, att samvetet inte lider något överväld. Därför är en förutseende vård om barndomen nödvändig.

4. I fröet är växtens hela liv ("vis") innehållit. Vad som följaktligen drabbar fröet, träffar hela växten. Detta faktum kan förtydligas genom en nyligen upptäckt konst. På sistone gödslar man nämligen fröet, om marken är för sandig och inte tillräckligt med halm och dynga är förhanden. Man tar fröet och låter det "förgro" tre eller fyra dagar i väl tillredd gödsel. Först därefter sås det ut, eller bättre: sätts det ut i bestämt avstånd; ty nu kommer varje korn att gro. Genom detta förfaringssätt får man rikare skördar än tidigare, då man ännu gödslade åkern.

Denna upptäckt härstammar från engelsmannen Platsius. Han försäkrar, att vid sådden tre fjärdedelar av säden skulle kunna sparas, om man inte helt enkelt strör ut den utan försiktigt lägger ut den med handen. Och likväl kommer skörden att vara tre gånger så stor som vid den sedvanliga gödslingen och den hittills kända sådden.

Av denna jämförelse framgår,

1. att det betyder en osannolik besparing av arbete, om de första grunderna (fröna) till vetandet är väl förberedda och omsorgsfullt inplanteras i barnens andliga förmåga;

2. att barnets första vård ("ingenia") är mer angelägen än hela den övriga tidsfristen av deras liv och inläring, så länge allt i dem är förborgat och inneslutet som i fröet.

Barndomen är livets vår. Då får man inte försumma något tillfälle att väl förbereda andens lilla skatt ("ingenium"). Den som önskar sig en rik skörd, måste beställa hela sitt fält, – inget får han låta ligga obearbetat. Liksom fröet sås ut i tidig vår för den kommande skörden – om inte redan i den förgångna hösten – så måste också fröet till ett gott liv läggas redan i begynnelsen av livet.

En stam, som vuxit snett upp ur roten, lämnar inte lätt detta fel, och rakt inte, om den vuxit upp och blivit hård utan någon som helst korrigering. Just så förhåller det sig hos människan; hon åldras i sin ungdoms vanor. Den första handledningens fel ("educatio") följer oss genom hela livet. Därför börjar den väsentliga bevaringen av mänskosläktet i vaggan. Den omsorgsfulla ledningen i denna ålder är av häpnadsväckande nytta för nästa stadium; om något försummas här, är det till skada. Det är viktigt att från första början styra mot målet.

5. Vi hänvisar ytterligare till att människan, som inträtt i livet, rör sig på hal mark, på vilken hon måste gå vidare – till evigt ljus eller till evigt mörker. Därför borde man i tid skydda mot mörkret och söka ljuset.

6. Vårt liv är fullt av plikter. Människorna måste därför i tid undervisas inte bara för sin egen utan även för de andras skull. Hur rätt har inte Cicero med sin utsaga: 'Hela statens fundament är en god undervisning av ungdomen'. Men vi skall inte bara tänka på staten utan även på kyrkan och himlen, för att det också skall stå väl till med dessa.

III. Härtill kommer några bilder och exempel:

Bilder ("typi"):

1. Kanaans land gavs inte åt de gamle utan åt barnen – 5.Mos. 1,39 –
2. Isai hade sju söner, av vilka den yngste och minste smordes till konung.
3. Den spetälske blev ren som en ung gosses kött – 2.Kon. 5,14 –.
4. Kristus, förnyaren av alla ting, måste bli ett barn – Jes. 9,6 och 7, 15 –.

Ett exempel, som överstiger alla andra, har vi i Salomon, som skriver om sig själv – Ordspr. 4,3 f. – att han redan i späda barnålder uppmanades till att lyda vishetens bud.

Vi har nu bevisat och klart visat, att människan från sina första levnadsdagar behöver en omtänksam handledning och att hoppet om en på det hela inriktad förbättring av de ting som uppdragits åt människan ("res humanae") beror på detta. Åt vem överlämnar vi nu denna uppgift bäst? Det är väl överflödigt att påminna om att barnens första vård tillkommer föräldrarna.

Ty kärleken till avkomman är genom den vise skaparen medfödd hos alla levande väsen, och de flesta djur sätter t o m sitt liv på spel för ungarna. Men bland människorna finns faktiskt några utan hjärta och förstånd, som bara är ute efter att fylla sin buk och samla rikedomar. De tänker bara på sig själva – för sina barn har de inga som helst bekymmer. – De är i det fallet lika strutsen, som lägger sina ägg på jorden och så förhärdar sig mot sina ungar, som om det inte var hans egna. Ty Gud har tagit visheten från honom och har inte tilldelat honom något förstånd – Job 39,16 f. –.

Sådana människor måste vi förmana att inte längre bete sig som omänskliga. Likaså dem som gör sig skyldiga inte av ondska utan av oförstånd ("simplicitas"), när de anställer vårdarinnor och uppfostrare och överlåter hela vården av barnen åt dem. De bekymrar sig om inget, och det är dem likgiltigt, vad som händer deras barn. Att de där begår ett farligt fel och gör orätt mot sin avkomma framgår redan av barnens kroppsliga ursprung: de har ju framgått omedelbart ur oss ("substantia nostra"). De är vårt blod, vår kropp och vår ande. Vi får inte lämna dem, vi borde sörja för dem som för oss, liksom också trädet inte bara bär de grenar som vuxit fram ur det, utan också vårdar och sköter om dem.

Är inte barnen redan före befruktningen en del av oss själva i faderns kropp, stoff av vårt stoff ("substantia")? – Även Levi har som den hel. skrift säger varit i sin fader Abrahams länder – Hebr. 7,10 –. Är de inte, så länge de vilar i sin moders sköte före födelsen, oskiljaktiga från sin mor; bärs de inte av henne, livnär och bevaras ängsligt från alla skador? Varför skulle alltså barnen, vårt eget väsen, inte på samma sätt älskas, vårdas och skyddas, så snart de framgått ur oss?

Även är de egna barnen för varje människa av naturlig drift det dyrbaraste goda, värt mer än guld, ädelstenar och alla andra skatter; och detta av det skälet, att vi i dem liksom föds på nytt, att vi lever vidare i dem efter vår död och förevar vårt släkte.

Vi måste därför tänka på att leva lyckliga och – om det går – fortleva lovvärt och berömligt. Men detta är inte möjligt utan en förträfflig livsföring ("virtus"). Dessutom är det en helt naturlig längtan hos människan, att hon önskar sig själv och sina barn välgång. Härur växer strävan att öka arvet, samla förmögenhet och yttre hedersbevisningar och hemföra en ståndsmässig, förmögen kvinna.

Varför skulle inte människorna tusen gånger mera bemöda sig att genom en dygdig vandel förena sina barn med Gud, källan till alla goda gåvor? Ty de kan inte efterlämna ett bättre arv och värdefullare skatter åt sina barn än vishet, dygd och Guds vänskap, värdighet för himmelen och efter detta livet evigheten som arvedel.

När allt kommer omkring har föräldrarna inte fött sina barn för sig utan för Gud, som Herren säger oss – Hes. 23,27 –; han kallar dem för sin egen säd – Malaki 2,15 – ur vilken Guds släkte skall framgå – Apg. 17,28 –; fördenskull befallede Guds son, att man skulle låta barnen komma till honom som hans små bröder och systrar, som hans medarvingar i det kommande riket – Mark. 10,13–16 –, och han utropar sin förbannelse över den som förleder den minsta bland dem – Matt. 18,5 f. –. När han kommer för att kräva räkenskap av var och en över de pund som anförtröts åt honom, och när det blir uppenbart, att godset gått förlorat genom trolöshet och oaktsamhet, skall fördörelsens blixtr träffa dem, åt vilkas trohet denna skatt var anförtrödd i första hand.

Härtill kommer, att enligt Guds vilja inte någon i så stor utsträckning fått uppsikten över barnen sig anförtrödd som föräldrarna. Först gav han barnen platsen under deras hjärtan, kärlekens medelpunkt. Sedan lade han dem vid deras bröst och i deras sköte: i deras själ planterade han en längtan att alltid ha dem för ögonen eller att tänka på dem, när de är borta. Har han kanske gjort detta förgäves?

Vi måste väl säkert medge, att det är det naturligaste, om föräldrarna är barnens första lärare, och om deras dagars upphov också lär dem att föra en redbar, helig och lycksalig vandel.

Eftersom emellertid inte alla föräldrar på grund av sin syssla i tillräcklig grad kan ägna sig åt sina barns fostran, även om de ville det, anlitar de

mot ersättning med rätta uppfostrare och vårdare som medhjälpare i sin fostran av barnen. Historien betygar, att inderna och bramanerna har för vana att kort efter födelsen låta barnen få en vårdare och en mästare i livsföring ("magister vitae"), för att de under deras uppsikt och genom goda läror formas och fullkomnas genom nyttiga exempel.

Vi anlitar vid denna första "formning" en gudfar och en gudmor, när vi i dopets sakrament frambär barnet åt Gud. Det är en god sed; men om dess innebörd ("veritas") bekymrar man sig alltför lite. Vilka omätliga fel begår inte de flesta människor, när de anställer lärare för levnadsvett och vishet! Ty de vill eller förstår inte att täffa det rätta valet eller att sporra lärarnas iver genom en frikostig betalning. Hur få är som Lykurgus beredda att överlämna inte bara tusen drakmer utan hälften av hela sin förmögenhet åt dem som lovar att göra deras barn till bättre människor!

Med forandet av ungdomen måste man börja redan i barndomen. På grund av de föräldrars likgiltighet och dumhet, som menar, att man under de första åren måste ha överseende med allt som barnen har för sig, och som tror, att deras avkomma nog skulle bli skickade till allt, när de bara väl blivit vuxna, är det nödvändigt att här inflika en utförlig förklaring. Att denna åsikt är en farlig villfarelse, visar följande:

Det har redan klarlagts, att människan skickas till denna värld som till en skola, för att här formas till Guds avbild och förberedas för det liv, som omedelbart följer på vår jordiska tillvaro. Människan har nämligen fått sig tre boningar anvisade: moderlivet, jorden och himmelen – eller det eviga mörkrets rike, om någon olyckligtvis förfelar himmelen. Ur den första boningen når man genom födelsen till den andra, från den andra genom döden till den tredje; men där stannar man kvar i evighet.

Om nu någon i moderlivet, i den första verkstaden, inte fått alla lemmar, om de utbildats bara ofullkomligt eller mot naturen, finns här i världen ingen möjlighet ("consilium") mera att bota denna skada. Han kommer att sakna dem i hela sitt liv, ty han behöver dem för att bemästra sitt liv, eller kommer han att släpa dem med sig ofullständiga och vanskapta.

Likaså finns det inte heller efter detta liv någon råd, om själen inte danades till Guds avbild, medan den ännu bodde i kroppen; för evighetens alla dagar har då gemenskapen med Gud gått förlorad. Det rör sig alltså om en ytterst viktig sak; döden, som lurar på våra barn liksom på oss själva, rycker ofta bort sitt byte oförmodat – hur farligt är det då inte att försumma eller skjuta upp människans inre gestaltning! Vi tror visserligen, att Guds barmhärtighet vakar över människans välgång, även om den mänskliga omsorgen sover; likväl förtjänar de människors slummer, som inte gör det de borde göra, ingen ursäkt!

Även om kanske döden skonar den första barnåldern, även om det finns hopp om ett långt liv, får forandet ändå inte skjutas upp. Ty mängden av det som vi måste lära oss och göra under livets gång är så stor, att ingen tid skulle bli över, även om livet varade dubbelt så länge.

Ty vi, nutidens människor, måste lära oss mer än våra fäder, om vi vill bli dem lika i fullkomlighet. De filosoferade bara på ett språk, nämligen sitt folks språk, men vi måste lära oss så många språk!

De nöjde sig med filosofi eller teologi allenast, men inför oss öppnar Gud alla sina skattkammare. De hade bara få århundraden bakom sig, vilkas händelser de skulle klart föreställa sig; vi måste däremot lära känna alla århundradens lopp, som nu snart går mot sitt slut.

De gladdes sig åt nästan lugna tider; vår tid är däremot full av händelsernas larm. Den som skall lära känna, genomforska och göra så mycket i sitt liv, måste i rättan tid grundligt öppna sina sinnen.

Men inte bara mängden utan också uppgifternas mångfald tvingar oss till brådska. Ty liksom det för en som på obekant väg skall ta sig fram förbi särskilt många korsvägar är mycket viktigt, att man strax vid hans första steg visar honom den rätta riktningen, – ty här kunde ett misstag bli mycket skadligt för honom och föra honom just i motsatt riktning – på samma sätt får heller inte människan lämnas i sticket i början av sitt liv.

Ty se: de oförnuftiga djuren, även de stora – hästar, nötboskap, elefanter, – som bara behöver lära sig det som är livsnödvändigt, har på ett eller två år nått den storlek som tillmätts dem och kan brukas i full utsträckning. Människan kan det inte ännu med tjugo år fyllda. För detta kan ingen annan orsak upptäckas än den, att vi skall handla först när vi kan göra det välöverlagt och planmässigt.

Alla föräldrar, som inte aktar på att deras barn från första början undervisas i nyttiga ting, skall veta, att de låter ett tillfälle gå sig förbi, som inte mera återvänder.

Om de fortfarande lugnar sig med att vi kan lära det goda vid varje tidpunkt, svarar jag: Men aldrig med så stor framgång, om den första tiden försumrats. Ty exempel från alla ting visar oss gång på gång, att bara det fastnar säkert och grundligt, som upptagits i den första levnadsåldern.

Så som trädet brett ut sina grenar i den smidiga åldern, så behåller det dem också, och deras ställning ändras inte längre. Ullen håller så segt fast vid färgen, som den en gång tagit upp, att den inte längre kan färgas om. Kärlet behåller den lukt, som det antagit, när det var nytt, även sedan det krossats. Den härdade hjulfälgen går snarare sönder i tusen bitar än att den åter blir rät.

På liknande sätt är det också med människorna: De första intrycken sitter mycket fast och låter sig inte undanträngas av senare. Därav kommer det sig, att sanna och falska fördomar regerar med så stor kraft och uthållighet i den mänskliga anden. Ty det som först ockuperade hjärnans palats, det vill härska; det som inte tillhör någon anses som dens egendom, som först bemäktigade sig det.

Barndomstidens fel följer oss faktiskt ända upp i hög ålder – bara med den skillnaden, att det där rör sig om bagateller, medan här dagar går

förlorade. Det som i barndomen ännu skulle kunnat förbättras, det är förbättringligt på ålderdomen.

Om man invänder däremot, att de små på grund av sina späda kroppsliga och själsliga krafter ännu inte är i stånd att ta emot undervisning, och att uppbådet av arbete och tid skulle vara förgäves, svarar jag på följande sätt:

Någon har någon gång sagt, att barnen känner alla språk; men de talar bara dem som de verkligen lär sig. Vi kan mera allmänt säga, att barnen har den möjligheten ("potentia") inneboende att veta allt, men att de faktiskt bara vet det i verklighet ("actu"), som de har lärt sig. En obegränsad och till allt kapabel möjlighet och smidighet ("habilitas") är nämligen typisk för dem. Med hänsyn till detta faktum kom Platon på tanken om världens eviga kretslopp och förklarade, att inläring är en erinring.

Då nu så mycket beror på en rätt tillväjning från första början, borde förnuftigtvis de första intrycken redan ske enligt vishetens sanna lagar och de första vanorna enligt dygdens idéer. Om vi inte gör det, kommer till förlusten av goda intryck och vanor ännu en annan skada, nämligen ett kaos av onyttiga och fördärvliga begrepp, inbillningar och handlingar. Det är som med en åker, som inte besåddes med god säd. Den bär visserligen också frukt; men vilken! – Törnen, tistlar och kvickrot som måste brännas upp, åkerklätt och annat ogräs.

Så kan inte heller människans sinne under några omständigheter vila, när väl de yttre sinnena kommit i gång och vänder sig mot tingen. Om inte sinnet sysselsätts med nyttiga ting, befattar det sig med onyttiga, ja, med skadliga, om man inte gör något mot den fördärvade tidsålderns dåliga exempel. Att längre fram vänja sig av med dessa ting är omöjligt, eller åtminstone mycket svårt.

På detta syftar Herrens ord hos profeten Jeremias 13,23. Ty det står inte i människans makt att förvandla sig så ofta hon vill. Vanan blir till en andra natur. Därför är världen så helt ur gångorna. Varken de världsliga myndigheterna eller kyrkans tjänare är i stånd till att hejda dessa ohyggligheter, så länge vi inte verkligen bemödar oss om att täppa till källorna till det onda. Ty Gud låter ogräset mogna ända till skörd, som fienden sådde på Guds åker, medan vi sov. Men då: ve vår sömnhet!

Slutligen finns det också exempel, som visar oss vad som måste ske. Vi citerar åtminstone två ur den heliga skrift. Om sin fader berättar Salomon följande:

"När jag själv var ett barn hos min far,
en liten pojke, min mors ende son,
lärde han mig: Håll fast vid mina ord,
följ mina bud så får du leva." Ordspr. 4,3 och 4.

Lägg märke till: Redan hos det späda barnet ingjuter den fromme fadern Vishet, och den fromma modern Bath-Seba hindrar honom inte att göra det hos sitt enda barn. Denna iver hos bägge föräldrarna behagade Gud

så mycket, att han lät gossen få ett nytt namn av profeten och lät honom heta Jedidja, d v s "Herrens älskling" – 2.Sam.12,25 –.

Prästen Eli underlät att handla på samma sätt med sina söner. Han själv var visserligen en from man, men ändå var han obeslutsam gent emot sina söner; först när de var vuxna och vana vid sina oarter ville han läxa upp dem. Men det var förgäves. Fördenskull drog han skam inte bara över sina gudlösa söner utan även över sig och sitt hus och slutligen fullständig undergång – 1.Sam. kap. 2,3,4 – Så besannas apostelns utsaga: "Låt inte bedra er, Gud lurar man inte: vad man sår får man också skörda" Gal. 6,7 –.

Den rätta tiden för sådd är den första levnadsåldern. De följande åldersstadierna tillhör skörden. Det står alltså fast, att inget hälsosammare kan vederfaras ungdomen, än att den formas vist från de första åren, och att man inte försummar något tillfälle härtill. Med ett ord: den eviga saligheten beror på en god död, en god död på ett gott liv, ett gott liv på en god undervisning och på ett tillförlitligt förhållningssätt, som övats i goda gärningar. Men detta grundar sig på tidigt och väl lagda fundament.

Varje människa är innerligt mån om sina egna barns räddning; människosläktets väldige är måna om de mänskliga tingen ("res humanae") på det världsliga och kyrkliga området. Så må de då skynda sig att sörja för att himlens sticklingar i rätt tid planteras, beskärs, vattnas och vist utbildas, för att göra lyckliga framsteg i vetenskap, sed och fromhet.

Det måste vara denna första iståndsättnings ("institutio") avsikt, I. att i rätta tid liva den i kroppens hölje förborgade gudomliga gnistan; II. i förväg förhindra, att världen, djävulen och själva naturens kraft – den kan betraktas som en till rörelse konstruerad maskin – bemäktigar sig människan och förför henne till intiga och fördärvliga ting. Människan är nämligen inte alls obekant med sin särställning i världen ("in omnia"); men hon vet inte att rätt nyttja den. Därför måste hon lära sig att göra riktigt bruk av sitt privilegium, innan hon ännu börjar att bruka det. III. Människorna bör slutligen grundligt ("vere") undervisas med hjälp av de ting, som medför en sann nytta i detta och det tillkommande livet. Det vill säga:

1. Vi bör hjälpa barnen till en innerlig vänskap med världen, som de skall vandra genom, och med allt som möter dem här, för att inget skall lända dem till skada, men allt till nytta.

2. Vi skall lära dem att rätt umgås med denna världens människor, vilkas gemenskap man inte kan eller får undfly.

3. Vi skall upplyfta dem till Gud och lära dem att leva ett himmelskt liv.

Följande medel kan hjälpa oss därtill:

1. Världens skådebana, denna ständiga övningsplats för våra sinnen, och allt vad som är på den;

2. en rätt analys av själva den mänskliga naturens system, som låter oss känna igen naturens likformighet i allt, så att var och en av sig själv lär sig

att bedöma alla andra och vet att bevilja eller förmäna alla vad han själv vill resp. inte vill;

3. de gudomliga profetiornas system, som förhjälp oss till kunskap om och innerligt umgänge med Gud, änglarna, himlen och det kommande livet.

Följande metoder skall härvid användas:

I. den egna kloka farhågan,

II. anskaffande av främmande hjälp varifrån den än må komma,

III. bönfällande om den gudomliga välsignelsen.

Till förståelse av den första punkten: Ingen är så mån om främmande gods som om sitt eget. Handla alltid så, som du vill att du och de dina behandlas av andra.

Till förståelse av den andra punkten: Ingen är omtänsam nog, ingen kan vara närvarande alltid och överallt, särskilt när han distraheras av sina affärer.

Till förståelse av den tredje punkten: All mänsklig klokhet betyder intet, när Guds förutseende öga saknas.

Därav drar vi följande slutsats:

1. Den som har tid, må själv vara sina barns vårdare och formare ("formator").

2. Den som inte har tid skall förmå andra fromma, allvarliga och ivriga män till detta; men han får inte släppa dessa ur sikte utan skall kontrollera allt minst en gång i veckan.

3. Han skall dagligen anbefalla sina anhöriga åt Gud.

Om han nu fullgör sin plikt själv eller med hjälp av andra: han skall alltid uppfylla den 1. allvarligt, 2. inte strängt utan vänligt, 3. beständigt.

1. allvarligt: det är en stor sak att rätt handleda människan, tingens herre, Guds blivande följeslagare i den eviga saligheten, till tingens rätta hantering, att leda henne till en sådan rättskaffenhet ("sanctitas") som är lik Guds helighet. Om nämligen de första stegen inte lyckas, om grunderna inte läggs på rätt sätt, är allt övrigt arbete förgäves. Jfr. Jes. Syr. 22, 7 ff.

2. Vänligt och på ett barnsligt sätt: leksaker skall skaffas till sinnenas uppmuntran; men de måste vara så beskaffade, att barnen genom dem lär sig namnen på tingen och deras bruk redan i rätten tid ("suo tempore") och i förväg. Barnen skall undervisas bara om de ting, med vilka också de vuxna sysslar ("virilia"), men på ett barnsligt sätt. Så fick Timotheus redan under sin barndom lära sig den heliga skrift, d v s teologi. Varför skulle då inte barnen också lära sig filosofi, rättskunskap och medicin, allt visserligen på deras barnsliga sätt?

3. Beständigt. -

Barndomsskolan omfattar sex klasser:

I. Den inledande klassen, de nyföddas klass: en och en halv månad.

II. Dibarnsklassen: ett och ett halvt år.

III. Pladdrandets och de första stegens klass.

IV. Talandets och iakttagandets ("sensuatio") klass.

V. Sedernas och fromhetens klass.

VI. Den första gemensamma skolans eller den första undervisningens klass.

I. Den inledande klassen, de nyföddas klass.

Jämför härmed kapitlet över Moderskolan i Didactica Magna.

Framför allt måste de nyfödda vigas till tjänst åt Gud ännu som nykomlingar till denna värld. De kyrkor, som byggts till Guds ära, invigs åt Herren genast efter det de blivit färdiga, inte först när de är gamla och förfallna. Så skall också människorna, som ju är bestämda till att vara Guds tempel, överlämnas åt Herren innan de börjar röra på sig ("uti"), för att de alltid skall veta vad de fått i uppdrag, för att de alltid erinrar sig, att de inte är bestämda för världsliga ting. Men hur skall detta ske? Genom bön, genom dopet och genom en god undervisning från den första och tidigaste barndomen.

II. Klassen vid modersbrösten eller dibarnsålderns klass.

1. De nyfödda människorna måste ammas, eftersom de skulle gå under, om de överlämnades åt sig själva. Men de får inte som boskapen livnäras bara med modersmjölken, som tjänar till kroppens tillväxt; till deras näring hör fastmer också Guds nåds mjölk, för att samtidigt även gestaltningen av det inre skall börja.

Eftersom mänsklig makt och mänsklig flit inte räcker så långt, skall far och mor, amman, vårdare, släktingar och hela kristenheten ("tota ecclesia") be om att den i det inre verkande gudomlige anden skall bereda den nyfödde till ett nådens käril åt sig.

Hos den två-, tre-, och ännu mycket mer den fyrförige kan kunskapen om Gud, om sig själv, om livet och om döden, genom vilken människan träder ur detta livet in i ett annat, inplanteras, så att de efter måttet av sin fattningsförmåga börjar erfa, varför de är här och vad de skall göra här.

2. Mödrarna skall själva amma sina barn. De adliga damerna må anförtro dem åt en frisk, sedesam och from amma, för att de skall insuga fromhetens och ärbarnhetens frön.

3. Chrysispos önskade, att ammorna skulle vara visa. Han kämpade i hög grad för att människorna från barndomen skulle livnäras varken med fångheter eller dumt prat, eftersom han visste, att vi av naturen segt håller fast vid vad vi i tidiga år tagit upp, liksom också en servis behåller smaken av det, varmed den först var fylld, även om den går i stycken.

Därför är det viktigt, att ammorna inte är dåraktiga och dumma eller rent av oredliga. De skall inte förmedla dåraktiga, fåniga eller rent av gudlösa intryck till denna späda ålder, som griper allt som erbjuds den, vare sig gott eller ont.

Allt detta fastnar i anden, eftersom det inte hindras av annat. En droppe gift är nog för att fördärva ett helt fat, en smula jäst räcker för hela degen. Detta har vi ju sett hos de första människorna. Om något sådant kunde hända redan med deras obrutna natur, hur mycket mera nu, i ett tillstånd av fördärv, då vårt sinne ("mens") liknar det rykande fnösket, som genast sprutar gnistor och går upp i lågor?

III. Pladdrandets och de första stegens klass.

Vi skall lära barnen orden under ledning av tingen, d v s vi lär dem samtidigt att veta och att tala. Så bekräftas också härvidlag Salomons utsaga: "Ty visheten öppnade de stummas mun och gjorde de omyndigas tunga talför" – Vishetens bok 10,21 –. Det uppnås, om man inte nämner något för barnen, innan man har visat dem det.

Barnsköterskorna skall lära bort talet på det sätt som det övades redan i paradiset.

1. Så snart de iakttar, att barnen låter sin blick sväva från ting till ting, så snart ålderns rörlighet framskridit så långt, skall de lära de små att nämna sakerna, i det att de visar på föremålen.

2. De skall börja med de större enheterna: hunden skall de t ex nämna tidigare än huvud, öga, svans o s v.

3. De skall börja med enkla ord, inte med sammansatta och diminutiver: först skall man nämna hunden, sedan valpen. Ty det är ännu inte nödvändigt att de lär sig komplimanger; det handlar fastmer om språket och uttalet.

4. De skall överallt beakta parallellismen, visa saken och fråga: Vad är det? – Man må nämna saken och låta den visas för sig: Var är hunden? Var är bordet? Var är ditt huvud?

Hälsa ensam tjänar till ingenting; om du är trög och lat, duger du till inget. Därför måste barnen också övas i kroppens och sinnets rörlighet. De skall på så sätt vänjas vid ("exercere") rörlighet, ansträngning och kyla, som Saavedra lär på sid.20, när han beskriver hur perserna övade sina söner under de första sju åren enbart i kroppens vård. –

Till genomförande av denna fordran:

1. Mödrarna måste lägga grunden härtill genom att under havandeskapet undvika överksamhet.

2. Barnsköterskorna bygger vidare på denna grund. När de sköter om barnen, skall de sjunga något för dem och glädja dem på alla möjliga sätt. Därigenom befrämjar de blodets och livsandarnas ("spiritus") friskhet.

3. När de små telningarna börjar ställa sig på sina fötter och hålla sig upprätt, skall man tillåta dem att röra sig och bruka sina lemmar. Man må aldrig tillåta dem att slå dank och lata sig. Hellre skall de leka och springa, för att de skall vänja sig vid att ständigt vara i rörelse. Ett verksam liv är det sanna livet. Sysslolöshet är den levande människans död. Vi är födda till verksamhet: låt oss därför öva oss i en meningsfull verksamhet ("negotium").

Så länge detta ännu inte är möjligt i en allvarlig sysselsättning skall det ske under lek: det tjänar samma ändamål. Må man bara välja rörelselekar, inga sådana som utförs i lugn och ro. Tämnings- och kortspel är alltså inte tillåtna. Barnen skall öva sig i löpning, bollspel, diskuskastning och liknande, för att hålla alla lemmar i lika mån i rörelse.

Vi tar alltså efter spartanerna, som likaledes vande pojarna vid hårdhet, för att de skulle vara

1. sunda, 2. motståndskraftiga och 3. rustade för alla fall.

Barnen får alltså inte skämmas bort. De skall fastmer efter spartanernas förebild – så som det berättades i Didactica magna på sid. 12 – omsorgsfullt övas i handling. Man skall särskilt vänja dem vid

1. rörlighet genom omväxlande rörelser och sysslor;

2. arbete och 3. att uthärda obehagligheter genom allehanda prov.

Eller också skall man vänja dem

1. vid arbete genom arbete, 2. vid klokhet genom att rätta vanliga fel och 3. vid en strävan efter rätt användning av tingen, som de kommer underfund med genom bruket självt.

Föreskrifter, exempel och användning är de medel, genom vilka man kan nå dessa mål och faktiskt vänja barnen vid det nämnda.

Föreskrifterna skall vara korta – vad du förordnar om skall vara koncist och träffande! Allt måste bestämmas

1. enligt tid och sak, 2. kort och 3. klart och fast, och sägas så att barnen

1. uppmärksamt hör på, 2. lätt begriper det sagda och 3. säkert behåller det i minnet.

Beaktar man inte denna föreskrift, blir de 1. lätt ovilliga, 2. trögtänkta och 3. behåller inte det sagda, även om de för ett ögonblick tar upp det i sig.

Låt dem själva få se exempel på arbete, led dem in i verkstäder, ut på fältet, in på loggolvet o s v. När de själva börjar göra något, skall man inte hindra dem i det. Man borde t o m köpa liknande redskap åt dem, för att de skall leka med dem. Ty på så sätt skall de inte bara bättre komma ihåg namnen på tingen och förrättningarna, utan även verksamheterna själva, så långt de redan är i stånd till att utöva dessa. – "Learning by doing".

Självverksamhet är en stor hemlighet och nyckeln till varje verksamhet. En av de gamle vise brukade säga, när han uppmanade ungdomen till flitigt studium och läsning av författarna, att köttet av höns och gäss smakade bäst, om de inte matades med tillredd näring utan själv sökte sig sin näring genom att krafsa på marken.

Även hos barnen skall man akta på att de övar sig själva genom att krafsa, söka, bära samman och välja ut. På så sätt skall de finna mer nöje och på sin ålderdom spara arbete.

De små barnen kan visserligen inte göra något seriöst, men man måste likväl alltid tänka på att deras lek skall vara ett förspel till allvarliga ting.

1. De skall vänja sig vid att ständigt göra något för att inte ödsla bort sin tid och sina medfödda förmågor.
2. De skall vänja sig vid att göra allt målmedvetet; ingenting skall göras på ett ungefär, dåraktigt eller av en oförnuftig drift.
3. De skall lära sig att akta på medlen, som för till målet och använda dem rätt, eftersom de annars förfelar sitt mål.

IV. Iakttagandets klass.

1. De små barnen i denna ålder är nykomlingar i världen, de har inga som helst intryck ("conceptus") i sitt inre, varken goda eller dåliga. De måste först inpräntas i dem. Det kan bara ske genom sinnenas port. Ty människan som förnuftig varelse företar sig inget utan viljans beslut. Viljan åter företar sig inget utan sin rådgivares anvisning, utan insiktens eller förnuftets förmåga. Men i insiktens förmåga finns ingenting som inte förut var i sinnena. Alltså måste man vid den fullkomnande vården av människorna framför allt till en början bekymra sig om sinnena och bevara dessa.

Yttersta försiktighet är nödvändig, för att barnen inte genom sinnena skall uppta något intigt, falskt, vanställt eller gudlöst i sin späda ande, som stannar kvar länge, kanske hela livet igenom. Ty de första intrycken är mycket djupa.

2. Men insikt i de finare tingen, även om de skulle vara de allra bästa, passar emellertid ännu inte för barn i denna ålder; ty de känner ju hittills inga skillnader mellan tingen, inte ens de grova. Därför skall de inte sysselsättas med subtila ting; de skall fastmer bara övas i att känna igen tingens grunddrag, varvid man sedan så småningom når fram till talrika märkliga skillnader.

3. Alldeles på samma sätt börjar språket med blotta lallandet och fortskrider sedan via pladderandet till talet: alltid under ledning av det egna seendet och det egna kännandet. Vi kan inte förklara tingen för barnen, vi kan inte tala till dem om tingen utan att ställa ("abstracte") dessa själva inför deras ögon.

Ty så länge de ännu inte har urskilt några kännemärken ("notiones") av tingen och präglat in dem i sin ande, kan de heller inte märka, hur vid blotta hörandet av namnet sakens kännetecken råkar i rörelse. Det är därför ingen lätt sak att förklara något för barn. Däremot är det lätt att föra fram saken själv, visa den och sedan också benämna den. Med andra ord: eftersom vi ännu inte kan tala till dem, må naturen själv tala till dem och inpränta sig i deras ögon, öron, näsor, tungor och händer.

4. Det kommer att vara till fördel för dessa små barn för hela deras liv, om de fäster sina sinnen vid tingen. Ty så vänjer de sig vid att bara instämma i den vissa sanningen och i allt stödja sig på sitt eget omdöme. Denna form för förvärv av vetande är den fullkomligaste och den enda rätta. Om vi därför redan här fordrar, att allt skall prövas med de egna

sinnena, gör vi av barnen inte slavar under främmande och egna förmodanden, utan sanningssökare, unga aspiranter på den sanna visheten, som har ett fritt omdöme i sakernas rike, inte tillåter något falskt, ogrundat och oförnuftigt utan bara samlar sanningens och vishetens tillförlitliga näring.

5. Forskarna och filosoferna har mycket riktigt iakttagit, att hela livets ledning beror på sinnena. Om dessa ledare är på den rätta vägen, åstadkommer de, att allt går rätt till.

6. Den rätta utbildningen av dessa ledare, sinnena, består i att de
1. stimuleras att frambringa ("producere") handlingskraftiga människor;
 2. undervisas att uppfatta tingen rätt med sin andliga förmåga ("ingenium");
 3. hålls tillbaka från skadliga ting.

Sinnena låter sig stimuleras genom sina föremål. Ju märkligare dessa är, desto märkligare stimulerar de. Därför har Gud själv förordat så många kyrkliga ceremonier för barnåldern, och därför väcker han uppmärksamhet genom under. Se Hes. 12,1 ff. –

Sinnena låter sig undervisas genom föreskrifter, som i denna ålder visserligen inte kan bestå i något annat än blotta benämningen av tingen och mindre förklaringar.

De hålls i skrankor genom tukten, som bevarar dem i vördnaden, för att de inte skall bestämma sig för något, som inte är förordnat eller rent av är förbjudet.

7. Sinnena leds dessutom in på den rätta vägen, om de

1. tillhålls att inte obundna sväva omkring; – det första kännetecknet på en ordnad ande är att den förstår att få ett säkert fotfäste och att dröja kvar hos sig själv. –
2. om de bara inriktar sig på det goda; – ty denna späda ålder är som mjukt vax, visserligen bara för kort tid. –
3. om de vänjes vid det i sanning verkliga ("solidus"), för att vi skall inhämta villfarelserna, inte de oss.

Mycket lätt låter sig de späda sinnena förmås till hängivenhet åt ära och sanning. På de ännu inlärningskapabla och föga fördärvade sinnena lägger sanningen sin hand, om den har funnit en rätt förespråkare. Därmed stämmer Guds utsaga överens: Jesaja 28,29.

8. Eftersom lärdomen gör människan lärd, den goda seden sedlig och fromheten själv gör henne from, såvida hon bara övats på det rätta sättet i vetenskap, i sedlighet och fromhet, måste grunden till allt detta flitigt läggas i de första levnadsåren. Och vi behöver inte frukta, att våra mödor skall vara förgäves, i synnerhet som även Seneca betygar – Ep. 109 –: "Lättast låter sig hängivenhet för ära och sanning väckas i de späda sinnena..."

V. Sedernas och fromhetens klass.

1. Det är tid att forma sederna, när barnen börjar att begära, försmå eller frukta något, även om de ännu inte kan tala.

Det är därför ett fördärligt fel, om man ursäktar det redan pladdrande och springande barnets egensinne och säger: "Det har ännu inget förstånd!" – Varför förbjuder aposteln Paulus oss att reta barnen till vrede – Ef. 6,4 –? Jo just för att de inte skall vänja sig vid att bli vreda; ty längre fram skulle de bara med svårighet låta bli denna vana. Rötterna till alla ting och verksamheter utbildas nämligen redan i den tidigaste åldern hos människan. Men vad som blir, sker genom blivandet.

2. Det finns tre metoder att lära barnen ett sedligt förhållningssätt: exempel, undervisning och disciplin.

Till exemplet: 1. Att lära andra betyder att leda dem. Men bara den leder som går i spetsen. Ingen kommer alltså att kunna undervisa, som inte ständigt går främst som gott exempel, om han inte alltid bara befäller att det skall göras som han själv gör. Därför får vi inte tillåta

2. att någon finner ett tillfälle att lära sig något dåligt – avsiktligt eller tillfälligt –;

3. Men med blotta uteslutandet av dåliga exempel är inte målet nått; goda exempel måste stå till förfogande. Vi skall vandra ärbart inför var och en, säger aposteln Paulus. Detta gäller väl alldeles särskilt för vårt förhållande inför de oskyldiga barnen. – "Ve den genom vilken förförelser kommer!" Luk. 17,1 –.

Ty om visserligen de dåliga exemplen hålls borta men de goda saknas, kommer barnen, i ett tillstånd, som bjuder möjligheten till bäggedera, att också vara beredda till bäggedera.

På sin väg ut i världen kommer de mycket snart att stöta på dåliga exempel och fördärvas genom dem. Men för att inte detta skall ske, måste vi i förväg så länge rusta dem ("formare") omsorgsfullt till det goda, att de börjar gå sin väg med inre fasthet. Ty genom sitt exempel leder härskaren sitt folk.

4. De goda exemplen måste ges diskret; barnen får inte märka, att människorna för deras skull uppför sig så mönstergillt, utan de skall tro, att de alltid betar sig så.

5. Yttersta försiktighet är nödvändig, för att barnen inte skall se, höra eller med ett annat sinne ta upp något som de inte bör veta. Beaktar man detta, kommer de säkerligen inte heller att erfara något av det. Ty hur skulle något kunna finna vägen in i insiktens förmåga, om dess portar är stängda?

Sinnena måste alltså – som just har klarlagts – omsorgsfullt bevaras; häri ligger en stor hemlighet vad gäller ledning ("educatio"). Man skall därför inte ge dem något tillfälle att komma i beröring med något dåligt; de skall inte heller överlämnas åt sig själv, för att de inte av en slump skall möta sådana tillfällen.

Undervisningen må ske öppet, klart och med tydliga ord; genom liknelser må man ge den eftertryck. Nödvändigheten av lydnad förklaras t ex med liknelsen om det unga och det gamla trädet. Vi måste härvid beakta framför allt en allmänt gällande grundsats:

Vad än som börjar yttra sig hos barn under naturens gång ("per naturam") det skall styras och tillika även formas, för att det inte – överlämnat åt sig själv – skall visa sig skadligt. Den första styrelsens skall emellertid företas vänligt och så varsamt som möjligt.

Även människans bestämmelse måste redan så ofta och så inträngande som möjligt ställas inför de små barnen, att de helt enkelt måste begripa denna. Varje människa skall nämligen

1. härska förnuftigt över varelserna,

2. leda sig själv vist,

3. anpassa sig efter Gud, sin urbild, för att hon i evighet må kunna njuta den fullkomliga sällheten ur honom, genom honom och i honom.

Man måste därför i barndomsskolan rent av undervisa i försakelsen av den egna fria viljan ("sui"), för att människorna skall vänja sig vid lydnad och inse, att det är säkrare att rätta sig efter främmande råd än att följa sina egna planer.

Disciplin är i denna späda ålder av största betydelse. Den skall inte vila på prygelstraff. Bort med hugg och slag, utom när den yttersta förstrockelse måste brytas! Den består fastmer i en ständig uppsikt, i varsam övning och försiktig styrelse, så att det göres som skall göras, och att det görs genast och riktigt.

Barnen får aldrig vänja sig vid att avvika från den väg som anvisats dem, varken avsiktligt av uppsluppenhet eller av oaktsamhet. Här gäller läkarnas bekanta grundsats: "Principiis obsta!" ("Bekämpa orsakerna!")

Att det är nödvändigt att leda barnen till fromhet framgår ur Jesaja 28,9, av Psalm 8,3 och ur 5.Mosebok 31,13.

Även här finns det likaledes tre vägar: exempel, undervisning, disciplin. Först några anmärkningar till exemplet:

1. Varje hus, där det finns barn, skall vara en liten kyrka, i vilken man tidigt och sen gemensamt ber, där man tackar och lovsjunger till Gud, där Guds ord läses och fromma samtal föres.

2. Föräldrarna skall också börja ta barnen med till kyrkan. Platon rådde till att ta barnen med i krig, så att de av två skäl skulle vara vittnen till slaget:

1. Vid dess anblick skulle fäderna kämpa desto tapprare för sina barn;

2. barnen skulle lära sig ta efter föräldrarnas duktighet. Hur mycket mera kan inte vårt förslag rekommenderas, för att de skall lära sig att sitta still, förhålla sig lugna, framhärda i gudstjänsten och undan för undan anförtro sig åt Gud och hans välbehag.

Till undervisning hör följande:

1. Vid varje tillfälle skall vi tala till barnen om Gud, t ex när han skickar åska, blix och hagel. När en död bärs till graven eller när en missdådare

förs till avrättningsplatsen skall vi i rättan tid förmedla en föreställning – närmare bestämt en dubbel – om det liv, dit vi kommer genom detta livet.

2. Vi skall berätta för dem om Guds domstol, hur Gud har straffat de gudlösa, oss till varnande exempel, och alltjämt bestraffar dem.

3. Främst skall de uppmanas till bön. Deras böner skall vara korta och hellre ske genom ord i sin egen grundbetydelse än genom liknelsefullt tal. Åtskilliga börjar t ex med hjärtesusken: "Guds lamm, som borttager världens synder, förbarma dig över mig!"

Detta går säkerligen över barnets förstånd, som knappt har erfårit vem Kristus är och varför man kallar honom för Guds lamm. Det är bättre att man säger: "Kristus, du Guds son, förbarma dig över mig!"

4. De skall lära sig att vid bön knäppa händerna, lyfta ögonen mot himmelen, stå eller knäböja ordentligt utan att se sig om. Allt detta må man lära dem genom ord och exempel.

5. Man skall inte prisa dem för att de förhåller sig anständigt. Vi berövar annars dessa vanor genast deras värdighet, som om de bara fanns till för att behaga, som om det skulle stå barnen fritt att utöva dem eller att försumma dem. De kunde annars mena, att man bara gör så för att behaga människorna. –

6. Framför allt måste vi i rättan tid fast inpräglade i dem grunderna för den kristna religionen, tron, kärleken och hoppet, som vi finner dem upptecknade i första Mosebok kapitel 15 och 17:

1. Jag är den allsmåktige Guden;

2. vandra inför mig upprätt och i sanning;

3. jag är din sköld och din mycket stora lön.

Dessa ord har följande mening:

1. Tro på mig – häri består trons grundval. –

2. Hör på mig och älska mig, följ efter mig – det är kärlekens grundval. –

3. Förtrösta på mig och vänta allt gott av mig – det är hoppets grundval.

7. Barnen skall lära sig att bruka sina lemmar, varelserna runt omkring, näring, kläder, frukter, växter och särskilt husdjuren till människans väl, genom att de använder allt till Guds ära, alla goda gåvors givare. Så fort det bjuds en möjlighet skall de förmanas till fromhet och sedlighet. Till exempel: Det passar sig inte, att människan är smutsig som ett svin. – Duvan är uppriktig och utan falskhet, av henne skall vi lära oss ärlighet och enfald.

8. Man får inte försumma fromma andaktsövningar, särskilt bönen. Man skall lära barnen att be Gud om saker och ting, genom att man för dem säger och ber de olika böneformerna, särskilt Herrens bön, Fader vår.

En liten morgonbön: "Gud, vår Herre, du som låter mig uppleva denna dag med hälsa, behåll mig i din vård, så att jag inte låter mig förledas till synd; din rättfärdighet må leda mitt hjärtas tankar, min muns ord och mina händers gärningar genom Kristus, vår Herre, Amen."

En kort bordsbön: "Allt vad som står på bordet och allt vad som skall serveras må Herren välsigna, som genom sin godhet har helgat allt. Fader vår..."

Tacksägelse efter maten: "Du som skapat, frälst och helgat oss, du som nu har mättat oss, prisad vare du i evighet. Amen. Jag tror på Gud..."

En bön före insomnandet: "Den allsmåktige och barmhärtige Guden, Fader, Son och Helige Ande välsigne och bevara oss. Amen."

En bön vid skilda tillfällen: "Din barmhärtighet, o Herre, komme över oss, vi som sätter allt vårt hopp på dig."

Disciplinen skall inte vara grym – men ändå sådan, att barnen alltid känner sig iakttagna och vet, att de bestraffas, om de inte lyder. Men om de är snälla, kan de berömmas, men med allvarligt ansikte, för att de skall känna, att det här rör sig om en allvarlig sak. Så skall de så småningom erfara skillnaden mellan skämt och allvar. Det tycks vara obetydliga ting, som jag här anför; men de är dock av stor vikt.

VI. Modersskötets klass som första gemensamma verkliga skola.

Denna klass är i viss mån en halvoffentlig skola, i vilken barnen skall vänja sig vid att umgås med varandra, leka, sjunga, räkna, öva goda seder och fromhet och träna sinnena och minnet, ännu utan läsning och skrivning. Allt det där skall de göra under uppsikt av redbara kvinnor, i vilkas hus ("apud quas") sådana sammankomster av barn ur grannskapet ordnas. En sådan skolas bördor skall bäras av dem som på detta sätt vill ha sina små formade ("formari") och förberedda för den offentliga skolan.

Sophonias Hasenmüller har rekommenderat, att sådana skolor också inrättas för de små barnen, som ännu inte är i stånd till att läsa och skriva. De skall lära sig att tala tydligt och att räkna och på så sätt förberedas för den egentliga skolundervisningen, så att de sedan förmår följa den. Hasenmüller vill låta barnen lära sig utantill genom att man visar och talar sådant för dem som de skall säga efter och genom ofta förekommande upprepning präglade in i sitt minne. På detta sätt lär han dem:

I. hela alfabetet utantill i tur och ordning;

II. enstaviga små ord, sedan två-, tre- och mångstaviga.

III. nätta små satser av två, tre och slutligen av flera ord, som lär dem gudsfruktan och hjälper dem att skilja det hederliga från det ohederliga;

IV. så många korta och lätt inlärdade böner som möjligt;

V. trosbekännelsen;

VI. tio Guds bud;

VII. att räkna till hundra;

VIII. lilla multiplikationstabellen;

IX. han rekommenderade också som en utomordentligt nyttig övning att stava utantill, men bara med enstaviga ord, och

X. han lät visa "Lucidarius" ("Orbis pictus") med dess bilder för barnen.

Barnen har särskilt stora svårigheter just med begynnelsegrunderna vid inläringen; ty det kostar ungdomen stor ansträngning att lära sig läsa och skriva. Är detta arbete gjort, flyter allt annat som en liten bäck ur en öppen källa. Det skulle alltså löna sig att genom något konstgrepp förljuva dessa formningens ("eruditio") första bittra rötter, för att barnen inte skall känna deras kärvhet.

Detta kan man bara uppnå genom att man förvandlar detta rätt hårda arbete till lek. Hur man kan göra detta lär oss Saavedra på sid. 36. Men hans förslag med de 24 tärningarna är för vidlyftigt; fyra räcker, med vardera sex bokstäver.

I. Man tar den, på vilken vokalerna målats eller skrivits. Barnen kastar tärningen och benämner den vokal, som tillfaller dem i leken. Den som inte kan det förlorar.

II. Behärskar de vokalerna, tar de den andra tärningen med de gutturala konsonanterna. Till en början skall barnen bara kasta med den, tills de väl känner igen dessa konsonanter. Sedan kastar de tillsammans med den första tärningen för att lära sig stavelsebildningen.

III. Nu tar de den tredje tärningen med läppljuden ("labialerna"). Också den kastas till en början ensam. Sedan fogas den första tärningen till – den med vokalerna, och slutligen även den andra med strupljuden ("gutturaler"). Nu gäller det inte längre blotta stavelsebildningen utan sammansättningen av meningsfulla ord.

IV. När allt detta är välbekant, lägger vi till den fjärde tärningen med dental- och nasalljuden. Även här måste man gå stegvis fram:

första steget: bokstäverna ensamma;

andra steget: i förbindelse med vokalerna;

tredje steget: med strupljuden ("gutturalerna");

fjärde steget: med läppljuden o s v.

V. Slutligen används alla bokstäver och alla tärningar samtidigt. Därmed har vi nått 1. stadiet för den fullkomliga stavelsebildningen; 2. ordsammansättningen. Därutöver används ännu en tärning med diftongerna. Vi behöver alltså fem tärningar:

på den första står vokalerna: a, e, i, o, u, y;

på den andra gutturalljuden: h, g, k, ch, q, x;

på den tredje labialljud och likvidor: w, b, p, f, l, r;

på den fjärde de dentala och nasala ljuden: d, t, s, c, m, n;

på den femte diftongerna: au, ae, eu, oe.

Man kan lära barnen läsa inom kort tid även på ett annat sätt:

1. de skall skriva och uttala a i en timme;

2. under nästa timme skriver de e och förenar bägge ljuden till ae, ea;

3. den tredje timmen kommer i. Därefter förenar man vokalerna: aei, eia, aie – det ger sex möjligheter;

4. under fjärde timmen följer o, och redan har vi 24 former;

5. under femte timmen tar man u och får 120 ljudförbindelser;

6. I fogas till, sedan r, w, n, s, c, och z.

Så kommer ett barn att snabbt och säkert lära sig känna igen och skriva bokstäverna inom 24 timmar. Det kommer sedan att inom loppet av en timme kunna sätta samman stavelser med två bokstäver, nästa timme stavelser med tre bokstäver. Kort sagt: inom en månad kan det läsa och skriva.

Under barndomens sista år skall man sätta två små böcker med bilder i händerna på barn:

1. en "Lucidarius" ("Orbis pictus"), som innehåller de dagliga tingen, som är kända från hemmet och de motsvarande beteckningarna, men framför allt det levande ABC;

2. en biblisk handbok ("Manuale biblicum"), som innehåller de viktigaste händelserna i den heliga skrift.

Därvid måste man akta på två ting:

1. att böckerna inte sätts i händerna på dem samtidigt, utan varje bok för sig, ett halvt år i taget;

2. att de inte överlämnas åt barnens okynne, utan att de ges dem bara under bestämda förmiddags- och eftermiddagstimmar, för att barnen inte skall riva sönder dem eller genom alltför flitigt betraktande blir trötta på dem.

Dessa böcker har följande nytta:

1. barnen har i dem en fin övningsmöjlighet i stället för att gå och driva och ha onyttiga lekar för sig;

2. i deras hjärtan tänds så småningom en kärlek också till de böcker som inte har bilder;

3. dessa böcker kommer hos dem att förmedla de första intrycken av tingen, så att deras vetande disponeras noggrant och klart och inget kaos uppstår;

4. det som vid läsningen av den heliga skrift fastnar glöms inte; ty de första intrycken fastnar särskilt väl;

5. detta kommer att vara ett förspel och en förberedelse för all vidare inläring. Ty vad de ser för ögonen, vad modern eller barnsköterskan läser högt ur boken, kommer de att förstå lätt, så att de små bilderna inte är där förgäves, och de kommer att försöka att också läsa och lära sig. Så utvecklas hos dem ett lokalminne för båda böckerna ("formare"). Och när de sedan kommer upp i läsandets och skrivandets klass och på nytt har dessa böcker i sina händer, skall dessa lätta skrifter synas dem mycket förtrogna och som gamla bekanta.

Med dessa böcker erbjuds dem emellertid läsandet och skrivandet på nytt; de kommer att lära sig böckerna utantill och genom den ständiga upprepningen ha flerfaldig vinning.

Detta må här vara nog sagt om barnens fullkomnande till Guds lov. Innan vi lämnar denna skola, skall vi för de mognare eleverna samman-

fatta de nyttiga förmaningarna, som otvivelaktigt bidrar till att förebygga människornas, familjernas och rikenas fördärv:

I. Grundsats: Försummandet av den rätta anvisningen ("educatio") är människornas, familjernas, rikenas och hela världens fördärv.

II. Grundsats: Missförhållanden i hemmet leder längre fram till svårigheter och besvärligheter i skola, kyrka och stat.

III. Grundsats: Adelsmännens och furstarnas söner, på vilka de andra människorna sätter sitt hopp, måste ledas särskilt varsamt.

IV. Grundsats: En rätt anvisnings grund är att förstå att lära sig, varigenom människan skiljer sig från djuret, den gode från den onde, den lärde från den olärde, den vise från den dumme, och varigenom slutligen detta livet skiljer sig från det tillkommande, och den väg, som leder till lyckalighet skiljer sig från den som leder till fördärv.

Sådana väl rotade och friskt grönskande sticklingar kan bereda änglarna och de fromma människorna den renaste glädjen. Om du så långt har fyllt din plikt ända hit, glöm då inte, att du visserligen har hopp om ett stort arv, men att du ännu inte äger det; förtrötts därför inte i omsorgen om dina barn. Och om du själv inte längre är i stånd till att ge näring åt den ande som redan blivit stark, överlämna den då till offentligheten. Men mera om detta i de följande kapitlen.

Kapitel X

SCHOLA PUERITIAE

Gossålderns skola
eller

om det visa och framsynta formandet av ungdomen
från det sjätte till det tolfte levnadsåret.

Överallt bereder det föregående marken och lägger grunden till det följande. Allt som kommer längre fram fogar sig efter det föregående inte bara som tillbyggnad utan det byggs på, så att det är hänvisat till det föregående, stödjer sig på det och vilar på det.

Därför är det klart: Om grundmurarna inte är väl lagda, kan den därpå uppförda byggnaden inte stå länge, säkert och fast. Den vacklar och hotar att störta samman, om den inte eventuellt stöttas upp genom nya pelare. –

Vad de små och större barnen nu tar i handen, ser, hör, talar, gör är grunden för allt följande i hela livet. Det är därför vår uppgift att sörja för att denna grund läggs på ett riktigt sätt. Början med de små barnen har vi diskuterat i föregående kapitel.

Eftersom de ännu inte vet att bruka sitt förnuft, har vi där anvisat dem en skola, som är anpassad efter deras ålders förmåga. Nu lämnar vi denna och träder in i gossålderns skola, i vilken man redan måste lära

sig allt det som längre fram skall läras in i den mogna ålderns skola, bara mera knappt, folkligt och på modersmålet.

Definition: Barn är unga människor, de blivande efterträdarna till dem som idag representerar världen – stat, kyrka och skola.

1. De är människor – alltså måste vi föra dem till mänsklighet.

2. De är barn – alltså måste vi behandla dem som barn efter deras ålders förmåga.

3. De kommer att bli män – alltså måste vi uppfostra dem till det som är viktigt för män.

4. Mannaåldern går över i gubbåldern, denna i döden, döden i uppståndelsen. Alltså måste vi redan sätta gossarna i stånd till att genom detta livet lyckligen nå fram till det kommande.

5. "Döden är säker, dess stund oviss." Alltså måste vi utan uppskov sätta gossarna i stånd, nämligen

6. trappstegsvis, eftersom de ju också fortskrider efter åldersstadier.

7. Gossar är ännu för svaga för hantverksmässigt arbete; de skall därför hållas till lätta verksamheter som ett förspel för kommande plikter.

8. Alltså bara till det som de efter sin ålder är i stånd till.

9. Gossarna skall lära sig läsa och skriva, språk och lättare färdigheter, som för människan är som lek men därjämte ändå sköna förövningar för hela livet.

10. Men låt oss ta dem på allvar; ty livet som de förbereder sig för är ingen lek utan en allvarlig sak! Vi får inte tro, att barn inte på sitt sätt kunde ta allvarliga ting på allvar. Erasmus har rätt, när han säger: "Ett enda barnår är för andens bildning viktigare än tio år, då huvudet är belastat med andra bekymmer och inte längre duger till inläring."

De unga är ännu oskickliga ("rudis") i umgänget med sakvärlden; därför måste de i denna tidiga ålder ha särskilt trogna och duktiga lärare. Detta gäller också därför att de första fundamenten till en byggnad och de första grundlinjerna till en målning måste vara väl utförda; ty som början är, så blir allt. Läraren för den lägsta klassen må därför vara visare än de andra; man borde vinna honom genom bättre betalning.

Det är denna skolas slutmål att göra kroppen, sinnena och den medfödda andliga förmågan rörliga. Därför skall eleverna lära sig

1. att behärska sina rörelser. Till detta hör också, att de kan rikta sina ögon på något bestämt för att kunna läsa bokstäverna raskt; att de lär sig behärska sin tunga för att raskt kunna uttala det lästa, och att de har sina händer till förfogande, för att snabbt kunna skriva och teckna.

2. Eleverna skall fylla alla sinnen – de yttre såväl som de inre, de inbillande sinnena ("sensus imaginativus") och minnet – med föremål, för att de skall känna till tingens existens i hela världen.

3. Eleverna skall ledas till bruk av förnuftet genom ett första möte med de fria konsterna ("artes"), som aritmetik, musik o s v. De skall lära känna kloketens grunder – anständiga seder – och fromhetens fundament.

Konsekvens 1 med hänsyn till vården av sinnen: Man måste fortsätta övningen av de yttre sinnen; men framför allt skall man nu här sörja för de inre sinnen. Eleverna skall vänja sig vid att sprida sinnen uppmärksamhet över längre bort belägna föremål, att mera avgjort vända sig mot tingen, att fatta dessa skarpare, att inbilla sig dem ("imaginari"), att bedöma dem och noggrannare införliva dem med minnet.

Nu lämnar tiden nämligen naturens kraft ingen ro, eftersom den vidgar sig allt mer, och vi får inte vänta, tills hjärnans vax hårdnar och bara med svårighet tar upp vad som bjuds den. Därför äger ordet sin riktighet: "Vad vi lär oss i barndomen, suger vi upp inte bara fortare utan även mera fullkomligt."

Konsekvens 2 till konsterna och vetenskaperna: Vi tänker ("intelligere") här främst på de matematiska konsterna och vetenskaperna, som handlar om skillnaderna hos talen, måtten och vikterna. Vi råder till att från första början förmedla dem åt hela ungdomen. Dessa fack överstiger inte – rätt framställda – gossarnas andliga förmåga; ty här kan man teckna och åskådligt framställa inför ögonen. De stimulerar fastmer den medfödda förmågans krafter till allt övrigt på ett enastående sätt och skärper dem.

De matematiska facken framställs därför här

1. som den sinnliga världens slutformel, då de på grund av sin visshet och framställningens synlighet fullständigt öppnar de påtagliga tingens värld med hjälp av principer som är oss medfödda;

2. som nyckel och möjlighet till det rätta bruket av anden, för att tämja de blotta förnuftsutledningarnas ("ratiocinatio") och den i sig tomma inbillningens störande förvirring, och fästa anden vid föremålen;

3. som grundvalen för all vishet; ty alla dess hemligheter beror på förhållandena hos tal, mått och vikt. Därför började de antika filosoferna sina studier med de matematiska facken. Eftersom gossarna är mycket öppna för dessa fack, om de framställs rätt, gavs även åt läran om kvantiteterna beteckningen "mathemata", d v s vetenskap rätt och slätt. Ge en gosse en linjal, en passare, en våg, tal- och måttecken – och du kommer att få häpna över mycket!

Sex klasser för till detta mål, varje klass utrustad med sitt eget undervisningspensum, som sammanfattats i en liten bok. Dessa klasser och böcker är:

1. en ABC-bok för inläring av bokstäverna ("tirocinium literarum");
2. en framställning av den förnimbara världen ("lucidarium");
3. en för barn avpassad sedelära, som härleds ur den sinnliga världen och en analys av den mänskliga naturen;
4. ett kort urval av bibliska historier;
5. en samling bibliska kärnspråk, som innehåller en enkel sammanfattning av det som vi tror, hoppas och bör göra;
6. en bok med gåtor – en sfinx för barn – en "hjärnslipare".

1. Varje bok som är bestämd för denna skola måste vara så beskaffad, att den 1. bereder vägen för dem som vill lära sig latin, och lyser upp livet för dem som går till hantverk. 2. Om nu någon besöker alla klasserna i denna modersmålsskola eller inte, har han likväl en vinning av detta som svarar mot hans stadium. Ty han lär sig t ex läsa redan från första klassen. 3. T o m om någon inte får se en offentlig skola kan han ändå privat lära sig läsa och skriva och arbeta igenom det övriga.

2. Dessa böckers uppgift fylls, om alla, varje bok för sig, 1. är omfattande ("catholici"), d v s om de innehåller det hela; 2. om de är metodiskt uppbyggda och för insiktens förmåga vidare från stadium till stadium; 3. om de är förbättrade ("adiuti") genom infogade bilder och andra fördelar. De skall få namn från trädgårdsodlingens område, som "Plantarium" – rabatt, "Seminarium" – plantskola, "Violarium" – violrabatt, "Rosarium" – rosenhage, "Viridarium" – prydnadsträdgård och "Paradis". Varje bok skall i överensstämmelse därmed smyckas med en bild eller en teckning av rötter, en trädgårdsmästare, av violer och rosor, av en prydnadsträdgård och av paradiset. Innehållet måste anpassas till resp. titel. Så skall 1. "Plantarium" innehålla alfabetet, därjämte en förteckning över stavelser och ord, siffrorna och små böner. 2. "Seminarium" skall ge en överblick över det hela – d v s huvudtankarna i hela "Pansophia". – 3. "Violarium" innehåller en mera omfattande och fullkomlig överblick över det hela. 4. "Rosarium" dispositionen av de naturliga tingens värld, förbunden med praktik. 5. "Viridarium" en disposition av anden, d v s kulturvärldens ting – den mänskliga verksamhetens värld – och den sedliga världen. 6. "Paradis" en uppdelning av den heliga skrift och dess kärna liksom av dess praktik: tro, kärlek och hopp.

Som motivering för detta slag av böcker må sägas:

1. pojkar fängslas och lockas lättare genom dylika titlar, och
2. på så vis känner man bättre igen böckernas system och var och en ser vad som skall göras.
3. Det skall bara finnas få böcker. Skall världen befrias från bokfloden, måste det ske genast i början. Skall världen invigas i Guds böcker, måste man snart börja med det.
4. Uppgiften skall vara så stor, att gossålderns hela tid är fylld av den och inget utrymme blir över för dårskap och ondska.
5. Böckerna skall innehålla omsorgsfullt utvalda språk ur den heliga skrift och andra böcker, liksom till modersmålet översatta vishetsord. Ty vi anser det för mycket nyttigt att från barnåldern låta sentenser läras in – i tusental, om så skulle vara. Även Aeschines instämde i detta när han sade: "Vi lär oss som pojkar diktarnas utsagor, för att vi skall omsätta dem i handling som män".

Av samma mening var också fäderna, vilket betygas av Jes. Syraks bok kap. 39. –

Vilka tänkespråk skall läras in?

1. Ur den hel. skrift kan tusen väljas ut – för att ange allt i siffror;
2. ur naturens rike 100 omsorgsfullt utvalda aforismer;
3. ur psalmerna och hymnerna ett eller två tusen;
4. från det moraliska området sentenser, små verser o s v. – Det skulle emellertid vara fint, om dessa utsagor inte bara samlades utan även fick en viss ordning, nämligen

1. i ett sakligt ("rationalis") sammanhang – i dialoger – så skulle vi här kunna vinna en sammanhängande text;
2. i alfabetisk ordningsföljd – i stället för ett index – så skulle man samtidigt ha början av en ordbok framför sig;
3. även en liten grammatik kan bifogas, för att gossarna lär sig att efterbilda förlagan.

6. Dessa små läroböcker skall, liksom också andra hjälpmedel, tjäna inte som ben utan som de stöd, som barnen upprättar då de lär sig gå och som sträcker deras ben; när benen blivit starka nog läggs stöden åt sidan. Även vår medfödda förmåga, vår ande, viljan, vår hand och tungan behöver vägvisande hjälpmedel. Men vi måste akta på att vi inte ständigt förblir hänvisade till dem, och man borde bruka dem så att man efter kort tid kan lämna dem.

Hur skall man här gå till verket? Genomförandet må vara angenämt, så att allt sker liksom på lek, nämligen ständigt 1. genom egen åskådning, 2. genom eget uttal, 3. genom egen handling, 4. genom eget bruk. Det skall alltså vara tillåtet för barnen att 1. se, höra och känna på allt; 2. uttala, läsa och skriva allt; 3. efterbilda och göra allt; 4. använda allt till sin nytta.

Problem. Vilket är fördelaktigare: att undervisa den första gossåldern med hjälp av knappa översikter, eller hellre utförligt, i den rätta ordningen och stegvis? Jag svarar på detta: 1. Pojkarna har ännu inga andra plikter. Man är därför tvungen att skynda på med det som är viktigt för dem. 2. Alla knappa översikter har något överilat över sig, något fragmentariskt och dunkelt. Men för den första tidiga åldern måste man ställa upp allt i full bredd inför ögonen.

Den första nybörjarklassen för det första året.

"Plantarium", rabatten.

Denna klass omfattar tre avdelningar:

1. Avdelningen för nybörjarna, d v s för "bokstaverarna"
2. avdelningen för de försigkomna, som redan kan läsa,
3. den avslutande avdelningen för dem som också redan kan skriva. Visserligen skriver eleverna i första och andra avdelningen också, men först här i den tredje avdelningen är skrivandet huvudsak. I enlighet med detta finns det även tre hjälpmedel:

1. för teorin:

1. Det levande ABC,
2. en liten ordbok i verser och sentenser,
3. tre dialoger.

2. för praktiken:

1. En tavla för bokstäver och stavelser,
2. en tavla för skrivning med krita och penna.

Obs! Skönskrivandets grund är 1. den lodräta, 2. den sneda och 3. den runda skriften, inövad ända till geometrisk noggrannhet – G.P.Harsdörffer–. 3. papper och bläck.

3. För övningen:

1. Till ABC – "nybörjar-spelet". Man väljer ut 25 barn, ger åt vart och ett namnet på en bokstav, skriver denna på ärmen eller ger barnet den redan uppskrivna bokstaven i handen. Sedan väljs en godtycklig elev ut. Denne skall förestäva ord som far, vår o s v; de andra skall sedan bokstavera dem och ställa upp dem i motsvarande ordning. Den som kan detta dåligt eller inte alls, förlorar. Det kommer att bli bokstaverande med liv och lust! – Hit hör även talen ända till 1000.

2. Snabbskrivande skall övas i tävling. Man ger barnen i uppdrag att skriva något, t ex trosbekännelsen; den som är först färdig har vunnit, den siste har förlorat.

3. Vid skönskrift tävlas inte om hastighet utan om noggrannhet i bokstävernas form. Se Harsdörffer, Vilostunder, Del II, s.512, problem III.

Den andra nybörjarklassen för det andra skolåret.

"Seminarium" – plantskolan.

Målet: Här skall företas en grov analys av de saker som vi måste veta; d v s en förklarande orientering ("historica cognitio") om I. hela världen, så långt den är tillgänglig för sinnena, II. hela sinnet, så långt det är tillgängligt för förståndet – en analys av anden – III. av hela den hel. skrift, så långt den är tillgänglig för tron.

Medlen: En noggrann undersökning av alla dessa områden skall företas och allt upplösas i frågor och svar. Där det är nödvändigt, skall allt smyckas med bilder och väl förklaras genom en förklaring. Allt skall slutligen befästas genom praktiska övningar – då skall eleverna begripa allt.

Obs! Om Lexicon Vestibulare ("ingångslexikon"): i likhet med Janua linguarum ("språkens port") skall allt serveras i en sammanhängande text, som skall innehålla blotta grundorden ("radices vocabulorum").

T ex litera A – hoc est ab A vocali – incipit discere ABC-darius puer. Abies, Acer, Alnus sunt Arbores. Acerbum pomum est Austerum. Aloe est Amara sicut fel, Acetum Acidum, piper Acre.

En sådan ordbok – på modersmålet och latin – väcker mycken glädje och lust till det efterföljande Lexicon Januale ("Portens lexikon"), där varje ordrot är uppdelad och analyserad ända ut i grenar och kvistar.

Tredje klassen

”Violarium” – violrabatten

En barnvänlig sedelära, sammanställd från den sinnliga världens ting.

Denna lilla bok vill vänja ungdomen vid att även vid förvärv av ärbara seder vara naturens elever. Detta kan ske, om vi genomvandrar helheten av allt det som är och sker i den tingliga världen – så som skedde hos de förnimbara tingens encyklopedi –, om vi vänder oss mot människornas egenheter och verksamheter och genom exempel ur naturen lär bort det goda och förkastar det onda. Ur ordet ”vatten” kan t ex följande förmaning växa fram:

1. Vattnets yta är överallt lika hög, såvida den inte rörs upp av vinden; ingen droppe strävar utöver den andra. Det skall människorna söka efterlikna: ingen skall upphäva sig över andra, eftersom ju alla är av lika natur.

2. Vattnet gör allt vått, som det kommer i beröring med, d v s det överför en egenskap som vatten på andra ting. Så skall också människan genom sin mänsklighet i möjligaste mån inverka på allt.

3. Floden leder sitt vatten utifrån sig hit och dit, till städer och byar. Därigenom förblir dess vatten friskt, medan sumpmarker ruttnar genom stillestånd. Det medför därtill även nytta åt andra människor. Så älskas också en tjänstvillig människa, men en överksam, som inte är nyttig för sig och andra, hatas.

Detsamma gäller om solen. Den drar ständigt sin bana fram, för att tjäna alla med sitt ljus. På liknande sätt borde en flitig människa vara allas tjänare, så långt hon kan.

Likaledes trädet. Det växer inte upp på ett år, utan på många. Så växer också människan till kropp och själ. Med varje år tilltar ett träd i storlek, om sommaren t o m dagligen – om vintern hindras det av frosten –. Även för oss gäller, att vi dagligen skall tillta. – Ett ofruktbart träd huggs ner och kastas i elden. Så skall det också gå med människor, som inte bär god frukt. – Ett träd blommar, innan det bär frukt. Människan skall först lära sig själv, innan hon undervisar andra eller fullgör andra tjänster åt det mänskliga samhället.

Detsamma gäller om hunden. En av en sten träffad hund biter i stenen. På liknande sätt blir en vred människa förstockad. Vi skall ta oss till vara för hundaktiga seder.

Går du genom en skog av träd med höga stammar, som granar och furor, så skall du lägga märke till, att lågt växande träd som ekar, bokar, björkar och popplar slår rot där och mot sin vana strävar uppåt, som om de också ville ha del av den fria himmelen och inte ville låta sig tryckas ner och förkvävas. – Se, även växternas andar ligger i kamp med varandra! Och skulle detta inte gälla desto mer för oss förnuftiga varelser, som ju är himmelens sticklingar, så att vi genom goda exempel drar varandra uppåt?

Rosen doftar skönt, men den växer under törnen. Så är även fullkomlighet och dygd något skönt, men de därtill nödvändiga övningarna – arbete och disciplin – tycks oss fulla av törnen och taggar.

Om solen inte skiner och vi ändå behöver ljus, nöjer vi oss med måne och stjärnor eller en liten oljelampa. Så skall vi vara tillfreds med lite och prisa Gud, om stora gåvor fattas oss.

På sådant sätt kan man ur skapelsens liv av alla slag hämta oändligt många exempel och överföra dem på människans handlande – till oändlig fördel för barnen; ty detta sätt att undervisa ger glädje och är aldrig långtråkigt. Det är också effektivt, därför att bildliga exempel ur sakvärlden inpräglas djupt och verkar på sinnelaget. När allt kommer omkring formar denna undervisningsmetod hela människan och anpassar henne till naturlagarna. Det är en god grund för allt följande, även för det som går utöver den fysiska naturen, för att det skall lättare fattas och finna ett bekvämare mottagande. Ty naturen är ett steg mot nåden. Och nåden upphäver inte naturen utan lyfter upp den; den förintar den inte utan gör den fullkomlig.

Men även från den mänskliga verksamhetens värld kan exempel hämtas för ett sedligt levnadssätt: den som vill bygga ett hus eller ett torn, får inte bygga på sanden utan måste bygga på sten och klippor. Så är också grunden för ett hedersamt liv inte en bortklemad utan en hård barndom och ungdom. Ju högre torn man bygger, desto djupare måste grunden läggas. Så skall även den som vill upprätta ett torn av stor vishet och duklighet begynna i djup ödmjukhet.

Och har du än så bra stål och flinta, så är ändå ditt slående förgäves, om fnösket inte duger något till. Så är en än så bra undervisning av än så bra lärare till ingen nytta, om de har att göra med dumma och lata. ”Lär dig att älska, o gosse, främst ära och högakta blyghet. Äran vare en sporre för dig; och blygheten vare din tygel”.

På detta sätt kan vi också ösa ur klassikernas liknelser, så som det sker i antologierna, men i en annan ordning. De ställer symbolen under saken, som de vill förklara, vi ställer saken under symbolen.

En liten samling av sederegler:

1. Begär inte allt som du ser, och du skall vara vis.
2. Tro inte allt som du hör, och du skall vara vis.
3. Säg inte allt som du vet, och du skall vara vis.
4. Gör inte allt som du kan, och du skall vara vis.
5. Var därför inte strax förtrogen med alla som du just lärt känna!
6. Var förtrolig, men akta på vem du skänker ditt förtroende!
7. Förarga dig inte över det du förlorat!
8. Vad som än händer skall det inte förvirra eller plåga dig!
9. Blicka framåt, inte tillbaka!
10. Syssla inte med det som är klart utan med det som ligger framför dig som uppgift!

Allmän hänvisning: Framför allt skall gossarna läras att alltid ha målet för sitt liv inför ögonen och tänka efter, varför de föddes och varthän de strävar. Ty att leva utan att veta varför du lever betyder att leva som en fluga eller som en brännässla. Även de lever och livnär sig. Men människolivet skall vara fullt av betraktelse ("contemplativus"), i gemenskap med andra ("conservativus") skall det levas, och verksamt ("activus") skall det vara. –

Människan är ju begåvad med förnuft, språk och handlingsförmåga. – Alltså skall hon lära sig att försänka sig i Gud ("contemplare") och i allt som visar på honom. Hon skall stå i gott umgänge med Gud och människor och alltid göra något som är Gud värdigt.

Här skall sedan en beskrivning ges av det mänskliga sinnets upphöjdhed, så som Campanella förut tecknat den, Kap. XVI, sid.64 ff.

Tilllägg till den allmänna hänvisningen: I gossålderns skola skall barnen vänja sig vid att tänka efter över allt som är gott, att tala om det och även att göra det. Därigenom når de fram till en riktig vinning för detta och det kommande livet. De skall alltid och överallt sträva efter salighetens mål. Var och en borde överallt ha de bekanta orden inför sina ögon: "Säg, varför är du här?" Det som inte tjänar denna tanke borde vara misstänkt för honom; vad som spjärnar mot detta mål, borde han lära sig att fly som gift. Vanan vid detta borde också i fortsättningen övas vid alla andra skolor. –

Pojkarna skall också redan nu vänja sig vid att rätt dela in sin tid. Morgonstunderna skall ägnas åt muserna, eftermiddagen åt samtal och sysselsättningar, nattens timmar åt vila.

I denna gossålderns tredje klass bör eleverna få en biblisk historia i handen ("Chronicon Biblicum") redan innan de får den bibliska handboken.

Exempel på böner:

Vi ber dig, o Herre, låt din nåd råda över vårt görande, hjälp oss därvid och fullända det genom din välsignelse, så att allt vårt tal och handlande alltid tar sin begynnelse i dig, tillväxer genom dig och slutar i dig, du, från vilken, genom vilken och i vilken allt är grundat, Fader, Son och Helig Ande! Du ende Gud, förbarma dig över oss! Amen. – Utgjut ditt ljus och din sanning, för att de må leda mig och ledsaga mig upp på ditt heliga berg, in i dina tält, o Gud!

Den fjärde klassen, det fjärde skolåret.

"Rosarium" – rosenträdgården.

Hit hör en första ("exterior") analys av den tredje kunskapsgrunden, den gudomliga uppenbarelse. Den borde göras i form av sceniska övningar, så som Castello framställde dem i sina heliga dialoger, men mera fullkomligt och angenämare utarbetade.

Vestibulum Sacrae Scripturae – Den heliga skrifts förrum; några exempel:

Gud är den eviga makt som skapade allt och uppehåller allt; visheten som styr allt; godheten som för allt till ett gott slut.

Människan är Guds avbild; i viss mån lik honom i kraft, insikt och vilja. Världen är människans boning, näringsplats och skola.

Den heliga skrift är Guds bok, skriven av profeterna och apostlarna, för att den skall mana människorna, som är sysselsatta med de yttre tingen, om de inre och eviga.

Profeterna var Guds män i Gamla testamentet, som han blåste på med sin ande och bjöd att predika och på hebreiska nedskriva vad som var hans vilja.

Apostlarna var Guds män i Nya testamentet, vilka Kristus bjöd att förkunna och lära evangelium. Det gjorde de sedan också i ord och skrift på grekiskt språk.

Till de profeter, vilkas skrifter är bevarade, hör Moses, Josua, David, Samuel, Natan, Salomon, Jesaja o s v; till apostlarna: Matteus, Johannes, Petrus, Paulus, Jakob o s v.

Vid utformningen av de historiskt-bibliska skådespelen för denna klass borde det råd beaktas, som Lubinus ger i sitt förord till Nya testamentet sid.33.

Över huvud taget måste barnen i tredje och fjärde klass läras att se på det förgångna, gestalta ("regere") det närvarande och betänka det tillkommande – och allt detta skall ökas trappstegsvis. Ett träd sträcker ju också från sin första grodd ner rötter i djupet och kvistar upp i luften, och det i ett lika förhållande. Ju längre det lever, och ju djupare det sänker sina rötter, desto högre sträcker det sina grenar ut över sig självt.

Därav kan man dra den slutsatsen, att i barnet bäggedera bor förborgade hos varandra, men att hos gossen redan dess växt begynner. När han en gång är i stånd till att erinra sig skeendet under en, två eller tre dagar och att räkna upp det, skall han också lära sig att överblicka samma tidsrymd i förväg.

En mogen människa erinrar sig flera år; därför skall han/hon också hålla utkik efter lika många år, som ligger framför honom. Han skall i tid tänka efter vad han skall göra i framtiden och hur han skall tillbringa sin tid.

Den som slutligen förmår erinra sig bakåt ända till de tider, då han låg i vaggan, skall blicka framåt ända in i evigheten och skall förbereda sig för den.

Exempel på böner:

Rena och helga mig, min Gud, så att jag må behaga dig. Led mig och rikta mina steg, så att jag går fram på dina buds vägar. Bevara och beskydda mig, din tjänare, för allt ont här och i evighet. På dig har jag hoppats, Herre, låt inte mitt hopp komma på skam. Amen. –

Beskydda mig, o Herre, som din ögonsten. Lämna mig inte, Gud. Jag vill inte lämna dig för ditt heliga namns skull. – Gud, du som med din helige ande upplyser dina troendes hjärtan, giv, att jag idag och alltid tänker rätt, handlar heligt, inte talar något onyttigt och gläder mig i mitt inre över din tröst genom vår Herre Jesus Kristus. Amen.

Den femte klassen, det femte skolåret.

”Viridarium” – prydnadsträdgården.

Här är platsen för en ”Medulla Biblica” – en samling av bibliska kärnord, en sådan som man kan sammanställa ur de alfabetiskt ordnade ”Flores Biblici” av Hopf.

Tidpunkten har nu kommit att allvarligt bemöda sig om elevernas handledning till fromhet. Särskilt de som har ett otyglat väsen (”liberale ingenium”), så att deras egen natur inte låter sig hållas inom skrankor, måste lära sig att anförtro sig åt Guds ledning och helt underordna sig hans vilja. Annars liknar gossen eller den uppväxande, i vars hjärta gudlösheten börjar att nästla in sig, Jonas ricinbuske, som frättes genom en mask i sina rötter. Vi måste påminna dessa unga människor, att Guds öga ständigt är riktat mot dem och deras handlingar, som Bernhard på fromt sätt framställer i sin bok ”De consideratione”: Gud älskar allt, då han är kärleken; han känner allt, då han är sanningen; han sitter till doms över allt, då han är rättfärdigheten; han behärskar allt, då han är majestätet; han styr allt, då han är alla tings ursprung; han räddar allt, då han är frälsningen; han verkar allt, då han är kraften; han avslöjar allt, då han är lagen – eller ljuset. – Han hjälper allt, då han är barmhärtigheten.

Där heter det: Gud bor i varelsernas inre och i alla varelser. Han, som är överallt och uppfyller himmel och jord, måste nödvändigtvis existera. Som själen fyller hela kroppen och alla dess delar – även de minsta och mest föraktade – så fyller Gud den kroppsliga världen, som han upprättat åt sig som en skådebana för sin vishet och som säte för sin berömmelse.

Ingen må alltså fråga, var Gud är. Han är i dig, framför dig, bakom dig, över dig, under dig. Överallt omger han dig och fattar dig, om du lever ödmjukt, fromt och rent, med sin nåds hand; om du syndar med sin rättfärdighets hand.

Eftersom han, som har skapat oss, som den ende känner vårt inre och han, som har gjort oss, som den ende kan återställa oss, behöver vi också denne endes välsignelse och nåd, för att allt skall gå väl med oss. Ty liksom jordmånen bearbetas förgäves utan luft, utan sol och regn, så frodas inte heller vården av människan utan Gud. Att beså en åker räcker inte, man måste vänta på regn från himmelen. Att plantera träd och vattna dem räcker inte, välsignelse måste komma till.

Så står det också till med människosläktets formande. Gudomlig hjälp får vi emellertid bara

1. genom målsättningens entydighet (”simplicitas propositi”); om vi nämligen inte strävar efter någonting annat är Guds berömmelse, stärkandet av hans församling och vår nästas väl som vårt eget. Vi får Guds hjälp

2. genom outtröttligt arbete. Ty bara åt dem som ber, söker och klappar på har löftet givits, att de skall få och finna vad de kräver och söker, och att för dem skall öppnas där de så önskar det.

3. Slutligen måste vi ivrigt kämpa i bön, för att det inte skall se ut, som om vi ville lita på oss själva. Vi skall ge några exempel på det:

”Du vår allsmäktige evige och barmhärtige Gud, du som är källan till all vishet och klokhet, skänk oss din helige ande, för att vi på denna dag, som du låtit oss lyckligen begynna, inte talar, tänker eller gör något som inte länder till ditt allra heligaste namns lov, till vår nästas välgång och till vår egen frälsning.

Men du, faders eviga vishet, Herre Jesus Kristus, du som skänkt den späda barnåldern så mycket läraktighet, foga din nåd – jag ber dig om det – till den naturliga böjelsen, så att vi snabbare lär oss de fria konsterna och vetenskaperna till din äras pris, och vår ande genom deras hjälp når en fullkomligare kunskap om dig, du som lever och regerar med fadern och den helige ande. Amen. –

O gode Jesus, föröka vår tro, som vi förkunnar här med hjärta och mun som en i sanning allmänlig och apostolisk tro, och förlåna, att vi i en fri bekännelse av denna tro ståndaktigt härdar ut ända till vårt sista andetag. Jag tror på Gud... o s v. Liknande böner som dessa är tryckta - - -

Här uppstår frågan, om gossar och flickor skall delta i kyrkliga sammankomster. Det saknas inte skäl för och emot.

Skäl emot:

1. De begriper ännu inte vad de hör. Ville Guds ords tjänare anpassa sig efter dem, skulle han behöva försumma andra.
2. De saknar uppmärksamhet – de kommer alltså inte att ha någon nytta av att höra på. Om de måste passa upp på varandra, ger de inte akt på sig själva.
3. Det är fördärligt och skadligt för hela livet. Om de från barnsben vänjer sig vid att vara ouppmärksamma, förblir de så för resten av livet. Ty när skall de börja att vara mera uppmärksamma? Det som blivit till en vana beaktar man inte längre.

Skäl för:

1. Guds ord;
2. Kristi exempel, Luk.2,41 (den tolvårige Jesus i templet).

Vad skall man alltså göra? Förnuftigast torde det vara att förkunna Guds ord separat för eleverna i skolan och motsvarande deras fattningsförmåga, och att öva dem i att sjunga psalmer och gängse sånger. Därvid kan man samtidigt pröva dem. Längre fram, när de är mognare och uppmärksamare, skall man låta dem besöka församlingsgudstjänsten, om de begär det. –

Skall de emellertid skickas till kyrkan redan som barn, måste man hitta ett sätt att hjälpa upp deras svaghet. Så borde de:

1. hemma av sina föräldrar tillbörligen förberedas och undervisas om vad som försiggår i Guds hus.
2. Från föräldrarnas sida borde deras uppmärksamhet väckas därigenom att de ständigt är under deras uppsikt, och från predikantens sida genom att han uttrycker sig på ett sätt som motsvarar den barnsliga fattningsförmågan.
3. Efter predikan borde de utfrågas om dess innehåll.

Den utförliga undervisningen i trons hemligheter och artiklar får inte försummas. Lära om rättfärdiggörelsen kan t ex förklaras för barn på följande sätt:

1. I den hel.skrift sägs klart och tydligt, att alla människor är syndare och inte har del i Guds berömmelse. Så står det skrivet i Rom. 3,23.
2. Hur kan du alltså hoppas på att bestå inför Guds domarestol? Svar: Genom vår Herre Jesu Kristi rekommendation, som är hos fadern.
3. Hur vet du det? Ur 1.Joh. 2,1: ”Mina barn, detta skriver jag till er för att ni inte skall synda. Men om någon syndar, har vi en som för vår talan inför Fadern, Jesus Kristus, som är rättfärdig”.
4. Är denna talan verksam? Ja. För det första därför att Kristus inte själv har tillägnat sig denna tjänst, utan eftersom han av Fadern insatts i den, Hebr. 5,5.

För det andra därför att han själv är rättfärdig. Ty i allt har han hållit Guds bud och inte överträtt dem – Hebr. 7,25 f. –.

För det tredje därför att han därutöver bragt försoningsoffret för syndarna – Hebr. 2,14 –, som är tillräckligt för hela världen – 1.Joh. 2,2 –.

5. För vilka människor kämpar Kristus? För dem som gör bot och tror. I dessa två ord sammanfattar han nämligen hela evangeliet – Mark. 1,15 –.
6. Vad innebär det att göra bot? ...
7. Vad innebär tro? ...
8. Vad är alltså rättfärdiggörelse? Att vi förklaras för rättfärdiga och rena från skulden och fria från den eviga dödens straff... Det sker genom syndernas förlåtelse – Rom. 4,5 ff. –.
9. Vad fordrar Kristus av de rättfärdiggjorda? Svar: Att de inte syndar vidare utan bevaras heliga och obefläckade i Guds nåd, för att inget värre skall hända dem.
10. Men vad sker när människan faller? Svar: Om det sker av svaghet, släcker Gud inte den flämtande lågan... Sker det av oförvägenhet, tuktar han för att bättra... Men är människan förstockad ända till slutet, så tar Gud sin nåd från henne... Bättrar hon sig inte, förkastar han henne...

Den sjätte klassen, gossarnas sfinx

– Paradis –

Hit hör religiösa och moraliska gåtor, fabler, liknelser och mångfaldiga jämförelser för denna ålder. De sakliga sammanhang (”historia”) till vilka ifrågavarande utsaga hör, är bekanta sedan tidigare. Framför allt hör hit:

1. bibliska gåtor,
2. gåtor från vida världen: fysikaliska, astronomiska eller geografiska. T ex denna: I vilket land finns det vagnar utan hjul, som lätt kan ta upp 20, 30, 50 ja även 100 personer och ändå bara dras av en häst och till på köpet så snabbt, att de nästan flyger? Svar: Holland. – Eller: Vilket land är mycket fruktbart, fastän där inte finns något regn? – Egypten. Så finns det också gåtor om sandkornens och regndropparnas antal och om evighetens dagar. Härvid kunde man använda den gamla jämförelsen med sandberget som är så stort som världen, och fågeln som kommer flygande en gång vart tusende år för att bära bort ett sandkorn. Liknande är Felgenhauers jämförelse med de hundra och tusen siffrorna. –
3. Hit hör slutligen även gåtor från förståndets verkstad, som är dubbeltydiga, sofistiska gåtor – logiska och grammatiska o s v.

Anmärkning 1: Det skulle vara bra om man för omväxlings skull sammanförde alla viktiga läror i bestämda tredelade grupper (”trikotomier”), som skulle stödjas av mnemotekniska hjälpmedel. För den tyska ungdomen t ex:

1. Om Gud skall man lära sig tre slags v, nämligen hans väsen, vilja, verk.

Anmärkning 2: Hit hör den av Priscian upptäckta konsten att tala och skriva, som borde utvecklas mera fullständigt än hittills.

En gyllene uppfinning att lära sig och lära bort grammatiken mycket lätt och noggrant:

Sammanställ en sammanhängande text av alla ordförbindelser (”phrasiss”). Foga till reglerna för eleverna, men lämna bakom varje regel en marginal, för att de skall kunna söka andra exempel; detta måste visserligen ske under lärarens ledning och under ivrigt övande av flit och omdömeskraft. Du uppnår större fullständighet, om du inte bara ger ett exempel för en regel, utan om du sammanfattar de under samma regel eller undantag hörande orden. Obs! Vad som sagts här över ordens syntax gäller också för frasernas och satsernas syntax.

Anmärkning 3: Härvid måste man strängt ge akt på fromhetens rotfästen. En uppväxande i vars hjärta gudlösheten börjar nästla sig in är som ricinbusken hos Jona. De unga människorna skall därför särskilt vänja sig vid att frukta Guds och änglarnas närvaro - - -, men även fromma människors, så framt där finns några. I annat fall skall de akta sig själva som Guds avbilder och sitt eget samvete som Guds väktare och vittne, som Guds ständigt på dem riktade öga. De skall vänja sig vid att sörja mindre för kroppen än för själen; ty den förra är av jord och förtjänar inte att beaktas mera än lergods. Men själen är av Gud. Den måste därför bevaras för en större värld och återlämnas till Gud. Det torde alltså vara viktigt att låta eleverna lära sig utantill fromma, utvalda språk, som en

gång kan vara av nytta för dem. Du finner sådana i Chytraeus' Viaticum ("reskost").

Om du bara gör så mycket som boskapen, äter, dricker, sover o s v, lever du ett djuriskt liv; men gör du det som människor gör, varigenom de egentligen är människor, nämligen arbetar, skapar konstnärligt, mediterar eftertänksamt, så lever du ett mänskligt liv. Gör du det som änglarna gör, blickar upp mot Gud, lovar och ärar honom i ödmjuk lydnad, så lever du ett änglalikt liv. Gör du det som djävlarne gör, vänder dig bort från Gud, flyr från honom och förbannar, så lever du ett djävulskt liv.

De små kristna barnen skall av sina föräldrar ledas till templet – efter förebild av den tolvårige Kristus – men inte bara till den yttre kyrkans byggnad och församling utan även till det inre templet, som är vi själva, som tjänar till andlig uppbyggelse, för att vi med gossen Kristus skall sätta oss ner där och fråga varandra och ta lärdom av varandra.

Likaså skall de inte upphöra med och förmanas till att söka Gud i bön och innerliga suckar, t ex då gossen går bort från sitt hem må han säga: "Visa mig dina vägar, o Herre, och lär mig dina stigar. Led mina steg efter dina ord, för att ingen orätt må behärska mig. Håll mina steg fast på dina vägar, för att mina fotspår inte må avvika från dem". – Vid inträdet i kyrkan skall han säga: "O Herre, i din barmhärtighets fullhet träder jag in i ditt hus; jag vill be i ditt heliga tempel och bekänna ditt namn".

Hur en gosse skall förhålla sig i kyrkan framgår av Kristi ord: "Mitt hus skall kallas ett bödens hus. Men ni gör det till ett rövarnäste". Därför får man inte begå några fräckheter här, inget övermod får tolereras, inga viskningar och skämt; man skall inte se sig om full av fåfänga tankar utan samla sitt sinne till andakt. När heliga sånger sjungs skall vi sjunga med, när man ber skall vi be med, när man lyssnar till Guds ord skall vi lyssna med. Därefter eller i stilla ögonblick däremellan skall vi anropa Guds barmhärtighet i andäktig samling.

När man firar nattvarden säg då: "Barmhärtighetens fader, du trösterike Gud, du som av varm kärlek till oss har givit din enfödde son att dö för oss, för att hans i smärtor sönderbrutna kropp må bli till en livets föda för oss, och hans utgjutna blod till odödlighetens dryck, förläna oss – vi ber dig om det – nåden att vi nu uppmärksamt, fromt och vördnadsfullt deltar i din förlossnings hemlighet. Din död, Jesus Kristus, må döda synden i oss; din uppståndelse väcka oss till en nytt liv i helighet och rättfärdighet, som är dig till behag."

Före insomnandet säg: "Bevara oss, o Herre, i vaket tillstånd och skydda oss i sömnen, för att vi skall vila i frid och vakna i glädje. Skydda oss, Gud, som din ögonsten, dölj oss i dina vingars skugga. Förbarma dig över oss och förlåt oss våra synder."

Vid inträdet i ett nytt hus eller en ny lägenhet: "Besök, o Herre, – vi ber dig om det – denna lägenhet och håll fiendens alla försåt fjärran från

den! Dina heliga änglar, som bevarar oss i frid, må bo här med oss; din välsignelse vare alltid över oss genom Jesus Kristus vår Herre."

När något glädjande sker, säg: "Åra vare Gud i höjden – helig är Herren Zebaoth – Himlen och jorden är fulla av hans ära".

Allmänna anmärkningar till övningarna med gossarna.

1. I alla gossålderns skolor skall man sörja för övningar, men bara för sådana som inte går utöver sinnenas räckvidd. När därför – som i sfinxen – fabler och gåtor framställs, skall de vara enkla och rätt lätta. De skall glädja, inte plåga!

2. Skrivövningar: Så snart man kommer till skrivning måste man under första och andra året öva skönskrift, under tredje och fjärde snabbskrift och under femte och sjätte rättskrivning.

3. Fabius betecknar inget som så fördelaktigt för en omfattande förädling som att kunna skriva väl och fort. Alltså har de fått goda råd, som från barndomen lärt sig konsten att skriva. Ty den förmedlar åt dem en god möjlighet till sysselsättning med konsterna.

4. Om skönskrivning: man måste lägga goda grunder för skönskrivningen, d v s för en konstfull gestaltning av punkter, linjer och enkla figurer, slutligen av bokstäver.

5. Om punkterna. En punkt är antingen fyrkantig, rund, eller halvrund.

6. Först skall en enskild punkt av vardera slaget göras; sedan två och två, lodrätt, snett och vågrätt; sedan flera bredvid varandra, antingen i längden, så att de bildar en rad eller i form av tre- och fyrkanter.

7. En linje är antingen ett hårstreck eller ett grövre streck, lodrät eller sned, halvrund eller i form av en skära; sedan två linjer intill varandra och slutligen flera.

8. En figur är antingen rund, trekantig, fyrkantig eller S-formad.

9. Slutligen börjar vi måla bokstäver; först stora latinska tryckbokstäver, eftersom noggrannhet, balans och skönhet här framträder tydligast. Därefter kan vi lätt gå över till småbokstäverna och till skrivskrift, men med en stor skarp penna. Till en början övar vi bokstäver bestående av raka streck: I L H F E T, sedan av halvrunda: N Z M K X V A Y, av raka och halvrunda: D P B G Q, sedan av raka, sneda och halvrunda: R.

10. Konsten att skriva fort och väl lär vi med hjälp av fint målade förlagor. Eleverna övar sig i att skriva efter, genom att lägga en tavla av horn över och skriva med bläck på den – den går lätt att tvätta av –; eller förlagorna trycks i stort antal med grå färg, för att eleverna skall teckna efter med bläck och på så sätt vänja sig vid att skriva samma bokstäver med samma noggrannhet.

11. Det är bra, om bokstäverna 1. ser vackra ut och inte är oformliga. Häri utmärker sig de latinska bokstäverna framför de grekiska och de

tyska, särskilt i vår något bredare versalskrift vid initialbokstäver. 2. Bokstäverna skall vara lätta att skilja från varandra för att ingen förväxling skall kunna förekomma... 3. Bokstäverna måste vara lätta att skriva, vilket är fallet med de runda men inte med de fyrkantiga och brutna.

12. Den i forntiden bekanta snabbskriften ("tachygraphia") kom ur bruk. Se Caecilius sid.13 och Knapskis lexikon.

13. Rättsskrivningen skulle svara mot uttalet, uttalet mot skrivsättet. I detta avseende har fransmännen och engelsmännen de största svårigheterna. De ursäktar sig med att det gamla skrivsättet bibehålls för att visa ordens härkomst ur latinet, inte för att undantränga det moderna uttalet. Men därigenom sker orätt mot dem som

1. lär sig läsa och skriva; 2. mot utlämningarna och 3. uppstår så att säga en dissonans mellan ögon och mun – om inte rent av mellan mun och hjärta! –

14. I skrivkonsten finns det tre stadier: I det första måste ögonen uppskatta, om handstilens drag står i ett riktigt förhållande till varandra. I det andra skall handen övas i snabbskrift. I det tredje måste man vänja sig vid att beakta varje språks egendomligheter.

15. Men eftersom grunden för allt detta är det matematiska och eftersom rötterna till alla våra överläggningar ligger i att räkna, mäta och väga – man har sett skillnaden mellan människan och de stumma djuren i att dessa inte kan räkna – måste i alla modersmåls- (folk-) skolor aritmetik, geometri och statik behandlas på ett ingående sätt. Motivering:

1. Dessa tre fack är oundgängliga för alla människor som vill leva i en ordnad livsföring. Liksom man nämligen utan kännedom om alfabetet inte kan lära sig läsa, långt mindre läsa en bok, så är det utan kunskap om tal, mått och vikter inte möjligt att utforska världens hemligheter, i vilken allt genom Guds konst gjorts i enlighet med tal, mått och vikter. Inte heller sakvärldens ordning kan fattas på bättre sätt.

2. Umgänget med tal, mått och vikter är en förståndets slipsten, en nyckel till vishet, en sysselsättning som är värdig människan.

3. Denna syssla tilltalar också barn, om vi genom ett nyttigt urval inspirerar dem därtill.

4. Det är för oss en vinning för hela livet.

16. Med hänsyn till aritmetiken torde det för gossarna vara fördelaktigt, om de inte bara räknar till 10 eller $10 \times 10 = 100$, och efter par, dussin och "tre tjog", utan också kan räkna framlänges och baklänges för att öva sin andliga förmåga. Alltså "tvåradningarna" uppstigande till 20, "treadingarna" till 30 o s v ända till "tioradningarna" till 100; sedan åter baklänges i nedstigande steg 20, 19, 18, 17 o s v.

17. Allt vad gossarna lär sig skall de fast inpräglade i sitt minne. Denna ålder känner inte av arbetet, eftersom den inte reflekterar över det. Då den är

nyfiken, tränger den lätt in överallt. Och eftersom gossarna med sin fuktiga hjärna lätt begriper, tar de upp en anseelig mängd under ett år – t ex ett helt språk. De skall alltså vid denna tidpunkt samla sig en hel skatt.

18. Till gossålderns läroämnen hör inlärandet av grannfolkens språk, vare sig detta sker genom tjänare eller lärare, som behärskar detta språk, eller genom umgänge med människor som begagnar detta språk.

I tio- eller elvaårsåldern men också i tolv- och trettonårsåldern kan man anförtro gossarna åt dem. Denna uppgift skjuter sig som ett extra studium in mellan gossålderns och den mogna ålderns skola; vi menar att gossåldern är den gynnsammaste tiden för inläring av språk. Ty

1. tungan är nu rörligare än längre fram, den kan lätt bilda hårda och ovanliga ljud.

2. Minnet, som är den viktigaste basen för språkinläring, är nu som kraftigast.

3. Den hos gossar medfödda lusten att prata främjar detta studium.

4. Gossarna är ännu inte mogna för sakämnen, som vilar på omdömeskraften.

Vad skall de alltså ta sig till under tiden? De kan inte företa sig något bättre än att lära sig språk, i synnerhet som vi har en metod, som i avsevärd grad gynnar detta studium. Vi måste bara gå igenom redan kända ämnen, så att förståndet inte behöver möda sig med att begripa saken, utan bara behöver tillägna sig orden, stimulerat genom tingens ljus. En lätt väg till detta mål är följande:

Gossarna får samma böcker, ur vilka de lärt sig modersmålet, nu på nytt i undervisningen i det främmande språk som de just håller på med och i ordagrann överensstämmelse. Då kommer tre ting att visa sig:

I. De lär sig språket lätt, eftersom deras ande ju nu inte är riktad mot de redan bekanta sakerna, utan på det nya språkets ord och uttryck.

II. De befäster därvid sin sakkunskap och upplyser sin insikt.

III. Allt detta är en god andens förberedelse för de högre studierna.

19. Alla barn skall uppmuntras att syssla med musik. Ty

1. allt skall vara harmoniskt; därför måste denna den rena harmonins syssla bedrivas.

2. Musiken är en legitim avkoppling.

3. Den tjänar till Guds lov, så att alla borde tävla med David.

Allmän lärosats:

I gossålderns skola måste tingens allmänna kategorier behandlas utan hänsyn till enskildheter, oavsett vilken elev som i framtiden kommer att vara en adelsman, en plebej, hantverkare, köpman, bonde, präst eller lekman. Ty här förmedlas åt eleverna det som tjänar alla, liksom i moderlivet alla lemmarna hos alla människor utbildas. Låt oss alltså så ut helhetsvisdomens säd i sinnet hos hela den åt Kristus vigda ungdomen, för

att den i förväg så att säga må veta det hela, likgiltigt om den flyttar upp i latinskolan eller går till ett hantverk.

Eleverna skall med öppna ögon gå till verket att läsa böcker på modersmålet och att alltid följa samtal, men framför allt att läsa och höra Guds ord.

Didaktiska anvisningar till nybörjarundervisningen:

Gossarna skall samtalsvis (dialogistice) stimuleras till inläring. T.ex: "Vill du veta besked om helheten?" – "Hur skulle jag inte vilja det?" – "Alltså måste du lära dig det, ty vad man inte lär sig, det vet man inte heller. Många vet ingenting eftersom de inte skärper den hos dem medfödda förmågan." – "Men det är väl omöjligt att veta det hela!" – "Det är möjligt. Gud har gjort varje människa öppen för det hela, som han har skapat för henne. Han skapade hela den synliga världen med alla ting, som finns i den. Och han fogade till tre böcker och tre ögon: sinnena, förståndet och tron." – "Men det är väl mycket svårt!" – Svar:

1. Utan arbete blir inget av. Du får inget att äta och inget att ta på dig; då kan du varken leka eller ta igen dig.

2. Du får inte vilja tvinga något, utan stiga uppåt så småningom och stegvis. "Ständig droppe urholkar stenen".

Du kan inte flyga upp på ett torn, du måste gå uppför via trappsteg.

3. I leken blir arbetet lättare för dig. Se på allt med munterhet och du skall finna, att du lär dig allt som på lek.

Till lagarna för tukt. Regel: Vid allt som har med viljan att göra skall du vänja dig vid de hårdaste ansträngningarna, innan du släpps fram till behagligheterna. Hästkötaren vänjer en häst först vid grimman och styr den med den, innan han tar till mjuka tyglar. – Obs! Via skrivstiftet förmaningar till skrivtecknen genom bläcket.

Invändning: Vad skall en så omfattande namngivning av tingen tjäna till?

Svar:

1. Eftersom vi uppehåller oss i den tingliga världens helhet är det skönt att ha kunskap om det hela.

2. Att överblicka helheten är en glädje för den mänskliga anden. Varför skulle vi inte också unna denna glädje åt denna ålder, som inte har något nyttigare för sig?

3. Inget av barnen vet vad ödet har bestämt det till eller vart slumpen för det. Därför skulle var och en pröva på allt och behålla det som tilltalar honom mest.

Vandrare gläder sig åt att se många orter, städer, länder och riken – till slut slår de sig ner i ett av dem.

4. Den som vill vara en människa – och inte bara en bit av en människa – må bilda sig till en helhet genom att betrakta sakvärldens hela vidd.

5. Om vi är Adams arvingar, insatta som tingens herrar, varför skulle det inte roa oss att få en totalöverblick ("repertorium") över sakvärlden?

Sokrates brukade säga, att var och en kan tala väl om den sak han känner väl till. Är detta sant – och det är sant, ty för en välbekant sak infinner sig orden opåkallade – då förtjänar vår metod er kärlek; den lär oss skillnaden mellan alla ting, för att vi skall kunna tala noggrant och tydligt om allt. Det är särskilt viktigt för dem som en gång vill vara verksamma som talare. Kort och gott: att veta och noga känna till tingens sanna skillnader är för och akter på den sanna vishetens skepp, dess köl och mastopp.

Gossåldersskolans förhall ("vestibulum") skall behandlas på motsvarande ställe. Undervisningen skall inte gå utöver talesätt. Om tänkespråk dikteras, skall de vara helt enkla till ordförråd som till byggnad, men rika på mening. Övningar skall ges eleverna bara med hjälp av 15 regler, t ex:

1. Enligt den första regeln skall de förbinda substantiv med varandra – ur kap.1 – så långt detta ger mening, t ex Gud–skapare, människa–syndare, vatten–element, träd–lind, o s v. Dessa övningar med tingen skärper deras omdömeskraft.

2. Eleverna skall förbinda två substantiv med varandra, av vilka ett står i genitiv, t ex världens skapare, människans bok, Arbor tiliae ("lind")...

3. De skall konsekvent foga bestämningar till substantiven ("adnomina"), attribut till sakerna – ur kap.2 – om möjligt i samma numerus, genus och kasus.

4. De skall bilda små sentenser genom att söka verb till substantiven, t ex "Gud skapade världen", "människan prisar Gud!"

Anmärkning: Förhallen ("Vestibulum") skall inte innehålla mer än ord och ordförbindelser, Porten ("Janua") meningsfulla satser ("sententiae") och Salen ("Atrium") satsfogningar. Enstaka ord först. Tal och böcker följer.

Kapitel XI

SCHOLA ADOLESCENTLÆ

Könsmognadens skola

Ett gymnasium för språk och konst, i synnerhet latin, och samtidigt en encyklopedi för de andra lärda konsterna och vetenskaperna, sederna och fromhet.

Vad det innebär att vara formad och oformad, och vilken skillnad som råder dem emellan har vi sett hos småbarnen. I den tidiga barndomens och gossålderns skola har vi gett principer för den fullkomnande vården av det ännu obearbetade sinnet.

Nu utvecklar vi riktlinjer för formandet av den växande anden. Vi vill förklara denna process med exempel ur natur och konst: Människans ande kan lämpligen jämföras med ett palats. Det lilla barnets palats är mörkt, gossens ljus, försett med oansenliga förvirrade målerier; den redan formade ynglingens är glänsande och skönt bemålat.

Eller, om man så vill, är den oformade människans ande som ett fält fullt av sand med enstaka små växter här och där. Men de välformade människorna liknar en välvårdad trädgård full av lust för öga och näsa.

Det ligger alltså i varje enskild människas såväl som det allmänna bästas intresse att vårda den medfödda förmågan så långt som möjligt. Men vi vill förstå detta bättre och inte ödsla bort våra krafter med vården av ungdomen; därför sysselsätter vi oss först något med vården av den mänskliga förmågan över huvud taget, innan vi går till gestaltandet självt.

1. Vad är människan? En avbild av den allsmäktige, allvetande, helige och evigt salige Guden.

2. Vad är människans förmåga? En medfödd kompetens att utbildas till Guds avbild. Därtill krävs ande, hand och språk.

3. Vad är den mänskliga anden? En sakvärldens spegel, beredd till likhet med den allvetande Guden.

4. Vad är människans hand? Ett verktyg framför alla andra verktyg, som kan frambringa omätliga verk i likhet med Guds högra hand, han som byggt alla ting.

5. Vad är språket? En tolk från människa till människa för allt det som vi inser och bör göra eller vad vi redan insett och har gjort.

6. Vad innebär det att vårda den mänskliga förmågan? Det betyder så mycket som att sköta en åker, en trädgård, en vingård och med eftertänksam omsorg förbereda dem så att de må bära nyttig frukt för mänskligt liv. Därför kan man också kalla människans förmåga för en besjälad åker.

7. Hur kan man nu indela vården av det mänskliga sinnet? I just de delar, som vi finner i den medfödda förmågan själv, nämligen i tre: anden vårdas och förädlas för att vi skall veta mycket sant och inte låta oss bedra av det falska, välja det goda och fly det onda.

Handen utbildas tillsammans med våra andra förmågor till att utföra allt nödvändigt och med flit kunna häva brister hos tingen. Språket vårdas för att gestalta vårt umgänge med människorna förståndigt, tilldragande och angenämt. Kort sagt: vi skall vara visa och lära oss handla och tala på ett vist sätt.

8. Att vara vis innebär att ha en med avbilder av sakvärlden skönt bemålad ande. Därtill krävs tre saker:

1. Man måste veta sakerna, 2. man måste vinna insikt i deras grunder och 3. man måste bruka dem.

9. Att veta sakerna innebär att erkänna tingens existens genom att se, höra, lukta på, smaka och röra vid dem. – Man skall därför skärpa barnens sinnen. –

10. Att vinna insikt i sakvärlden innebär att med förståndet fatta vad varje sak som sådan är, för vilket ändamål den finns till, varifrån den kommer och hur den är beskaffad. – Därför skall man skärpa förståndet hos människor i mogen ålder. –

11. Att bruka sakerna innebär att använda vetande och insikt i sakerna till ett livsnödvändigt syfte. Liksom enligt skaparens vilja inget skall vara meningslöst, skall heller inget vetas och inses förgäves. – Därför skall den stadgade ålderns människor öva sig i bruket av tingen. –

12. Att handla innebär att i handling omsätta vetandet, insikten och bruket av sakerna, för att öka eget och främmande, personligt och offentligt väl, med blicken riktad mot sakvärlden, människorna och Gud.

13. Vad skall människan göra med hänsyn till sakvärlden? Behärska den, så som skaparen enligt 1 Mos.1 uppdrog åt henne; och detta betyder, att hon skall ordna, ändra och enligt sin vilja bruka allt som är i världen.

14. Vad skall hon göra med hänsyn till människan? Förhålla sig försonligt, rättvist och godhjärtat mot alla och på så vis odla fred och vänskap, var och en på sin plats och i sitt stånd.

15. Vad skall hon göra med hänsyn till Gud? I kärlek och fruktan, lovprisning, löfte och förtroende ära den fullkomlige skaparen. – Därför skall hela människosläktet öva sig i det rätta fullgörandet av sina uppgifter.

16. Att tala innebär att genom undervisning, förmaning, sporrande och tröstande åt de andra meddela det som vårt sinne fattat ("conceptus animi") och att rikta alla ord mot den gemensamma frålsningen. – I allt detta skall man i tid öva alla växande och mognande människor; de visar sig vara desto mer lämpade för denna skola, ju fastare grunderna lades därtill i de nedre skolorna. –

(Definition): "Växande och mognande" är unga människor som visserligen vuxit från barndomen men ännu inte är fullt utvecklade i fråga om växt, omdömesförmåga och krafter.

Målet för denna den mogna ålderns skola består i att hos de unga få det genom sinnena insamlade förädlingsmaterialet ("silva") i en fast form, till full och klar nytta för förståndets förmåga; ty människans värdighet gent emot djuren vilar på hennes förstånd ("ratio"). Alltså måste förståndet vårdas på det omsorgsfullaste, för att så långt möjligt avlägsna oss från djuren och närma oss änglarna.

Vi måste syntetiskt genomvandra värld, ande och den heliga skrift, för att inse deras existens, (för att vinna insikt i alla tings grunder). Dessa måste fördenskull framläggas så populärt som möjligt.

Som medel härtill tjänar tre olika system, vart och ett härlett ur sin princip: filosofi, politik, teologi.

Metoden för genomförandet vilar på dialogen, disputationen, sceniska framställningar, brev.

Anmärkningar till dialogerna: Det är häpnadsväckande, att skolorna hittills inte lär ut någon samtalskonst, i synnerhet då ju samtal intar en stor del av livet. Samtalskonsten måste därför bibringas eleverna i föreskrivna övningar; likaså skall alla deras läroböcker avfattas i samtalsform.

Det finns dialoger för eleverna i "Vestibulum" för eleverna i "Janua" finns "Praxis Januae Comica" ("Schola ludus"), för eleverna i "Atrium" liknande framställningar efter ordspråk och liknelser i eleganta formuleringar – därtill övningar.

Hänvisning till disputationerna: I den mogna ålderns skola skall också disputationer utföras för att öva skarpsinnet; de lämnas i ynglingaålderns skola. I deras ställe skall då bevisföringens och särskiljandets konst övas.

I "Didactica magna" bestämdes sex klasser för latinskolan:

- I. en för språkvården ("grammatika");
- II. en för naturkunskap ("fysika");
- III. en för det matematiska ("mathematika");
- IV. en för vården av det sedliga beteendet ("ethika");
- V. en för vården av samtalen ("dialektika");
- VI. en för vården av talekonsten ("rhetorika").

Därtill kommer åtskilliga stilövningar och dessutom historia och "Collegium Gellianum".

Skall en skola eller en klass vara i sanning pansofisk får de bara till graden skilja sig från varandra; i övrigt skall absolut samma saker läras bort.

Man måste kort sagt i allmänhet beakta följande:

I. I mognadstidens skola, latinskolan, skall samma saker läras bort som i gossålderns skola, modersmålsskolan; men

1. på olika språk. Detta studium utfyller detta stadium till största delen. För att detta skall ske i möjligaste mån lätt och framgångsrikt, skall det göras under ledning av redan bekanta saker.

2. Men för att det inte skall uppstå alltför stor leda, skall heller inte nya saker fattas som lockbete.

3. Men för ungdomen skall redan tingens grunder avslöjas, och därför må man redan här bedriva filosofi.

II. Det är främst tre områden som här skall läras bort:

1. språk,
2. vetenskaper och konster ("artes"),
3. goda seder.

III. Följande språk skall här läras bort:

1. ett eller två grannspråk;
2. latin;
3. grekiska;
4. hebreiska.

Allt detta kan lätt åstadkommas på sex år; för latin behöver man tre år, för grekiskan två, för hebreiskan ett år.

IV. Vetenskaper och konster:

1. gudomliga – från naturens område;

2. mänskliga – från den mänskliga verksamhetsvärldens område (kulturvärlden);

3. sådana som den heliga skrift öppnar för oss och som vi når fram till genom tro, handling och hopp.

V. Övningarna skall gälla sinnena, förståndet, viljan, förmågan att handla, och stilen. De genomföres:

1. oförberett; inte skriftligt utan muntligt och med alla eleverna på en gång. T.ex.: "Vad är detta eller detta?" – "Hur förstår du detta?" – "Hur skulle du göra detta? Hur uttrycka det?" – "På modersmålet, på latin, på grekiska?"

2. förberett – nämligen på två olika sätt: inom en timme, i skolan, varvid var och en funderar i stillhet för sig själv, förbättrar sig och slutligen framför sitt arbete.

3. Större förberedda övningar för en hel dag, främst mot slutet av ett tidsavsnitt.

VI. Men i första hand är de "gellianska övningarna" här på sin plats. Eleverna skall nämligen inte bara lära känna en viss tids eller ett visst språks författare utan allt som någonsin skrivits i fråga om tankvärdheter, sak samma på vilket språk, allt som innehålls i böcker som vi har tillgång till med hänsyn till språket.

I det ärbara köpmannaskräet beror affärerna på att köpmän kommer samman på bestämda platser, för med sig goda varor från deras ursprungsland och frimodigt byter ut dessa mot de varor, som en annan medfört från sitt land ... Om inte en sådan handel fanns, skulle varje land behöva avstå från åtskilliga nödvändiga varor; ty inget land är så lyckligt, att det ensamt är sig självt nog i allt.

Detsamma må man betänka i umgänget med visheten. Varje elev skall få sig anvisad sin författare som ett stycke land eller en ö, en stad eller ett bergverk... Vad som där erbjuder sig under flitigt sökande i fråga om särskilt vackra eller livsnyttiga ting det må han utforska, bearbeta, bestämma priset för sin möda och sedan torgföra det på den gemensamma marknaden: överlämna sin vara åt de andra och motta deras varor. – Detta kan nu gälla kunskap om ting som efter vad man vet är livsnödvändiga, eller en prydnad för livet, pärlor eller ädelstenar av sentenser, minnesvärda utsagor, berättelser och annat dylikt. –

Författarna skall läsas fördelade på de enskilda eleverna:

1. läraren avgör fördelningen;

2. varje elev läser sin författare för sig;

3. men offentligen visar han sina utdrag och läser högt ur dem eller berättar ur minnet.

Detta är mycket nyttigt, ty

1. eleverna vänjer sig vid att läsa uppmärksamt, då de måste avge offentlig räakenskap och skörda lov och tadel;

2. vad många beaktar kommer alla till godo – därvid fattar också de långsamma åtskilligt;

3. eleverna vänjer sig redan nu vid "Collegium Gellianum" så som detta bedrivs vid Akademien.

Var och en skall alltså ur sin författare välja ut:

1. filologiskt viktiga ting: ord, fraser, sentenser, jämförelser och exempel;

2. logiskt viktiga ting: utomordentliga frågor, skarpsinniga svar och träfande bevis;

3. fakta: tidigare obekanta ting, vackra berättelser om bestämda föremål, konstfärdigheter och fördelaktigt beteende inom det ekonomiska området eller i någon annan levnadssituation.

VII. De uppväxande skall lära känna den lakoniska stilens lagar men inte vara förpliktigade att rätta sig efter dem. Som grund för den första fordran må gälla:

1. En metod som mäts med det helas mått kräver undervisning i det hela.

2. Eleverna uppnår inte en förståelse för den asiatiska stilen utan kännedom om motsatsen. En orsak till den andra fordran: Den erfordrade strängheten kan från gossåldern – de skulle annars mot sin egenart bemöda sig om att fatta sig kort... Dylika övningar skall man förelägga de mognande, av vilka man kräver något annat än av de många; de skall lära sig att återge innehållet särskilt noggrant. (Detta ställe är särskilt rikt på luckor och fel i manuskriptet, varför även översättningen är oprecis.)

Att prata på vitt och brett är lätt; men att sammanfatta sina känslor i en komprimerad form – till det behövs vishet. Det är innebörden i utsagan: "Det är svårare att vara lakonisk än att filosofera". Den som inte är väl förtrogen med sakvärldens grunder kan varken låsa upp eller sluta till dess hemligheter. Lakonismen är ett slags vresig vishet och toppen av värtalighet. Men upp till toppen av sakvärlden stiger man bara via klippstup ("gradus") och inte brådstörtat, om man inte vill störta huvudstupa i djupet.

VIII. Eftersom även en klok anhopning av synonymer hör till talets och stilens prydnad, måste man akta på att de inte är meningslösa och resulterar i tautologier och löst prat.

1. Synonymerna skall inte helt enkelt betyda samma sak utan något liknande eller en olika grad, som t ex "skön" och "lockande". Ty upprepning verkar löjligt, t ex "Han har satt sig upp på en häst eller springare".

Hos Frischlin berömdes sig en skrythals av att ha besökt Latium och Italien, Gallien och Frankrike, rest i Germanien och Tyskland och ha levat i Lutetia och Paris.

Synonymerna skall föredragas i god ordning, uppstigande från det mindre till det större för att väcka spänning, och i omvänd ordningsföljd för att åstadkomma avspänning.

Synonymerna är först då nyttiga, när de tjänar till att

1. uttrycka sakerna bättre; 2. ge oss bättre kunskap. De tjänar tingen däri-genom att de olika synpunkterna eller de olika egenskaperna hos samma sak uttrycks bättre. Så ville Terentius t ex känneteckna en inskränkt person och använde orden: "träskalle, stock, stump, åsna, blyklump".

Oss tjänar synonymer

1. med hänsyn till anden: om det första uttrycket inte uppfattats rätt, förstås det andra eller tredje. Och detta sker inte genom enkel upprepning utan bättre genom skilda uttryck, för att inte väcka leda. De tjänar oss

2. med hänsyn till minnet: om ett uttryck undgått uppmärksamhet och inte tydligt präglat sig i minnet, förmår ett annat att göra detta och efterlämna ett spår. De tjänar oss

3. med hänsyn till känslan: gör ett uttryck ingen verkan så kanske flera. – Där ett enda intryck inte tjänar något till hjälper många.

IX. I mognadstidens skola skall man börja föra diarier. Motivering:

1. Här möter eleven mångfaldiga ting i större mängd. Man måste därför förebygga en förvirring med starkare hjälpmedel.

2. Inbillningskraft och minne tar inte upp allt lika lätt och håller fast det. Man måste stödja dem.

3. Dagböcker är nödvändiga för hela livet, även bortsett från studiet. Eleverna måste alltså instrueras i deras användning, och man måste göra en början. Men när kunde detta ske bättre än i denna ålder, då eleverna redan gått utöver de sinnliga föremålen och börjar att i sin ande inbilla sig och betänka ("ratiocinari") sin egen värld, förnuftsvärlden. – Man måste undervisa dem om mått och gränser. –

Eleverna skall alltså lära sig att umgås med diarier.

1. De skall kunna skriva upp åt sig vad de erfar utanför undervisningen, för att de skall ha det hos sig och kunna upprepa det. Det skall inte försvinna ur deras minne och därför hållas fast genom dagboken.

2. Möter de något som de inte förstår, så skall de skriva upp det, för att de inte skall glömma att forska efter det eller fråga skolkamrater och lärare om det.

OBS! Dylika ouppklarade frågor skall de föra in på ett särskilt ställe i häftet eller åtminstone i en smal spalt, för att det skall finnas rum för svaret och inte något kaos skall uppstå.

X. Framför allt måste man emellertid använda hela sin kraft och allvarlig omsorg på att sänka fromhet och goda seder i de uppväxandes hjärtan. Hit hör konsten att utrota fel och inplantera sedesamhet. Inte hos alla elever kostar det lika stor möda att vårda sedesamheten. De som håller sig mer tillbaka flammar inte så lätt upp och råkar inte så fort i förvirring. Med de häftigare måste man ge sig stor möda. Åtskilliga har ett så godhjärtat väsen, att de av sig själv är böjda för sedlighet och övar sig i den. Andra gör det inte utan kamp och i så fall inte utan sår och bekymmer.

Här uppstår frågan:

I. Finns det en väg att utrota fel? Jag svarar: "Om man kan rensa bort svingel, kvickrot och repe ur en åker och fördriva sjukdom ur en kropp – varför inte också defekter ur sinnet?"

II. Är det över huvud taget möjligt att inplantera goda seder och fromhet i hjärtana? – Den som inte vill underkasta sig denna möda bestrider det; men den som har mod får erfara motsatsen. – Seneca, Epist. 117.

III. Är det lätt att förvärva sedlighet? – Lätt och inte lätt. Det är svårt för alla som är försumliga och hellre bryr sig om andra saker än om sitt eget jag. Men det är lätt för alla som ivrigt bemödar sig om sin frälsning, bönfaller Gud om hjälp och känner till vägen att utrota fel. I det följande vill vi kort uppteckna detta:

1. Eftersom sinnesdefekter är sjukdomar, kan man här inte förfara på annat sätt än vid helandet av sjukdomar, i omsorgen om återställande, skydd och hälsans stärkande.

Därför är det i det ena fallet som i det andra nödvändigt att:

1. rena dåliga safter;

2. stärka de naturliga krafterna och

3. därefter hålla strikt fast vid en sträng livsföring.

2. Botandet av kroppsliga sjukdomar kräver först att de störande ämnen avlägsnas

1. genom stillaliggande, 2. genom mognande och 3. genom renande.

Först måste man sörja för en begränsning av tillflödet, sedan för ett avskiljande av de sjuka safterna från kroppens övriga delar, och slutligen för botemedel, som sörjer för utsöndringen. Därav framgår, att man måste begära tre ting av en god läkare:

1. fastställande av sjukdomen och dess orsaker;

2. kunskap om medlen till att undanröja den;

3. den sakkunniga, försiktiga och konsekventa användningen av dem.

3. Fördenskull måste man gå fram på samma sätt vid botandet av själens defekter. Först måste människan, som vi vill befria från fel och brister, skiljas från dåligt sällskap och alla tillfällen att göra ont.

Ty liksom det är omöjligt att steka en fisk som man inte hämtat upp ur vattnet, rensa en brunn om man inte spärrat av tillflödet, bota en vattusjuk som ständigt vill dricka vatten, eller en reumatiker som hänger sig åt älskog och dryckenskap, på samma sätt är det omöjligt att till nykterhet återföra en människa som är van vid ett onyktert leverne, så länge hon stannar kvar bland drinkare. – "Det nyttar föga att ha kastat av sina egna fel, så länge man ännu måste brottas med främmande fel". – Seneca.

4. Hit hör också de i vårt inre verksamma krafterna, som gång på gång påverkar oss. Vi måste vakta oss för dem eller veta att styra dem. Dit hör

1. yttre inflytanden; 2. kroppssaft; 3. andens naturliga ingivelser eller dess inbillningar som den fått på annat håll. Dessa tre faktorer störtar oss i

förseelser, om vi inte är på vår vakt, eller leder de oss till sedesamhet, om vi vet att utnyttja dem. Ty

1. de yttre tingen erbjuder tillfällen till det onda och är samtidigt retmedel. Vi måste alltså undvika dem eller förhärda oss mot dem, liksom Odysseus stoppade till sina öron.

2. Kroppens safter framkallar mycket häftiga inre retelser. Vi måste därför minska dem genom ett måttfullt levnadssätt och genom avhållsamhet och fasta. Eller också måste vi stärka vårt sinne genom föresatsen att inte vara kroppen underdåniga.

3. Andens naturliga ingivelser är i och för sig goda – som verk av en god skapare. Vi skall därför bara använda dem för att på hederliga vägar och med anständiga medel fullfölja goda mål, som vårt sunda förnuft och Guds ord anvisar oss.

Men inbillningarna från yttrevärlden skall vi förebygga genom att akta på att särskilt ungdomen inte får se och höra något ont, ty det är lättare att spärra av än att driva ut – eller skall vi i möjligaste mån låta dem glömma det onda och slutligen bekämpa det.

5. Vidare skall vi döda rötterna till de i människan spirande lasterna för att de skall kunna ryckas ut. Eller också skall vi jaga upp den fördärvbringande saften och fördriva den, för att reningen skall försiggå utan våld. Detta sker genom att vi väcker en motvilja mot den beträffande lasten hos den unga människan.

Ty det som en människa känner en sann motvilja mot, från det låter hon sig inte bara lätt ryckas loss, utan hon gör sig själv fri från det, för att inte längre vara bunden. Men motvilja alstrar intrycket ("imaginatio") av vanära och fördärv, slutligen av skam och smärta, som bara den undgår som har befriat sig. Därför lämpar sig allt som kan framkalla sådana intryck, förmaningar, bannor, uppräknande av exempel, men också umgänget med goda människor, vid vars anblick den med fel behäftade – under inflytande av deras goda exempel – går till rätta med sig själv och gör sig förebråelser.

6. För det tredje fördrivar man fel genom att vänja sig vid motsatsen, ty motsatser upphäver varandra.

7. En stärkelse av sinnelaget mot det onda uppstår

1. genom ofta återkommande eftertanke kring Guds vilja;

2. genom upprepad begrundan av visa människors ord och gärningar, för att försöka efterlikna dem;

3. genom dygdens egen sötma – när man själv utövar den.

8. En rätt levnadsvandel når den som

1. söker umgänge med goda människor;

2. undviker alla tillfällen till det onda – jfr. Seneca Epist. 70 –;

3. gör sig hård mot alla lockelser för att inte hemfalla åt dem. När vi inte längre tål någon fläck på oss själva märker vi, att vi gör framsteg i sed-

lighet. – Vad lag, exempel, umgänge och vana förmår vid formandet av en människa – se Francis Bacon. –

9. Så mycket om felen och bristerna i jämförelse med sjukdomarna. Det rör sig här om själens sjukdomar, men själen ledes av förståndet och därför måste också det fullständiga botandet av dessa fel ske genom förståndet. Övertyga dig t ex själv om att felen på ett smickrande sätt bara lovar dig bedrägliga ting, och att du kan vänta dig det sanna goda bara av sedlighet. Inget ont utan handpenning – Seneca, Epist.70 –.

10. Att plantera in sedesamhet går till på följande sätt:

1. genom upplysning av insiktsförmågan, så att den lär känna skillnaderna mellan tingen och därigenom vet vad som är nyttigt och angenämt. Det sker genom undervisning.

2. Den unga människans begär skall styras till det bästa, så att hon finner behag i allt som för med sig glädje – inte bitterhet. Detta uppnår man genom talrika förmaningar, genom exempel och följande regel: Om du vill företa dig något, tänk då först efter på vilken ståndpunkt du kommer att befinna dig, om din avsikt lyckas; och hur det är fatt med dig, om den misslyckas.

3. Inplanterandet av sedlighet sker genom övande bruk. –

En människa kan lätt föras till sedlighet, om hennes vilja genom naturen riktas mot det goda. Erbjud henne därför det som är gott, låt henne prova det och håll fast vid det tills hon har fogat sig i det – och hon kommer att föra med sig en vana som blivit henne kär. –

11. Men för att utrotandet av fel och inplanterandet av sedlighet – så som vi lärt känna det – skall försiggå på rätt sätt, vill vi

1. be till Gud, från vilken allt gott och allt vårt kunnande kommer, han som ger åt de bönfällande och öppnar för dem som klappar på – på följande sätt eller annorlunda:

Kort bön av den mognande.

O helige Gud, genomsyra mig med kunskapen om din godhet! Mätta mig med anblicken av din vishet! Understöd mig med din hjälpsamma hand! Skänk alla gåvan att skildra ditt gudomliga väsens skönhet, för att allt må förblekna som inte är du, vår Gud. Förläna oss ett öppet sinne, en lätt fattningsförmåga, ett vaket minne! Ge oss iver i vår vilja och kraft till att handla; ge framgång åt allt som fått en lycklig början; ge stadga åt fortskridandet – för att din hand skall ledsaga mig överallt dit jag vänder mig, och din välsignelse följa mig, till dess att du för mig till dig med de många som tillhör dig. Amen.

För att den unga människan desto förtroendefullare skall vända sig mot Gud, må hon efterlikna de heliga genom meditation över föremålet för tillbedjan: över Gud Fader, Son och den Helige Ande.

1. Vem åkallar du? Jag åkallar fadern, brodern och förespråkaren.

2. Varifrån får du mod till det? Från faderns befallning, broderns undervisning och förespråkarens tillskyndan.

3. Varifrån har du fått ditt förtroende? Från faderns löfte, broderns bistånd och förespråkarens vittnesbörd.

4. Vad begär du? Det arv som brodern har åstadkommit, fadern beviljat och förespråkaren bekräftat. Ty jag är en Guds arvinge och en Kristi medarvinge. Jag ser hur hela gudomligheten, så ofta som jag vänder mig mot den, inte bara är mig väl bevågen utan till och med bemödar sig för min skull. Å, vilken missdådare är jag inte, om jag inte vänder mig mot den eller mindre beredd närmar mig den!

2. Man måste lyda och tillmötesgå kloka människor, ledare och lärare. Liksom ett träd inte bär någon frukt, om det inte tidigare stått i blom, när ingen på sin ålderdom den rätta aktningen, som inte i sin mognadstid övat sig i stram tukt. Men hur kan det finnas tukt utan lydnad? Därför säger Cyprianus, att en uppväxande utan lydnad är en man utan tukt. Det är inte skymfligt utan hedrande och hälsosamt att lyssna på kloka människor och följa dem. Det kan man också se hos Aristides.

3. Man måste också sporra de mognande. Man skall t ex

1. hålla upp deras livsmål för ögonen på dem. Så förklarar Seneca: Av människorna begär man, att de skall vara nyttiga för varandra; om möjligt för många, annars för få; om inte heller det går, för sin nästa och i övrigt för sig själv. Om människan bara gör det, åstadkommer hon också något för gemenskapen: ty den som är god mot sig själv, är det av sig självt också mot andra, och den som visar sig nyttig gent emot de andra, handlar till gemenskapens väl.

Så skadar den som blir dålig inte bara sig själv utan alla; om han hade varit god, skulle han ha varit nyttig för dem. Så är också en som gör sig förtjänt om sig själv nyttig för de andra, eftersom han förbereder vad som en gång kommer att vara till nytta för dem.

2. För att avskräcka de mognande från det onda borde man inprägla hos dem, att det är lättare att anta något ont än att också med bästa vilja i världen åter lägga av det. Det leder senare till ånger eller slutligen till obotfärdighet och fördärv. Man kan av en slump – av oklokhet eller obetänksamhet – förlora hälsa, syn, hörsel, jungfrudom, gott namn och samvete. Somligt kan inte ens med gudomlig hjälp återvinnas. Försök därför att förekomma det onda, för att det inte skall hinna fatt dig.

3. Vi måste framför allt rikta vår uppmärksamhet på de fel, till vilka vi har en benägenhet eller som vi redan är hemfallna åt. Även inför fienden handlar vi ju så, genom att fylla av fruktan starkare bevaka mindre väl befästa ställen. På liknande sätt förhåller vi oss också i fråga om kroppsliga svagheter. –

XI. Eftersom varje skola skall vara en liten stat, är det bra, om latinskolan indelas så, att de båda första klasserna förvaltas demokratiskt, de nästa aristokratiskt och de sista monarkiskt.

XII. Eftersom varje skola skall vara en liten kyrka, borde den också ha en präst, som läser bibeln med eleverna, förklarar den och brukar den och som också ber med dem. –

XIII. Elevernas hälsa måste man ägna stor uppmärksamhet, eftersom de
1. har späda lemmar, dels av naturen, dels eftersom de inte är vana vid kroppsligt arbete. Faran för att de råkar ut för orätt eller fördärv är alltså stor.

2. Det är en större skada, om någon går under eller ligger kraftlös, som skulle kunnat överta ett ämbete i kyrka eller stat, än om detta drabbar folk ur massan ("proletaria plebs"). Vi är genom vårt samvete förpliktigade att från början förhindra en nedgång av det offentliga livet.

3. Detta sker mera tillförlitligt genom ett riktigt levnadssätt än genom läkemedel.

Kapitel XII

SCHOLA JUVENTUTIS

Den unge mannens skola

Akademien är bestämd till att man skall uppnå fullkomlig vishet

Här görs alltså den hittills genom sinnena, genom förståndsöverbäganden och genom den Heliga skrifs vittnesbörd förvärvade förädlingen ("collecta eruditio") till ett slutet ("unus") vetande om det hela, likt ett ur roten uppvuxet träd, så som det anstår människan.

Ty förståndets fulländning vilar på den rena insikten i sakvärlden, viljans fulländning i valet av de bästa tingen och handlingsförmågan i den skickliga användningen av alla ting. Härvid måste man nu leda människorna, som redan är vana vid att iaktta det förståndsmässiga tänkandets gränser, så att de genom insikt i det mesta utan mödosam bevisföring, genom att se ljuset i ljuset, talar om sakerna och kan behandla tingen skickligt och vist.

Ludovico Vives säger i "Lagarnas palats":

Väx er starka, o dygder; må en rik tidsålder blomma!
Öppet är fältet för mänskorna; på den förtjante mannen
väntar en säker lön och flit blir krönt med rika gåvor.
Res er, ni upphöjda själar som är delaktiga i
gudomliga anden! Ila mot mål som är höljda i ära!

"Kära barn! låt visheten dra dig från ungdomens år, så blir det en vis man av dig!" Jes.Syr. 6,18.

O, hur skönt är det inte, när unga män glänser i vishetens lov, så att de synas vara i stånd till att forma även furstar, och lära bort klokhet åt gubbar som den unge Josef – Psalm 105,22 – och som Daniel med sina följeslagare. Vad man berättar om kaldéerna, nämligen att de brukade

överlämna duktiga ynglingar åt visa män på tre år för att låta dem under-
visas, är anmärkningsvärt. Skolade på det sättet återvände de sedan och kunde stå inför konungens ansikte och träda i stället för hans rådgivare –
Dan.1,5,18,19 –

Nå, alltså! Kan vi inte ta efter den gamla världens lovvärda bruk! Skulle vi inte fastmer bemöda oss om att så skönt fostra de unga kristna, att de befins värdiga att stå inför Kristi ansikte, Konungarnas Konung? Låt oss alltså undersöka, hur mycken möda och hur stora förhoppningar som måste uppåddas för att rätt gestalta dem!

Definition: En ung man är en människa, som har mognadstiden bakom sig; han har nått sin fulla kroppsstorlek, men hans kroppsliga och själsliga krafter fortsätter att växa.

Målet för formningen i denna ynglingaålderns skola är detta: Det harmoniska ljuset, det helas fulla glans skall föra den unge mannen till
1. vishetens, 2. dygdens och 3. trons fullhet – framför allt till trons kraft.

Medel härtill är hela världen, andens hela kamparena och den heliga skrifs hela bok, alltså pansofins treeniga system, i vilket det hela harmoniskt framställs i sinnenas, förståndets och trons fulla parallellism och strålar i dess ljus. Detta kommer att vara ett evigt kretslopp av urgrunder och av det som grundats på dem.

Bibliotek och resor må tjäna som kompletterande hjälpmedel.

Metoden är densamma som i den mogna ålderns skola. I stället för disputationerna träder nu ovederläggliga undersökningar och pansofiska bevisföringar; även diakritiska särskiljningar företas, likaså försök och förövningar till förvaltning av familj, skola och stat. Därtill kommer självständiga uppdrag ("legationes") och nya uppfinningar.

Denna skola har tre delar:

1. Akademien, 2. "Apodemia" – utvandring – och 3. yrkesvalet.

Akademien eller det akademiska studiet har tre klasser:

I. klassen för pansofi, II. för pambiblia, III. för panetoimia ("allberedskap"), panepistemonia ("det allsidiga förståndet") eller examinatoria, d v s den vetande beredskapens klass för det hela och dess utprovning.

I den första klassen behandlas pansofin teoretiskt. De flesta detaljerna kommer att vara bekanta redan från tidigare undervisning. Därför rör det sig här bara om deras harmoniska förening.

I den andra klassen utprovas pansofin praktiskt genom olika ständiga försök. Här måste hela fältet av mänskligt vetande genomarbetas i mångfaldiga övningar, för att människan genast symboliskt skall kunna överföra allt som hon får syn på – föremål ur naturens rike eller ur den mänskliga verksamhetens värld (kulturvärlden) – på de sedliga, andliga och eviga tingen. –

Här är platsen för den symboliska logiken.

I den tredje klassen följer en genomgång av biblioteken, för att var och en inte bara skall lära känna de viktigaste författarna i sin egen fakultet

utan även andra, för att samlingen av hans utdrag ("pandectae") skall göras fullständig.

Om Akademien

1. Vad är en akademi? A. En ständig församling av visa; B. en fyndplats för böcker av varje slag som man över huvud taget kan få tag på; C. en vishetens verkstad, där ständigt allvarliga och sakliga övningar företas.

Det finns alltså tre klasser:

I. de pansofiska undersökningarnas klass;

II. "Collegia Gelliana";

III. tävlingens eller prövningarnas klass.

2. En sådan akademi skall man grunda:

1. i varje rike eller också i större provinser;

2. på en lättillgänglig ort, där livets alla bekvämligheter finns rikligen för handen;

3. på en plats, som är fri från världens buller och bång, t ex larmet från en härskares hov.

Men man skulle också kunna rekommendera motsatsen, utifrån det övervägandet, att dessa unga män ju närmar sig det praktiska livet; ty tiden kallar dem redan till ljuset. –

Den första skolan i moderlivet skall ligga i djupt mörker, den andra inom gränserna för hemlivets väggar, den tredje i en privat byggnad, den fjärde i tillbakadragenheten, den femte skall emellertid redan ligga i fullt dagsljus. Härifrån skall var och en börja i smått med att uppfylla sina offentliga och privata uppgifter. Alltså borde akademien kanske ändå snarare upprättas i en huvudstad.

I varje fall skall den ske i form av kollegier. Livets kandidater skall här träda ut i ljuset och förbereda sig för praktiken. För detta måste de under studiet av medicin, juridik och teologi ha rika tillfällen att praktiskt vara verksamma, vilket bara är möjligt här med ett stort antal människor.

Men skäl talar även för tillbakadragenhet: Så ofta Gud ville avslöja särskilda hemligheter för sina profeter, förde han dem bort från larmet till ensamheten, t ex Moses i öknen upp på ett berg. På samma sätt gick det med Elias och Johannes. – Han tog dessutom bort dem utom synhåll för sig själv och alla ting i den sinnliga världen i gudomlig hänryckning. –

Svar: I en fördärvad värld måste de heliga föras ut i ensamheten. I en förbättrad stat däremot skall de unga männen stanna kvar i människors sällskap och där även börja sköta de mänskliga angelägenheterna på ett bättre sätt, för att de vid återkomsten till hembygden redan skall vara praktiker och inte först behöva lära sig på nytt. Då skall även mannaålderns skola vara en skola för dem.

3. Varje akademi består av professorerna och den studerande ungdomen.

Under den första levnadstiden leder framför allt sinnena; de inplanterar i oss många falska och förvirrade bilder. Vi måste alltså en gång komma

dithän, att vi från grunden förbättrar dessa ungdomstidens förvillelser, innan vi inträder i mannaåldern och det praktiska livet. Ty vi skall ju inte föra oss själva och de i sina grunder inte riktigt insedda tingen i fördärvet eller handla felaktigt. Därtill behöver vi här goda ledare. Gynnsammast är det att ta vägen via pansofin. Se Claubergets logik 1.delen, fråga 127, sida 58 f.

Antonius Walaeus' tal är tryckt i inledningen till Vossius' verk. Det handlar bland andra författares uppsatser om sättet att studera. Där klarläggs vackert, vad en akademisk student är och vad hans sanna plikter består av. Vad de unga männen borde bedriva på akademien framlades slutligen också i Didactica magna; likaså behandlas "Collegia Gelliana", som skall inrättas med största omsorg, liksom särskilt "Collegia Sysitifica", d v s de pansofiska forskningskollegierna i Latium redivivum. Jfr. härtill del IV i Opera didactica omnia.

4. I akademien skall finnas bostäder eller kollegier, där alla som ger sig hän åt visheten skall bo tillsammans och inte bland hantverkare, köpmän och allehanda folk.

De skall nämligen som Guds nasaréer vara avskilda från världens och massans larm. De skall leva särskilt enkelt och förnuftigt och bära enkla kläder – som ledare bort från världens modedårskaper till bättre levnadsformer.

5. För akademiens unga män har vi fastställt tre slags övningar, nämligen pansofiska, pambibliska och panetoimiska.

I. Om de pansofiska övningarna

6. Målet för denna skola och det akademiska livet är den rena insikten i sakvärlden och tillträdet till praktik. Därtill må den fulländade pansofin tjäna som medel; de i förväg behandlade små böckerna var så att säga förspel. Ty här, i den panharmoniska föreningen av strålarna, som utgår från de sinnliga tingen – insiktsförmågans och trons – uppstår det stora ljus, som inte låter något i sinnena, i insiktsförmågan och i tron vara bristfälligt, dunkelt och ovisst.

7. Härvid tänker vi på en praktisk framställning av pansofin. För att vinna insikt i det hela, önskar vi till en början en lekfull vishet, d v s en av skådespelare given framställning av Janua rerum, tingens port. Den skall på det älskvärdaste visa de rätta vägarna till insikt om och förbättring av de mänskliga villfarelserna. Som grundval för detta må Ordspr. 8,30 f. och 3,17 tjäna:

(när han lade jordens grundvalar),
då var jag (sc.visheten) som ett barn hos honom;
jag var hans glädje dag efter dag
och lekte ständigt inför honom,
jag lekte i hela hans värld
och gladde mig med människorna.

Hennes (sc.vishetens) vägar är ljuvliga att gå,
alla hennes stigar är trygga.

8. Denna Lekfulla Vishet skall löpa parallellt med den av skådespelare gjorda framställningen av Janua Linguarum ("Språkens port"), på så sätt, att den innehåller hela pansofin och hela panorthosin.

Pansofin skall framställas på följande sätt: Begrunda alla ting som angår människan – den mänskliga verksamhetens värld, den sedliga och den andliga världens – , hur de enligt sin idé skall vara, varför de inte är så, och hur de skulle kunna föras tillbaka till den rätta ordningen. Sätt in Salomon som president och låt honom få Platon som bisittare.

1. Salomon skall börja med önskan om ett lyckligt förlopp av detta förehavande; de andra må ansluta sig.

2. Sedan skall medel och vägar spåras upp,

3. därefter sättet, på vilket man kan använda och bruka dem.

4. På detta sätt dras nu tre slags överträdelser fram i ljuset: förvirring, omåttlighet och bristfällighet. Allt detta måste genom talekonst utvecklas så att var och en måste förstå det.

5. Sedan framställs botemedlen ur panorthosin, nämligen

1. avskaffande av omåttlighet, 2. komplettering av bristfällighet och 3. den tillbörliga ordningen.

Så uppstår alltså en koncentrerad och lättförståelig sammanfattning av hela pansofin och panorthosin. Dyliga övningar skall genomföras i ynglingaålderns skola på ett sådant sätt, att inom loppet av ett år alla sju världarna jämte framställningen av deras idéer behandlas.

9. Ännu en pansofisk övning kan genomföras i form av en tävlan. Vi frågar vid varje enskild sak:

1. efter definitionen, 2. efter dess disponerade uppbyggnad, 3. efter de fasta principerna ("axiomata"), 4. efter arterna ("species"). Och detta sker även med de mest bekanta tingen, som t ex ett sammanträde, gåendet, springandet, ridningen, sjöfarten, skrivröret, kritan, kvasten; men även vid plantering, hela årets trädgårdsarbete o s v.

10. Vad skall det tjäna till? De unga männen skall:

1. lära sig, att det finns en metod, som är i sanning lämpad för det hela, som leder ända in i sakens kärna.

2. De skall vänja sig vid att grundligt iaktta allt vad de ser, läser, hör och skriver för att dag för dag vinna en mera fullkomlig insikt i sakvärlden. Även vid användningen av bildliga uttryck ("tropos"), ordspråk, liknelser o s v skall de skaffa sig en djupare insikt.

3. De skall på så sätt uppnå frimodigheten ("parrhesia") att kasta fram vittgående frågor och genast sakligt besvara dem. Denna övning kommer att bereda dem mer glädje än som kan tyckas vid första anblicken.

Det är här inte fråga om ett fiskande med gyllene krok, utan om guldletning med järnhacka; detta innebär att hemföra största vinst med minsta insats.

11. Man skulle också kunna (3.) införa en pansofisk övning av det slaget, att man låter eleverna bara tala och skriva i fasta grundsatser, närmare bestämt i ömsesidig tävlan, särskilt där en bestämd fråga behandlas, så att allt stöder sig på ett redan i förväg fast hopfogat fundament.

12. Man skulle också kunna (4.) införa en emblematisk övning: Här skall forntidens vishet åter uppstå i ny glans i sluttiden. Detta skall ske genom emblem, vilka inte är något annat än hieroglyfer, förklarade genom en skarpsinnig text. Så lär vi oss tala emblematiskt, efter de gamles exempel, d v s i form av ordspråk och liknelser.

13. Man borde alltså avfatta en bok med hundra emblem, genom vilka hela pansofin förklaras, med lyhörda, utvalda sentenser inströdda. Till exempel: Vill du vara en konung? Jag skall ge dig ett rike: Behärska dig själv! – Vill du vara en filosof? Jag skall öppna ljusets källa för dig: Känn dig själv! – Vill du vara en präst? Jag skall skänka dig tempel och altare, ditt hjärta: Ge dig själv dagligen som offer åt Gud! –

Så skall det gå genom hela pansofin, så att varje elev, gripen av begär, glad bläddrar i denna bok och begriper, att han däri äger hela visheten, att han bär den med sig och kan utöva den. En sådan liten bok torde vara mycket praktisk och brukbar. Den skulle sannerligen vara ett bärbart bibliotek, ett levande Vademecum ("Gå med mig"), ett osläckligt ljus.

Man skulle kunna avfatta den som Saavedras bok "Princeps politico-christianus". Ja, man skulle kunna sammanställa hela verket om förbättringen av de mänskliga tingen på ett sådant sätt eller åtminstone smycka den med det.

Särskilt panorthosin skulle kunna smyckas därigenom att fullheten i ett bekant fel i emblematisk framställning ställdes mot skönheten i det förbättrade livet. Till exempel:

En oformad människas ande består av mörker och kaos; en välgestaltad människas ande av ljus och ordning. – Hur de bibliska emblemen skall gestaltas, se hos Cramer, Emblema morale XXXVI. Om etiken hos de ting som beträffar sinnena se lärodikt 88.

Ty hela den Heliga skrift, sakvärldens hela natur och hela vår ande med alla sina medfödda sanningar och sina ingivelser är fulla av hemligheter, som ömsesidigt förklarar varandra ända in i minsta detalj. –

14. Så mycket om pansofins teoretiska övningar. Har de genomförts, skall man börja med den verkamma pansofin genom utprovning. – Därför är det att rekommendera, att akademien grundas i en huvudstad, där praktikens alla grenar finns representerade. –

Filosoferna må reflektera över om det inte skulle vara bättre att använda vetandet ("res") i akademien själv, än att livet där förflyter i abstrakta och teoretiska spekulationer utan praktisk utprovning och i svindelframkallande disputationer. Säkerligen är det så.

Genom egen åskådning ("autopsia") och egen erfarenhet ("autopsia") skall här bevisföringen ("apodeixes") genomföras i varje form ända till vetandets mekaniska säkerhet. Francis Bacon ("Verulam") har rätt.

Det verkar, som om vetenskaperna skulle få en fläck på sig, om lärda män t ex skulle nedlåta sig till konstaterande och iakttagande av mekaniska ting och liknande saker, fastän det ju ofta är fallet, att små och oansenliga ting mera bidrar till kunskap om betydande angelägenheter och stora till kunskap om små ting.

Han fortsätter sedan: Jag uttalar min fulla övertygelse på följande sätt, om min åsikt på något sätt skulle vara av betydelse:

För naturfilosofen är användningen av det mekaniska undersöknings-sättet ("historia") av djupgående och grundläggande betydelse. Jag tänker på en naturkunskap ("philosophia naturalis"), som inte förlorar sig i subtila och sublima spekulationers dunst, utan som verksamt hjälper till att underlätta det mänskliga livets besvärigheter.

I bok III, kap.4 säger han sedan: Genom det slags forskning som hittills använts – hos fysikerna – kommer naturtingens väsensform ("forma") aldrig att avslöjas. Och han fortsätter: Roten till det onda ligger i att människorna vant sig vid att anställa sina överväganden förhastat, att avlägsna dem alltför långt från erfarenheten och de enskilda tingen; i stället hänger de sig åt sina grubblerier ("meditationes") och bevisföringar ("argumentationes").

II. Om övningarna i pambiblia.

Hit hör att bruka de av människor skrivna böckerna och biblioteken. Detta sker bäst i "Collegia Gelliana", som vi redan har sett. Vi känner nämligen till – vilket ofta sagts och bevisats – tre Guds böcker, som är tillräckliga för kunskap om världen. Nu uppstår frågan med hänsyn till de av människor hittills skrivna och publicerade böckerna: Skall vi tåla dem eller inte?

Jag svarar: Om de är bra, vad är de då annat än små bäckar, som flyter ur den gudomliga källan? Vad är de annat än kommentarer och förklaringar till Guds text? Filosofernas och medicinarnas kommentarer syftar på naturens bok, logikernas och politikernas på andens bok, teologernas på den Heliga skrift. Om rent vatten flyter ur dessa böcker, är de hälsosamma. –

Somligt dricker man visserligen renare och mera välsmakande ur källan själv. – Men om dessa böcker på ett förträffligt sätt förklarar den gudomliga texten, så är de inte bara oskadliga utan till nytta. Man måste här anlägga ett strängt omdöme, eftersom dylika böcker ofta fördunklar mer än de upplyser, ja t o m för bort från sanningen till villfarelser.

Därför är det väl bäst för alla som redan introducerats i Guds böcker att de

1. inte använder många böcker utan bara de nyttiga;

2. underkastar allt sanningens eldprov, väljer ut guldet och kastar bort slagget, samt att de

3. så småningom frigör sig också från dessa böcker och bara håller sig till de gudomliga böckerna, för att de skall bli Guds elever ("theodídaktoi").

Vi måste läsa de antika författarna, för att vi inte skall förbli i okun- nighet om århundradenas förlopp och om ljusets inströmmande i män- niskosläktet. Därför skulle det vara bra att ha män i akademien, som be- fattade sig med antiken, nämligen

1. utvalda lärde, som kan ge upplysning om allt som man frågar dem om. Närmare bestämt borde vid varje akademi två vara verksamma, för att de

1. skulle kunna tillfredsställa kraven på det omfångsrika studiet av anti- ken;

2. ömsesidigt sporra och perfektionera varandra och

3. med hänsyn till människans dödlighet: det borde inte uppstå någon lucka i undervisningen, om en av dem dör eller släcks av ödet.

2. Vidare borde här framstående kritiker vara verksamma, som prövade och rensade alla gamla skrifter för att i framtiden bara det skulle finnas kvar, som bevisats vara sant och nyttigt. Allt värdelöst skall de låta utplå- na för alltid; eller skall det åtminstone avskiljas, så att en som gärna skulle vilja se en grimma utan häst eller fjädrar utan fågel eller de slagnas lik, som profeten Jesaja säger kap. 66,24 – skall kunna ha möjlighet därtill.

Att alltför mycket läsa om människorna i den fjärran forntiden och umgås med dem betyder så mycket som att under ett helt liv vandra omkring i främmande land. Därför borde

1. från varje tid och föremål bara utvalda ting tas upp;

2. till en början bara raskt sammanfattningsvis och i utdrag, senare full- ständigare med ordagranna utdrag. Det bör tilläggas, att det kommer att vara av omätlig nytta, om utdrag göres ur alla berömda författares verk från hela forntiden, vilket Plutarchos gjorde med filosofernas lärosatser.

3. De unga männen skall emellertid i tid åter vända sig mot sin egen tids och sin hembygds angelägenheter, framför allt syssla med sig själva, öva herravälde över sig själva och finna glädje i sig själva ("seipsis frui"). De skall slutligen undervisas i att djupast och mest vara fria i förhållande till sig själva och Gud och inte glädja sig åt något vetande mera än åt det egna samvetets insikt. – Om lektyren av goda böcker och undvikandet av dåliga och fåfänga skrifter må man läsa hos Cartesius i hans skrift "contra Voetium", I. delen, sid. 20, där han skriver om vad för böcker man skall läsa och på vilket sätt.

Man skall också beakta, att han på sid. 22 avråder från att hämta sin vishet från gängse åsikter och kommentarer. Men av det faktum, att nästan alla människornas böcker är kommentarer till Guds böcker, kan man sluta sig till, att de människor är visast, som hämtar sin näring ur Guds böcker och använder människornas böcker så lite som möjligt.

Om bruket av den Heliga skrift eller Guds uppenbarelser från tidig barn-
dom:

1. Ombesörj ett bra exemplar av den bästa utgåvan av den Heliga skrift på det språk som du använder i skolan, i umgänget med människorna eller i familjen.

2. Det skall vara tryckt på fast papper. Låt binda in boken, för att du skall ha den för hela livet.

3. Behåll detta enda exemplar och bekymra dig inte om något annat, för att din lokalkännedom skall ha en självklar hållpunkt och du skall kunna föra in dina kommentarer vid varje tid.

4. Stryk vid läsningen under särskilda utsagor och prägla in dem genom dagliga, veckovisa och månadsvisa upprepningar. Stryk vid andra läsningen under de ställen, som förefaller dig nya, med rött, vid tredje med grönt, och fortsätt så vid fjärde och femte o s v läsningen.

5. Se till, att du på två år avslutar en ordentlig genomgång av hela lektyren genom att dagligen läsa igenom fyra kapitel, två på morgonen och två på kvällen.

Nyttja dessutom varje tillfälle till bibellektyr, t ex vid en offentlig predikan eller vid andra tillfällen som erbjuder sig att slå upp den eller den boken eller enstaka ställen. Avbryt aldrig detta!

6. Eftertänksam betraktelse borde förenas med läsningen.

III. Om övningarna i panetomia eller övningarna för att utprova den medvetna beredskapen för det hela.

Läs om detta i Didactica magna i kap. XXXI om akademierna! I avsnitt 13, där det talas om den sista prövningen för att uppnå en grad, måste följande tilläggas: För att de skall kunna klara en sådan prövning måste man införa förprövningar av liknande slag i ett privatkollegium hos professorerna – eller också offentligen. Därvid skall preses själv på morgonen behandla de allmänt viktiga ställena i de teologiska, medicinska och juridiska artiklarna och vid middagstid pröva studenterna. Därvid skall han fråga dem

1. efter varje saks mening eller efter den diskussion som förs över den;

2. efter vilka bevis som står till förfogande därför;

3. med inpass uppmuntra kandidaten, tills denne förmår lösa problemet.

För den teologiska fakulteten ger sig här som mål och form för dess övningar den särskilda uppgiften att föra upp det hela, att genom helheten tränga fram till Gud och det kommande livet. Det kan förverkligas genom vissa överväganden; genom blotta jämförelsen mellan de ting, som träder oss till mötes i världen, och Guds osynliga väsen, mellan det som hans nåd redan nu verkar i oss och det som han håller i beredskap i himmelen.

Vi borde önska att detta skulle lyckas

1. till en ny ungdoms heliga glädje;

2. till Guds vishets berömmelse, den vishet som är förborgad och uppenbar i den jämförande metoden, – den synkritiska metoden;

3. för att befästa den mänskliga anden i lydnad gent emot Gud och mätta den med hans glädje. – Detta uppnås genom en jämförelse mellan alla de ting som finns i Guds trefaldiga bok, och genom deras anpassning till Gud och det gudomliga – så långt Gud ingick i det där framställda.

Utvandring – vistelse i främmande land – resor.

Resor i främmande trakter är en angenäm del av den praktiska undervisningen; de berikar erfarenheten väsentligen, om de genomförs på ett överlagt sätt. För att det skall ske, må man akta på följande:

1. Vem skall resa? Svar: mer eller mindre alla som lämnat skolan. Det skall ske för att lufta ande och sinne, skänka glädje och för att underlätta valet av rätt yrke.

2. Vart skall man resa? Till folk som bor i grannskapet eller långt borta, till hemlandets närbelägna städer, till dess borgar, skolor och sevärdheter eller till grannprovinserna. – Slutligen till längre bort belägna länder på samma kontinent. Somliga skall också resa bortom sin egen kontinent till länder som i allt är annorlunda.

3. Med vilket mål skall man resa? För att hos sig själv och andra stärka visheten. Följaktligen skall man vara beredd att lära sig själv och undervisa andra.

4. Hur skall man resa? Spartanerna förbjöd sina landsmän att resa av fruktan för att de genom dåliga seder skulle bli fördärvade i främmande land. O heliga oskuld! De var förvissade om att deras ungdom hemma fick en riktig ledning. Men hos oss har bruket spritt sig, att de mindre fördärvade folken skickar sin ungdom till folk med de mest fördärvade sederna. – O tider, o seder! – Så sprider sig Italiens och Frankrikes gift till de övriga europeiska folken.

Men denna invändning riktar sig inte mot resandet över huvud taget. En köpman känner på sig var det finns något att förtjäna och beslutar sig för att resa dit. Likaså skall den som söker vinna vishetens, kloketens och fromhetens skatter resa dit, där enligt uppgift dessa skatter finns och där de människor bor, av vilka han kan hämta någon vinning.

Inte utan orsak skrev en gång en man, som sökte ett botemedel mot den ungdomliga nyfikenheten: Vill du lära känna människosläktets seder är ett enda hus tillräckligt. – Med lika stor rätt skulle en annan kunna svara honom: Knappt hela världen är tillräcklig. Ty inte allt träder överallt i dagen, eftersom det inte överallt finns tillfälle till allt.

Det är inte vår uppgift att ge människorna råd hur de skall förströ sig, utan hur de skall samla sig. Å andra sidan skulle det vara felaktigt, om de inte skulle kunna kalla någon eller bara en otillräcklig bildning och erfarenhet för sin egendom och bara gonade sig i inbillad vishet.

Därför råder vi här som överallt till en medelväg vid resor: man skall visserligen resa men inte för mycket utan i en klok måttfullhet. – Följande regler ger vi för att en resa skall bli lyckad:

1. Resorna skall utgå från hemlandet, d v s man skall först ta sig en titt på allt därhemma. Så gör också fåglarna, när de försöker flyga... De vill inte vara örnar någon annanstans och mullvadar hemma.

2. Resor skall inte företas lättfärdigt, bara för att se på hav eller landskap, betrakta städers glans eller mångfaldiga dräkter o s v. – I denna mening är det rätt när man säger: Den som har sett ett berg, en dal, en slätt, ett träd, en häst, en människa riktigt, han har sett hela världen, eftersom den ju består av dessa ting. –

Men man skall resa för att bli klokare. Därför skall inte heller några resor före den första ynglingaålderns fullbordning göras, inte förrän de grundläggande dragen hos människan lagts fast.

3. Den som företar en resa borde ha en trogen ledare, en guide eller tjänare, som redan känner till de beträffande orterna och språket.

4. Han borde stifta bekantskap med det folk, till vilket han beger sig, såvida det är kultiverat, vilket längre fram skall vara till nytta för honom.

5. Han borde ha en karta hos sig liksom några resebeskrivningar och en historia över landet.

6. Han borde föra en resedagbok, där han noterade sina iakttagelser.

7. Vart han än kommer borde han alltid besöka de lärda och berömda männen, antingen bara på genomresa eller vid längre uppehåll på samma ort, såvida stadens storlek, antalet framstående män eller dess berömmelse låter detta vara tillrådligt. Men ingenstans må han dröja sig kvar för länge eller utöver den nödvändiga tiden.

8. Det skadar inte att förse sig med rekommendationsskrivelser.

9. Han skall uppehålla sig på de bästa offentliga värdshusen, där de som tillhör de bättre stånden – inhemska såväl som resande från andra länder – spisar tillsammans. Därvid tillägnar han sig i umgänget med representanter för olika folk en kunskap om olika länder vid sidan om.

10. Överallt bör han förhålla sig som en gäst i ett främmande hus, återhållsamt, beskedligt och tillika försiktigt - - -

11. Han borde besöka alla sällsynta och betydande sevärdheter, vare sig det nu är fråga om naturunder, berg och klippor, som Herkules' stoder i Spanien, Scyllas och Charybdis' sund i Sicilien, det eldsprutande berget Etna o s v eller verk av mänsklig konst som trädgårdar, nutidskonst, antika samlingar och ruiner.

12. Men mest borde han rikta sin uppmärksamhet på de olika inrättningarna av mänsklig klokhet: de lärdes kollegier, platser för rådplägning och domstolar, kyrkor och kloster samt de kyrkliga konsistorierna. –

Särskilt borde han besöka dem när man där undervisar, dömer, rådslår eller disputerar. – Vidare måste han uppsöka tyghus, saluhallar och växelstugor, därjämte teatrar och föreställningar som just äger rum. Han bör

också intressera sig för bröllopsseder och begravningssätt, festmåltider, kort sagt för allt som är annorlunda än seden i hans hembygd.

13. En lång frånvaro från de anhöriga har redan skadat många. Den som är borta länge får ett rymligt samvete och störtar sig i nöjen, eller också vänjer han sig vid dagdriveri och ett kringsvävande liv. Därvidlag flyger tiden bort utan nytta, åren förgår och inget kommer ut av det hela.

Om polytropi eller lyckan att umgås med många människor (som bihang till betraktelserna över resandet).

Den naturliga grunden för detta är ett belevat sätt, som följande lilla vers handlar om:

I hjärtana finns det så många sinnelag som gestalter i världen.

Den som är klok håller sig öppen för otaliga levnadssätt.

Den som inte kan anpassa sig till den växlingsrika världens olika mentaliteter saknar själv andligt liv.

Vid umgänget med människor hjälper

1. språkkunskaper,

2. fysiognomisk blick – konsten att av de yttre dragen sluta sig till sinnesarten,

3. historiska kunskaper, som hjälper en att kort sammanfatta vad man erfarit,

4. noggrann kännedom om den sedliga ordningen och

5. reseerfarenheter.

Förbehåll:

1. Vi måste akta oss för att ägna oss alltför mycket åt det sällskapliga umgänget och använda alltför mycket tid på det. Ty det är svårare än en oerfaren tror att hålla den rätta kursen på detta upprörda människohav och att inte hamna på förargelsens och anstötligtens klippor eller genom obundenhetens segel låta sig ryckas med. Därför råder de vise till att hellre rannsaka sitt eget inre. Det är första kännetecknet på en god ande att kunna stanna upp och dröja kvar hos sig själv – Seneca –.

Det är däremot ett tecken på sjukdom att sakna hållpunkt och inte finna någon ro i sig själv. Den som kan vara vän med sig själv, förmår mycket, säger Seneca – Ep.6 –. Allt som är, är i första hand och för det mesta hos sig själv, först därefter och bara till en del hos andra. Rörelsen inåt är naturligare än utåt.

2. Framför allt måste man vakta sig för ett urskillningslöst umgänge, och ännu mer för ett misstänkt. Ett mångsidigt formlöst umgänge är all sedlighets fiende. Åtskilliga visar den intet ont anande det som är dåligt, inpräglar det hos honom och får det att häfta sig fast hos honom. Ju större mängden är, som vi beblandar oss med, desto större är faran. Dra dig därför tillbaka till dig själv så mycket du förmår. Umgås bara med folk som vill göra dig bättre och som du vill främja. Det sker nämligen ömsesidigt: den som undervisar lär sig själv.

3. Den som ofta umgås med många borde ställa samman en förteckning över sina vänner, med vilka han står i förbindelse också då han själv är långt borta, för att han – om det är nödvändigt – skall veta namn, titel och stånd. Försumlighet i dessa ting sårar; att ha tänkt på andra förhöjer gunsten.

Den tredje delen av denna ynglingaålderns skola må bestå av rekommendationen att lägga sig till med en dagbok.

I den skall införas:

I. en historia över den hittills genomlevda tiden;

II. en förteckning över de hittills avklarade akademiska studierna;

III. reseiakttagelser;

IV. en nedteckning av det som hittills fullbordats i livet och det som ännu skall göras.

Platon säger: De gamla filosoferna bemödade sig i sin ungdom med sina studier; i sin mannaålder reste de, i gubbåldern sökte de lugn och ro. Det är inget dåligt förslag, om det att filosofera inte betydde något annat för dem än att roa sig. Men när ägnade de sig åt sitt fosterland? Ty filosofin skall inte vara ett ofruktbart träd, som inte medför någon nytta åt de andra livsområdena. Pansofin lär därför, att det är bättre att i ungdomen ha tid till att betrakta allt uppmärksam, längre fram tillbringa livet i verksamhet och arbete och att i gubbåldern njuta av ro och frid i medvetandet om ett liv som tillbringats väl och vist.

För att uppnå detta måste man från barnsben lära sig och veta tre ting

1. att bara sysselsätta sig med ett gott mål för ögonen;
2. att syssla med säkra medel och
3. att göra det bara på ett vänligt sätt. –

Världen är full av vilsna. Det finns ingen annan väg att befria dem från deras tallösa villfarelser än att göra dem fria från deras ovetenhet, källan till allt ont. Ty om en vandrare går vilse från vägen, är bara hans brist på kunskap skuld därtill, vare sig den nu härrör från yttre mörker och hans yttre ögas blindhet eller från andens (hans inre ögas) blindhet, eftersom han inte vet, på vilken väg han skall gå, eller från oaktsamhet, eftersom han, uppfylld av andra ting, inte ger akt på vägen.

Likaså ligger också skulden till människosläktets eviga villfarelser däri, att

1. människorna inte känner det mål, efter vilket de bör inrikta sitt liv; att de
2. inte vet om de medel, som för till detta mål och att de
3. uppfyllda av vardagens sysslor inte aktar på de högre målen. Om man alltså klart visade alla, vad de måste rikta sin strävan mot, såvida de inte vill gå under, och om vägen dit skulle upplysas av ljus tillika med avvägarna, skulle äntligen hoppet inte vara förgäves om frihet från fåfängligheterna.

Efter det sagda ser man väl, att Trismegistos talat vist när han sade: Ingen kan vara i sanning from utan filosofiskt vetande; ty den själ som har känt igen sin skapare fattar en häftig kärlek till honom och glömmer allt ont. Det är inte längre möjligt för den att skilja sig från det goda, och bliven Gud lik blir den ren ande. Klokheten är det mänskliga handlandets sol, ledarinna och lärarinna för alla andra färdigheter ("virtutes"), måttstock och rättesnöre, sänklod, början, mitten och slutet, grunden och kronan, en verklig skatt.

Böner för unga män:

O Gud, du som gör oss klokare än kreaturen på jorden och visare än fåglarna under himmelen – Job 35,11 –, du har ställt upp din lykta i människan, för att hon skall forska efter allt – Ordspr. 20,27 –; öppna min andes ögon för att jag skall bli seende.

Öppna min insiktsförmåga, för att jag skall vinna insikt! Öppna min omdömesförmåga, för att jag på rätt sätt skall skilja mellan det sanna och det falska, det goda och det dåliga, och för att jag skall välja rätt och handla rätt till ditt namns ära och till min själs frälsning!

Bernhardus bad på följande sätt:

Herre, så ofta jag inte vet och går vilse, så ofta jag syndar och faller, så ofta jag går och står, så ofta jag lider och svävar i fara, så ofta jag blir trött och slappnar, – undervisa mig, led mig, bättra mig, uppräta mig och styr mig, håll och stöd mig, skydda, uppfriska och uppliva mig!

Kapitel XIII

Mannaålderns skola

"Sök först hans rike" Matt. 6,33

"...bara en sak behövs" Luk. 10,41

Ditt livs huvuduppgift, o människa, må därför vara att förena dig med Gud; först i andra hand är det din uppgift att förena dig med människorna och med tingen.

Seneca om livets korthet: "Vi måste lära oss att leva hela livet igenom; men vad som kanske kommer att förvåna dig ännu mera: hela livet igenom måste man lära sig att dö".

Så lär dig, människa, att dö under livets gång. Det är innebörden i talesättet: "Gör alltid det som du vill ha gjort vid din död".

"Ty de är dåraktiga, som lever sitt liv så att de inte törs dö", säger Augustinus ...

SCHOLA VIRILITATIS

Mannaålderns skola

Detta kapitel lär ut konsten hur man kan leva rätt och avsluta livet på ett gott sätt.

Praxis, livets rätta bruk.

Definition: En man är en människa, som fullkomligt har nått gränsen för sin kroppsliga gestalt och sina krafter. Han är nu vuxen sin livsuppgift och börjar att verkligen utöva det yrke som han har förberett sig till.

1. I de föregående kapitlen har vi redan sett, att hela livet är en skola. Alltså måste även livets mellersta del, i vilken vi står i fullheten av vår kraft, vara skola, och det i alldeles särskilt hög grad. Ty de föregående åldersstadierna och skolorna – den tidiga barndomens tid, gossålderns tid o s v – var bara trappsteg på vägen hit. Den som här inte gör framsteg, går tillbaka, i synnerhet som ännu mycket återstår att lära sig. Här gäller det nu att lära sig inte genom blotta förspelet utan genom allvarlig handling.

2. Mycket kunde de föregående skolorna, som han hittills hade passerat, lära den lärlingen; men i ingen kunde han lära sig mer än i denna, i vilken han nu inträder. Här lär han sig nämligen det seriösa bruket av tingen själva och det mångfaldiga umgänget med människorna för hela återstoden av livet.

3. Det är absolut inte fel, om någon någon gång sade: "Mycket har jag lärt mig av mina lärare, mera av mina skolkamrater, men mest av mina elever." Ty genom att producera produceras vi själva ("fabricando fabricamur"), och först genom arbetet blir vi till mästare i arbete. Här i mannaåldern har var och en anförtrodd några människor ("grex") – t ex i skolan, i kyrkan, i staten eller också i det egna hemmet – och vad som än måste göras för dessa, kommer de att vara hans ständiga lärare.

Även den sanna skolmetoden tillverkar genom att tillverka. Genom att ständigt omsätta teorin i praktik görs eleverna till kännare av arbetet. Men eftersom praktiken i skolorna bara brukas för övnings skull och så att säga bara övas på lek, bär den prägel av lek över sig, och den kan inte frambringa så sanna och allvarliga resultat som när de mogna årens kraft på allvar övas på allvarliga ting.

4. Om någon tror sig ha vunnit något utan allvarligt arbete, så är det – enligt Galenos' ord – bara en skugga och en fåfäng inbillning. En teoretiker utan praktik är som en skeppare, som har öst sin konst ur böcker, som sitter på sin bänk och drömmer om de bästa hamnarna, om klippor och uddar och om Scylla och Charybdis, och som slutligen förträffligt styr sitt skepp genom köket eller över bordet. Men om du skulle anförtro honom ett skepp med tre rader av roddare, och om han skulle fara ut på öppna havet, då skulle han rädda upp på de klippor, som han ju i förväg kände till så väl.

5. Kom alltså, ni unga män som lämnat skolan, och lär er nu att vara sjömän också på livets och dess plikers öppna hav! Lär er, säger jag, att vara män och själva styra era egna angelägenheter kraftfullt men ändå försiktigt!

Åt dibarnen ger man mjölk; har de tänder ger man dem en i förväg tuggad, mjuk näring; de större barnen äter själva; och de vuxna är därutöver förpliktigade att skaffa sig själva och de sina livets uppehälle.

På så sätt erbjöds er som barn, mognande och unga män allt i förberedd form. Nu, då ni är vuxna och äger en vishet som vuxit sig stark, anförtros den uppgiften åt er att med egen skicklighet samla in för er och er familj. Nu är ni era egna lärare och elever på samma gång. – Låt oss därför nu med få ord förklara grundsatserna i denna uppgift.

6. Målet för denna skola är en vis skötsel av livet och allt det som vi gör och lider, framför allt den verksamma kärleken ("praxis charitatis"). Det är vårt mål att akta på att vi, som nu har ställts inför våra livsuppgifter och förts in i världens grottekvarn, inte förlorar något av det vetande ("eruditio"), den sedlighet och fromhet, inte något av det som insamlades i ungdomsåren.

Fastmer borde nu allt föras till sina sanna syften. Ty vishetens frukt är livets kloka bruk. Fördenskull måste människorna lära sig, hur de skall använda vishetens samlade ljus till uppfyllande av alla sina livsuppgifter, för att vi utan hinder tar oss fram genom allt, gott och ont, och slutligen inte kan förfela ett gott slut.

7. Medlen härtill är

1. Guds tre böcker, som vi nu skall läsa så som de är. Sedan vi blivit män, har vi gjort oss fria från de hjälpmedel, gångstöd och ledtrådar som hör barnaåren till.

2. Fastän vi är överhopade med plikter, skall vi ägna oss helt åt vår Gud och hans uppdrag, vårt yrke.

3. Men även författarnas böcker skall vi vända oss till, om det finns något gott hos dem.

8. De nämnda medlens rätta användningssätt. Allt skall nu bedrivas på allvar, d v s det skall användas i enlighet med sin bestämmelse.

Om Plinius berättas följande: Han läste inget utan att göra utdrag åt sig. Se nu till att man kan säga om dig som man: "Han läste, sade och gjorde ingenting, som han inte använde till nytta för sitt liv".

9. I mannaålderns skola finns det tre klasser eller rättare tre nivåer:

I. Klassen för dem som inträder i mannaåldern och börjar sitt yrkesliv;

II. klassen för dem som utövar sitt livs yrke;

III. klassen för dem som avslutar sin levnads yrke.

10. Som metod föreslås här monologen. Varje man skall tala till sig själv, han skall föredra alla uppgifter för sig själv och själv lösa dem.

I. Följande allmänna tankar skall tjäna all tre klasserna i mannaålderns skola:

Livet är en skola.

Böckerna skall fördenskull inte kastas bort, som de flesta gör, utan just nu skall vi använda dem på det rätta sättet.

En skola behöver exempel, föreskrifter och övningar. Då också mannaåldern är en skola, måste t o m männen

1. syssla med historien för att finna exempel;
2. i läroböckerna måste de söka den abstrakta sanningen;
3. i ständigt praktik måste de öva sig.

Och då nu även tävlingskampen hör till skolans övningar, en kamp som – om den fullföljs i det tysta kallas för tävlingslust – måste man också fundera över, hur även männen kan sporra varandra till det goda, vänskapligt och i ärlig tävlingslust.

Mannaålderns skola är visserligen friare; den är bunden till böcker och lärare. Men då nu för var och en hans yrke ("vocatio") är en skola, torde det vara nödvändigt, att var och en nu är lärare, bok och skola för sig själv och sitt folk, genom att han skaffar sig själv och de sina exempel, regler och fortsatta övningar. Inte desto mindre ser många ögon mer än ett öga, och då ingen är så klarsynt, att inte hans vän – levande eller död – skulle kunna göra honom uppmärksam på något, så må här tillfogas och diskuteras ett

Råd angående läsning av böcker som skall läsas utanför skolan.

Diskussionen gäller om över huvud taget några skall läsas och i så fall vilka, med vilket mål och på vilket sätt.

Folks mångenstädes olycksaligt inrotade vana att genast skilja sig från böckerna samtidigt med skolan och skaka dem av sig som bojar nödgar mig att säga något mot detta oskick. Jag vill därmed ge alla ett tillfälle att tänka över, hur oklokt och för var och en skadligt detta handlingssätt är.

Skulle du inte också kalla den hantverkare för en narr, som slipar sin bila och sedan kastar bort den, när den är skarp? Men vad är mera fördärvligt än att fullkomligt förlora frukten av i årtal buren möda? Du kommer inte att skörda nyttan av dina mödor, om du inte härdar ut vid arbetet; att inte gå framåt betyder här att gå tillbaka. Hur kan en hantverkare vara så illasinnad mot sig själv, att han nu missaktar sitt hantverk, som han har lärt sig för sitt livsuppehälle? Fördenskull måste i synnerhet Guds böcker läsas:

1. andens bok, för att ingenstädes något måtte tillåtas, som motsäger förnuftet;
2. världens bok, för att inte något oharmoniskt måtte visa sig i våra handlingar, utan allt vara så systematiskt som Guds verk är;
3. den Heliga skrifs bok, för att inget måtte göras utan Guds råd. Ty här är vår helgedom, vårt Urim och Tummin – 2 Mos. 28,30 –, här talar Guds mun.

Men även andra goda böcker skall vi begärligt läsa; främst historiker, filosofer och teologer, för att vinna en allt djupare insikt i sakvärldens grunder; vidare talare och diktare, för att förbättra vår stil; slutligen också moraliska och mekaniska författare och andra, för att göra vårt arbete riktigt och för att nå förståelse ("prudentia") för dessa ting.

Men allt detta kan man också uppsöka hos en enda, verkligt god författare, liksom på en och samma äng kon ser sig om efter gräs, hunden efter haren och biet efter blommornas kalkar.

Men trots allt är också detta sant, att man borde läsa flera författare; ty ingen av dem har framställt allt. Och även om han hade gjort detta, så är ju omväxlingen angenäm; den lockar, gläder och fångar oss.

Vidare är det nödvändiga urvalet bara möjligt i ett rikt överflöd. Det är nämligen inte att rekommendera, att någon i valet av sin författare rättar sig efter någon annan; ty det är helt ofruktbart, ovärdigt den mänskliga andens upphöjdhet och denna metods ljus.

Eftersom det finns ett oändligt antal böcker, och eftersom det inte ens är möjligt att läsa alla dem som finns för handen i ett medelmåttigt bibliotek, är ett urval nödvändigt.

Redan Cicero klagade på sin tid över att diktarnas böcker förökades alltför mycket och att hans levnadsdagar inte ens räckte till för läsningen av lyriska författare, även om hans livstid skulle fördubblas.

Vad skall då vi säga i våra dagar, då ännu så många latinska diktare kommit till – och märk väl de bästa, som Cicero ännu inte alls kände, som Vergilius, Horatius, Ovidius o s v – eftersom floden av historikernas, filosofernas, läkarnas, rättsvetenskaparnas och teologernas skrifter är så stor, att ingen – även om han fick tusen år på sig – förmådde tömma en tusendedel av biblioteken.

Vad skall man då göra, om enligt Plinius' åsikt ingen bok är så dålig, att den inte också skulle innehålla något gott? Jag svarar: Låt oss handla som en avhållsam och vis man, som är inbjuden till ett överrikt gästabud. Låt oss se på allt med välbehag, och låt oss välja ut av de bästa tingen bara en liten smula till vårt bruk.

För det första därför att det inte är nödvändigt att rota i många böcker, om ljusets källor öppnas.

För det andra, eftersom det är skadligt att splittra sig. Ty man blir trött av att läsa mycket, säger Salomon – Pred. 12,12 –. På frågan varför det i våra dagar inte finns så många lärda och visa män som på Ciceros och Quintilianus' tid, svarar Capnion, enligt vad som sägs: "De var på den tiden inte kluvna genom så många böcker som idag; det fanns på den tiden bara få böcker, och dessa var bra." Det är sant! Den som är överallt, är ingenstans, säger Seneca.

Bortsett därifrån torde det knappast vara möjligt att någon som läser mycket kan undfly de motstridiga meningarnas larm eller de innehållslösa upprepningarnas pladder – ty den ene skriver av den andre.

Därför skall böckerna

1. sökas ut motsvarande vars och ens livsplan: politikern kan t ex läsa politiska böcker, teologen teologiska, medicinaren medicinska och därutöver ett eller annat verk, som vänder sig mot helheten ("universalis").

2. Man skall välja ut berömda böcker, som prisas för sin utomordentliga vishet, för sin enastående klokhet eller värtalighet, vare sig de nu är nya eller gamla.

3. Slutligen skall de också vara fulla av ljus. Att läsa dunkla skrifter skulle innebära att förspilla sin tid, utom då man förmodar utomordentliga hemligheter i dem.

Om läsningen av historiska böcker vill vi tills vidare bara säga så mycket som att det visserligen är bra att läsa gamla historier; men bättre är studiet av samtidshistorien och de händelser som tilldragit sig för bara kort tid sedan, som utspelas just nu eller vilkas förlopp låter sig förutses av vissa förhållanden.

Därvid är det likgiltigt, om dessa ting har skett i den egna hemtrakten, hos grannfolken eller annars någon annanstans, då ju nu hela jordklotet är tillgängligt från alla sidor. –

Liksom hela världen från sin begynnelse ända till sin ände är en skola för hela människosläktet, så är för varje enskild människa framför allt hennes egen tid hennes skola.

Felet hos de i vanlig ordning lärda herrarna, som absolut inte visste något om sin hemtrakts händelser, eftersom de ville veta allt ur grekernas och romarnas historia, måste därför förbättras. Den som handlar på liknande sätt bekymrar sig om ett främmande hus och låter sitt eget fördäras i smutsen.

Hur skall böckerna läsas?

1. Alltid uppmärksamt;

2. med urval och utdrag;

3. till praktisk användning. Det innebär, att vi måste vänja oss vid att inte bruka böckerna för nöjes skull som bärstol eller vagga, utan som en vagn eller ett skepp, som för oss någon annan stans. Tag därför aldrig en bok i handen med ett annat mål, än att du i något hänseende blir insiktsfullare, klokare eller bättre. Lägg aldrig bort den, innan du ur den vunnit insikt i en god sak eller hämtat en renare dygd ur den.

Aldrig bör vi lägga en läst författare ur handen utan att ha valt ut blommorna och burit in dem i vår bistöck, utan att ha förökat vår nuvarande eller åtminstone vår framtida nytta.

Urval och utdrag är oundgängligen nödvändiga för var och en, som läser i författarnas verk. Dock måste skarp kritik ha gått före, för att man skall veta vad som bör väljas och vad som bör vrakas.

Ty nästan överallt i människornas verk är ont blandat med gott, värdefullt med sant, skadligt med nyttigt. Vi måste därför efterlikna de små bina, som suger honung ur blommorna och lämnar kvar giftet.

Urvalet måste emellertid ske klokt: du får inte förhastat anta eller förkasta något. Klokheten består i att du alltid aktar på ur vilken ljuskälla författaren öser eller bevisar något, för att sedan gå dit och själv hämta råd ur denna källa.

Framställer författaren något genom sinnenas förmåga, så skall du vända samma sinne mot samma sak för att inse, om det i sanning förhåller sig så.

Sker framställningen genom förståndsöverbäganden, skall du vända dig tillbaka till dig själv för att se, om ditt förstånd säger dig samma sak.

Sker framställningen med hjälp av vittnen, så kalla fram samma vittne som författaren åberopar sig på, för att du själv skall övertyga dig om att denne säger det med samma ord och i samma andemening.

Om något inte håller stånd i en sådan prövning, kan du tillbakavisa det genom att helt enkelt förbigå det och räkna det till de tivelaktiga tingen – eller genom en offentlig vederläggning av det uppenbart osanna och genom att fördöma den gudlöse.

Att skriva ut minnesvärda ställen, som du inte gärna skulle vilja glömma, är nödvändigt. Ty det mänskliga minnet är väl knappt så lyckligt, att det genast har i beredskap för dig vad du vill, om det inte förvaras säkert i förrådskammare. Men vad skall det vara för kammare? I mina samlingar t ex som allmänna talesätt eller rättsliga beslut. För in här vad nyttigt du lärt dig och hämta fram vad du behöver.

II. Livet som yrke

1. Vid inträdet i denna skola måste du välja ett bestämt yrke, genom vilket du skall tjäna Gud och det mänskliga samfundet och i vilket du skall tillbringa ditt jordelivs dagar nyttigt och – om möjligt – även behagfullt.

2. Ditt stånd skall vara klart markerat, för att du inte skall verka ostadig och ombytlig.

3. Det är bättre att välja ett yrke än flera. Detta lär oss vishetens högste lärare, när han säger: "Ett är nödvändigt". Han tyckte bättre om Marias levnadssätt än Marthas, fastän ju även denna älskade Kristus. Vilket stånd du än väljer må det fylla ditt liv helt och hållet; allt annat vare en bisak för dig.

Men hur skall vi välja vårt yrke? Vi måste allvarligt be Gud om hans ledning, om vi hittills bara gjort det försumligt; vi måste be visa män om deras råd, och slutligen måste vi också fråga vårt samvete, d v s vår naturliga böjelse och våra krafter, vi måste pröva vad våra skuldror är i stånd till och vad de inte vill bära – Jes.Syr. 37 –.

III. Livet som arbete

Var och en skall vara övertygad om att han av himmelens herre sändes till detta liv, för att han där, liksom i herrens vingård – Matt. 20,1–16 – skall uträtta något liksom på sitt fält, eller att han där skall driva handel; han skall veta, att hela livet betyder dagligt arbete. Om han visar sig god och

trogen, får han hoppas på belöning; är han trolös eller vårdslös, må han vänta sig straff.

IV. Livet som väg

Denna väg leder till ålderdom, död och därifrån till evigheten. Av följande skäl måste vi skaffa oss ett stöd för ålderdomen:

1. Det föregående trappsteget är till för det följande, liksom länken i kedjan;

2. en utfattig gubbe är en sorglig företeelse. Där finns inte längre något att förbättra, liksom hos en efterhängsen sjukdom;

3. gubbåldern kan jämföras med vintern. Vintern är till sin natur ofruktbar, den frambringar inga som helst frukter. Den tillåter människorna bara att njuta av sina förråd. Den som inte samlar något under sommaren och hösten lider nöd under vintern och hungrar.

4. Här är ännu möjligt vad som längre fram inte är möjligt. I mannaåldern står allt i full blom: sinnena, den medfödda andliga förmågan, minnet, omdömeskraften ... Hos gubbarna försvagas allt detta undan för undan, och en gång plånas det helt ut. Fördenskull måste vi samla allehanda skatter av sådana ting som är bra för oss.

5. Gubbåldern är livets söndag. Då skall man inte längre arbeta, då skall man vila sig. Vi skall minnas Guds bud, som han en gång gav Israels folk, nämligen att på fredagen samla in en dubbel mängd manna, för att i förväg sörja för den följande sabbaten – 2.Mos. 16 –

Å andra sidan skall vi inte heller hopa för mycket och inte rafsna åt oss alltför girigt, för att mannat inte skall fördärvas; alltså inte tre, fem eller tio mått – gomer – utan bara två. – Jämför Pred. 9,10: "Allt vad du förmår uträtta med din kraft må du söka uträtta; ty i dödsriket, dit du går, kan man icke verka eller tänka, där finnes ingen insikt eller vishet".

Den som alltså inte önskar sig en ofruktbar ålderdom, inte en besvärlig och hungrig gubbålder, han må – så länge hans år och hans krafter tillåter det – fylla sina lador, sina förråds-kammare och sina källare med ett förråd av vishet, med en fast hälsas skatt och med andra livets goda ting.

Om du i tid sörjer för erforderliga stöd för din ålderdom, kan du hoppas på att den – om det förunnas dig – inte är sorglig utan angenäm, inte besvärlig utan glad; men bara det nödvändiga skall man skaffa sig, ingalunda de överflödiga tingen; bara det som tjänar välbefinnandet, inte det som för med sig besvärligheter.

Detta liv är en väg som leder till död och evighet. Fördenskull måste vi tänka bortanför och utöver livet självt.

Hela detta jordiska liv må inrättas till nytta för det kommande livet, liksom allt det som blev oss till del i moderlivet är av nytta för det jordiska livet.

En invändning: Vi måste visserligen här också göra saker som inte följer oss till det eviga livet, t ex äta, dricka, sy kläder, bygga hus och andra yttre förrättningar, utan vilka man inte klarar sig här i livet. Men om

vi bara rätt betänker saken, så finner vi, att även dessa förrättningar kan och bör tjäna det kommande livet, visserligen på ett underordnat sätt.

Ty liksom vi bara skall ägna oss åt kroppen för att kunna ägna oss åt själen, så skall vi befatta oss med de materiella tingen ("corporalia") bara till nytta för de andliga.

Må alltså människorna sköta sina trädgårdar, fält och vinberg, må de bedriva kreatursavel, fiske, slakteri och annat hantverk. Men till vilket mål? Allt detta må bara tjäna till att människan inte saknar näring – ty allt människans arbete är för hennes mun – Pred.6,7 –.

Gör hon inte allt detta bara för att bli vid liv? Livet skall emellertid bara uppehållas för att vi ännu i kroppen skall lära oss att leva utanför kroppen, när vi åläggs att lämna den.

V. Livets slutmål är ålderdomens ro och därefter evighetens ro.

Därför är klokhet av nöden att vi inte skall förfela detta mål. Vi nämner som grundregel för den praktiska livsföringen följande sats:

Gör det som du vid din död skulle vilja ha gjort! För detta mål må också medlen meddelas dig. Du skall önska

1. att ha hållit fast vid tron på Gud och
2. ha kämpat en god kamp;
3. att kalla ett samvete ditt eget, som inte vet sig skyldigt till något brott,
4. äga ett obefläckat namn,
5. att efterlämna en hederligt förvärvat förmögenhet åt dina arvingar – om det är mycket eller litet spelar ingen roll –,
6. att ha fromma, rättskaffens och visa arvingar.

Gör det som måste göras för att nå ditt mål så länge du lever.

VI. Livet är arbete, en rastlös verksamhet som i myrstacken.

Därför är flit av nöden. Följande regel skall du hålla:

1. Gör inget om det inte är av säker nytta – att arbeta förgäves är dårars sak.
2. Inget skall du företa dig utan tillförlitliga hjälpmedel.
3. Du skall förrätta ditt arbete på så lätt sätt som möjligt.
4. Gör det goda så långt du kan och gör det fort.
5. Om tillfällena oväntat erbjuder sig, är de – tro mig – sända av Gud.
6. Vet, att en vis man inte borde låta ett tillfälle som erbjuder sig gå förbi outnyttjat.
7. Bortsett från Gud förlita dig på ingen, bara på dig själv.

Ärketryckaren Christophorus Plantinus försåg sina böcker på framsidan med en cirkel. Ett av passarens ben var instuckat, medan det andra fullföljde cirkelns omkrets. Därtill fogade han orden: "Labore et Constantia" ("Med arbete och fast ihärdighet"). Detta är visserligen riktigt, men jag menar, att man borde foga till ett öga, vishetens tecken. Ty om arbetets och ihärdighetens roder (sc. ögat) inte är med, kan arbetet urarta till tomt slitgöra, ja t o m till ett fördärligt företag.

Fördenskull må varje människa i förväg sätta upp sitt mål för hela livet och för varje livsavsnitt och beständigt och obönhörligt må hon hålla fast vid det. Sedan må hon stega upp omkretsen eller medlen, som allsidigt omger målet. Slutligen skall hon foga till kloketens öga, som ständigt aktar på att inget råkar ur sitt kretslopp. Då skall det bli uppenbart, att allt är riktigt ordnat, och den önskade framgången skall inte utebli. – (Hit hör avsnittet om dagböckerna ur vår skrift: Methodus novissima linguarum, 512).

VII. Livet som en fallgrop

Därför är klokhet av nöden.

Pröva bara på lite; men vad du gör skall du slutföra. Vänd ditt sinne aldrig mot alltför många ting, om du är vis! En klok man splittrar sig inte alltför mycket i sina företag, vare sig i tankar eller i ord, i gärningar eller i planer. Splittrad dåkraft försvagas, i enhet ligger styrkan! Detta ville väl Gud antyda, då han önskade, att Simsons kraft skulle ligga i hans lockar, d v s i det aldrig klippta huvudhåret.

Ty det är bekant, att genom klippningen porerna öppnas och de inre safterna dunstar bort. Hit hör också Epiktetos utsaga: ”Du kommer att vara oöverbärlig, om du aldrig börjar något, vars slut inte ligger i din hand”.

Och diktaren säger: ”Jag ber dig om en sak: Reva dina förehavandens segel!”

Det kommer följaktligen inte an på hur många ting du planerar, utan bara på om du tänker på goda ting och hur väl du har för avsikt att göra dem. I alla goda och beständiga företag bevara en Boas och en Davids hållning: vad du än företar dig, tveka inte att raskt fullända det! Rut 3,18; Ps. 132,3 ff.

Var i dina funderingar som en snäcka men i dina gärningar som en fågel.

VIII. Livet är kamp

IX. Livet som Fortunas spel

Se alltså till att du handlar som en din lyckas kloka smed.

X. Livet som skådespel

Dela alltså in det i akter som komedidiktaren gör med sitt spel. – Aristoteles klandrar diktaren, som tänjer ut spelet till mer än en dag; och skådespelaren, som inte förstår att spela färdigt en bra tragedi till solnedgången, får också klander.

Även det jordiska livet är ett teaterstycke, d v s en skenbild av det eviga livet och en förberedelse för evigheten. Solnedgången är lik livets slut. Den som avslutar sitt livs spel med bifall före sin död är vis; dåraktig är däremot den som sysslar med oväsentliga ting och knappt eller över huvud taget inte alls tar itu med de viktiga tingen. Människorna skall lära

sig att ta sig till vara för denna dårskap, för vilken man pliktar med den eviga döden. Därför måste de i förväg förmanas och väpnas med goda riktlinjer av alla slag.

XI. Livet är en ärans scen.

Man skall inte springa efter ryktbarheten. Ty lycklig är den som lever i det förborgade. – Här skall man fastmer hänvisa till äregirighetens skadlighet. – Men har någon andra åsikter (”ratio”) i fråga om detta, så skall han eftersträva ryktbarhet och berömmelse på tillåtna vägar, på dygdens väg. –

Kan du inte göra det på detta sätt, så anförtro din sak åt Gud. Hos honom skall de som smyckas av gudsfruktan och dygd vinna tillräcklig ära.

Om emellertid någon redan gläder sig åt ett gott rykte, skall denne

1. skyddas omsorgsfullt. Det är skymfligare att fördriva en gäst än att alls inte ta upp honom i sitt hus.
2. Han skall bevaras på samma sätt som vi har vunnit honom: på dygdens väg. Viljan till sedlighet skall aldrig upphöra.
3. Om du trots ett rätt handlande har ett dåligt namn, anförtro dig då åt Gud.

Särskilt de män måste vara rädda om sitt goda namn, som bekläder ett ämbete i stat eller kyrka, framför allt när de bemödar sig om att tjäna det allmänna bästa. Ty med nödvändighet måste de skada den främmande välfärden i den mån som deras eget goda rykte tynar bort. I denna andemening säger Augustinus: Vi får inte lyssna till de fromma män, som visserligen försäkrar oss, att deras samvete uthärdar Guds närvaro, när t ex deras ligkiltighet gent emot någon klandras och de råkar i en ond misstanke, från vilken de för visso vet sitt liv vara fritt. De föraktar folks åsikt inte bara oklokt utan i sanning också skoningslöst, eftersom de dödar de andras själar, som kanske försmår Guds väg eller med svepskäl inte efterliknar det som de ser utan det som de bara inbillar sig.

Den som fördenskull bevarar sitt liv från lastbarhetens skamfläck gör gott mot sig själv; men den som också får ett gott rykte visar förbarmande gent emot de andra. För oss är vår livsföring viktig, för de andra vårt goda rykte.

Vi måste därför också ta oss i akt för det ondas sken, inte bara för det onda självt. Ty varje fel i det mänskliga sinnet brännmärks desto mera påfallande, ju mera betydande vederbörande syndares anseende är.

Xenofon säger i Agesilaos: Vi vet, att det inte kan förbli förborgat, som berömda människor har gjort.

Och Seneca ger män med hög värdighet och av utmärkt anseende följande hälsosamma råd – De clementia kap. 8: – Annorlunda är deras läge, som är förborgade i mängden och inte höjer sig upp över massan. Deras förtjänster brottas länge, innan de blir uppenbara och kan ses,

medan deras laster förblir i skuggan. Era ord och gärningar däremot kommer i var mans mun. Därför måste ingen ivrigare akta på sitt rykte än ni; ty ni kommer att åtnjuta det anseende som ni förtjänar. –

Hur strängt en berömd man måste ge akt på sig själv, som s a s står på världens scen, visar likaledes Seneca i "Consolatio ad Polybium", kap.25, där han säger:

Allt är lättare för de människor vilkas lidelser låter sig döljas. Men för de män, som ödet har ställt i ljuset, och för vilka inget vanligt och inget lågt är passande, är ingen hemlighet tillåten. –

Och bl a säger han också: Om du ville, att allt skulle vara tillåtet för dig som du bara kan önska dig, då skulle du inte ha fått vinna allas hjärtan för dig. Nu måste du uppfylla det som du har lovat alla dem som prisar din andes verk. –

De är ditt sinnes väktare; du får aldrig göra något som skulle vara ovärdigt en fullkomlig och ädel man och som många skulle få sona för som har beundrat dig. Du får inte skratta övermåttan, ej heller gråta; du får inte dra ut på din sömn ända långt in på dagen; du får inte dra dig tillbaka från världens kamp och ävlan för att vila i den lantliga byns stillhet; inte ens över din tid får du förfoga som du vill. –

XII. Livet är en ström eller en vind – därmed må hänvisas till livets korthet och dess flyktighet.

Därför skall också du skynda dig. "Den late är lysten men får ingenting, den flitiges önskan blir rikligt uppfylld." – Salomons ordspr.13,4.

Och av Ovidius hör vi:

"Illa med hast; uppskjut ej något till kommande stunder! Ingen är redo i morgon som inte är det idag." Remedia amoris 94.

Mycket vackert klandrar Martialis den Postumus, som gärna skjuter upp allt till nästa dag:

"I morgon är jag vid liv, ja, i morgon!" Så säger du alltid, Postumus."Men säg mig, Postumus, när kommer i morgon för dig? Hur avlägset är ej 'i morgon'? Var är det? Och var skall man söka det, säg! Finns det hos partherna kanske eller hos armeniernas folk? För länge sedan har Priamos nått det där 'i morgon', och likaså Nestor. Så säg mig den summa för vilken man köper sig detta 'i morgon'. Du lever i morgon? För sent det är att först leva idag, Postumus. Ty varje förständig man har levat igår, Postumus!"

I Argolis blev den, som bedrev sitt livsuppehälle oaktsamt och försumligt eller som sågs lat och överksam, tvungen att avlägga räkenskap över vad han levde av inför en domstol, som representerade censorns ämbete.

I Sardinien fanns det en lag mot latmaskar, som ålade straff för överksamhet och lättja och tvingade var och en att avlägga räkenskap över sitt arbete, sitt förvärv och hela sitt liv. Aelianus.

Och hur förskräckligt dundrade inte profeten Jeremias mot sådana människor: "Förbannad den som inte ivrigt utför Herrens verk!" – Jer.48,10.

Och själve lagstiftaren, Kristus, säger: "Varje träd som inte bär god frukt skall huggas bort och kastas i elden!" – Matt.3,10 –

Detta skall du höra, för att du inte skall förföra dig själv, för att du inte själv skall bli din egen olyckas upphovsman.

Därför måste vi skynda oss, för att livet inte skall skynda iväg från oss, innan vi har använt våra dagar på ett rätt sätt. Och med David måste vi be Gud, att han må lära oss att räkna våra dagar

XIII. Liv innebär att ha brist; ständigt saknar vi något.

Därav följer:

1. Du skall inte trakta efter rikedom.
2. Men om någon har bestämda skäl till det, t ex för arvingarnas skull eller för att skaffa sig medel för verksamheten, så må han göra det.
3. Men om du inte heller på detta sätt kan hjälpa dig, så låt din själ ge sig till tåls.

XIV. Livet är fullt av frestelser.

1. Ringakta detta livets yppighet och förströelser.
2. Får du del av dem, så njut dem med måtta.
3. Var till freds med din lott, om de uteblir.

XV. Det jordiska livet är oviss och förgängligt.

1. Livet är som en vandring, överallt kringlurat av mångfaldig slump, ja rent av förföljt av den. Varje timme kan de mest oansenliga orsaker göra slut på livet. Det är därför en stor dårskap att av längtan efter detta så ovissa liv göra något fult och orätt.
2. Om du inte hastigt och lustigt vill bli en gubbe, måste du i rätt tid vara förutseende: börja i tid att leva klokt, måttfullt och nyktert för att inte sjukdom och död skall fördärva dig.
3. En vis man har efterlämnat åt oss den nyttiga förmaningen, att alla som förslösar sitt liv hemsöks av en oviss död; det är därför mycket klokt att inrätta varje dag som om den skulle vara den sista och att om kvällen avlägga räkenskap över sina handlingar och förbättra sina fel, som om det var hela livets kväll.

II. Över klasserna i mannaålderns skola specifikt

Som redan sagts har denna skola tre klasser.

- I. Deras klass som väljer sitt yrke och börjar utöva det,
- II. deras klass som gör framsteg i yrkesutövningen,
- III. deras klass som närmar sig sitt slut och inväntar ålderdomen.

I. klassen

I. Om yrkesvalet

Här måste vi hänvisa till följande:

1. att det är på tiden att välja ett bestämt levnadssätt åt sig;
2. att överlägga vilket levnadssätt man vänder sig mot och hur det skall vara beskaffat, och
3. vad man skall göra efter det val man träffat. –

Till punkt ett: Det är nu tid att du väljer ett yrke. Sök därför ut ett sådant levnadssätt, att du skulle kunna säga till det: Dig allena tycker jag om.

Invändning: Men vilken mening har då den pansofiska visheten, – det sanna vetandet om helheten – om bara ett är nödvändigt?

Svar: 1. Prisa de omätliga fälten men bearbeta den lilla åkern! 2. Om du vunnit insikt i det hela, skall du också lätt komma till insikt i detta ena. 3. Du skall då inte störa det andra i dess harmoniska samvaro ("harmonia"). Här måste vi erinra om Senecas utsaga: "Vi tar fel därför att vi alla bara tänker över livets delar, medan ingen betänker hela livet."

Därför skall varje vis man tänka efter över hela livet; från början må han se fram mot slutmålet och söka finna medlen för att nå detta.

Till punkt två: Hur skall man bära sig åt vid yrkesvalet, eller vilket levnadssätt skall man välja, och hur skall det vara beskaffat?

Svar:

1. Det rätta yrket må vara ofarligt för själens frälsning. Men det är inte nog med att det bara är oskadligt; det skall även främja egen och andras frälsning.
2. Yrket skall vara hederligt med hänsyn till det goda ryktet och ett ansett namn.
3. Det skall också vara gynnsamt för vår kropps blotta underhåll, ty vi är inga änglar; vi har behov.
4. Det skall om möjligt vara angenämt, d v s lugnt och tillräckligt för att man skall kunna leva på det.

Framför allt skall var och en säga: som tjänare åt Guds ord, som läkare, tjänsteman, undersåte, hantverkare eller köpman är jag beredd att tjäna människorna och Gud. Den som handlar på annat sätt och inte sätter som sitt mål att tjäna Gud genom att tjäna människorna, har inte insett sin kallelse; han missbrukar den skändligen och skadar därigenom sig själv mest.

Ty om jag genom allt mitt handlande i sanning söker tjäna Gud, väntar en stor lön på mig här och i evigheten, och mitt yrke skall bli vägen till kungariket, som aposteln lär oss – Kol. 3,24; 1.Tim. 2,15 –.

Detta må lända alla till stor tröst, vilket yrke de än utövar – t o m om det är mycket obetydligt. Ty vår evige faders berömmelse är så stor, eftersom i hans hushåll inget stånd är så oansenligt och så föraktligt, att

det inte skulle behaga honom och inte medförde livets krona. Kort sagt: vi måste här välja det enda nödvändiga; men inte det som synes dig som enskild nödvändigt, utan det som är nödvändigt för gemenskapen. Ty vi föds inte för oss allena.

Därför skulle det vara nyttigt, att om möjligt ingen förfogade ensam över sig själv, utan att han väntade på sin kallelse, liksom inte heller Kristus dristade sig till att göra något på egen hand, och liksom han också bara upptog den som han själv hade kallat.

Därför sade han: "Ni har inte utvalt mig, utan jag har utvalt er."

Man borde av förnufts skull eftertryckligt yrka på att en akademisk senat skulle företa valet – de andra må sköta sitt.

Till punkt tre: Vad skall vi göra efter yrkesvalet, eller hur skall vi leva i det valda ståndet?

Svar:

1. Vi skall leva i Herrens fruktan, och med Herrens fruktan skall vi börja vårt verk. Om du i ditt yrkes företag har fått framgång, skall du inte offra åt ditt nät – Hab. 1,16 –, och om du misslyckas, skall du inte förtvivla – Jes. 49,4 – som Petrus förtvivlade – Lukas 5,5.

2. Allvarligt skall vi leva och allvarliga ting skall vi göra. Hit hör utsagan ur Ruts bok 3,18; ty det anstår männen att vara allvarliga och besinningsfulla.

När Kristus sände ut sina lärjungar, förbjöd han dem att ta med sig stav eller påse; ja, de skulle på sin väg inte ens hälsa på var man, för att de inte skulle uppehållas av oväsentliga ting.

Och du, människa, vet du inte, att Kristus har sänt också dig ut i livet och gett dig ett liknande bud med på vägen, nämligen att du inte skall betrakta livet som en lek, som man kan fördriva med bagateller?

OBS! Här måste vi utförligare tala om hur vi skall tillbringa livet endast i allvarlig sysselsättning, även om den nödvändiga avkopplingen inte tillbakavisas. –

3. Vi skall vara uthålliga i vårt yrke. – Dessutom må följande regler ur den eviga visheten rekommenderas dig:

Regel I.

En vis människa måste överallt akta på målet, på medlen och slutligen på användningen av dessa medel, på praxis. Hon må alltså inte företa sig något utan att känna målet för sitt handlande, medlen att nå detta mål och sättet för deras användning. Målet är önskvärt för sin egen skull, medlen bara för målets skull.

Regel II.

Föga hör till ett gott, d v s lyckligt liv. Om du saknar läkare, skall följande tre ting vara dina läkare: ett glatt sinne, ro och ett passande levnadssätt. Cicero skrev i sin Tiro – 16 ep.18 –, att för sinnesförfatt-

ningen följande ting är nödvändiga: en bra matsmältning, undvikande av utmattning, måttliga promenader, massage, nöjen med andra – och en bra stolgång. Och Seneca skriver i sina gyllene skrifter: Hederliga tröstens ord förvandlas i dig till läkemedel, så att också din kropp har nytta av det som uppfriskar anden.

Mina studier var hälsosamma för mig. Jag har filosofin att tacka för att jag är återuppstånden och att jag blev frisk; jag har den att tacka för mitt liv.

Och i femte brevet läser vi: Det är vårt mål att leva i enlighet med naturen. Men det är mot naturen att plåga sin kropp, att hata en behaglig finhet, att söka smutsen och att äta inte bara billiga utan även äckliga och avskryvade näringsmedel.

Förvekligandet traktar efter överförfinade ting, dårskapen flyr också det som är lätt att skaffa. Filosofin begär sparsamhet, ingalunda martyrium. Men även sparsamheten kan alltigenom vara oren. –

Märk vidare, att det enkla levnadssättet var grunden till patriarkernas långa levnad. De livnärde sig inte av fint kött utan av luftens och jordens frukter, av honung och olja. De hade dessutom på den tiden inga bekymmer, de förde inga krig o s v.

De hade alltid ett glatt sinnelag, de levde i sanning i ett naturligt tillstånd! Men nu har allt vänts till sin motsats. Döden själv är visserligen en naturens nödvändighet; men den tidiga döden härrör helt visst från de fördärliga vanorna och från omåttligheten. Med rätta säger därför Seneca i förordet till den tionde boken i *Controversiae*: I vår buk begravs de alla: fåglarna som flyger, fiskarna som simmar och viltet som springer omkring. Fråga dig nu, varför vi dör så plötsligt? Vi lever genom de döda.

Hit hör en motsvarande kroppsövning - - -

Regel III.

Lev så att säga i offentligheten och för det allmänna bästa. Lev så att man också om dig kan säga: En god människa är en gemensam egendom.

Till yrkesvalet hör att man tänker på att grunda en familj och i tid skaffar sig det som tycks en passande för detta.

Vi känner framför allt till tre möjligheter att underhålla en familj: I. lantbruk; II. hantverk; III. handel.

Den första möjligheten är den naturligaste och säkraste för att ha gemenskap också med Gud och för att återvända till patriarkernas liv, och till på köpet är den angenäm.

Hantverket och hantverkarna är likaledes nödvändiga.

Även handelns blomstring, import och export av gods, ligger i det mänskliga samfundets intresse. Handel skall emellertid bara bedrivas:

1. där den är nödvändig; ty inte varje land frambringar allt;
2. bara rättvisa, samvetsgranna och å ämbetets vägnar tillsatta män skall ägna sig åt handel. Det är därför nödvändigt, att några köpmän tillsätts genom överheten.

Likväl är det bättre att återvända till det vartill vi är dömda, nämligen till arbete i vårt anletes svett, för att inte vi själva skall förbannas utan åkern. –

Gå till myrorna, husbonde, och se hur det hos dem inte finns något dagdriveri! Gå till bina och du skall hos dem inte finna någon förvirring utan se allt i bästa ordning!

För lantbruket talar också följande skäl:

1. Detta yrke är det mest ofördärvade; ty där har vi att göra med Gud och inte med människorna.
2. Det är också lugnast, utan varje sinnesförströelse, utan lögn och bedrägeri och ett hederligt livs sanna fundament, eftersom var och en här kan inrätta sig efter måttet av sina krafter.
3. Detta yrke liknar tamdjurens levnadssätt, som livnär sig av örter, gräs o dyl – Ps.145,15 –.
Om man däremot livnär sig av boskapen efterliknar man rovdjuren, som vederkvicker sig med främmande blod. – Men i Kristi kungarrike måste alla rovdjur offra åt Herren, Jesaja 11,6 –.
4. Samla här exempel ur patriarkernas liv - - -

II. klassen

Deras klass som fortskrider i utövandet av sitt levnadsyrke.

Regel I.

De människor som har lämnat skolan må nu vara lika ivriga i kyrkan och i Herrens församling, som de var i skolan, för att de skall

1. göra ytterligare framsteg,
2. vidare stärka sin tro på Gud,
3. öka sin fromhet, kort sagt, för att de skall förstora sin tro, sin kärlek och sitt hopp.

Regel II.

Sedan skall vi sörja för detta ena, att vars och ens hjärta, själ och kropp skall vara ett Guds tempel, och att hans familj är som Bethel, när den har förökat sig.

Vi skall alltså vandra inför Herren och med Herren som Henoah, om vi ständigt tänker på Gud och alltid har honom inför ögonen, om vi aktar oss för att synda inför hans ansikte och inför hans heliga änglar. Men om vi har fallit, skall vi göra bot och bättring, göra avbön inför Gud och länge fram vandra försiktigare inför hans ansikte.

Regel III.

Ingen som är vis skall därför hänge sig åt det verksamma livet på ett sådant sätt, att han inte längre har tid till meditatív betraktelse för att vederkvicka sin själ och uppliva sitt sinne.

Du borde hellre dagligen, o människa, erinra dig om att

1. du i begynnelsen skapades till Guds avbild och kallades till herravälde över alla varelser;
2. hur du för första gången avföll genom att vända dig bort från Gud - - - för att du inte skall göra detta en gång till;
3. hur du för första gången kallades inför Guds domarebord och frågan riktades till dig: Adam, var är du? Du undgår inte Guds anrop, hur du än döljer dig.
4. Erinra dig om att nåd och förlåtelse lovats dig – kvinnans säd - - -, för att också du alltid skall önska att trampa Satan under dina fötter.
5. Erinra dig det straff, som ålagts dig som botemedel för mellantiden, nämligen arbetet i ditt anletes svett, för att du gärna skall underkasta dig och vara till freds att inte du utan åkern för din skull belastades med förbannelsens åska.
6. Tänk på Frälsarens uppdrag, som utgivit sig för dig för att du genom tron skulle bli rättfärdig. Håll fast vid tron för att rättvisa skall vederfaras dig och bed om trons förökande.
7. Tänk på att även du är helgad genom den Helige ande och genom återfödelsen och befläcka dig inte på nytt.
8. Tänk på att du redan här är förhärligad, om du undflyr det onda. 1.Petr. 1,8 och 2.Petr. 1,4.
9. Tänk på att alla de som inte vill förlora livets krona ålagts att bestå kampen med kött och blod och att övervinna andens dålighet.
10. Men vet att domaren är närvarande vid denna kamp och bereder tronen åt segraren. – Upp. 3,21.

Regel IV.

Vad Gud befäller det skall du utföra och uthärda tåligt och utan att knorra vad han sänder. Ty Gud är själv det goda, och han kan slutligen bara vilja det goda, vad han än ålägger dig.

Regel V.

Frukta, älska och dyrka inget så mycket som Gud. Vad som är lagt under fötterna måste trampas med fötterna. Men Gud har underkastat allt under människan, visserligen med undantag av sig själv. Vi kan därför häva oss upp över allt och skåda ner på allt ovanifrån; Gud ensam vare upphöjd ("sufficiat").

Regel VI.

Tänk på döden från början av ditt liv. Så länge du lever, lev som på tröskeln till döden, för att du skall dö som på tröskeln till livet, när det är bestämt för dig att du skall dö. Ty ve dem som uppstår till döden!

Du måste gå genom dödens port. Men för att du inte skall dö i döden, måste du trubba av dödens udd, våra synder – 1.Kor. 15,56 –. Synderna skall alltså dö före dig, för att Kristi liv skall leva i dig. Men frukta då inte för döden.

Om den har förlorat sin udd, leder den dig bara över till livet, och den kan inte skada dig.

Männen skall alltså leva så, att de längre fram, när deras ålderdom brutit in över dem, inte behöver klaga över den som över en sjukdom, utan att de kan glädja sig åt den som åt en angenäm vilotid efter alla mödor. Och eftersom tiden oavbrutet rinner bort som ett sandur, skall ni handla raskt som män, för att ni skall nå ert livs slutmål, innan slutet är där. Längre fram kan ni intet göra.

Regel VII.

Var och en må vid utövandet av sitt yrke visa sig seriös och anropa Gud. Men ta dig tillvara för alltför stor ängslighet. Anförtro åt Gud plikter som överstiger din förmåga; även när du ser, att något kan göras bättre än vad du gör.

Du är inte förpliktigad att vilja nå högre än vad som givits dig. Bed hellre och säg: Gud, förbarma dig över mitt handlande, och tag inte bort mig, innan jag har fullbordat vad du har tilldelat mig och vad jag företagit mig till din ära.

Skona mig däremot inte, om jag varit onyttig, för att jag inte må leva i straff och skam, utan lämnar rum för de bättre. – Under tiden skall du skyndsamt göra vad din hand förmår. Ty bland de döda, dit du färdas, finns varken verk, konst, förnuft eller vishet – Pred.9,10 –.

Och Ovidius säger:

"Förrätta ditt arbete, medan din kraft och din ålder dig låter det göra. Med ljudlösa steg ren nalkas böjd ålderdom."

Och Tibullus, Eleg. I,4:

"Förspill ej tiden – snart du ångrar det!
Ty år och dagar flyr så snabbt; ungdomens vår
förvissnar, vänder aldrig åter...
och bittert ångrar mången på sin ålderdom,
att han ej njöt av livet i sin ungdom."

Fastän Vespasianus mycket plågades av inre skröplighet ägnade han sig dock åt sina härskarplikter med oförminskad iver. Ännu på sitt sjukläger gav han audiens, och när hans vänner manade honom till skonsamhet, sade han: "En härskare skall dö stående" – Suetonius.

Så borde varje förständig man alltid sköta sitt verk. Att påbörja mycket och inte fullborda något är ett tecken på dårskap. Men så handlar också annars duktigt folk överallt; ofta börjar de sitt liv utan att någonsin avsluta det. Nu är arbetstid, nu skall var och en med råd och dåd bistå sig själv och andra.

Man ärar de gamles önsknings, männens råd och ungdomens dåd. Jag har ofta hört sägas, att den främsta platsen tillkommer den man, som vet att råda sig själv, allt efter omständigheternas krav; den andra platsen

tillhör den som följer den goda anvisningen. Men den som varken kan råda sig själv eller vet att lyssna på en annan, han är sämst ställd.

Om ödet har förmenat oss ett så förträffligt sinnelag och en så framstående förmåga, borde vi ställa oss på den andra, den mellersta platsen och besluta oss för att lyda den kloke rådgivaren, medan vi lär oss att härska – Livius I.XXII,29 –.

Regel VIII.

Åt varje man och åt varje husfar må framför allt sparsamhet rekommenderas. Ett förträffligt exempel på detta ger oss Kristus: Hans hand var allsmäktig och hans förrådskammare var hela naturen – och fastän han var mycket frikostig – han bespisade tusen människor gratis – befalld han dock, att man skulle samla resterna i korgar – än sju, än tolv – för att erinra om veckans sju dagar och årets tolv månader – Mark. 8,8; 6,43.

Regel IX.

Konsten att bli rik beror på två ting, på flit och sparsamhet, framför allt om de dagliga bönerna till Gud inte försummas. Den odugliga människan förräder sig därigenom att hon utanför huset söker vad hon kan ha i huset. Du kan bedja hemma, och genom flitigt arbete kan du förvärva vad som hör till livets nödortf, och under tacksägelse till Gud kan du sparsamt använda det och njuta av det. Den som förstår detta har en outtömlig skatt.

Men om det nu kanske behagar Gud att inte bevilja dig något av allt detta, utan i stället skänka sig själv åt dig med hopp om evig salighet, då har du en skatt som är större än alla skatter, och vetskapen om Guds nåd borde trösta dig.

Mannens dagliga bön:

Fader vår, du som är i himmelen, låt oss inte vara otacksamma för att du har utvalt oss till dina söner och till himmelens arvingar!

1. Helgat vare ditt namn, i oss, av oss och genom oss, så länge vi är kvar på jorden liksom en gång i himmelen.
2. Ditt rike komme till oss och i oss, och vi vill inte stanna kvar utanför.
3. Du som uppenbarat din vilja för oss, giv, att vi helt uppfyller den, som dina heliga änglar i himmelen.
4. Du som har gjort dagen, giv oss också vad vi behöver för dagen. Och så ofta du fogar en dag till vårt liv, lägg också till kraften och välsignelsen till uppfyllande av våra dagliga uppgifter.
5. Du som givit oss budet att älska dig över allt och vår nästa som oss själva, giv, att vi vandrar i kärlek och inte kränker vare sig dig, Gud, som är över allt, eller en av våra närmaste, den högste eller den ringaste, eller vårt eget samvete. –

Men om det sker, att vi sårar någon, förlåt oss då i din godhet liksom vi, undervisade genom ditt bud och ditt exempel, förlåter vår nästa.

6. Du som vill, att vi skall leva här i världen som i en skola, på en kamparena eller i krigstjänst, du som gång på gång tillåter att vi frestas – till vårt bästa – överge oss inte, vi ber dig, – inte i någon kamp och inte i någon fara.

7. ---

Giv slutligen också, att vi inte arbetar för detta förgängliga livet utan för det kommande, som varar i evighet; och att vi, så länge vi är här, inte för oss själva strävar efter herravälde, makt och berömmelse, utan blott och bart för dig, som allt detta tillkommer. [Man skulle här också, allt efter yrkets art, kunna framställa, hur männen har att förhålla sig:

1. Den som lever bara som privatperson och bara sörjer för sig själv - - - skall bemöda sig att vara nyttig även för de andra, så långt möjligt.
2. Den som står i offentlig tjänst, - - -
3. Kort sagt, var och en skall på denna världs skådebana ordentligt och hederligt spela den roll till ända, som han övertar. Eller man kunde visa vilka plikter männen måste uppfylla i sina resp. yrken:
 1. De skall sörja för sig och sina anhöriga – i sitt anletes svett skall de äta sitt bröd –.
 2. Den hjälplöse nästan behöver deras händers arbete.
 3. De är förpliktigade gent emot Herren; åt honom skall de ägna sig helt, med liv och själ – tiondet av deras ägodelar, en sjundedel av deras tid.

Dessa hänvisningar må räcka. Om alla beaktar det som hittills har sagts, kommer det hela att räddas.

Den III. klassen i mannaålderns skola

Klassen av dem som lämnar denna skola och har ålderdomen framför sig.

Det är människans högsta lycka att före slutet av sin levnad finna uppfyllelsen av sina önsknings och sina mödor; ty därigenom uppnår hon den fullkomliga sinnesron. Du borde därför först veta att rätt bruka livet, och sedan må du glädja dig åt dess fulländning. Medlen:

1. Man skall inte låta sig distraheras av alltför många och svåra ting; man borde fastmer bara vilja äga få, men i gengäld verkligt goda och uppnåbara ting.
2. Man borde gripa varje tillfälle att raskt fullborda det påbörjade. Aldrig borde man låta den rätta tidpunkten passera outnyttjad; ty vad den lämnar efter sig är ånger, ingalunda möjligheten till förbättring. Det rätta ögonblicket flyger förbi som en fågel, om du inte griper det och nyttjar det för dina syften.
3. Måtte du alltid ha en nådig Gud, vars omsorg beskyddar människorna också i deras oklokhet, såframt han ser dem synda i sitt hjärtas enfald, men inte av ond avsikt.

Konsten att nå ett långt liv

Grunden för ett långt liv är att inte hemfalla åt lättja, utan ständigt förrätta nyttiga arbeten. Ty hos de lata är det alltid natt och läggdags, för den arbetsamme däremot dag och dags att vakna. Dagdriveri är den levande människans grav. Dagdrivaren är därför jämförbar med en död.

Man skall också ständigt ha döden för ögonen. Lika visst som att du föddes, lika visst måste du också dö; oviss är bara stunden. Och ändå beror evigheten av den.

Innan vi slutar, vill vi i kort upprepning sammanfatta alla grundsatser för mannaålderns vishet:

1. Hos en obekant sak skall vi inte fastställa, yttra eller göra något.
2. Med hänsyn till en inte helt bekant sak får vi inte fastställa, yttra eller göra något slutgiltigt.
3. Hos varje sak måste vi först i vårt sinne bli på det klara med den, innan vi fattar den i ord eller prövar den i handling.
4. Det hör alltså till visheten, att man vet att
 1. betänka tingen, 2. säga dem, 3. göra dem.
5. Det hör till den fulla, fast grundade visheten att fullkomligt och grundligt uttänka, uttala och utföra tingen.
6. Tänkandets fullkomlighet beror på att
 1. vinna insikt i allt, så att man inser hur det är, om det är gott eller dåligt;
 2. välja det goda och förkasta det onda;
 3. följa det goda för att du skall nå det; fly det onda för att du skall undgå det. Kort sagt: andens fullkomlighet beror på den klara insikten i sakvärldens grunder, på den goda viljan och på den verksamma fliten.– OBS! – Snarare skall det följande vara möjligt:
 1. Man skall inte syssla med det myckna utan bara med de nödvändiga tingen, som är riktade mot målet.
 2. Du skall inte företa dig något, vars genomförande inte – med Guds hjälp – ligger i din makt.
 3. Vadhelst du företar dig måste det göras för sin nyttas skull, med säkra medel och lätta tillvägagångssätt.
 4. Vad du kan göra ensam det skall du göra, och vänta inte på andra.
 5. Vad du kan göra idag, skall du inte uppskjuta till i morgon.
 6. Vet, att klokheden till stor del beror på att nyttja alla tillfällen som erbjuder sig.
 7. Lev som om du stod på tröskeln till döden. Dö som en som alltid skall leva.
 8. Tänk alltid på att söka Gud men inte världen. Ty bara den oändlige skall kunna mätta dig.
 9. Det skall vi göra som vi vid slutet av vårt liv önskar oss ha gjort.

Kapitel XIV
SCHOLA SENII
Ålderdomens skola

Detta kapitel talar om den mänskliga vishetens topp och avslöjar, hur det jordiska livets bestämmelse lyckligen kan nås och inträdet i det eviga livet kan vinnas;

eller livets uppfyllelse ("fruitio")

1. Ålderdomen är livets sista avtagande del, dödens granne. Följande satser visar, att även ålderdomen är en skola och att t o m gamlingarna genom lagar är underkastade disciplin.

För det första: hela det jordiska livet är en lågstadieskola, i vilken vi förbereds för den eviga akademien. Men ålderdomen är en del av hela detta liv, en del av denna skola, alltså också en skola. Den måste därför ha sina lärare, sina föreskrifter, sina uppgifter och sin disciplin, för att också för åldringen det fortsatta livet skall betyda ett fortskridande.

2. De sista handgreppen kräver hos varje verk den största uppmärksamhet, för att inte allt det föregående skall ha skett utan nytta och vara förgäves.

Därför måste man i förväg sörja för den rätta ledningen för detta levnadsavsnitt och känna till de rätta sätten för en sådan försiktighet, för att inte hela det förgångna livet skall ha levats förgäves.

3. Vad som är svagt, måste ledas och stödjäs. Nu anser man i allmänhet ålderdomen för det bräckligaste stadiet i livet. Den får därför inte lämnas ensam och utan stöd.

4. Gamlingarna har sina egna fel, och deras seder visar särskilda brister. Mot dessa brister måste vi obetingat utrusta dem genom läkemedel och väpna dem genom instruktion om det rätta sättet att använda dessa medel; ty inte heller gamlingarna kan hjälpa sig själva ("consulere"). Härpå syftar en vis mans uttalande: "Det är i detta mödosamma liv människans öde, att inte bara kroppen utan även själen åldras och behöver daglig stimulans och bot." – Och vi lägger märke till att de som inte aktar på detta på sin ålderdom beter sig som djur.

5. Så länge ett krig ännu pågår, och så länge fienderna ännu svärmar omkring oss, får vi inte lägga vapnen från oss och överge våra vaktposter. Människans hela liv är en krigstjänst – Job 7,1 –, och gamlingarna har inte bara de gamla fienderna, utan lider också av nya angrepp.

6. Ytterst farliga företag behöver stor klokhed och en föregående undervisning i omtänksamt beteende. Man får inte låta det komma an på att man på vinst och förlust störtar sig i faran.

Nu är övergången från livet till döden, som de gamle närmar sig, i och för sig redan en förskräcklig sak; ty av allt fruktansvärt är döden det mest fruktansvärda. Det betygar inte bara Aristoteles utan hela skaran av levande varelser.

Ingen skall sakna goda förmaningar, hur han här bör bete sig på ett omtänksamt sätt. Ty här finns med rätta bekymret, hur man skall klara sig mellan att krossas av en Scylla och uppslukas av en Charybdis.

Med hänsyn till kroppen gäller denna fruktan alla; men den gäller ofta också många, såframt det rör sig om själen. Om Noak arbetade mer än hundra år på arken, med vilken han hade farit över syndafloedens vågor, som ju inte varade längre än bara ett år, hur mycket mer borde inte vi förbereda oss åtminstone några år på övergången från liv till död, vid vilken inte bara kroppen möter en säker undergång, utan vid vilken man också måste frukta för själens förintelse!

7. Vi måste betänka: Bara då är något gott, om dess slut är gott. Vad tjänar det till att ett fält är rikt på frukter och en vingård rik på druvor, om ett plötsligt oväder – vid skördetiden eller vinbärgningen, då frukterna skulle bärgas i lador eller i källrarna – förintar skörden?

Inte med orätt har man sagt, att världen är som ett hav och livet som ett skepp. Var och en som lever färdas på skeppet. Så länge han är på öppna havet, hotar undergångsfaran, om han slarvar med den nödvändiga försiktigheten ("prudentia").

Man kan t o m berätta om fall, då folk lidit skeppsbrott, medan de ännu var inne i hamnen. Vårt livs hamn är döden, men vårt hemland är himmelen. Bara den kommer hem, som framhårdar i det goda. Om någon låter tro och dygd sjunka, är han för evigt utesluten.

8. Nu skall vi liksom i de föregående kapitlen betrakta målet för denna ålderdomens skola, medlen att nå detta mål och sätten att rätt använda dessa medel.

9. Med hänsyn till målet är följande att säga:

Om för de yttersta tingen det yttersta, och för de högsta tingen det högsta är avgörande, då skall ålderdomens skola, den sista och därför den högsta av alla skolor, fordra det som återstår för människan att göra som det yttersta och högsta under himmelen; isynnerhet som det ju först då är väl beställt med hela livet, om dess slut är gott. Men vad är detta högsta och yttersta?

Ett slags det mänskliga livets ärofulla topp, ett slags ljuvt förspel till det odödliga livet och slutligen ett saligt inträde i det eviga livet.

Jag vill uttrycka mig tydligare: I ålderdomens skola måste man undervisa gamlingarna, och dessa måste lära sig att känna, kunna och vilja följande:

I. att rätt uppfylla det hittills genomlevda livet ("frui");

II. att riktigt fullborda resten av livet och

III. att riktigt avsluta hela det jordiska livet och med glädje ingå i det eviga livet.

10. Följaktligen har denna skola tre klasser:

I. Klassen för dem som står på tröskeln till ålderdomen och betänker de uppgifter de redan fyllt och dem som återstår att fylla;

II. Klassen för dem som har uppnått den höga ålderdomen och skyndar sig att fullborda det som ännu finns att göra;

III. Klassen för dem som har genomlevat ålderdomen och bara inväntar döden. Visserligen är det för varje åldersstadium tillbörligt och nyttigt att vara beredd på döden, men för detta stadium är det absolut nödvändigt. Ty i yngre år kan det väl vid tillfälle hända, att människorna dör, men här är det oundgängligt.

11. För första klassen säger Seneca inte med orätt: Ynglingen skall förbereda, den gamle skall bruka. Men det skulle vara bättre att vi sade: "Ynglingen skall förbereda, mannen bruka och gamlingen skall föra allt till det uppfyllda slutet ("frui")."

Ty det första steget, förberedelsen, anstår den gamle lika lite som det andra, användandet. – Vad är fulare än en gamling, som först nu börjar leva, som börjar där han borde sluta! – Och om ynglingen skulle förbereda och den gamle bruka, vad skulle då bli över för den mellersta levnadstiden, för mannaåldern?

Säkerligen hör dit just mellantiden mellan arbete och uppfyllt slut, nämligen användningen av tingen. Detta kan visserligen ända fram till dagen idag inte ske utan arbete: det är en svår men ändå å andra sidan – redan vid det begynnande bruket av tingen – en angenäm möda.

Genom arbete når vi till ro, av bruket har vi fullheten ("fruitio"). Den fullkomliga ron och den yttersta uppfyllelsen av allt som gått före utan något som helst besvär är visserligen förbehållen evigheten.

Eftersom emellertid de gamle, som redan står på detta trappsteg, har evigheten för ögonen, skall de också trakta efter att så långt som möjligt begynna denna redan nu.

12. Ålderdomen är ännu ingen grav, inget fullkomligt upphörande av varje arbete – Pred. 9,10 –, utan en del av livet. Men hela vårt liv är arbete – Job 5,7 –. Fördens skull kommer de gamle inte att helt och fullt avhålla sig från arbete och inte hänge sig totalt åt dagdriveri och förslappning; men de kommer att lämna det bakom sig, som redan ligger bakom dem, och kommer att desto ivrigare ila mot det som ännu finns kvar att göra för att fullända levnadsbanan och lyckligen nå målet.

13. Först då kommer det att finnas utrymme för det tredje, för ett ärofullt och saligt levnadsslut. Också om detta har Seneca sagt något mycket vackert: "Som yngling överlade jag, hur jag skulle kunna leva bra; men då jag nu blivit en gamling, grubblar jag över hur jag skall dö bra."

Ty visst beror den fullkomliga visheten på att man sörjer för sina sista angelägenheter, som ju Gud själv betygar – 5.Mos. 32,29 –. Detta borde visserligen ske redan från barndomens första dagar, i synnerhet som i ungdomen, när nyheten i denna världs ting och deras brokiga mångfald är välkomna för sinnena, när hoppet om livets fortsättning förströr anden med underbara lockelser, detta på allvar inte är möjligt: men på ålderdomen kan och måste tänkandet riktas mot slutet.

Det är möjligt, eftersom larmet från världens grottekvävarn redan tonar bort och sinnena redan känner leda vid det mesta, – det är nödvändigt, eftersom det här inte är fråga om ett övervägande av det förgångna utan om att klara av det som det närvarande och den nära framtiden bär i sitt sköte.

De gamle har nu en gång döden nära inför ögonen, såvida de inte är från sina sinnen. Vad skulle de hellre fundera över än över frågan, hur de skall ta emot den, även om den kommer oförmodat? Här är en definition av Platon på sin plats: Filosofi är tänkandet ("meditatio") över döden. Ty det är förvisso den bästa delen av filosoferandet att lära sig att dö. Var förständig nog att dö väl! Att dö är ingen konst. Döden kommer av sig själv. Men att dö väl, det är konsternas konst.

14. De högre målen är alltid också de bättre målen; de högsta är de bästa. Fördenskull skall gamlingen inte nöja sig med att lära sig konsten att dö, utan genom döden tränga in i det rike, som är det yttersta av allt, evigheten själv.

Det är visserligen sant, att livet är rörelse och döden vila. Men människans död för inte med sig hennes slut, den förflyttar henne bara till en annan plats. Den medför inte för människan tänkandets ("mens"), önskingarnas och livskampens vila, nej, den innebär för henne en strävan ut över allt detta. Och till vilket mål? Till evigheten själv, som äntligen drar slutstrecket. Döden är bara en punkt, den springande punkten, kring vilken evigheten vänder sig.

15. Detta är alltså målen för och klasserna i ålderdomens skola. Vilka medel finns det nu för inläring ("exercitare") i denna skola? Det är samma medel som i de andra skolorna: exempel, föreskrifter och ständigt praktiskt bruk – i sin högsta och absolut sista form ("gradus").

16. Alla de människor tjänar oss som exempel som före oss har genomgått denna jordiska skola på ett vist sätt, så långt vi vet om dem genom historiska uppteckningar. Men de mest lysande exemplen finner vi hos de unga män, som i högsta grad ägde de dygder, som smyckar livets sista scen; vare sig det nu är förebilder ur patriarkernas och heroernas forna tider eller härstammar från våra dagar.

17. Föreskrifter och mycket goda förmaningar får vi genom Guds heliga böcker, därigenom att de ständigt erinrar oss om evigheten. Men därutöver finns det också andra goda förmanare; de lever med oss eller talar ur böcker till oss.

En sammanfattning av allt det som är oss föreskrivet och som bör vara det, ges i det följande:

I. Sörj framför allt för din själ, för att du skall nå vissheten att komma till himmelen, när själen får befallningen att skiljas från denna värld.

II. Först därefter må du sörja för kroppen, för att den lugnt skall kunna insomna utan smärta och kval och kunna njuta sin vila i graven, när resten av livet är fullbordad.

III. Sörj slutligen också för ett ärofyllt eftermäle bland de dina, även efter din död.

18. Här krävs en riklig och fullkomlig användning av dessa regler, för att de gamle skall satsa all sin möda på att ingen dygd, som smyckar ålderdomen, skall vara dem främmande. De skall inte bara för syns skull utan alltigenom sanningsenligt bemöda sig dag för dag att dö bort från kroppen och världen, lämna livets futiliteter bakom sig och bara ägna sig åt allvarliga ting, sig själva och de andra till en säker nytta.

Ty om de gamla författarna med rätta kallade klokheten för en dotter av minnet och handlingen ("usus"), då skall de gamle, som har gjort och erfårit mycket, använda den samlade skatten av sitt kunnande ("ars") till att sörja för framtiden. Liksom ett träd sträcker sin topp desto högre upp i himmelen, ju mer det vuxit och ju vidare det har grenat ut sina rötter i jorden, så skall också gamlingarna se desto mera evighet framför sig, ju flera år de verksamt genomlevat.

I den tidiga våren smyckar sig trädet med blommor. Men när det sedan är tid att bära frukt, kastar det av sig sin blomning och skänker människan sina frukter. Blott sina blad behåller det så länge det kan, till prydnad och till skydd. Slutligen kastar det också av sig dessa, för att bara bekymra sig om att med rötterna ha ett stadigt rotfäste i jorden.

Så borde också människan efter sin ungdoms första blomning och sitt livsarbets frukter – hur stora de än månne vara – bara bekymra sig om att bevara sedlighetens prydnad, så länge hon någonsin kan, för att slutligen, sedan hon också lämnat denna bakom sig, vara fast rotad i evighetens grund, i sin Gud.

19. Men hur skall detta ske? Kan de gamles bemödanden förtydligas genom ytterligare noggrannare bestämmelser? Absolut, nämligen genom ålderdomens redan tydligt och klart redovisade stadier, det aktiva, det besvärliga och det stadium som går mot sitt slut. På vart och ett av dessa stadier måste man nämligen vid varje tillfälle göra annat, närmare bestämt på annat sätt. De enskilda avsnittens mål och arbetsområden kan inte bedömas genom årens börda, de är fastmera beroende på krafternas friskhet resp. deras förfall.

20. Som arbetsområde för den ännu aktive åldringen har vi angivit den rätta uppfyllelsen av det hittills passerade livet. Hur skall nu detta ske?

1. Till en början måste man stå stilla och blicka tillbaka på sitt eget förflutna. Åt det som man har gjort bra skall man glädja sig och tänka på förbättring av det som inte fördes till ett gott slut;

2. vidare bör man överblicka den närvarande tiden och glädja sig över sitt livs nära liggande gräns som över sin dags afton, sin veckas söndag, sitt års skörd;

3. man bör hålla utkik efter det som ännu tycks en återstå att göra, och ge sig åstad för att utföra denna föresats;

4. man bör ta sig i akt för olyckstillbud, som fortfarande kan ske och som ofta händer just gamlingarna; man skall vara rädd för tillbud och genom böner söka förhindra dem.

5. För sjukdomar och annat lidande måste man ta sig i akt och omsorgsfullare än någonsin tidigare i livet akta på en sund livsföring. Om dessa enstaka punkter finns ännu mycket att säga.

21. Sedan Gud fullbordat sitt skapelseverk, betraktade han allt vad han skapat och såg att det var gott – 1.Mos. 1,31 –. Du gamling, efterlikna honom, du som snart skall träda tillbaka från arbetet! Även du skall se dig om och betrakta alla dina verk, som du åstadkommit under de gångna åldersstadiernas sex dagar, vare sig de är goda eller dåliga.

Var de goda, så gläd dig, pris Gud och var viss att dina gärningar följer med dig – Upp. 14,13 –. Så kommer det att gå för dig, om du på dödens tröskel med Hiskia kan anropa Gud som vittne, att du vandrat inför Gud i sanning och med uppriktigt hjärta, att du gjort vad som är gott inför Herrens ögon – Jesaja 38,3 –.

Om du däremot har handlat illa så var bedrövad, gör avbön och sluta med sådant handlande, gör bot så vitt möjligt genom goda verk, för att du skall finna nåd. Om du gör sådant, kommer denna din sista handling att vara din bästa, och hoppas då på nåd enligt det löfte som Gud svurit dig – Hesekiel 18,21 och 33,11 –.

Om i det, som du gjorde och led under din livstid, ont var blandat med gott, så skilj det värdefulla från det värdelösa – Jer. 15,19 –, för att kasta bort det värdelösa och luttra det värdefulla, genom att du skiljer guldet från slagget.

Kasta de onda gärningarna i en uppriktig botgörings renande eld, för att de skall brinna upp ännu under din livstid. Men kasta allt gott tillsammans med dig själv i Guds barmhärtighets djupa brunn och säg: ”Jag är en oduglig tjänare, jag har bara gjort vad jag var skyldig att göra” – Luk. 17,10 –.

22. Liksom en daglönare gläder sig åt aftonens närhet och hoppas på vila, liksom varje hantverkare gläder sig åt söndagen efter sex fyllda arbetsdagar, liksom varje husfader finner nöje i vinskörden och sin åkers sista skördefora, så måste också, o gamling, närheten av dina dagars afton, närheten av dina veckors söndag och ditt livs vinskörd bereda dig glädje.

Varje afton, varje söndag och varje höst, vilan efter dagens och vecans verksamhet, vilan efter lantmannens årsarbete firas som högtidsstund och festdag och skall avslutas med Guds lov. Så skall också helt säkert ditt livs afton, söndag och vinskörd viggas åt Guds lov.

Om detta finner vi en vacker liknelse i Mose lag – 2.Mos. 23,14 ff. –: ”Tre gånger om året skall du hålla högtid åt mig.”

I. Det osyrade brödets högtid – v.15 –,

II. skördehögtiden, när du skördar förstlingen av ditt arbete, av det som du har sått på marken, och

III. bärgningshögtiden vid årets utgång, när du inbärgar frukten av ditt arbete från marken – v.16 –.

Dessa tre fester om året – påsk före vårens ankomst, pingst före sommarens ankomst och lövhyddohögtiden vid höstens slut – åskådliggör för oss de tre största förändringarna, som människan upplever i sitt livs kretslopp: födelse, yrkesval, döden.

Men eftersom det är Guds vilja, att dessa tre högtidsdagar om året festligt vigs åt honom, och eftersom fromma människor också handlar därefter, varför skulle då inte också vi fira dessa livets tre festdagar?

Liksom vi åt Gud inviger vårt livs begynnelse och oss själva genom dopets sakrament i kyrkan, i det att vi frambär ”livets nykomling” åt honom, som skänkt livet; och liksom vi åt oss väljer ett bestämt levnads sätt och – vid mitten av vår levnad, efter ungdomstidens förlopp – tillgriper ett yrke, med vilket vi skall tjäna Gud och det mänskliga samfundet – ty däri ligger varje livs kallelse och behållning – varför skulle då inte, efter livsuppgiftens slutförande, också den sista delen i vårt liv, ålderdomen, firas genom den största högtidsdagen till Guds ära och till vår tröst?

23. De gamla skall emellertid inte hänge sig åt sorglös överksamhet utan tillbringa resten av den tid, som de ännu ser framför sig, handlingskraftigt och med hederligt arbete. Ty liksom en tävlingslöpare på stadion behöver desto mer anspänning och förtänksamhet, ju närmare han är målet, för att inte av slapphet eller genom att snava gå miste om segern; liksom byggaren av ett torn inte bara måste lägga fundamentet och uppföra murarna utan även lägga ett tak, om han inte vill hänas – Luk. 14,28 f. – så må också den gamle söka sin glädje inte i lättja utan i hopp om det snara slutet på hans mödor, så att hans liv liknar himlavalvet, som stannar först vid världens ände.

Detta gäller inte bara för redan påbegynta arbeten utan även när ett tillfälle erbjuder sig för den gamle till en särskild verksamhet, som han tidigare inte tänkt på. Aldrig får han bli för slapp för att inte gripa varje tillfälle att verka, eftersom nu en gång alltid det yttersta är bestämt till att vara spetsen.

Även Gud handlar vanligen så att han börjar med de enkla ansatserna och slutar med det fullkomliga. Djävulens ordning är den omvända: han börjar högt uppe och faller ner i djupet. Den vise efterliknar Herren och överlåter åt dumbommarna att göra fiasko i slutet.

24. Men akta dig för att börja något i övermod eller försöka göra något som överstiger dina krafter. För obetänksamhet och intiga förhoppningar skall vi ta oss till vara hela livet igenom; men särskilt i dess sista fas, i ålderdomen, som bara kan sluta med total förintelse, om man inte låter den yttersta försiktighet råda. Fördärvet kommer snarare att bryta in än att en oförsiktig styrman går på grund rent av i hamnen och skeppet går i kvav.

Ty ålderdomen är i följd av sin egenart utsatt för många olyckstillbud, som exemplen lär oss. Åtskilliga av de gamle förlorar synen, andra förstån- det, andra blir egensinniga, skamlösa, uppblåsta figurer, enstöringar, dårar, gudlösa och avfällingar.

Det är en mycket sorglig anblick, när en änglalik yngling med åren förvandlas till en djävul! Ty då stryks han ur livets bok – 2.Mos. 32,33 –, då förbannas syndaren, hundra år gammal –. Intet av all den rättfärdighet han har övat skall då ihågkommas, utan genom den otrohet han har begått och den synd han har övat, skall han dö – Hes. 18,24 –!

De gamle skall därför alltid bedja: Tänk icke på min ungdoms synder, o Herre – Ps. 25,7 –!

Förkasta mig icke i min ålderdoms tid, övergiv mig ej, när min kraft försvinner – Ps. 71,9 –!

Lär mig att göra din vilja, ty du är min Gud; din gode Ande lede mig på jämn mark – Ps. 143,10 –!

I som haven varit lastade på mig allt ifrån moderlivet och burna av mig allt ifrån modersskötet: ända till eder ålderdom är jag densamme, och intill dess I varden grå, skall jag bära eder; så har jag hittills gjort, och jag skall också framgent hålla eder uppe, jag skall bära och rädda eder – Jes. 46,3,4 –.

25. För att faran med några slags olyckshändelser skall bli mindre handlar den gamle vist, om han alltid flitigt ger akt på, varifrån vanligtvis en fara hotar livets hälsa, sederna och den sunda förståndet. Faran kommer av alltför stort sällskapligt umgänge, alltför stor hänsyn till denna världens ting, alltför stor uppskattning av rikedom, yttre ära och livets bekvämlighet.

I dessa ting borde den gamle hellre i varje hänseende inskränka sig och älska ensamheten, ron och nykterheten som Barsillai, som tillbakavisade härskarhovets glädjeämnen – 2.Sam. 19,35 ff. –, och som Seneca, som på sin ålderdom bytte levnadssätt och vägrade att ha något att göra med ostron, svampar, salvor, vin, kött, mjuka kuddar o dyl – Ep. 109 –.

Det är förvisso vishet! Ålderdomen är redan i och för sig en sjukdom, och till på köpet en obotlig sådan; vad är det då för mening med att genom omåttlighet och begärlighet locka till sig nya sjukdomar, mot vilka du skulle behöva kämpa?

Ålderdomens svaghet kan visserligen inte avväjas, men den kan uppehållas eller åtminstone skonas från besvärligheter. Men inte för- menas oss önskan att leva vidare, om uppgiften att göra något nyttigt förbehålls oss, eller att avsluta vårt liv fria från bekymmer, för att vi lugnt och stilla skall avsluta det som uppdragits åt oss.

26. Därmed har vi antytt vad de människor bör göra, som ännu befinner sig i en aktiv ålder. Nu skall vi lägga fram vad den höga åldern bör tänka på. I synnerhet vill vi förmana de gamle att desto mera sörja för fullbordandet av sina jordiska angelägenheter, för vilkas skull de har

funnits till här på jorden, ju mera de känner sina dagars slut närma sig, och att de använder hela den tid, som ännu återstår, på sådant, varigenom de allra mest kan vara nyttiga för sig själva och för sina efterkommande, alldeles efter Simsons förebild, som genom sin död skadade fienderna mer och var mer nyttig för Guds vänner än genom sitt liv – Dom.16,30 –.

27. Ju djupare de gamle tränger in i ålderdomen, desto hetare skall de vinnlägga sig om fromhet och sedestränghet, och desto uppmärksamare skall de ägna sig åt goda tankar ("mens"). Detta skall de göra inte bara för sin egen skull, för att ända till slutet bevara eller vinna ett rent sam- vete, utan också för de andras skull, för att efterlämna så många vishetens sanna lärjungar, Guds uppriktiga dyrkare och goda statens medborgare som möjligt.

Detta kommer de att uppnå bara om de ända till slutet – och särskilt då – är dygdens klaraste speglar, ordningens fastaste pelare och de ivrigaste förmanarna till allt gott.

28. Men framför allt måste de under sitt liv minnas Salomos manande ord, den visaste av alla, när han på det yttersta av sina dagar insett villfarelserna i sitt på nöjen så rika liv och åter gottgjort dem: "Allt vad du förmår uträtta med din kraft må du söka uträtta; ty i dödsriket, dit du går, kan man icke verka eller tänka, där finnes ingen insikt eller vishet."

De må erinra sig Herren Kristus, som vid slutet av sitt liv lärde och verkade på många sätt, särskilt de tankvärda ord, som han fällde vid botandet av en som fötts blind, en speciellt vacker handling: "Medan dagen varar måste vi göra hans gärningar som har sänt mig." – Joh.9,4 –.

Till oss har dessa ord riktats för att vi skall handla efter dem; det framgår redan därav, att han yttrade orden vänd till lärjungarna och dessutom tillfogade: "Natten kommer då ingen kan arbeta."

Detta yttrande kan nämligen inte syfta på hans dödsnatt, ty den varade bara till den tredje dagen; med uppståndelsen från de döda är han åter- igen verksam, och efter sin himmelfärd härskar han med all makt över hela världen ända till dess slut.

Yttrandet gäller fastmer oss, som "icke mer står upp, när vi lägger oss, så länge himmelen varar" – Job 14,12 –. Vi måste verka så länge livets ljus finns.

Och varje ivrig åldring skall inte ha något annat i sinnet än vad Vespasianus hade. Han var redan dödssjuk men gjorde sig fortfarande stor möda med statens affärer; sina vänner som förmanade honom att skona sig själv svarade han: "En härskare skall dö stående!"

Och var och en, framför allt en troende, from, vis och gammal man, som redan genomskådat denna världs intighet och föraktar den, är övertygad om att han bekläder en härskares ställning, och han skall önska sig att dö stående; det vill med andra ord säga: önska sig att bli upphunnen av döden vid utövandet av sitt yrke.

29. Horatius yttrande: "Frige i tid en åldrande häst" har visserligen också sitt berättigande; men bara i den bemärkelsen att livsverket här tidigare avslutats med heder. Men om det skall kunna fullbordas, måste vi bruka alla möjliga hjälpmedel och fördelar.

"Vi måste göra ett snitt i mitten för att inte komma alltför sent till slutet," säger Cicero. Om alltså en gamling inser, att han har splittrat sig vid fullgörandet av sitt livs plikter, må han reva seglen, eftersom han är nära hamnen.

Det var hela livets uppgift att lära sig att rätt veta, rätt tala och rätt handla. Nu måste denna läras högsta stadium vara uppnått:

I. det rena vetandet, d v s att inse och förbättra detta livs villfarelser;

II. det rena talet, d v s att undervisa de andra genom goda råd;

III. den rena handlingen, d v s att bara göra det som passar sig för dem som vill ingå i evigheten.

Kort sagt: de gamle skall bara göra allvarliga saker, bara tala läkande ord och bara tänka på heliga ting.

Det bortdöende året leker inte med blommor utan det bär frukt, inte vekliga som bär och körsbär utan fasta och varaktiga; så borde det också vara beställt med de sista levnadsårens frukt.

"Illa passar det att en gamling lär sig skriva", säger Seneca; men illa är det också beställt med en som är som en ordbok, som är en pratmakare utan gärningar.

30. Så snart en gamling därför märker, att ett fel ännu finns hos honom, må han försöka att utrota det. Upptäcker han ett hinder, som spärrar vägen för honom, må han söka komma över det, för att alla hans brister skall dö före honom. Senecas yttrande är nämligen hedniskt – Ep. 119 –: "Jag tackar min ålderdom för att den kastat mig ner på mitt läger, ty nu kan jag inte längre det som jag tidigare inte fick vilja."

Den kristne får inte vänta tills han inte längre kan synda; synderna måste lämnas innan de lämnar oss, så att vi glada kan säga med aposteln: "Jag har kämpat den goda kampen, jag har fullbordat loppet, jag har bevarat tron. Nu väntar mig rättfärdighetens segerkrans" – 2.Tim. 2,7,8.

Satan, världen och köttet lever och kämpar med oss så länge vi lever. Men kampen måste vara avslutad före livets slut och till på köpet så, att inte vi utan de nämnda makterna besegras.

31. Till ålderdomens vishet hör vidare ett nyktert tänkesätt ("sapere"). Det som man måste veta bara för det jordiska livets skull kan lämnas åsido. Man kommer att föredra tron framför skarpsinnet, ovetskapen om de flesta tingen framför kunskapen om alla möjliga ting, enfalden framför klokskapen och tystnaden framför talförheten.

Ty redan här har allt mänskligt vetandes och de oss omgivande tingens skröplighet visat sig. De gamle borde fördenskull börja med att ta sikte på de eviga tingens fasta grund och smaka deras sötma. Härvid kan det pansofiska vetandet vara till hjälp, vilket gör en oberoende av människorna

och deras åsikter, och vilket skänker oss den rena glädjen, som vi bara finner med Gud i hans böcker, det paradiset som öppnats för oss.

De kommer därför att helst vandra bland Guds varelser, i sitt eget samvetes trädgård och i Guds ords lunder, och de kommer att vänja sig vid att se Gud i det hela, och ur allt kommer de att dra en lärdom för sitt nuvarande tillstånd. Under aftonskymningen skall de tänka på sin levnads slut, under natten på gravens ro och vid morgongryningen på de dödas uppståndelse.

Till liknande tankar har de också tillfälle att återkomma vid veckoslutet, vid månadens och årets slut, och likaså vid början av ett nytt tidsavsnitt. Ur den Heliga skrift kommer de att erinra sig Barsillai och andra heliga gamlingar, och omvänt också hundraåriga barn o dyl. – "Barsillai var då mycket gammal: åttio år. Han hade sört för konungens behov, medan denne uppehöll sig i Mahanaim, ty han var en mycket rikt man." – 2.Sam. 19,32 –. "Där skola icke mer finnas barn, som leva allenast några dagar, ej heller gamla män, som icke fylla sina dagars mått; nej, den som dör ung skall dö först vid hundra års ålder, och först vid hundra års ålder skall syndaren drabbas av förbannelsen" – Jes. 65,20 –.

Kort sagt: allt som berör deras sinnen, de yttre eller de inre, skall tjäna dem som en lära i deras nuvarande stånd.

32. Det är också nyttigt, att de nu inte längre håller denna världens angelägenheter för viktiga, att de lägger bort sitt bekymmer för dem, att de till detta ändamål förfogar över de jordiska tingen – om de har nog av dem – och som man säger gör ett testamente.

Visserligen saknas inte heller vidskepligt folk, som anser det för ett osaligt tecken att sätta upp ett testamente och som fördenskull skjuter upp det.

Men ännu har ingen dött av att skriva upp sin sista vilja; men när han dör, skall han dö lugnare. Det är ett testamentes innebörd

I. att överlämna själen åt Gud, för att den nu skall vara allenast i hans hand;

II. att anförtro kroppen åt jorden, för att den efter begravningen skall finna sin ro i graven;

III. att klokt fördela egendomen åt arvingarna, för att ingen strid skall uppstå;

IV. att hålla minnet om sig själv vaket hos alla goda människor, för att man skall förbli i gott minne.

Är det inte bättre att i tid reglera allt detta än att göra det först i sista ögonblicket? Ett exempel gav oss Jakob, patriarken, som testamenterade sitt arv till sina söner – 1.Mos. 49 –, även Moses som testamenterade sitt arv åt folket – 5.Mos. 33 –, David, som som överlät det åt Salomon och hela kungariket – 1.Krön. 28 och 29 –, Kristus, som skänkte det åt sin församling – Matt. 26,26, Joh. 13 – 18 –, även Petrus – 2.Petr. 2,12–16 och Paulus – 2.Tim. 4,5 –.

33. Men om Gud beviljar en frist åt någon, som redan lagt sitt liv i hans händer, då kommer denne att akta sig för att från Herren ta tillbaka vad han givit honom; han kommer inte att återvända till världen och inte avstå från sin föresats att föra ett liv som i himmelen.

Det borde särskilt de lägga på minnet, som genomlever sin ålderdom omedelbart före den stora domens inbrott och förändringen av alla ting. Om Gud har skänkt dem en möjlighet att med Noak överleva syndaflodens tid och vara som en dubbelhövdad Janus, som skådar in i bägge tidsavsnitten, i den av de yngre redan glömda förgångna tiden och in i den nya, uppstigande framtiden, då skall de ivrigt bemöda sig om att låta forna tiders goda komma de efterkommande till godo, för att det inte skall gå under utan lyckligt må fortplantas; men det onda, som redan genom Guds straff har betvingats, skall de inte tillåta att oförmärkt åter smyga sig in i sin gamla ställning, utan de skall som sanna och inflytelserika bärare, som den nya tidsålderns atlanter skjuta en rigel i vägen för det.

34. Den skröpliga ålderdomen åligger uppgiften att motta döden och i dess sällskap inträda i det nya, odödliga livet. För att detta skall lyckas dem, skall de framför allt bemöda sig om att inte frukta döden, som denna världens människor gör.

Du hade inte fruktat för att födas, varför skulle du frukta för att skiljas från livet? I båda fallen är avgörandet lagt inte i dina utan i Guds händer. Liksom du utan din vetskap överlätit åt din skapare att välja ort, tid och sätt för din födelse, så anförtro honom också med fullt medvetande din död.

Han som under hela ditt liv har gjort allt väl, skall också nu göra det väl. Det jordiska livet är för det mesta att likna vid Nebukadnessars staty, vars översta del är av guld – eller tycks vara det –, men som sedan nedåt är av allt sämre material och slutar i lera. Skulle du inte önska att ta bort denna lera för att det skulle bli plats för ny glans? – Dan. 2,32 ff. – Men detta borttagande skall inte anses som förintelse utan som en återfödelse.

35. Men eftersom hos de gamle även minnet avtar, skall det vara av nytta att för de yttre sinnen föra fram det som man minst av allt borde glömma. Därvid är det likgiltigt, om vi gör det genom att framföra tingen själva eller genom bilder och bestämda symboler, t ex genom dödens, uppståndelsens, den yttersta domens, helveteskvalens eller den himmelska glädjens symbol.

Därför torde det inte vara illa för de gamle, om de har dylika teckningar eller också dödsallar omkring sig, eller om de redan under sin livstid förbereder sitt sista hus, likkistan eller tom graven, så som Abraham och de andra patriarkerna gjorde och även Josef av Arimetea och de andra.

36. Men det är inte nog med att vi lär oss att dö, vi måste lära oss att dö väl. Alla syndiga tankar måste kvävas ännu före den lekamliga döden, och ännu medan vi är i kroppen skall ett liv börja, som väntar på oss

utanför vår kropp. Lev alltså ett andligt liv i sanning och renhet, fritt från din kropp!

Du skall dö bort inte bara från världen och de andra utan även från dig själv. Dröj med din ande mera i himmelen än på jorden! Umgås mer med Gud, änglarna och de saliga i himmelen än med de dödliga människorna! Liksom Moses skall du säga farväl till denna jordens människor, inför deras ögon skall du stiga upp på berget Nebo, och ännu i landet på denna sidan Jordan skall du blicka hän mot det välsignade, förlovade landet bortom Jordan – 5.Mos. 32,49 –.

37. Liksom Noak med de sina inte kunde färdas över syndaflodens vatten utan att dessförinnan genomföra byggandet av arken, det skepp, som Gud hade visat honom, och liksom Israels folk inte kunde vandra genom Röda havet utan att innerligt bönfälla Gud, som genom en vind sedan delade havets vatten och i sin allmakt skapade en genomgång för sitt folk – 2.Mos. 14,21 –; likaså far ingen över dödens avgrund utan trons skepp och bödens suck. Därför må de som redan vet sig vara i dödens närhet inte upphöra att stärka sin tro på Guds barmhärtighet genom ständig bön och åkallan.

38. Så kommer nu gamlingen slutligen att göra en sista sak och i tron på och hoppet om förbarmande överlämna sig åt Herren; med Simeon skall han sjunga: ”Herre, nu låter du din tjänare fara i frid ...”, och med Stefanus skall han säga: ”Herre Jesus, upptag min ande!” – och han skall skiljas härifrån i triumf.

39. Genom en sådan död blir varje gamling helig som Simson, som förintade fler fiender genom sin död än under sin livstid. Och han skall triumfera i själva döden på ett sådant sätt, att triumfen övergår i en evighet som aldrig tar slut.

Kapitel XV SCHOLA MORTIS Dödens skola

Även om redan några anmärkningar till detta tema gjorts på olika ställen i ”åldringarnas skola”, så tycks det mig dock av följande skäl vara absolut nödvändigt att här infoga ett särskilt kapitel över ”Dödens skola”:

1. Medan detta ämne här skall behandlas fullständigt, har det bara sporadiskt talats om det i det föregående;
2. Dessa framställningar är nödvändiga för varje levnadsålder, inte bara för ålderdomen;
3. En salig död är något helt annat än en rätt genomlevd ålderdom. Härtill fogar vi följande kommentar: Liksom i ”pansofia” en åttonde värld tillkommer, så tycks det också här uppenbart vara av nöden att tillfoga en åttonde skola, nämligen dödens skola, för att på så sätt ha en motsvarighet till den första skolan, födelsens skola (”nativitas”).

Världar

1. den möjliga; 2. den prototypiska; 3. änglavärlden; 4. den naturliga världen; 5. den mänskliga verksamhetens värld; 6. den sedliga; 7. den andliga och 8. den eviga världen.

Skolor

1. den prenatala tillblivelsens skola; 2. den späda barndomens; 3. goss-ålderns; 4. mognadens; 5. ynglingaålderns; 6. mannaålderns; 7. ålderdomens; 8. dödens skola.

Visserligen skulle det kunna räcka till vad som i föregående kapitel avsiktligt sades till de gamle i anslutning till ålderdomens enskilda avsnitt, och här skulle Kristi yttrande kunna gälla: "Jag säger till er, och jag säger till alla: Håll er vakna!" – Mark. 13,37 –. Ty även i vårt fall blev det som sades till de gamle sagt till alla. Men eftersom detta ämne, konsten att dö väl och saligt, är nyttigt och förtjänar varje from människas eftertanke och betraktelse, och eftersom det ganska ofta undersökts av olika fromma och upplysta män, framför allt av Nathan Chytraeus i hans "Viaticum itineris extremi" ("Reskost för den sista resan") hänvisar vi läsaren utöver det som sades i föregående kapitel till denna framställning.

Kapitel XVI

AVSLUTNING AV PAMPÆDIA med en bön till den eviga visheten.

I. Jag tror att vi är överens om att
I. en fullkommande människovård, som är inriktad på helheten, är välgörande för världen;
II. en sådan vård kan uppnås genom de redan påvisade medlen;
III. ett sådant användningssätt av dessa medel har funnits, som gör deras bruk lätt och angenämt – och att följaktligen en sådan iståndsättande behandling ("cultura") skall bli till ett glädjens öppnade paradiset.

2. Är någon – här eller där – av annan åsikt, må han framlägga den och vederlägga våra utläggningar. Så länge detta inte sker, kommer vi att söka vår berömmelse för våra upptäckters skull hos Gud:

I. För att rensa hela världens Augiasstall fann man floden Alpheus (se Panorthosia, Kap.II),
II. den sanna, fullkommande vården av Guds trädgård, människosläktet, upptäcktes,
III. den levande boktryckarkonsten, som inte inpräntar visheten på papper utan i hjärtana,
IV. sinnets stora, ständiga, frivilliga och harmoniska rörelse,
V. cirkelns kvadratur, för att befästa de vacklande andarna ("ingenia") men också för att sätta de orörliga och långsamma sinnena i rörelse;

VI. slutligen upptäcktes det outsläckliga ljuset. Världen kan i sanning äga det från och med nu, så som Salomon önskade det; ty oändligt ofta kan det mångfaldigas, så snart det blir en lärare av varje elev och varje år hela skaror av lovvärt iståndsatta människor framgår ur varje skola.

Derasandel som befolkar jorden skall bättras, om alla människor, om varje enskild lär sig vad som är Gudi behagligt, och världen skall äntligen upphöra att vara oförnuftig, världslig och gudlös, utan mening, utan förstånd, utan religion, prigsiven åt förvirring och hädelse.

3. Om det tyckes någon ännu vara för tidigt att jubla så, eftersom ännu inte allt är utfört i minsta detalj, så må han visa, var han ännu ser en lucka, och han må fylla igen den, för att vi skall äga vad vi söker, och vi skall alla glädja oss desto mera åt det fullare ljuset.

4. Men om någon har betänkligheter för den rigels skull, som Gud i rättmätig harm skjutit in mellan folken, för språkförvirringens skull: Välan, låt oss med Guds hjälp överlägga, hur man på ett vist sätt kan avlägsna detta hinder, innan vi i allmänhet söker förbättra de ting som ålagts människan ("res humanae")!

Men du, icke skapade vishet, som blivit människa för vår skull, för att genom levande exempel lära oss vishetens vägar, ge alla genom din andes vittnesbörd den vissheten, att ditt verk göres endast, om alla människor på hela jorden inbjuds att vända sig till dig, för att, upptagna i dina armar, motta de eviga välsignelserna.

Visa, att ditt verk främjas här, om man i lydriad mot dina högsta avsikter endast traktar efter att om aftonen ett ljus må gå upp för världen, så som du har lovat. Ett ljus, genom vilket månens glans och solens sjufaldiga ljus strålar, ett ljus, i vilket människorna inte längre undervisas av människor utan av Gud, av dig, den ende, evige läromästaren.

Amen!

Föreningen för svensk undervisningshistoria har 1976 utgivit *Comenius' självbiografi* som årsbok nr 131. Originalen återges i faksimil tillsammans med översättning dels till svenska, dels till engelska. Dr Milada Blekastad har skrivit en introduktion. Översättningen från latin till svenska är utförd av prof Jan-Olof Tjäder, som även kommenterat originaltexten.

Ett begränsat antal av årsboken nr 131 finns till försäljning. (100:- inkl porto.) Adress: Föreningen för svensk undervisningshistoria, Box 2056, 720 02 Uppsala. – Fax: 018-544453